

Viața românească

Revista a Uniunii Scriitorilor din Republica Socialistă România

1967

IUNIE

6

Anul XX

Cuprins

MARIN PEDA: Moromeții (vol. II)	3
TIBERIU UTAN: Caiet liric	107
PETRU POPESCU: Bluesuri	111
ION DRĂGĂNOIU: Cîntec pentru alte simboluri; Ultimul spectacol	114

Profil

GH. PITUȚ: Privesc; Sete; Capul; Singura lamentare); Pentru copilul meu; Roata	115
--	-----

50 de ani de la moartea lui Titu Maiorescu

AL. PIRU: Principiile estetice ale criticii maioresciene	118
M. GAFIȚA: Maiorescu în conștiința contemporanilor	123
H. BRATU: Titu Maiorescu, filozof necunoscut	134

Cronica literară

PAUL GEORGESCU: „M. Beniuc: „Alte drumuri”; Nina Cassian: „Sîngele”; George Ivașcu: „Confruntări literare”	147
OV. S. CROHMĂLNICEANU: Al. Philippide: „Monolog în Babilon”	156

Actualitatea literară

ADRIAN MARINO: Personalitatea eseului	161
---------------------------------------	-----

Ancheta noastră

Psihiatria și problematica umanismului contemporan. Răspund: Prof. univ. Eduard PAMFIL; Dr. Corneliu BELCIUGĂȚEANU; Dr. Tiberiu VLAD; Dr. I. POPESCU-SIBIU; Dr. Ion VIANU.	166
--	-----

Cronica plastică

RADU IONESCU: Salonul de desen și gravură 1967	177
--	-----

B. 21.285

Miscellanea

Ediția Maiorescu a poeziilor lui Eminescu (I. Crețu) — Tudor Mușatescu, poet (B.D.) — Mai degrabă „negentropologie”!... (H. Wald) — Două poizii (D.N.) — Două romane de Alba de Céspedes (E. P. G.) 182

Revista revistelor

— din țară —
„Amfiteatru” nr. 15/1967 (P. G.) — „Contemporanul” nr. 1070/1967 (G. P.) 189

— de peste hotare —
„Iunosti” nr. 3/1967 I. P. 191

Director : DEMOSTENE BOTEZ

Colegiul redacțional: Acad. TUDOR ARGHEZI, ALEXANDRU BALACI (membru corespondent al Academiei R. S. România), AUREL BARANGA (redactor-șef adjunct), Acad. MIHAI BENIUC, Acad. GEO BOGZA, ȘERBAN CIOCULESCU (membru corespondent al Academiei R. S. România, LUCIA DEMETRIUS, PAUL GEORGESCU (redactor-șef adjunct), Acad. IORGU IORDAN, Acad. ATHANASE JOJA, Acad. AL. PHILIPPIDE, Acad. ZAHARIA STANCU, D. I. SUCHIANU

Redacția : Bd. Ana Ipătescu nr. 15, telefon 11.88.85—Raion „30 Decembrie”—București

Marin Preda

Morometii

Volumul II

Partea întâia

I După fuga băieților, Moromete, schimbându-și firea, nu mai văzu nici cum toți cei care îl dușmăneau sau stăteau cu ochii pe el se potoliră sau îl uitară ; nu se întâmpla încă nimic în sat, din când în când doar erau concentrați cîte unii, care după cîteva luni se reînforceau, totuși oamenii se făcură parcă mai mici, Bălosu deveni chiar binevoitor față de vecinul său, iar Guica și Parizianu le întrebau pe fete cînd le întâlneau pe drum dacă alde Paraschiv nu le-a mai scris. De Nilă și Achim nu ziceau nimic, ca și cînd din partea ăstora doi n-ar mai fi putut pridi să citească atîtea scrisori. Arăta tăcută Guica, nu i se mai auzea deloc gura prin fața casei, pesemne că nepoții aveau alte griji pe-acolo decît să-i trimită scrisori. În acei ani muri părăsită în bordeiul ei și fu dusă la cimitir de Parizianu. Moromete, cu toate că era vorba de sora lui mai mare, nu veni nici măcar s-o vadă, dar asta nu miră pe nimeni, se cunoșteau în sat altele de acest fel mult mai rele.

Cu atît mai puțin băgă cineva de seamă că fi-său cel mic, Niculae, nu se mai ducea nici el la școală ; deși maică-sa vînduse și ea un pogon din pămîntul ei să-l țină mai departe, totul se opri cînd trebuia să treacă pe al patrulea an : Moromete îi spuse, fără multă vorbă, că s-a terminat și cu istoria lui cu *studiile*, să stea acasă și să pună mîna pe sapă. Băiatul nu se mai zbatu nici el ca la început, nu mai plînsese nici pe lîngă maică-sa și nici pe lîngă preot sau fostul lui învățător ca să-l ajute : cu tatăl său se întâmpla ceva. Nu se mai putea vorbi cu el, îi spuneai una și el asculta și ai fi zis că înțelegea ce-i spuneai, ca să te pomenești pe urmă că răspunsurile pe care ți le dădea veneau din altă parte decît te-ai fi așteptat. Devenise în mod ciudat întreprinzător și în anul cînd nu-i mai dădu voie lui Niculae să-și urmeze școala îi mergea destul de bine, își făcuse un pridvor în fața casei și tot timpul umbla cu căruța și caii de la munte la baltă. Parcă chiar întinerise, arăta zdravăn, cu mustața mereu neagră și cînd tot satul se pitea în casă

și coșurile fumeau sub gerurile năpraznice ale iernii era văzut cu alții mai tineri, cu săniile încărcate cu porumb, gata să plece să le vîndă în creierul munților, la mocani. Se întorceau cu purcei mici cît niște gherlani pe care îi revindeau în sat, cu șită de învelit acoperișurile și cu butoaie de țuică. Poli galbeni îi umpleau buzunarele și pe toate le vedea acuma din punctul de vedere al unui cîștig eventual. El nu zicea cîștig, găsisese un alt cuvînt pe care-l adoptaseră și noii lui prieteni (căci cu cei vechi rupsese, cu Cocoșilă nu se mai împăcase nici pînă azi, iar de Dumitru lui Nae și Iocan se îndepărtase de mult), acest cuvînt era beneficiu. Moromete îl folosi chiar și cînd Niculae îl întrebă ce-avea cu el de nu-l mai lasă să meargă mai departe pe drumul lui, din moment ce nu era vorba că nu avea bani? Fusesese singura întrebare pe care băiatul i-o pusese după ce așteptase cîteva săptămîni, și el și maică-sa, să se lămurească dacă nu cumva era vorba doar de-o suceală de-a lui, sau poate de-o uneltire care îl izbise cu putere și îl ridicase contra lor, temerea de totdeauna a mamei.

— De ce zici, tată, că nu vrei să mă mai lași, întrebă fiul cu o voce în care cu trei ani în urmă speranța legată de fapt de firea de atunci a tatălui avusese totdeauna un tremur cu care îi fortase acestuia gîndirea lui întortocheată; acum nu mai răzbătea din glasul băiatului decît o curiozitate rece, parcă n-ar fi fost vorba de soarta lui.

— Și ce beneficiu o să am eu, mă, de pe urma ta, dacă te las pe tine să te duci la școală?! răspunsese și Moromete cu o voce la fel de înghețată. Ce, nu-ți place munca?!

Iar aceste cuvinte din urmă fuseseră șuierate. Dacă îi plăcea munca lui Niculae? Sigur că nu-i plăcea, dar ce, asta era o noutate, nu se știa încă de cînd era mic ce-i plăcea și ce nu-i plăcea acestui băiat? Lui Moromete parcă îi zburase mintea din cap și, cu bună știință, făcuse schimb cu a unui alt țaran care vorbea cu tine așa cum vorbești cu un cal sau o vacă. Îl puse pe Niculae la muncă și cînd văzu că băiatul nu se mișcă îl lovi și-l amenință: dacă nu vrea să asculte, să se ducă de-acasă, s-o ia pe urmele celor trei, care au ajuns bine, Paraschiv lucrează la ucebe, să se ducă și el să intre acolo! Și pronunțase cu atîta satisfacție cuvîntul *ucebe* încît băiatul se înfricoșă, fiindcă era adevărat: Paraschiv nu făcuse nimic în București cu ideea lui de comerț, pierduseră și oile și caii și ajunseseră toți trei măturători de stradă. *Ucebe*-ul acela (Uzinele Centrale București) tocmai asta era, o instituție binecunoscută în sat, unde ajungeau în cele din urmă cei care cădeau jos și la toți li se părea că dacă zic *ucebe*, în loc de măturător de stradă, pot să ascundă în acest fel adevărul situației lor nenorocite. Nu se știe dacă Niculae avusese sau nu în primul moment gîndul să fugă de-acasă, dar soarta fraților lui vitregi o sperie și pe Catrina, care încercă să-l țină de rău: Nu era nimic, zise ea, bine că învățase și ăia trei ani, să stea și el să mai aștepte pînă ce se va face mare și atunci să plece și el în lume... Și pînă atunci să facă ce zice tat-său...

II Într-o zi se întîmplă însă ceva care dezvălui familiei că într-adevăr fusesse vorba de o uneltire, dar nu din partea cuiva, ci se copsese singură și îndelung în mintea tatălui. Primeau din partea celor trei cîte-o scrisoare o dată sau de două ori pe an, în care unul din ei mizgălea ca vai de lume toate acele cuvinte care nu spun nimic, născocite nu se știe de cine și din care reieșea că totul e așa cum se putea

presupune, erau sănătoși și o duceau bine, „ceea ce vă dorim și dumneavoastră“, dar niciodată nu spuneau ce însemna binele acela, în timp ce același Scămosu povestise în sat că îl văzuse cu ochii lui pe Paraschiv în cunoscutul costum de culoarea prafului, pe care scria pe spinare cu litere mari și albe acele litere rușinoase.

Cam la un an după ce Niculae rămase acasă primiră de astă dată o scrisoare în plic și înăuntru găsiră și o fotografie. Cei trei scriau pentru întâia oară dînd amănunte despre viața lor și iată ce spuneau, că Paraschiv nu mai lucra de mult la *ucebè*, că acum trecuse la *setebè* (Societatea Tramvaie București) și că era sudor autogen, cîștiga atît pe lună. Nilă lucrase în ultimul an la un bloc, cărînd materiale cu spinarea și inginerul îl lăudase și îl recomandase proprietarului care îl luase pe urmă portar. Asta era în plin centrul Bucureștiului, se numea Bloc-Algiu și se afla pe strada Cheia Roseti. Iar Achim era singurul care reușise totuși în comerț, ținea pe Calea Colentina un *Consum alimentar*. Urma fotografia ca o dovadă. Paraschiv arăta bine îmbrăcat, cu o banderolă mică pe braț, pe care se vedeau într-adevăr limpede literele S.T.B., iar Nilă o șapcă pe cap pe care scria *portar*. Se strînseseră toți în pridvor, fetele și mama. Niculae nu era acasă, era plecat cu caii, și se uitau la poză încercînd să înțeleagă și ceea ce în scrisoare nu se spunea. Nilă arăta mai gras și avea ochii albiți, dați peste cap, stătea în mijloc cu o femeie cu gura strîmbată de o veselie a ei din momentul acela (sau poate că așa era ea strîmbă de felul ei), iar Paraschiv la fel, cu una cam neagră la față, putea să fie o țigancă (sau poate așa era ea neagră de felul ei), veseli amîndoi, în timp ce Achim era mai greu de recunoscut, cu beregata înainte, sub care atîrna o cravată groasă, cu nodul cît un ghem, ai fi zis că se spînzurase cu ea și îi ieșise în felul acesta ochii din cap.

Rămaseră toți tăcuți, atinși de uimire. Va să zică ajunseseră bine pînă la urmă cei trei și nu în zadar se zbatuseră ei să plece de-acasă. Se vedea după haine, după chipurile lor și se înțelegea și din felul cum scriau că nu se mai gîndesc deloc la ceea ce se întîmplase în dimineața aceea cînd fuseseră bătuți cu ciomagul și tăvăliți pe jos : scriau „dragii noștri, dorim ca micile noastre rînduri să vă găsească în momentele cele mai ferice...“ și se înțelegea printre aceste rînduri întinse pe mai multe foi că acum, după ce au ajuns și ei cu meserii și au devenit bucușteni, vor să uite ce-a fost și să se împace, din moment ce soarta i-a despărțit și nu vor mai trăi împreună. Rămînea doar ca și cei de-aici să uite, mai ales că întrebau și de Niculae, cum merge cu școala, ceea ce putea să însemne că într-adevăr nu mai aveau nimic cu nimeni, fiindcă în niciuna din scrisorile lor de pînă atunci nu puseseră asemenea întrebare. Nu însemna asta că ura lor contra mamei și a fraților vitregi se stînsese ? Ceea ce mama și crezu, după obiceiul multor oameni care gîndesc că dacă vezi lucrurile în bine, chiar dacă ele sînt rele, să nu fie și vina ta că le-ai luat așa cum sînt, și zise :

— Bine că au ajuns bine, că ajunseseră de rîsul lumii cu *ucebè*.

Nu se știe de ce, Moromete își ieși din pepeni. Se uită la ea cu privirea sticlînd de vrăjmășie și îi spuse :

— Taci că ai auzit și tu de *ucebè*, lovi-te-ar moartea cu popa în brațe.

Nu se înțelese de ce tatăl nu era pe față vesel de aceste știri neașteptate, se gîndiră însă toți că în sinea lui se bucura, fiindcă uite că se putea spune că scăpase de grija lor și nu mai trebuia, ca pînă

acum, să ia altă vorbă cînd cineva îl întreba ce mai fac copiii-ăia ai lui pe la București. Fetele chicotiră.

— Nilă parcă e adormit, zise cea mare observînd cea dintîi poziția ciudată a ochilor acestuia în mijlocul fotografiei.

— Păi dacă e beat! izbucni deodată Moromete. Nu vedeți? Sînt beți toți!

— Ei, taci că știi tu, i-o întoarse mama. Ai fost tu acolo ca să vezi că erau beți! Așa arată pozele.

— Nu, că ai fost tu, zise Moromete abia stăpînindu-și furia. De multe ori te-ai pozat tu!

— Nu, că le știi tu pe toate, zise mama pufnînd în rîs, fiindcă era adevărat că în viața ei nu fusese să se pozeze nicăiri, și de ieșit din sat ieșise și ea de vreo două-trei ori, pînă la orașul cel mai apropiat, la Pălămida.

— Și muierile astea cine-or fi tată? zise cea mică, avidă să afle tot, uitîndu-se acum singură cu fotografia în mînă.

— Muierile lor, cine să fie, răspunse Moromete ridicînd fruntea din pămînt și țintind-o pe fată cu o privire la fel de albă ca și a lui Nilă, deși în ziua aceea el nu băuse nimic. Și adăugă: sau crezi că sînt ale altora? Nu vezi cum se țin cu ele pe după mijloc, să nu se scape? Ce se fac ei unii fără alții dacă se scapă, nu cad jos și-și sparg capetele?

Mama intrase între timp în tindă și vedea de foc, dar curînd ieși și-și făcu de lucru pe prispă, începu să scuture niște țoale vechi. Moromete se ridicase, ieșise din pridvor și pierise nu se știe unde. Mama se așeză apoi pe pridvor, pe căpătîiul roșu plin cu foi de porumb, pe care șezuse înainte Moromete și luă iar fotografia în mînă, vrînd parcă să descifreze în ea înțelesul purtării tatălui. Rămase multă vreme privind-o, în timp ce fetele intrară ele în tindă și luară seama la ceea ce se fierbea pe vatră. În cele din urmă mama, cu o expresie senină, ridică din sprîncene ca și cum ar fi înțeles și puse fotografia de-o parte. Nu era nimic, toane de-ale lui, cine știe ce i s-o fi părut: cei trei arătau bine, fata cu care era Paraschiv pozat era chiar frumușică, oacheșă cum arăta, o creștină și ea, ce mai avea acumă cu ei? Bine că n-au ajuns ca alții care au murit pe-acolo de oftică! O mică nedumerire tot mai stăruia însă pe chipul mamei. Intră în tindă și începu să vorbească cu fetele: Paraschiv era la *setebè*, asta a înțeles. Nilă era portar. Dar Achim?! Era croitor?!?

— De ce croitor, zise Tita.

— Păi parcă așa am înțeles, parcă așa zicea în scrisoare: costum...

Fata însă se pare că se gîndea acum la ale ei și parcă nici nu auzi ceea ce spusese maică-sa: nici nu-i răspunse și mama nu mai zise nici ea nimic.

III

Totul se stinsese deci acum, și dacă n-ar fi fost Niculae care nu-și revenea din starea în care îl aruncase hotărîrea de neînțeles a tatălui (în ultimul an Moromete cumpără de la cineva un pogon de pămînt și se spunea că mai avea bani de unul), totul ar fi putut să pară că era mai bine decît la mulți. Nu miră pe nimeni din familie faptul că puțină vreme după primirea acelei scrisori cu fotografia, tatăl — mereu posomorît însă — puse caii la căruță și zise că se duce la București. Era de înțeles, cită vreme cei trei trăiseră pe-acolo fără nici

un rost, ce bucurie să ai să te duci să-i vezi? Acum lasă să se ducă, sînt copiii lui, i s-o fi făcut și lui dor de ei după atîția ani.

Moromete plecă cu băiatul lui Parizianu, care se ducea la București ca să rămînă acolo, făcuse și el ca și Niculae cîteva clase de liceu, și ca și el, trebuise să întrerupă, tot în urma unei hotărîri a tatălui, cu deosebirea că Parizianu chiar că nu mai putea să-l țină și îl rugase pe Gheorghe al lui „să se ducă și el la București și să vadă ce-o face“. Băiatul ăsta al lui Parizianu a fost de față la întîlnirea care a avut loc între tată și feciori și după întoarcerea acasă a lui Moromete, mama cu Niculae și cu fetele trăiră multă vreme cu gîndul că acolo nu putuse să se întîmple nimic deosebit, mai ales că tatăl dădu din umeri cînd fu întreat, ceea ce putea să însemne că nu era nici mai mult, dar nici mai puțin decît puteai să-ți închipui citind scrisoarea aceea și privind fotografia. Al lui Parizianu povesti însă tatălui său care venise de Crăciun la București felul cum decursese revederea între unchiu-său și cei trei. Și Catrina și fetele auziră. Fetele dădură și ele din umeri, nu prea le păsără, dar mama căzu la pat săptămîni de zile și începînd din vremea aceea se petrecu între ea și Moromete un lucru ciudat și teribil, asemănător cu ceea ce se petrece de obicei numai între doi tîneri care abia s-au cunoscut sau abia s-au căsătorit, și nu vorbesc nimănui despre asta, dar din pricina acestui lucru se iubesc sau se urăsc apoi toată viața. Ce se întîmplase la București?

Întîi că, în timpul care se scursese de cînd cei trei fugiseră de-acasă, Nilă își făcuse armata, ceea ce deodată arăta că situația lui bună în care îl găsisese într-adevăr tatăl era de dată recentă, iar în ceea ce îi privea pe ceilalți doi, Paraschiv nu fusese măturător de stradă decît cîteva luni și Achim niciodată. Oamenii din sat, zise Paraschiv, rînjind cu buzele lui împletite, se opresc la un punct care le convine lor, să arate că tu ești prost și ei sînt deștepți. Sînt pe... mă-si, le muma în..., că altă treabă n-au cînd vin pe la București.

Moromete tăcea. Dăduse de ei cu ușurință și nu pățise nimic pe drum, fusese însă tot timpul, ca și acum după ce îi întîlnise, tăcut. Se uita mereu drept înainte cu acea expresie des întîlnită la țărani cînd merg în căruțe prin orașe, că sînt numai ei singuri pe lume cu caii lor chiar dacă trec prin mijlocul unei mari mulțimi sau pe străzile cele mai aglomerate: astea sînt așezări efemere, ei sînt stăpînii pămîntului și nu aștia care au apă în perete și nu mai vād lumina soarelui de-atîtea etaje. Numai la intrare, cînd dăduseră peste primele șine de tramvaie oprise caii să întrebe, și nu se înțelese cu unul care spunea că strada pe care o caută ei nu se numește Cheia Roseti, ci altfel, tot cheia, dar ăla îi da zor că nu, Ceia, nu Cheia. Moromete dăduse din cap, da, da, așa o fi și, mai încolo întrebasese pe altul, care ăsta știa mai bine, și le spusese pe unde s-o ia.

Nilă stătea în dosul biroului lui de portar și se ridicase numai decît cînd îl văzuse pe tatăl său intrînd cu biciul în mîină în holul clădirii. Era tot Nilă, nu se schimbasese deloc, tot stîngenit arăta, ca și acasă, și la fel de greoi, cu fruntea lui încrețită, sub capela dată pe ceafă. În sat avea un fel al lui de-a sta în picioare, cu mîinile în buzunar, lîngă un salcîm, un om sau un cal, cu un aer nehotărît, gata să plece din locul acela, unde continua însă să rămînă cu toate acestea mult timp. Așa arăta și acum în fața tatălui, și abia după primele întrebări ale

lui Moromete (unde e Paraschiv ? ca și cînd Bucureștiul ar fi fost tot un sat, să știi care pe unde e) se trezi că în holul blocului era o canapea de piele și zise :

— Hai, mă, să stăm colea ! Și avu în glas o insistență bruscă de parcă tatăl s-ar fi opus. Apoi i se adresă băiatului : și cu tine ce e, mă ? Ce cauți aici ?

— Am venit la București, răspunse al lui Parizianu.

Și Nilă se agăță după aceea de el, cu vocea lui moale, cu toate întrebările pe care ar fi trebuit de fapt să i le pună tatălui : Ce face Tita, ce face Ilinca, ce face Niculae, ce face al lui Birică ? Dar ga Maria cînd a murit ? Cu pauze mari între întrebări, așa cum fac cei care nu vor să lase nici un înțeles să treacă prin mîntea lor fără ca ei să bage de seamă și să-l păstreze, avînd însă, de cîte ori deschidea gura, o mișcare greoaie a corpului, ca o respirație a gîndirii lui încete, care tresărea și renunța : asta e, ce să-i faci, ce poți să faci ? Era același Nilă, cu aerul lui împovărat și ziceai că îl știi și îl cunoști. Dar se purta tot așa de neașteptat cu tine, ca sub pornirea unei răzvrătiri resemnate, pe care nu era bine s-o îndrepti contra ta, deși la mare pericol nu s-ar fi putut spune că te puteai aștepta din partea lui. Moromete nu stătu mult să se mire de purtarea fiului său mijlociu și întrerupse curînd aceste întrebări fără noimă :

— Tu ce crezi, Nilă, că Paraschiv vine singur încoace, fără să te duci tu să-i spui ? A ajuns el așa de deștept că o să-și dea seama de departe prin tot Bucureștiul ăsta, că am venit eu pe la voi ?

Între timp, ușa de la intrare se deschidea, intrau sau ieșeau oameni de pe stradă, se îndreptau spre unul din ziduri, apăsau pe un buton, se aprindea o lumină roșie, se auzea un bîzîit, intrau într-un fel de cutie luminată, trăgeau un grilaj, trînteau ușa și cutia urca în sus, în timp ce niște frînghii groase și niște greutateți se mișcau cu aceeași viteză în jos. Nilă se ridică încet de pe canapea, cu mîinile în buzunare și rămase mult timp nemișcat, chibzuind. În cele din urmă avu o mișcare mică cu mîna spre stradă și rosti :

— Mergeți și voi și plimbați-vă pe stradă. Acum sînt în servicii, nu pot, dar peste un ceas sînt liber și mă duc după Paraschiv și Achim. Plimbați-vă p-acilea... Și pe urmă vă întoarceți...

Și le întoarse el însuși spatele. Dar nu plecă, stătea mai departe, așa întors, cu mîinile în buzunar, puțin aplecat înainte, asemeni celor care s-au oprit pe loc din pricina unui gînd nelămurit sau neisprăvit.

— Să nu vă rătăciți, zise el moale și nehotărit, reflectînd dacă poate n-ar fi mai bine să-i țină aici în hol, dată fiind primejdia aceasta care i-ar pîndi lăsîndu-i singuri. Pe urmă însă se decise și arătă cu mîna afară, încă îndoit dar venindu-i în mîntea o soluție care știa el că e bună : uitați-vă și voi acolo unde scrie Jamol, le zise el, pe blocul ăla ! Și adăugă : Vizavi e Cheia Roseti, strada noastră...

Adică să ia și ei drept reper punctul acela pe care li-l arătase. Se vedea într-adevăr prin geamul mare al ușii o clădire uriașă pe vîrfurile căreia se aprindea și se stîngea neîncetat cu cuvînt albastru, *Jawohl*. Pe semne că pentru Nilă însuși, multă vreme, acest cuvînt cu litera *nu* întoarsă pe dos fusese un punct sigur de orientare în marele oraș.

Paraschiv însă se schimbase, s-ar fi putut spune că mai îmbătrîniise, iar Achim arăta parcă mai gras, sau poate arăta așa din pricina hainelor orașenești, pe trupul lui mic și îndesat. Nu se mirară cînd îl

văzură pe tatăl lor, sau poate se miraseră înainte, când le spusese Nilă, veniseră cu pachete cu salamuri, cu franzelă și cu o sticlă cu vin, înfășurate în hîrtie și urcaseră cu toții sus, în odaia lui Nilă, la etajul al unsprezecelea. Erau toți flămînzi și mai ales însetați. Moromete plecase pe la unu după miezul nopții cu căruța și pînă ajunsese la București nu pusese nimic în gură.

— Dar tu, Achime, zise al lui Parizianu, pe tine nu trebuia să te ia în armată? Parcă așa ne-ai scris nouă ultima dată.

— Hai mă, tăceți din gură, se răsti Nilă, ca și când s-ar fi omorît cineva cu vorbitul, să mîncăm și pe urmă...

Odaia lui Nilă era mică, dar aveau loc în ea, și foarte curată. Avea un pat alb de fier, cu saltea și cearșafuri și o pătură cu dungi cafenii. Lîngă geamul dintr-un singur ochi se afla o masă cu două scaune, pe care o traseră în mijloc și puseră peste ea sticlele și pachetele cu mîncare.

— Uite, zise Paraschiv, parcă l-ar fi contrazis cineva, pe Nilă o să-l ia în concentrare, pierde postul... Și se întoarse spre frati-său: ce-i faci, mă Nilă, dacă primești ordin?

— Toarnă mai bine în paharele alea și mai taci din gură, răspunse Nilă, care, nu se știe de ce, vroia tăcere.

Lui Paraschiv s-ar fi zis că îi plăcea că frati-său o să rămînă fără serviciul lui și rise deodată de zăngăni fereastra.

— Am vorbit eu cu domnul Algiu, zise apoi Nilă.

Dar avu un astfel de glas că nici el nu credea în ce zicea, că domnul Algiu avea să-i păstreze lui postul de portar... Începură să rupă franzela cu mîinile și s-o mănînce cu salam. Nilă părea însă încrezător, așa în general, deși gîndul acesta, că avea să găsească la întoarcere locul său ocupat, i se amesteca rar printre înghițiturile de pîine și gîtul îi rămînea înțepenit, ca și când s-ar fi uscat din timp în timp pe dinăuntru.

— Hai mă, noroc, zise el deodată îndirjit și puse mîna pe-un pahar, îl ridică și îl dădu peste cap. Apoi îl puse la loc gol și i se văzură dinții sticlind: asta era, de aceea i se oprea lui îmbucătura în gît și nimeni nu vroia să-i spună, ca să ridă de el. Ei, acumă rîdea el de ei! Și avu un fel de scuturătură din ceafă și îi dădu cu cotul lui al lui Parizianu:

— He! făcu, tu ai patru clase de liceu, mă?!

Asta părea să fie ceva de rîs! Paraschiv se uită la el holbat și buzele lui se învălmășiră, parcă nu i-ar fi venit să creadă ce-i auziseră urechile:

— Ce, mă?! Și ce dacă are patru clase de liceu?! Știe carte, nu e prost ca tine.

— Ba prost ești tu, rînji Nilă pe neașteptate și îi dădu iar cu cotul lui al lui Parizianu: hai, mă, nu te uita la ce spune ăsta, o să ajungă el să-și facă casă în Colentina cînd mi-oi vedea eu ceafa fără oglindă.

Era ciudat că îi puteau trece prin cap lucruri atît de diferite și totuși limpezi. Nu se știa ce era cu el, vinul parcă îi trezea mintea dintr-un somn adînc și îl făcea mai deștept. Deci, dimpotrivă, în fotografie nu fusese cîtuși de puțin beat, ci foarte treaz, judecînd după înfățișarea lui dezghețată de acum, după cîteva pahare. Paraschiv se uită la el cu neliniște:

— De ce să nu-mi fac casă în Colentina?! zise el. Că nu vrei tu?

Nilă răspunse de astă dată cu un glas moale, șovăind :

— E mulți șomeri în București, să te duci dimineața în Piața mare să-i vezi.

— De ce să se ducă să-i vadă?! zise Achim. A dat examenul, are la mână carnetul, are leafă permanentă, nu ca tine.

— Cine are leafă? se întoarse Nilă ca un taur imblinzit, dar care avea totuși coarne fioroase pe capul lui mare.

— Cum cine are?! zise Moromete mirat. Păi n-are?

— Are! exclamă Nilă cu gândurile în părți, — fără să se uite la ce era înaintea lui și cu cine și despre ce vorbea.

— Cum, mă, n-am?! zise Paraschiv răgușit de furie că i se punea la îndoială tocmai ceea ce avea cu adevărat.

Și scoase din buzunarul de la piept un portofel de piele, îl desfăcu, trase dintr-una din despărțiturile lui un carnet albastru, îl trânti pe masă și răcni :

— Uite, na, deșteptule! Ce scrie aici? Ia și citește dacă ești în stare, că n-am luat eu carnetul ăsta că l-am găsit pe stradă, i-am pus fotografia mea și să zic că sînt sudor autogen, dar nu sînt, să mă laud ca tine...

Nilă nu se lăudase dar nu mai zise nimic, tot nu părea convins, își turnă un pahar, bău și rămase cu fruntea în jos.

— Să te fi văzut pe tine cum rezolvai, continuă Paraschiv ațîțat, dînd și el pe gît un pahar. Ai un cazan în perete și s-a spart, ce faci?! Țala de lingă mine a stat cu gura căscată ca tine, l-au trimis la măturat tramvaiele și eu i-am spus că mă bag înăuntru și lucrez acolo. Și inginerul, ca să mă încurce, zice : de ce să te bagi înăuntru cînd poți să faci gaură în zid și vezi despre ce e vorba. Cum să fac gaură în zid, îi spun eu, să se dărîme casa? Cînd s-a montat casa a avut în vedere calcarul de ani de zile de cînd fierbe, și-l repari! Ei? se holbă Paraschiv la fratele său, cu o admirație de sine pe care nu mai putea s-o păstreze doar în mintea lui, din moment ce Nilă i-o refuza.

Și potolit și cu încrederea în planurile lui restabilită, continuă :

— Și atunci, de ce să nu-mi fac casă în Colentina? Locul l-am și cumpărat, încet-încet mai cumpăr pe urmă și materiale și cu cărămida de-acolo îmi fac casă. Peste un an, doi, tragem stîlpi de la rețea și băgăm și lumină electrică. Și cînd vin acasă, pun mina și țac, se aprinde odaia. Și mă duc și la bucătărie și țac, și lumina la bucătărie... E?! Și tu ce-o să faci!?! O să te-ntorci la grajdurile lui Tîrlică din Bolintin, să țeseli caii și să umbli prin noroi pînă la genunchi.

Nilă se trezi la auzul aceluia nume din Bolintin și o secundă dinții îi sticliră din nou. S-ar fi zis că tot ceea ce spusese Paraschiv mai înainte avea în vedere pe un altul și nu pe el, pe Nilă.

— Nu de tine ziceam, mă, murmură el, de ăsta al lui Parizianu.

Adică? În care anume punct i se oprise fix gîndul? Achim își înțepeni și el gîrtejul cu cravata, neînțelegînd nici el.

— Ziceam de ăsta al lui Parizianu că n-are leafă, explică Nilă, că e mulți șomeri în București, să se ducă și el dimineața prin Piața mare și să-i vadă. Nu de tine ziceam, i se adresă iar fratelui cel mare.

Paraschiv își viri portofelul la loc în buzunar și își turnă, lui și tatălui, în pahar, cu un aer resemnat : nu era pe semne întîia oară cînd Nilă îi spunea lucruri de acest gen, ca să-și dea pe urmă seama că el se gîndise, de fapt, la altceva : trebuia să fii atent cu ăsta, că după

ce spune te lasă să vorbești, și mai se și înconțrează. Mîncaseră tot ce era pe masă și Achim adună hîrțiile, le mototoli și le aruncă în colțul odăii.

— Ce face, mă, mama ? zise el. Niculae mai merge la școală ?

Al lui Parizianu crezu însă că îl întrebasese pe el și zise :

— Ce să facă, bine.

— Nu, mă, se răsti Achim și privirea i se ascuți, parcă ar fi avut spini în luminile ochilor : mama noastră !

Nu era neapărat o întrebare de bine, dar nici de rău, iar spinii din ochi îi țîșniseră din pricina precizării la care fusese silit : *mama*, cum întrebasese el, era una, iar mama *noastră* era cu totul altceva, n-o cunoscuseră niciodată, poate doar Paraschiv, dar nici el nu-și mai aducea aminte.

— Ce să facă, zise Moromete apăsător, bine.

Nilă desfăcuse o sticlă nouă și umplea acum paharele la toți. Paraschiv mai mesteca încă, fiindcă vorbind prea mult, uitase să mănînce. Se vedea însă că avea acum gîndul la ceva nou, care îl ațîța mult mai rău ca mai înainte, dar îi era și foame și nu biruia în el nici gîndul, nici foamea, amîndouă îi puseseră parcă gheara în gît. Deodată se opri și sughiță. Ochii i se umflară în cap.

— Bea mă, un pahar, zise Achim înfuriat.

Dar Paraschiv nu bău, dădu paharul la o parte și cu buzele lui împletite se stropși la Achim mîncînd cuvintele ; se amețise și îi juca beția în priviri :

— De ce nu vorbești la...

Și aici se poticni. Înghiți, făcînd ca toată osatura și mușchiulatura chipului său să participe și reluă :

— De ce nu vorbești la singu-ra-lal, i se strofloci lui limba în gură.

— Ce e, mă ?! se sumeți Achim cu un glas la pîndă.

— De ce nu vorbești la singlu-ral ? repetă Paraschiv.

— Ce e, mă ?!? se înfipse Achim iar.

— Vorbește la singur-lal.

— Păi cum vorbesc ?

— Cum păi cum vorbești ? De ce vorbești la plural ?

Acum se înțeleșese bine cuvîntul, Achim rămase însă mai departe măucit între nesiguranța dacă i se aducea o învinuire sau dracu știe ce vrea acum frati-său și de la el.

— Da' tu cum vorbești ? sfirși Achim prin a se răsti, vizibil uluit de pornirea lui Paraschiv și neînțelegerea cuvintelor care păreau să adeverească astfel că sînt făcute ca să-i încurce și nu să-i ajute pe oameni să comunice mai ușor între ei. Tu nu vorbești la plural ? mai zise el.

— Ce, urlă deodată Paraschiv, mă auzi pe mine ?

De dușmănie îi stropi pe toți cu vinul care îi gilgiuse în gît înainte de a vorbi.

— Și ce ? zise Achim, tot cu ochii beliți de furie că nu înțelegea.

— Cum ce ?

— Ce vrei ?

— Cum ce vreau ? E mama ta ? urlă iar Paraschiv.

— Și dacă nu e ?! zise Achim.

— Atunci de ce zici ?

Acum se înțeleșese. Achim spusese mama „noastră“ mamei lor vitrege, vorbise deci la plural și îi inclusese în felul ăsta pe toți trei, în loc să

vorbească la singular, numai în numele lui, adică. Și cu această rămășiță de gramatică, care era poate efectul prezenței lui al lui Parizianu acolo, cu cele patru clase ale lui de liceu, reintrase Paraschiv în atmosfera de familie față de care se arătase atât de senin în scrisori.

— Eu n-am nimic cu ea, nu mă interesează, zise Achim.

— Dacă nu te interesează, zise Paraschiv, atunci de ce întrebî ?

— Și ce dacă întreb ? Mă doare gura ?

— Atunci nu mai zi că nu te interesează.

Paraschiv arăta parcă istovit de această înfruntare cu frate-său mai mic și fața i se scofilcise și fruntea îi prinsese pete albe. Începu să tușească fără veste, o tuse adîncă și rea, care îi venea din piept și nu din gît ; răsuna odaia.

— Dă-i, mă, doi pumni după ceafă, îi zise Achim lui Nilă, cu o sticlire veselă în ochi.

Paraschiv se liniști.

— Cui să-i dea ? zise el. Mie ?!

Nu mai zise nimeni nimic citva timp. Nilă se uita la Achim care băgase mîna în buzunar. Băgă și el mîna în buzunar și scoase un pachet de țigări. Paraschiv întinse laba, dar Nilă întîi se feri, pe urmă, la a doua întindere de mîna a celui alt îl lăsă. Paraschiv scoase din pachet și puse țigarea între buze.

— Și ce mai face, mă, Manda lui Bodîrlache ? îl întrebă el pe al lui Parizianu. S-a măritat ?

— Nu s-a măritat, îi răspunse băiatul.

— Ce e mă, zise Achim, ți-e dor de Manda lui Bodîrlache ?

— Din pricina ei am mîncat eu bătaie de la tata în dimineața aia, zise Paraschiv.

— Da'ce, numai tu ai mîncat?... Și ce ți-a făcut Manda lui Bodîrlache ?

Paraschiv însă nu vru să spună, trase din țigare cu sete, de i se văzură dinții, umplu odaia de fum și se întinse pe patul mic al lui Nilă, cu pieptul în sus. Într-un tîrziu zise :

— Barim dacă...

— Ce-ți mai pasă ție acuma de Manda lui Bodîrlache, zise Achim.

— Nu-mi mai pasă, dar cînd mi-aduc aminte de noaptea aia, parcă mă zgîrie dracii în coșul pieptului.

Achim vru să-i spună iar nu se știe ce, dar Paraschiv se ridică în capul oaselor. În colț ziarul foșnise. Paraschiv duse degetul la gură, se îndoi ca o pisică și ascultă la pîndă. Ziarul foșni din nou.

— Să știi că acuma îl prindem, șopti el. Nilă, ia dă-mi perna aia.

— Bă, să nu-mi murdărești perna, se împotrivi Nilă.

Paraschiv însă nu-l luă în seamă, trase singur perna, îi desfăcu nasturii, o despuie de fața ei, și făcu semn băiatului să se dea la o parte de pe pat. Virî apoi mîna între perete și deodată împinse patul. Prin golul făcut îi țîșni aproape în față un șobolan mare. Paraschiv răcni :

— Dați-vă la o parte ! Al lui Parizianu, ține piciorul aici pe gaura aia să nu fugă.

Între perete și scînduri se vedea într-adevăr o gaură, dar mult prea mică față de grosimea șobolanului. Băiatul puse piciorul pe ea. Paraschiv desfăcu fața de pernă și pîndea șobolanul care alerga tremurînd ca o piftie pe la colțurile odăii, încerca să se urce pe pereți.

— Stai tu, fire-ai al dracului, dacă nu te prind eu acuma pe tine, zise Paraschiv.

Și într-adevăr, cînd bestia se repezi la un moment dat printre picioarele lui, Paraschiv îi puse înainte gura desfăcută a feței de pernă și îl văzură toți zbatîndu-se și chițcăind înăuntru, ca un purcel. Paraschiv ținea strîns fața de pernă, cu țigarea în gură, și pe chipul lui se așternuse o expresie schimonosită, dar nu pentru că prinsese șobolanul, ci pentru ceea ce tocmai îi trecea prin cap să facă cu el.

— Bă, zise Nilă amenințător, aruncă-l dracu afară pe coridor, să nu-l storcoșești în pernă, că...

— Cum afară pe coridor, strigă Paraschiv, să vie iar? Bă, da' deștept mai ești și tu, mă Nilă, mă mir cum dracu te țin aștia pe aici și nu te dau afară. Ia deschide fereastra al lui Parizianu!

Băiatul o deschise. Paraschiv ridică fața de pernă cu șobolanul, care se zbătea în ea la fund, se apropie, scoase miinile în aer și urlă:

— Veniți, bă, să vă uitați.

Nilă nu veni, dar Achim și al lui Parizianu se lipiră cu burțile de marginea geamului și se uitară în jos să vadă ce-o să se întimple. Bulevardul era înțesat de oameni, se mișcau încoace și-ncolo ca într-un furnicar. Paraschiv apucă fața de pernă de fund, o răsturnă și o scutură în capul lor, și șobolanul căzu în vid. Îl urmăriră cum se rostogolea în aer cu burta în sus, făcîndu-se din ce în ce mai mic. Și cînd ajunse jos se auzi întii o izbitură, ca un plescăit într-o apă, apoi țipete de groază, urlete subțiri de femei. Se retraseră de la fereastră și Paraschiv rîse gîfîit și îi aruncă lui Nilă fața de pernă în cap.

— Na, mă, zise el, te-am scăpat de gherlan!

— A căzut în capul cuiva? întrebă Nilă curios.

— Uite-al dracului că n-a căzut, zise Paraschiv, s-a făcut terci de trotuar și i-a stropit pe ăia de sînge!

Și rise iar și se trînti pe pat cu țigarea în gură și trase iar cu sete din ea, de i se văzură acum parcă și măselele, nu numai dinții.

— Și zi, mă, al lu' Parizianu, ce mai face tac-tău, strigă Achim, roșu la față și el de vinul băut, cu țigarea între degete.

— De ce-ai venit, mă, p-aici? zise și Paraschiv.

— A venit la București fi informă Nilă, dar cu îndoială, urmînd, după glasul lui, ca băiatul să mai spună o dată dacă e adevărat și dacă vrea sau dacă poate să mai spună și de ce a venit, că el nu prea înțelesese.

— Ai vreun servici pe-aicea, mă? zise Paraschiv cu respect.

Putea să aibă, avea patru clase de liceu și nu strica să vorbești cu considerație despre cineva care te uiți la el că e mai mic, dar nu știi ce ajunge și poți să ai nevoie de el.

— Sau ai venit și tu că ai auzit că pe-aici umblă cîinii cu covrigi în coadă? adăugă el, văzînd că băiatul tace.

Deci se putea să ajungă și rău și atunci n-avea nici un rost tot respectul, cu toate clasele lui de liceu.

Nilă zise:

— O să stea pe la mine dacă n-are unde, anunță și parcă se lăudă el, dar apoi tăcu, prins parcă de mari îndoieli.

— Cum să stea pe la tine, se sborși Paraschiv, și dacă pleci în concentrare unde mai stă?

— Treaba lui, ce-ți pasă ție?

— De ce să nu-mi pese, nu mi-e nepot de văr?

— Ce, o să-l iai tu la tine? se hlizi deodată Nilă și se uită în toate părțile atît de triumfător încît s-ar fi zis că aștepta să rîdă și pereții de pretențiile lui Paraschiv.

Achim se dădu pe spate și rîse în felul lui, de parcă se înăbușea.

— Și tu ce rîzi, mă! blodogări Paraschiv scos din pepeni, îl iai tu? Ia să te vedem unde îl iai? Și adăugă pe deplin edificat: deșteptule.

Se lăsă tăcerea și cîtva timp toți trei fumară, pierduți în plăcerea pe care le-o făcea lor tutunul. Paraschiv rînjea mereu, trăgînd din țigare și avea pe chip aceea expresie amestecată a celui care caută pe îndelete în creierul lui ce să mai scoată din ceea ce venirea atît a tatălui cît și a nepotului îi stîrnea ca amintiri. Se uita la ei și toate se cîntăreau în el și îi apăreau pe față cum se schimbă lumina cînd trec norii prea repede pe un cer nestatornic. Nu se topiseră prea mulți ani de cînd nu-l mai văzuseră pe tatăl lor, dar totuși erau ani și ce făcuseră ei trei fugind de-acasă și furînd, atît de nepăsători față de o posibilă întoarcere, pe care fapta lor n-o mai îngăduia? Ce putea tatăl lor să înțeleagă din ceea ce ei îi arătaseră și ce trebuia el să ghicească din felul lor gîtit cu care se răstiseră ceasuri întregi unii la alții? Ce să înțeleagă acum din tăcerile lor fără rădăcini, din fumul țigărilor lor? Că degeaba avea băiatul acela al lui Parizianu patru clase de liceu, că nu era adică, și n-avea cum să fie altfel decît ei, sau chiar dacă avea să fie asta era ceva atît de îndepărtat încît pînă atunci totul avea să se uite, toate cuvintele și toate gîndurile, spuse cu glas tare sau doar lăsate să fie înțelese dintr-o gîjlitură sau mîrîitură? De-asta le ardea lor acum, ce era cu al lui Parizianu?

— Măi copii, mă! Măi copii, mă! spuse deodată Moromete, clătînd din cap cu o nădejde disperată, cu care se ruga parcă de ei să nu i-o spulbere, uite, mă, de ce am venit eu la voi! Paraschive, Nilă, Achime!

Și zicînd acestea Moromete își viri mîna în chimir, scoase din el ceva, îl arătă feciorilor și continuă să le vorbească.

— Ce ziceți voi? Cu tine vorbesc, Paraschive, că ești mai mare, dar și cu tine Nilă și cu tine Achime, că nici voi nu mai sînteți copii, ne-ați trimis o fotografie cu muieri, sînteți oameni maturi, nu mai vorbesc cu niște copii care nu știu ce fac.

Și îi dădu astfel înaintea minute în șir în timp ce peste feciori căzuse o tăcere împrăștiată în care cuvintele tatălui, neputîndu-se despărți în trei părți, înțelesul lor își pierdea din putere și ajungea la urechile celor trei micșorat, și demn de dispreț. Ce mai vroia și așa acum? Cine l-a pus să se răsucescă așa ațiția ani, cînd dacă i-ar fi întreat pe ei mai din vreme... Era cel din urmă lucru care putea fi bănuț la un om cu o fire ca a lui, pe care i-o cunoșteau de cînd erau mici... Veșnica lui istorie cu dusul la munte de care erau acuma sătui după ce toată tinerețea își bătuseră joc de ei că nu sînt în stare de nimic și că să fie el muntele ăla de aur, și degeaba se duce Paraschiv cu căruța, că trece pe lingă el și nu-l vede. Ei, acuma ce mai vrea? S-a răzgîndit? E bun acuma Paraschiv? Sau te pomenești că e bun și Nilă? Mai tîrziu ei spuseră ce mai gîndiseră încă în clipele acelea: că așa era, cît o duseseră rău prin București, alde tat-său nu vrusese să auză de ei, întorcea capul în altă parte cînd cineva îl întrea ce mai face Paraschiv ăla al lui pe-acolo pe unde e și Achim, și Nilă. Și acum, cînd le mergea bine, nu-i mai plăcea, venea el să-i aducă iar acasă, să zică lumea că n-au fost în stare de nimic și tot tat-său le-a făcut și le-a

dres. Încît, nu văzură, după nesfîrșita tăcere care se așternu în odaie, cum pe chipul încordat ca de lemn al lui Moromete se rostogoliră broboane mari de sudoare și lacrimi.

— Nu vreți, strigă el în cele din urmă cu un glas înalt. Nu vreți nicidecum! Bine Paraschive, bine Nilă și Achime. Bine! Mi-am luat mîna de pe voi. Mîna mea asupra voastră nu mai există.

Și cu aceasta se și ridică, făcu din brațe gesturi ca și cînd tot soiul de obstacole s-ar fi ridicat în calea lui și el le dădea la o parte cu mișcări exagerate și teatrale, porni spre ușă, o deschise larg, o lăsă așa deschisă și începu să coboare scările. Dar cu toate că nu trîntise în urma lui acea ușă, nimeni din cei trei nu se ridică să-l urmeze sau măcar să-l însoțească și să-i bîlbăie vreo promisiune, semn că, măcar dacă nu mai puteau să facă lucrul acela care li-l cerea el, țineau la el și-l înțelegeu. Numai al lui Parizianu veni după cîtva timp la căruță să vadă ce are de gînd. Se întoarse apoi și le spuse celor trei că unchi-său Ilie inhăma caii.

IV

Înainte de a afla toate acestea Catrina avu timp de mai multe nopți visuri neliniștite, pe care le povesti însă fetelor cu o expresie senină, fiindcă preotul cel nou, un tînăr care nu-și lăsa barbă îi spuse la o spovedanie că foarte rar se întîmplă ca un vis să însemne ceva. Nici cele bune, părinte? întrebă mama care aproape toată viața ei, de cînd se ducea la biserică, și-o împărțea între visurile din timpul nopții și întîmplările de peste zi. Ba, cele bune, sînt bune, răspunse preotul, dar e mai bine să nu te gîndești la ele.

Nu puteai însă să nu te gîndești! Să visezi lîngă prispă un om negru călare, cu o pălărie cu pană la cap și alături o vacă și ceva mai încolo un lup. Și pe tac-tău pe prag, închinîndu-se înfricoșat: Doamne, Doamne! Doamne, Doamne! Ce poate să fie asta? Pe perioade lungi, mai ales în timpul iernilor, cînd nopțile erau nesfîrșite, Catrina Moromete ducea lupta ei neslăbită cu „ăla spurcatu“ și semnele de izbîndă erau chiar visele, cînd îi apărea în somn Maica Domnului, sau Sfînta Vineri, sau cînd le auzea doar glasul. Aparițiile acestea erau cam aceleași, și fetele nici n-auzeau ce spunea, în schimb „Cinenutrebuie“ venea de fiecare dată în alt fel, întrupîndu-se în cele mai ciudate animale și behăindu-i din gură drept în față, de-o făcea să sară pînă în grinda casei de groază. Atunci se dădea jos din pat, aprindea veșnica ei tămîie, ieșea cu ea pe-afară, pe la colțurile casei și uneori se ducea chiar pînă în fundul grădinii, la dud, și tămîia și împrejurul dudului, fiindcă odată îl visase legat în lanțuri de trunchiul gros al acestui bătrîn copac. Catrina era la poartă și l-a văzut cum se zbătea să rupă lanțurile și atunci ea i-a arătat pumnul și l-a amenințat stăpînită de o ură triumfătoare: „acolo să stai, în vecii vecilor!“ Numai că în aceeași clipă s-au și auzit lanțurile zornăind și mama nu mai știa ce s-a întîmplat, dar că a chinuit-o rău cu coarneau și adăugase apoi cu umilință că niciodată să nu te bucuri că l-ai răpus, fiindcă numai Dumnezeu e în stare, și de-aia trebuie să te închini, nu să ridici pumnul.

După ce se ridică din zăcerea în care căzuse aflînd cele ce se petrecuseră la București, ea îl chemă într-o zi în odaie pe băiat, cînd nu erau acasă nici fetele și nici Moromete și îi spuse că dacă pînă acuma ea l-a ținut de rău că o să fie bine, de-aici înainte să știe și el că nu mai e nici o speranță și să-și ia gîndul că mai e de trăit lîngă alde tat-său. Nu

poate să-i spună ce-a auzit, fiindcă îi frică de Dumnezeu, sînt fapte care se pedepsesc și Isus Cristos nu dă voie să amesteci copiii în blestemul părinților, cînd s-o face mai mare o să audă și el, dar atunci ei vor fi morți și cu răsplata dată. Dar nici să-și prăpădească el viața, lingă un tată ca ăsta, nu e drept, așa că i-a venit timpul să deschidă și el ochii mari și să fugă de lingă el, să se ducă în lume și îndărăt să nu se mai întoarcă. Că nici ea n-o să mai stea mult și o să se ducă și ea.

Băiatul n-o întrebă unde și s-ar fi părut că nici nu auzi bine ceea ce mama îi spuse, fiindcă nu zise nimic, se uita doar într-o parte, cu privirea rece și neclintită, ca un animal tînăr adus din pădure, prea crud ca să înțeleagă că a căzut în cursă și că nu mai e liber, să sară gardul și s-o ia la fugă acolo de unde ar fi trebuit să audă chemarea. N-auzea însă nimic, sau nu știa încă să fugă, nu-l țineau picioarele !

În anul acela războiul luase foc pe-aproape la granița de răsărit și în sat începură să vină scrisori negre. În unele case se auzeau plîsete, dar cum poți să vești lacrimi cu o hîrtie în mînă, nici măcar o fotografie ? Suferința rămînea astfel închisă ca să trăiască apoi mulți ani împreună cu cel rămas în viață și mai mult se plîse la moartea lui Boțoghină care se vindecase de piept dar se apucase iar de muncă și boala, revenind, nu-l mai iertase, decît de cei care se auzea la un moment dat că sînt dați undeva departe, pe ger sau pe noroaie, morți, sau dispăruți, sau prizonieri. Mulți însă, înainte de a pieri pentru totdeauna, se întorceau de cîteva ori pe-acasă, îi vedeai veseli și sănătoși, — le pria viața de cazarmă, unde mîncau mai bine decît ce le puneau ai lor în sat pe masă — în hainele lor verzi, cu tinerele lor muieri agățate de gît, topite că îi aveau cu ele, (nici nu se mai sfiau, se uitau la ei și le curgea lacrimile șiroaie) că permisia era lungă, de cîte două, trei și chiar șase luni și că cine știe dacă în acest timp focul negru nu se va opri și bărbații lor vor scăpa astfel cu viață. Soarele strălucea vesel pe cer și înfloreau salcîmii și nu se putea ca oamenii să se omoare între ei, așa tineri ! Cine e mai bătrîn și a mai trăit poate să mai creadă, că lui nu prea îi mai pasă, dar cum să nu mai trăiască Gheorghită al ei, cu care nu e nici un an de cînd s-a măritat și are de la el copil mic ?.. Nu e așa Gheorghită ? Nu e așa că n-o să te mai prindă pînă îți trece tuie concediul ? Că spunea Bibina că spunea Cornel că e ori, ori, dacă nu-i bate nemții acuma pe ruși, pînă în iarnă, îi bate rușii pe nemți ! Da, asta în orice caz, dacă nu-i bate ăia pe-ăia, atunci îi bate ălanți pe ăștelanți ! Nu rîde, Gheorghită, nu rîde mă, țipa atunci femeia, cuprinsă de groază, simțind că nu era nimic adevărat din ceea ce auzise, și credințele ei erau prea plăpînde. Și într-adevăr lunile treceau, trecea și concediul și zădarnic se agățau și mama și sora și tînăra nevastă de tunica ostașului, nici ele nu credeau că există cineva pe lume care ar putea să-l împiedice să se ducă și mai ales să-l ferească dinaintea glonțului. Și nu trecea mult și era văzută pe ulițe femeia, care nici nu împlinise bine un an decînd fusese fată, galbenă de sus pînă jos, parcă și picioarele ei tinere rămăseseră fără sînge. Ce e cu tine, Tincuțo ? Nu cumva a murit Gheorghe al tău ? A murit, țată Paraschiva ! N-o fi și el prizonier, Tincuțo ? Nu, țată Paraschivo, e mort, că am întregat, cînd nu știu ei bine, îl dau dispărut sau prizonier, dar nu zic că e mort dacă n-au văzut cu ochii ! Și tu ești acuma liniștită, biata de tine ! Ce să fac, țată Paraschivo ! Ești mai galbenă ca frunza cînd cade ea toamna din pom, vezi să nu te prăpădești și tu ! Ar fi bine să mă prăpădesc și eu, țată Paraschivo, dar uite că nu se poate, că nu ești cu el acolo, să mori o dată

cu el ! Dacă o să trăiesc, o să am grijă de copil, dacă nu, e loc și pentru mine în deal la cimitir. Și luni de zile apoi privirea ei rămânea mai departe liniștită și pustie pentru ca la un moment, când auzea că a venit cineva de pe front să se îmbrace și să se ducă la el. I se făcea rău de pe la poartă, dar se ținea bine pînă intra în casă și îl vedea. Atunci se agăța cu mina de prag și scotea un țipăt care pînă și pe soldat îl impietrea ; parcă sfișia lumina zilei glasul ei subțire...

Moromete primi și el într-o zi cunoscuta hîrtie cu chenar negru în care se spunea că Nilă pierise în luptă la cotul Donului. Nu se știe pe ce căi se află mai pe urmă că regimentul lui de dorobanți trăsesese și în ruși și în nemți, care vrusesse să-i vire pe ei înainte într-o luptă grea, și de aceea muriseră atîți de mulți. Se spunea că după luptă, alte unități îi găsiseră pe-ai noștri aruncați într-o fîntină și că printre ei fusese și Nilă. Moromete stătu o jumătate de zi nemișcat în pridvor, cu fruntea plecată și cu hîrtia în mînă și nu se putu ști dacă în acest timp îi cursese vreo lacrimă sau rămăsese doar așa învăluit și parcă paralizat de mișcarea nevăzută a aripilor morții, care se opriseră și deasupra casei lui. Mama și fetele îi făcură lui Nilă un parastas împreună cu muierea aceea din fotografie, cu care între timp se însurase și avusese cu ea și un copil ; venise și ea la socrii cu acest prilej și după parastas plecă.

În acest timp, așa cum spusese, mama începu să se îndepărteze din ce în ce mai mult de casă, stăpînită acum de o ură care nu se mai vedea, însă mai amenințătoare, fiindcă tocmai în acea vreme se mai petrecuse în familia ei ceva care părea parcă merit să-i iasă în întîmpinare. Războiul nu stinge nimic între oameni, așa cum o flacăra mai mare nu stinge una mai mică, ci dimpotrivă, parcă o întefeste. Ce se mai întîmplase încă ?

În prima ei căsătorie Catrina se măritase cu un băiat de care nimeni nu-și mai aducea aminte, unul al lui Năfliu, nu era nici el mai mare decît ea, nici nu făcuse armata, murise apoi repede de apă la plămîni, lăsînd-o văduvă în plin război (era vorba de primul război) și cu o fată pe care o născu după moartea lui. Se apucase, acest băiat, să sape un gropan, să-și facă o fîntină în fundul grădinii și nu-și dăduse seama cum intrase răcoarea în el și îl pusese la pat o oftică fulgerătoare, în cîteva săptămîni se prăpădise. Catrina venea în Siliștea-Gumești dintr-un cătun vecin, dintr-o familie numeroasă dar nu săracă și, după moartea tînărului ei bărbat, vru să se întoarcă la ai ei, și să ia bineînțeles și fetița cu ea, dar socrul, bătrînul Năfliu, care nici el nu era un om sărac, îi spuse să stea la el, sau în orice caz, dacă vroia să plece și să se mărite cu altul, ceea ce n-avea dreptul s-o împiedice sau s-o învinuiască, atunci să-i lase măcar fetița, nu imediat, se înțelegea de la sine, ci după ce avea mai întîi s-o alăpteze și s-o întarce. Catrina rămase, dar nu așteptă prea mult cu alăptatul fetiței și începuse să lipsească, nopțile de-acasă, spre furia socrului, care era silit să tacă, de frică să nu rămînă pentru totdeauna fără fetița fiului său (singurul pe care îl avusese). Se află în curînd cine era cel de la care se întorcea ea în zori și cu care foarte repede de altfel născu un copil de văduvie : primarul satului, un bărbat și el la fel de tînăr, pe care însă lipsa unei mîini îl scutise de armată și de război. Nu fusese nici o înțelegere între ea și primar, acesta nu-i făgăduise nimic în ceea ce privea căsătoria și de altfel nici ea nu-i cerea nimic. El însă se purtă într-un fel neașteptat, cîtiva ani mai tîrziu, cînd se termină războiul și se făcu reforma agrară, îl trecu pe bărbatul ei printre eroii căzuți pe front și îi dădu un lot

mare de opt pogoane ca văduvă de război, iar copilul, de astă dată un băiat, îl luă el, ca s-o lase liberă, să se mărite fără copii — știa și el că socrul vroia fetița. De ce se purtă primarul atât de neobișnuit cu ea și n-o luă mai degrabă de nevastă din moment ce acceptă să-i ia copilul? Se spunea că el ar fi vrut, că ținea la ea și la copil, dar că s-ar fi opus părinții lui, oameni într-adevăr bogați, tatăl fiind unul din proprietarii mari ai pădurii Cotigeoia și a încă unui număr mare de pogoane de vie și de cîmp și că trebuia să ia una la fel de bogată dintr-un sat vecin, cu amenințări că dacă nu se supunea îl goneau de-acasă și partea lui de avere i-o dădeau fratelui mai mic, la care de altfel părinții și țineau mai mult. Se mai spunea că în ceea ce privea copilul, primarul se înțelese singur cu viitoarea nevastă și că în fața acestei situații părinții nu mai ziseră nici ei nimic... Cu opt pogoane de pămînt Catrina se mărită repede cu Ilie Moromete, proaspăt întors de pe front și improprietărit el însuși cu un lot mare. Fetița rămase bătrînului Năfliu „în vale“, adică acolo unde-și trăise Catrina anii de dinaintea vîrstei de douăzeci. În noua căsătorie născu două fete și un băiat, adică pe Tita, pe Ilinca și pe Niculae, iar între timp fetița „din vale“ crescuse și ea și într-o zi se și mărită. Măritișul acesta căzu ca un trăsnet peste capul mamei și se petrecu în același an cînd cei trei fugiră de-acasă. Fata nu spuse nimănui nimic și pur și simplu adusese într-o seară în casa bunicului pe unul Albei, un flăcău înalt și spelb, cu mîinile lungi, dulgher de meserie, dar foarte sărac, lucru care aproape că o năuci pe Catrina. Se duse la ea în aceeași seară, intră în casă și îi spuse fetei aceste cuvinte : „Bine fă, Marișo, mă-ta sînt eu fa, sau cine sînt?“ Adică cum era cu puțință să se ascundă pînă într-atît de ea că nici măcar s-o întrebe și pe ea ce zice de flăcăul pe care vrea să-l ia, nu vrusese, măcar așa, de rușine pentru mă-sa, care o crescuse și care îndurase cu ea s-o facă mare?! Ori, tocmai asta era, că n-o prea crescuse, că bătrînul Năfliu era cel care avuse grijă de ea și că fata se cam îndepărtase de mama ei. „Ieși afară că te împușc!“, răcni atunci bătrînul ducînd mîna la grinda casei și într-adevăr luînd de acolo o pușcă de vînătoare cu care se ducea el după iepuri, clămpănind din ea și ieșind furios pe urmele fostei neveste a fiului său, a cărei purtare din tinerețe se pare că n-o putuse uita niciodată; acum însă venise ziua răzbunării, fetița se făcuse mare și iată că n-o întrebasese pe mama ei dacă era sau nu era bun băiatul pe care ea și-l alesese, și iată că pe el îl întrebasese și acum vrăsmășia lui dospită împotriva ei de-a lungul anilor putea să se reverse de astă dată fără teama de atunci că va rămîne singur. Se luă după ea cu pușca aceea în mîna și de pe prispa casei ținti spre umbra fugară a mamei care alerga spre poartă să scape și trase în ea bubuind în noapte, drăcuind și înjurînd. Toată partea aceea a satului se sculă în picioare în hămăitul ciînilor și bătrînul o urmări pe uliță și mai trase o dată în ea și dacă ar mai fi avut cartușe pe cele două țevi ar fi continuat s-o împuște în felul ăsta pînă ar fi nimerit-o. Norocul mamei fusese că bătrînul era prea furios și arma îi tremura prea tare în mîini, altfel nu se știe dacă alicele lui pentru iepuri nu i-ar fi găurit cumva spinarea. Bineînțeles că mama veni acasă cu groaza în ochi și îi povesti lui Moromete rușinea, dar el nu se grăbi deloc să se ducă „în vale“ și să-l pedepsească pe bătrîn. „Dă-l în mîsa de smintit, spuse Moromete flegmatic și mai adăugă ceva care părea cu totul lipsit de noimă în clipele acelea : lasă-l că moare el mîine-poimîne și te împaci tu cu Marișo!“ „Eu cu ea? strigase mama scoasă din minți. În deal la cimitir și tot nu mă împac“.

Se împăcase chiar înainte să moară bătrînul, se pomeniră după vreun an cu Marița și cu Albei la ei la poartă pentru împăcaciune, fiindcă Marița născuse un băiat și vroia să facă nunta, și nu se putea nuntă cu părinții certăți. Bătrînul îmbătrînise rău de tot, tremurau nădragii pe el, avea peste nouăzeci de ani și tot se mai uita chiondorîș la nora lui, dar avusese loc și nunta și nici Marița nu prea îl mai lua în seamă, fiindcă bunicul e bunic și mama e mamă, el avea să se ducă și nu putea să trăiască certată cu neamurile.

Catrina se îmblînzi, mai ales că Albei îi săruta mina și nu era zi să nu trimeată pe cineva, sau să vie chiar el și s-o întrebe ce mai face.

V Și iată că Parizianu răspîndi în sat ceea ce aflase de la fi-său. La început Moromete nu observă, dar zilele în care în casă începu să nu se mai facă ba focul în sobă, ba mîncarea să fie bună de dat doar la porci, ba să lipsească de dimineața și pînă seara atît mama cît și fetele, începură să se îndesească. „Bă, strigă Moromete cu glasul lui cu care altădată băga groaza în toți, ce e cu voi? Vă omor pe toți“. Dar nu se mai sperie nimeni, fetele îi arătau dosul, iar mama se îmbrobodea îndelung în fața oglinzii și rostea chiar înaintea lui, cu un glas în care răzburarea țîșnea cu violență ca dintr-o fîntînă, izmenindu-se ca să-i imite glasul lui din clipa aceea, topit adică de dragostea lui mălăiată pentru feciori : mări copiiiilor ! Mări copiiiilor !

Fetele însă nu se înțeleseseră cu mama, ele știau una și bună că orice-ar fi zis tatăl lor acolo la București, cei trei n-aveau să se mai întorcă și ăsta era singurul lucru care le interesa. Încît după ce trecu un an, se potoliră și începură să se poarte iar bine cu tatăl lor, cu atît mai mult cu cît, deși era război, Moromete continua să cîștige mereu cu drumurile lui la munte și le dădea bani să-și cumpere de zestre. Catrina însă, continua să spună că o să se ducă „la ailaltă în vale“ și cu timpul prinse ură și pe fete. Cuvintele „mă duc la ailaltă în vale“ începură să revină în gura ei încărcate de amenințări întunecoase („o să vedeți voi!“), stîrnind pînă la urmă în cele două surori o înverșunare surdă împotriva „Alboacei“ care nu se știe ce-i spunea ea cînd se ducea pe-acolo de reușea s-o atragă parcă cu ața. „Mă duc la ailaltă în vale“ începu să însemne în glasul mamei că se ducea la cealaltă fiică, spre deosebire de astea de-aici, pe care le făcuse cu Moromete și care „ii semănau“ că primeau bani de la el în loc să-i dea peste mînă.

Ce-o atrăgea acolo „în vale“ atît de tare? Amintirea primului ei bărbat, cu care nu trăise decît cîteva luni, a tinereții care se dusesese, a casei în care se întorcea în zori de la cel de-al doilea bărbat la care ținuse și unde născuse a doua oară? Sau cu adevărat ura ei împotriva bărbatului era așa de mare încît chiar se gîndea să spargă casa și să-l lase acum la cincizeci de ani aruncînd asupra lui rușinea? Ce putuse el să spună la București feciorilor că nu mai putea fi dres nici cu prețul unei vieți care îi lega și care, orice s-ar fi zis, era acolo sigură în bătătură, cu casa și cu cele două loturi și fără cei trei? Cei trei nu mai erau, ce mai vroia? „Păi asta credeți că e în toate ale ei?“ se mira cîteodată Moromete, dar răspunsul Catrinei, care nu întîrzia, arăta că tatăl se ferea și că se simțea totuși incolțit de ceva nemilos care nu numai că nu-l ierta dar amenința să se țină de el cu o îndîrjire din ce în ce mai mare și să nu-l lase nepedepsit pînă în clipa morții. „Ai crezut că n-o să auzim, spunea mama cu obrajii arzînd în flăcări

de dușmănie nepotolită. Toată viața ne-ai mințit și te-am crezut, pînă n-ai mai putut nici tu și ce ți-ai zis : ia să mă duc eu la feciori, că a venit vremea !“ Ridica pumnul în aer și amenința : „Nu scapi tu numai cu atît, că o să mă duc eu la ăilantă în vale. N-o să mă duc acuma, știu eu cînd o să mă duc !“ „Ei, cînd o să te duci ?“ mai răspundea Moromete curios, fără să-și dea seama că nu mai avea în spate o familie în care cuvintele și gesturile lui să fie încărcate cu înțelesuri, cu atît mai adînci și mai de temut, cu cît erau menite să țină în cumpănă porniri atît de diferite și de neîmpăcat venind de la niște copii care ei înșiși aveau nevoie, chiar în ființa lor oarbă, de un stăpîn care să nu țină la nici unul din ei, dar să-i țină totuși pe toți în frîu. Acum însă, silit să țină doar la cei cu care îi rămăseseră, nu știuse să țină așa cum ar fi trebuit și cea dintîi care se răzvrătise împotriva lui era chiar mama, care ar fi trebuit să-l înțeleagă.

„O să mă duc cînd o să intri în anul morții și o să începi să zaci, răspunse Catrina sperîindu-le pînă și pe fete, care încercară s-o potolească, dar nu cu prea mare convingere, fiindcă știau că pămîntul e în mîinile ei și ținea de puterea ei la care cît să dea. Iar fetele astea să prind eu vreuna că stă lîngă tine, o brazdă de pămînt dacă o să le dau.“

Moromete ieșea afară sau se ridica de unde era și o lua spre poarta de la drum ca spre poarta mîntuirii : dincolo de ea era lumea, mai blindă decît femeia pe care o lăsa în casă, putea să se ducă și el în lume și să scape...

Dar nu se ducea, cu toate că uneori întîrzia pînă după miezul nopții și pe Catrina o apuca neliniștea îndîrjită, că putea în felul acesta să rămînă fără el. Nu cumva s-o fi dus de tot ? Dacă nu se mai întoarce ? În asemenea clipe părea înghesuită de îndoieli dacă făcea bine ceea ce făcea. Tot amenințîndu-l în felul acesta și neascuzîndu-i ura pe care i-o purta putea într-o zi să-l facă să nu se mai întoarcă. Asta era una. Și în afară de asta anul acela al morții lui părea tot atît de îndepărtat, ca și al ei, zece ani diferență mai mult sau mai puțin nu mai însemnau nimic de la o anumită vîrstă în sus, iar pe altă parte, cum de uitase ce zicea Cristos, că trebuie să ierți greșîților noștri de șaptezeci de ori cîte șapte ? Încît valul de ură, fără să-și micșoreze puterea, se retrase totuși din purtările mamei și fu acoperit cu rugăciuni, fără ca prin asta să devină mai blindă. Domnul Cristos nu i-a gonit pe negustori din templu lovindu-i cu frînghia ? N-o împlînzî nici măcar Alboaica, — această fată care avea atîtea daruri, — venind ea acum pe la Morometei, cu intenția neascunsă de a o potoli pe mama ei la care ținea.

Aducea cu ea ba un copil, ba altul, fiindcă ieșeau din ființa ei copiii cum ies fructele dintr-o ramură tînără (avusese noroc că Albei al ei nu nimerise pe front și venea des pe-acasă), făcuse vreo patru. Catrina rămase neînduplecată, dar cu atît mai statornică pe drumul bisericii și cînd dintr-o vorbă a cuiva sau cine știe din ce pricină, mai ales de pildă cînd îi ajungeau la urechi clevetiri că degeaba se duce ea la biserică, că n-o să ajungă ea în rai după cum a trăit cînd era tînără, aprindea candelă sub icoana lui Cristos din perete, se lăsa la pămînt, își pleca foarte tare fruntea și într-o umilință atît de totală încît se vedea că nu mai simțea și nu mai auzea pe nimeni în jur, stătea așa ceasuri întregi fără să i se audă glasul, cu umerii încovoiați și cu trupul sprijinit în genunchi și în pumni. În acest timp fetele treceau prin casă cu treburi, dar n-o tulburau din rugăciunea ei chiar dacă o căuta sau o striga cineva la poartă. Se ducea una din ele și spunea că nu e acasă,

să vie mai târziu, acuma e plecată... Duminicile arăta ea cel mai bine, îi străluceau ochii când se întorcea de la biserică și adesea strălucirea aceasta ținea și a doua și a treia zi. A patra, a cincea și a șasea zi se întuneca iar, dar venea iar duminica și fetele o vedeau pe drum cum se întorcea cu alte femei, veselă de parcă venea de la o nuntă, ținând mănunchiul de busuioc în mână parcă nu ca pe o floare de evlavie, păstrată în amintirea slujbei, ci de triumf, menită parcă altor amintiri. „Ce slujbă a ținut azi părintele Alexandru, spunea ea adresându-se celor două fiice și lucrea ochilor îi creștea brusc întinerind-o. În loc să stați aci cu asta bătrînul (ăla nu era el deloc bătrîn, dar ea se credea în acele clipe fată mare și nu mai vedea în el decît un sfrijit care se mira că putea să-i fie bărbat) mai bine a-ți veni acolo să auziți și voi cum arată părintele Alexandru cu mîna spre cer!“

Acest părinte Alexandru de care vorbea ea, ținea, spre supărarea celor doi dascăli, slujba de la începutul pînă la sfîrșitul ei, fără să sară nimic, și nu înțelegea să revină asupra acestui obicei cu care el, încă de la început, preot tînăr și neștiutor, venea de pe băncile facultății de teologie și voia să-l introducă aci într-o biserică țărănească. Ajunseseră cu anii să se certe și Catrina luă bineînțeles partea preotului. Dascălii săreau răspunsurile, preotul revenea asupra lor silindu-i s-o ia de la cap, iar lumea din biserică băga de seamă și la sfîrșit se amestecau și îl întrebau pe parohul cel tînăr: „ce este părinte, de ce nu vă înțelegeți? Fiți și sfinția voastră înțelegător, sînt și ei dascăli bătrîni și cîntă amîndoi bine“. Asta era adevărat, cel puțin unul din ei avea un glas care vara se-auzea prin ușa bisericii pînă la pod, ai fi zis că cobora îngerul asupra lui și îl înzestra în orele acelea cu o astfel de voce frumoasă și inspirată. Ca om însă, acest dascăl era un leneș și se învățase cu preotul cel bătrîn să termine slujba în cel mult un ceas și jumătate. Cel tînăr însă o ținea de două ori pe-atît. Pe de altă parte iarna nici femeile nu răbdau să stea mult în biserică și preotul rămînea cam izolat, dar nu se dădu bătut. Făcu rost de lemne, încălzi soba de fontă și continuă să-și țină slujba așa cum înțelegea el. Cînd pleca, Catrina îl însoțea spre centrul satului, în văzul tuturor. „Frumoasă slujbă mai ții, părinte“, îi spunea ea și preotul, nu prea vesel de împotrivirea celor doi dascăli ai săi, se mai descreșea la față și se făcea și el mai vesel. Mergeau împreună pînă la centru și acolo Catrina se oprea, preotul o lua spre casa lui și ea le aștepta din urmă pe muierile cu care venise, să continue drumul. Cu timpul începu să cunoască bine viața preotului cel tînăr și așa se face că într-o zi se întoarse de la biserică cu obraji roșii de indignare. Aflase chiar de la el că n-o ducea bine cu preoteasa, că o prinsese cu unul din învățători — era și ea învățătoare — și că se dusesse la protopop și îi ceruse să-l mute din Siliștea în altă comună, nu mai putea sta aici. „Părinte, șoptise atunci Catrina Moromete — și povestind scena acasă, în clipa aceea îi țîșniră lacrimile — nu pleca părinte, nu lua în seamă păcatul, o să treacă vremea și lumea o să uite“. „Nu se poate, răspunsese hotărît tînărul paroh, trebuie să plec“. Și plecase. În locul lui veni altul, dar timp de cîteva luni Catrina nu se mai putuse duce deloc la biserică. În ziua aceea, și apoi și în prima duminică după plecarea tînărului paroh, nu mîncase nimic și stătuse toată ziua în pat, potrivnică și neclintită. După vreun an reîncepu să se ducă regulat la biserică și apoi după încă un an starea dinainte îi reveni. Din cînd în cînd însă tot o mai auzeau în casă, așa din senin, cu privirea năpădită brusc de o lumină ciudată: „Ce-o mai fi făcînd părintele

Alexandru!“ „N-o mai fi putînd de dorul tău!, răspundea atunci Moromete batjocoritor. În locul tău aş pune caii la căruță, l-aş lua pe Albei să-i miie și m-aş duce după el. Părinte, uite-mă și pe mine, i-aş zice. Și adăuga subliniind cu umerii neputința dar și renunțarea lui de a înțelege ce e în capul unei femei: uite-așa!“ Fetele chicoteau și aici parcă s-ar fi putut zice că dragostea mamei pentru părintele plecat i-a adus în suflet destulă lumină ca să-i ajungă toată viața și să-l ierte deci pe Moromete pentru lucrul acela pe care îl făcuse înainte de război cînd se dusese la București. Era neîndoielnic, mai ales cînd o auzeau spunînd cît de frumoase erau odăjdiiile aceluia preot și ce bine îi stătea cu ele, spre deosebire de cel care venise, care cu toate că nu era nici el bătrîn, dar nu era așa înalt și subțirel ca părintele Alexandru și nici n-avea ochi așa mari ca ai lui.

VI

Pe de altă parte Niculae, fără să arate vreodată că ține cu maică-sa, începuse cam de pe atunci să facă așa cum îi spusese ea, să se înstrăineze adică de tatăl său și cu timpul chiar să vorbească din ce în ce mai puțin cu el. Trăgea cu urechea la vuietul întii îndepărtat al războiului, apoi din ce în ce mai apropiat, pentru ca apoi chiar să vadă cu ochii trecînd peste sat în valuri, unul după altul, rostogolindu-se spre apus, întîi nemții în fugă, și apoi și rușii după ei... După care se făcu iar liniște și contingentele mai vechi începură să se întoarcă în sat. Cei mai tineri rămînînd însă mai departe sub arme, fiindcă pentru ei războiul abea începea.

Cînd băgă de seamă Moromete încercă să-și recîștige fiul și începu prin a-l lăsa în pace cu muncile, știind, desigur, cît de mult îl chinuia pe băiat să-l pui la muncă și că era suficient să-i dai cartea în mină ca să faci din el un miel. Dar mai credea el oare în carte după ce atîția ani îl silise să nu se mai apropie de ea? Mai credea, sau mai bine zis nu încetase o clipă să nu creadă și să nu citească pe furiș, fiindcă niciodată nu se petrecuse cu el acea contopire cu lucrul pe care i-l dădea să-l termine și nu reușise să facă din el un băiat priceput, asemănător cu alți copii din sat care se dovedesc încă de la o vîrstă crudă vajnicii țărani ce vor deveni nu vor trece mai mult de zece ani, adică să se însoare, să vorbească tare, să inspăimînte un bou cu un pumn făcîndu-l să scoată un răsufu scurt pe nări după o lovitură dată în spate, să-și injure nevasta cu acel amestec de sentimente în care autoritatea și dragostea se schimbă în cursul chiar al unui singur cuvînt spus și să facă să se afle că știe, dacă o să fie nevoie, să pună mîna pe ciomag și să dea fără șovăială la cap oricui ar îndrăzni să se lege sau să-i fure ce este al lui, chiar și un cap de ață.

Îl trimitea de pildă să măture oborul și să dea coceni la iapa care fătase. Niculae se ducea în obor, dar tatălui i se părea pe semne că durează prea mult acest măturat și răcnea: „N-ai auzit, mă, să dai coceni la iapă?“ Niculae lăsa măturatul și se ducea după coceni și la întoarcere, cu cocenii în brațe, ocolea o furcă aruncată acolo cine știe de cine. „Ridică, mă, chiorule, furca aia de jos, nu vezi că o să te înțepi în ea?“ se auzea iar de pe undeva de unde îl urmărea vocea tatălui și Niculae, ca și cînd aceste răcnete n-ar fi avut pentru el un înțeles doar de semnalare sau de luare aminte ci parcă erau comenzi adresate să fie executate imediat, se apleca să lase cocenii jos și să ridice

furca, și atunci se apropiau pașii din locul unde se auzise vocea și Niculae parcă ar fi avut capul de lemn, astfel de sunet scotea palma ca de curea lipindu-se de tidva lui.

Își reveni cu încetul și ajunse flăcău, și îl sprijinea acum atent pe tată în toate treburile, dar tot nu se purta în mod obișnuit, în privire întirzia să-i apară, ca la ceilalți, acea strălucire aprinsă când pe dinaintea lui își legăna trupul o fată sau o muiere tânără; rămînea, umbrită, vechea strălucire de pe vremea când era elev și ca niște găini bete se învîrteau fetele în preajma lui, fără ca el să le vadă. Iar cele care știau prea multe aveau expresii de neliniște când îl priveau, ca și când vederea acestui flăcău le-ar fi amintit cu spaimă că ele pierduseră demult ceea ce el încă păstra, deși era băiat: credința că dincolo de poartă se găsește o grădină și în grădină se găsesc încă neculese florile nevinovăției. Ele se tăvăliră însă demult în aceste flori și știau că pentru ele grădina își schimbase pentru totdeauna înfățișarea.

Cam prin vremea când Moromete începu să-l lase în pace cu treburile, una din fete îl prinse totuși în capcană. Trecea într-o dimineață de sărbătoare prin Cotocești (cătunul în care erau adunate aproape toate neamurile lui Aristide), îl trimisese taică-său să ia un dublu de la cineva care nu vrea să-l mai aducă îndărăt, și pe drum îl chemase la un moment dat peste o ulucă glasul șoptit al unei muieri. Era chiar în dreptul casei lui Năstase Rădulescu, fratele cel mare al lui Aristide și muierea era chiar răduleasca. Era de rusalii, sărbătoare în care morții se cinstesc prin praznice date acasă fără slujbă și la care se mînca pilaf din făină, din porumb dat la piatră ca să iasă doar un fel de grăunțe care erau fierte în lapte și îndulcite cu zahăr, sau din orez. Înainte de praznic gazda spăla pe toată lumea chemată, pe picioare, obicei rămas în sat din ceața îndepărtată a timpului. Niculae ezită... „Păi, țață Gherghino, se bilbîi el, eu...“, dar în cele din urmă intră.

Bilbiiala asta nu era numai a lui. Casa lui Năstase, fără să fie mai mare decît a altor oameni bogați din comună, cu trecerea anilor începuse totuși să pară că e. În primul rînd curtea era de trei ori cît una obișnuită și era plină de finare, hambare, cotețe, grajduri, pătuluri și căsuțe mici de porumbei, ridicate sus pe un soi de prăjini înalte cît un salcîm sau lipite de acoperișurile pătulurilor. Porumbeii împînzeau aerul cînd zburau, Năstase avea sute, de toate culorile și de toate soiurile, jucători și prășitori, ștafete, dintre cei care cîntă sau dintre cei care se giugiulesc tot timpul. Se știa că rudele acestei familii care ocupau un cătun întreg în spatele bisericii, mîncau cît voiau carne dulce de porumbel. Pe o rază mare a satului nimeni nu mai creștea aceste păsări, știut fiind că cei care aveau puțini îi pierdeau, fiindcă se lipeau în cele din urmă de un cîrd mai mare și se amestecau și nu-i mai puteai pe urmă nici cunoaște și nici aduce înapoi. De prin aceste construcții ale gospodăriei lui Năstase, se zăreau coșuri de locomobile, piese detașate de batoze, grape și boroane mari, rotile și cormane cu care gospodarul își cultiva multele lui hectare de pămînt împrăștiate pe toată suprafața arabilă a comunei. Dincolo de curte se întindea grădina. Părea fără sfîrșit, fiindcă pe lîngă pomi și zarzavaturi era plină și de bălării, lipane cît roata căruții și bozi nemaipomeniți, ai fi zis, dacă n-ai fi știut ce sînt, că trebuie să fie un soi de struguri, cu fructul lor negru, pe care unii țărani îi cereau voie lui Năstase să-i culeagă și să facă din ei țuică (atît de rea încît era de mirare că nu mureau bînd o asemenea distilație otrăvită). Grădina dădea în rîul satului pe care îl împingea

mult spre mijlocul văii spre care se trecea pe un pod de lemn, cu piloni atît de vechi încît creșteau din ei, cîteodată, firișoare de iarbă și mici flori de cîmp... Găinile lui Năstase ouau pe sub aceste bălării și bozi din grădină; umblau cîinii după ele și îi vedeai nu o dată cum fug pe vale cu ceva alb în gură. Tot atît de adesea însă se auzea din Cotocești și cîte-un trăznet de pușcă de răsunau văile și se știa atunci că Năstase a mai redus cu unul numărul cîinilor care dădeau tîrcoale orătăniilor lui. De altfel nu numai cîinii care se apropiau astfel de gospodăria aceasta uriașă aveau un aer hăituit. Femeile sau copiii, care din cine știe ce pricini trebuiau să împingă marea poartă de la drum a curții lui Năstase, aveau și ei un aer nesigur, gata să închidă la loc dacă cine știe ce semn li s-ar fi părut că face ca intrarea lor, deși cunoscută sau dorită chiar de unul din membrii familiei, s-ar putea să nu fie dorită de ceilalți, sau chiar de unul singur dintre toți, și-atunci cel mai bun lucru era să rămii dincolo în drum și să aștepti acolo să ți se spună ce să faci. Femeile se fereau duminica în zori la cîmîtir, după ce se termina jelitul morților să se apropie de bogata rădulească și să-i ofere colacii lor mici, să nu se spună cumva că s-au dus să primească în schimb colacii ei frumoși și mari, sau cozonacul cu care își umplea coșnița. Unele se mai apropiau dar nu dintre cele socotite sfoase sau cu rușine și tot așa se întîmpla și de sărbătorile Rusaliilor, cînd grupuri de băieți și fete intrau prin curți la spălatul picioarelor. Le vedeai cum ocolesc două feluri de case, cele prea nevoiașe, unde știau că gazda o să le dea păsat de porumb rău făcut, de nu puteai să-l mîncîci (și nu intrau cîteodată chiar dacă femeia, cu o înfățișare speriată, vîzînd că băieții și fetele nu intră de voia lor, ieșea la poartă și îi chema cu gura), și cele prea bogate, să nu se zică pe urmă că au intrat să mînce străchinile lor dulci de orez cu lapte, fiindcă acasă nu aveau. Cutare putea să se ducă, nu era chiar cea mai mare necuviință, dar pe urmă acasă ai lui îi scoteau totul pe nas, nu-i fusese, i se spunea, rușine, să intre acolo, să creadă lumea că e nemîncat? Astfel că, bogatul și săracul, se pomeneau la sărbătoarea morților lor făcînd amîndoi același gest de umilință, ieșind lîngă stîlpul porții și chemînd în șoaptă: Florico, Gheorghe, hai veniți!

Astfel intrase și Niculae în ziua aceea în marea curte a lui Năstase. Fusese ultimul chemat, în curte mai erau și alți băieți și fete, cei mai mulți desculți, (Rusaliile căzuseră în iunie), toți foarte veseli și gata să se supună obiceiului. În mijlocul curții gazda pregătise două căldări mari cu apă fiartă, în timp ce rudele o ajutau pe Răduleasca aducînd pelin din fundul grădinii. Presărara iarba argintie în jurul căldărilor și făcurea același lucru pînă la scara pridvorului, să calce băieții și fetele pe ea cînd aveau să urce și să se așeze la masă — și spălatul picioarelor începu. Spălau cele două femei, bătrîna și nora, și trecu apoi la căldare, cu mînicile și rochia sumese, și fiica. Era o fată cu mișcări încetinite și stăruitoare și cînd începu să spele, după un timp bunica strigă la ea cu acea voce parcă veselă a cuiva, care știe dinainte că vorbește zadarnic, dar că nici altceva mai bun nu are de făcut: „Hai, Ileano, dă cu mai multă apă, cu am spălat trei și tu de-abia unul“. Ileana parcă nici nu auzi, dar nici bătrîna nu mai stăruia, nu era acuma timpul, în zi de sărbătoare, să-i spună în fața străinilor ceea ce îi spunea pe semne de mai multe ori pe zi la ei în casă. Niculae își scoase piciorul gol din sanda, îl puse pe buza căldării și fata începu, cu mișcările ei moi, să-l spele și pe el. Mîinile ei erau închise la culoare, cum îi era și obrazul. Deasupra piciorului flăcăului întîrzia îndelung și gîtul ei

oacheș, pe care alunecau în părți două cozi negre, cu străluciri de castană, stătea liniștit sub ochii lui. La al doilea picior se întimplă ceva, fata scâpă săpunul din mână și se aplecă fără veste și începu să-l caute, cu brațul dezvelit pînă la umăr, pe fundul căldării. Băiatul își pierdu echilibrul în aceeași clipă și se feri să nu se sprijine de ea și atunci mișcarea fetei se opri și ea ridică privirea în sus și se uită la el. Flăcăul puse din nou talpa pe buza căldării. Fata scoase săpunul, dar îl scâpă din nou și din nou se uită la el. De astă dată, lovită de o buimăceală care îi încetini și mai mult mișcărilor, de parcă ar fi lovit-o cu pumnul, și păstrînd o mîină pe piciorul lui, fata se aplecă și căutînd săpunul îi atinse o clipă cu sîinii coapsa. Între timp mama și bunica terminaseră cu ceilalți și care cum își scotea piciorul de sub brațul care îl scălda cu mici lovituri de apă fierbinte, călcînd pe pelin, o lua vesel spre pridvor și de acolo se uita în voie peste curtea aceasta întinsă în care poate nu intrase niciodată pînă atunci. Niculae însă nu se grăbi să urce după ce fata îl lăsă, arăta parcă supărat de ceva, se încruntase, se dăduse mai la o parte și stînd aplecat peste genunchi se sprijinea de tulpina unui măr care crescuse chiar alături de pridvor și își tot lega și dezlega mereu curelele de la sandale. Parcă se cocoșase și nu mai putea sta drept și nu știa ce să mai facă să nu bage cineva de seamă că nu-și mai putea dezdoi spinarea. În cele din urmă își reveni și urcă și el în pridvor. Gazdele chemară pe tineri într-una din odăile casei și acolo se aprinseră luminările înfipte în colaci, mama intră cu o oală nouă în mîină în care ardea tămîie, cu busuioc verde și iarbă albă la mînușe, tămîie pe deasupra luminilor care în umbra dimineții de vară a odăii tremurau în flăcăurile lor ca și cînd ar fi ars direct din mierea galbenă din care fusese stoarsă ceara, picurau pe coaja piinii și înghețau în șironie aurii: fetele și băieții se închinară toți deodată și vocea bătrinei spuse ceva de odihna și pacea sufletelor celor morți. Apoi se așezară toți la masă și se aduseră străchini pline cu orez cu lapte și apoi nuci și covrigi. Niculae amuțise și după prînz se duse la horă și rămase tot așa mut, uitîndu-se la fata lui Năstase dintr-o parte și de la distanță, cu luciri întunecate în ochii lui care pînă atunci fuseseră luminoși ca o oglindă.

Cînd soarele se lăsă dincolo de salcîmi și începu să cadă amurgul se duse acasă, mîncă și după ce întunericul se așternu negru peste sat, plecă și se duse în Cotocești. Nu rămase însă pe uliți, coborî în vale la pod și acolo se așeză jos și începu să se uite în grădina lui Năstase. Nu se vedea nimic, dar în întunericul nopții, pătulele și toate acareturile abia zărite printre salcîmi și pomi apăreau, pe cerul luminat doar de stele, mai îndepărtate și mai mari, stîrnind o clipă în băiatul singuratic care se uita la ele, îndoijala că s-ar afla pe niște locuri știute. Podul de lemn era însă acolo prezent și sigur, ca și apa rîului care curgea susurînd în liniștea nopții.

VII

În seara următoare Niculae se duse din nou în Cotocești, coborî în vale la pod și începu să aștepte, urmărind ceasuri întregi tot ce se putea mișca în grădină, tot ceea ce putea semăna cu trupul unei fete, copacii sau ierburile înalte și negre, stîlpii de la poarta dinspre curte și cei de jos care țineau gardul la marginea văioagei. Oricînd dintr-unul din ei se putea face doi și asta ar fi însemnat că ea este. Dar nu se mișca nimic, totul zăcea în întuneric și liniște. În ziua a treia, după un ceas de cînd stătea și se uita, Niculae văzu deodată cum se

mișcă lipanele mari de după gardul peste care, de pe pod, se vedea bine pe deasupra virfurilor lor ascuțite. Dintr-o săritură fu aproape și se lipi de un copac. Se uită pe unde ar putea intra înăuntru și fără cel mai mic zgomot, desfăcu două uluci, le dădu într-o parte și se strecură printre bozi. Acum însă nu se mai vedea nimic și se opri, se aplecă pe vine și căută cu privirea, răsucindu-se încet în toate părțile. Atunci se auzi nu departe de el un clefăit, precedat de ceva asemănător cu plescăitul ouălelor când sînt sparte și golite de conținutul lor și flăcăul se ridică și se apropie de locul bănuit de unde venea zgomotul. Un ciine ridică botul dintre lipane și în prima clipă se uită la Niculae țintă, dar apoi se năpusti într-o parte prins de-o groază ne bună și se repezi spre ulucile din fund, peste care zbură făcînd o săritură de două ori mai mare decît era nevoie ca să scape. Pieri ca o nălucă. Niculae ieși și puse la loc ulucile cum fuseseră.

În seara a patra era întuneric beznă, nu se mai vedea nimic pe cer și după cîtva timp începu să plouă. Flăcăul însă nu plecă și, în curînd șiroaie de apă începură să-i curgă de pe pălărie ca de pe o streășină. Stătea nemișcat și se uita în grădina care vuia acum ca o pădure : era foșnetul bozilor și mai ales al lipanelor care primeau revărsarea din cer pe toată întinderea palelor lor grase și mari. Undeva, în stînga, se auzi o căruță alergînd, cine știe cine avusese poate intenția să mîie la cîmp și n-avea coviltir, îl apucase ploaia și trebuise să înhame și să vie acasă, sau poate venea de la gară, cu trenul de zece al cărui șuierat se auzea adesea în serile cînd toată lumea se culca devreme, precedînd și apoi încheind cu un țipăt lung zgomotul locomotivei, parcă mult mai puternic, ca o rostogolire bruscă de drugi peste un acoperiș de tablă. Acum din pricina ploii nu se mai auzise. Deodată flăcăul țîșni de pe pod și sări spre gard. Nu mai stătu să caute cele două uluci scoase seara trecută, sări pe deasupra lor și, din doi pași se apropie de o mogildeață care înainta repede spre el cu o haină în cap. Îi dădu haina la o parte : ea era. Rămaseră muți amîndoi și un timp nu se mai auzi decît zgomotul ploii care potopise pămîntul. Apoi, de sub tăcerea care zăcea sub scurgerea monotonă a averselor, amplificîndu-se și tulburînd parcă asemeni unor bolboroseli care puteau fi ale cerului, tăcerea nopții ploioase, murmure înăbușite se răspîndiră în grădina întunecată. „Nu e bine aici, să nu mă mai aștepți. Dacă nu venea ploaia nu ieșeam. Trebuie să mă duc“. „Am crezut că aici o să poți să ieși“. „Nu pot să ies nicăieri seara, mai bine ziua. Am avut noroc cu ploaia, altfel n-aveam cum să ies“. „În Cotigeoaia, în pădure!“ „Nu, mă vede lumea ; încolo, spre gară, o să spun că mă duc pe la Burdeni, pe la verișoara mea ; treci mîine seară înainte să se întunerească și îmi spui fără să te oprești, am să fiu la poartă“. Și fata se smulse de lîngă el și începu repede să taie grădina întunecată, în torentele care nu încetau să răpăie asupra ierburilor și a pomilor.

Trei seri la rînd trecu apoi Niculae prin fața porții ei, pînă o prinse și îi spuse unde. Era chiar pe locurile lor, la jumătatea drumului spre gară, lîngă fîntîna nouă de la Șanea. Nu se știa bine cine era acest Șanea, dacă era cumva numele celui cu locul de lîngă fîntîna sau dacă chiar micul deal care se face acolo purta această denumire. Era din piatră albă curată și avea o cumpănă de o înălțime ameteitoare, și se ura pînă ajungeai cu ciutura la fund și pînă trăgeai pe urmă îndărăt de luminarea de lemn înădîtită în vreo două locuri cu lanț. Lîngă fîntîna era o cruce mare de lemn, pe care se scrisese odată cu fier înroșit

ceva, dar nu se mai putea citi ce anume, ca și cînd lemnul mort ar fi prins rădăcini în pămîntul bătătorit împrejur de vite și, crescînd, ar fi deformat și crăpat scriitura. Era vorba de o rugăciune, cum se vedea adesea pe troițele de la rîspîntia unor drumuri, sau era mormîntul unui necunoscut ?

Cine poate să cunoască pașii unei fete care merge pe un drum de cîmpie ? Cînd din acest drum dau la dreapta și la stînga intrări adînci spre loturile îndepărtate, printre pădurea de porumburi ? Ea poate să aibă o soră mai mare cu vitele, un tată sau o mamă la cules fasolea, la smuls cînepa, sau cules via, pepenii, dovleci și floarea-soarelui. Iar Năstase avea pămînt în multe părți, nu avea un singur lot, să fie adică cunoscut pe cîmp tot așa de bine cum îi era cunoscută casa în sat. Fata lui se putea deci duce oriunde ziua în amiaza mare, și era greu să știi unde se duce. Ea se oprea însă întotdeauna la fîntîna albă de la Șanea, punea mîna pe citura fîntîinii și începea să tragă de luminare să scoată apă. Se spăla pe față și pe mîini, își scotea sandalele și se spăla și pe picioare, apoi vîra din nou citura și o lăsa așa răsturnată. La zece loturi distanță Niculae vedea cumpăna și ieșea la drum, se uita dacă nu era cineva, îi făcea semn să se apropie, să intre în porumb și să aștepte să vie el s-o aducă.

Ileana însă nu era o fată dintre cele care știau multe, ci dintre cele care ar fi vrut să știe, acum cît mai avea timp, înainte de mărițișul ei, care urma să aibe loc chiar în luna aceea cu un tînăr preot din Balaci. Cum nu era fată mare și bănuia că preotul, cu toată sfințenia lui, n-o să fie foarte vesel cînd o să-și dea seama de acest lucru, își spunea în sinea ei că măcar să știe și el pentru ce avea s-o pîrască pe urmă părinților, fiindcă mai mult n-avea ce să-i facă, știa ea că nu se hotărîse un popă să ia o fată fără multă carte (doar cu patru clase profesionale), dacă n-ar fi fost așa bogată cum era ea.

Ajungînd preteasă ea nu se rupse de suratele ei din sat și povesti mai tîrziu uneia din ele, cu care era prietenă, ce se petrecuse între ea și băiatul lui Moromete în acele întîlniri pe care le avusese cu el pe lotul lor, într-o covergă. Nu-l vorbi de bine, îl luă în rîs, spunînd că nu fusese nimic între ei și că atunci cînd fusese se și terminase. Nu putea să spună de el că nu ținuse la ea, fiindcă nopți întregi o așteptase în vale la pod, dar decît s-o fi așteptat-o acolo în ploaie, mai bine ar fi fost și el băiat cînd erau singuri în covergă. Și tînăra preteasă se hotărî cu greu să spună de ce îi purta pică și nu înainte de a mai adăuga încă ceva pe seama lui, care se rîspîndi apoi în sat și aflară, nu se știe de ce, mai ales copiii, care se uitau apoi intrigați cînd Niculae trecea pe drum și chicoteau după ce el se îndepărta suficient ca să nu le fie frică, să poată s-o zbughească dacă el s-ar fi întors să-i ia de urechi. Nu că nu i-ar fi plăcut și ei de el, povesti mai departe preoteasa, era frumos cînd se uita la ea cu ochii și părul lui pe care îl purta tăiat scurt și dat într-o parte, nu cu claie mare cum aveau alții de ce să zică un lucru care nu e. Dacă ar fi lăsat-o tat-său ea s-ar fi măritat cu el și nu cu un popă, care lasă că știe ea ce poate să facă și un popă, mai tîrziu, cu muierile în biserică... A auzit ea... Dar cine a mai pomenit să facă un băiat ce-a făcut el ? În loc să-i pară și lui bine că s-a iubit cu o fată, a amuțit pe urmă alături de ea și s-a făcut galben la față, de parcă nu s-ar fi întîmplat ce s-a întîmplat, ci i-ar fi dat cineva să bea un pahar cu cucută. „Niculaie ! zic, ce e cu tine ? El nimic. Niculae, zic, ești cumva bolnav, te doare ceva, ce e cu tine ?

Spune-mi să știu și eu! Nimic! Tăcea și parcă nici nu mă mai vedea. L-am luat de umeri și zic, Niculae, uite, eu te las și mă duc pînă la fîntînă, mă întorc acuși. Stai aici. Ziceam că pînă mă duc eu și mă întorc îi trece, cine știe, o fi și așa, că nu seamănă toată lumea unii cu alții. Chiran, cu care am vorbit eu întîi, mă ținea numai în brațe și tot timpul mă săruta, ziceam că mă înăbușă. M-am dus la fîntînă, am scos apă cu citura, am băut, m-am uitat să nu mă vadă cineva unde mă întorc și m-am întors. Tot așa l-am găsit. Nu i-am mai zis nici eu nimic, l-am lăsat acolo și am plecat...”

VIII

Tocmai în acel an se mărită Tita, și Niculae, în loc să se apropie de tatăl său se lipi de proaspătul cumnat, pe care îl cunoștea de fapt de mic, îl chema nea Sandu, (numele celălalt, Dogaru, fiind bun doar pentru cei mari și pentru autorități), o luă pe Tita îndată ce se întoarse de pe front și se termină războiul. Toată ziua Niculae era văzut pe la el prin curte, Sandu stînd jos și cioplind vreun țaruș sau dregînd vreo roată, sau vreun gard, sau lingă caii scoși afară și legați de un salcîm pe care îi țesăla și îi bușuma îndelung pînă le făcea pielea ca mătasea. Era, acest Sandu, un ins cam mare, cu chipul cît un cîrpător de vîrit pîinea în țest, dar cu arcuiri blînde de îngăduință disprețuitoare cînd se uita la un om, cu o voce mai degrabă fără culoare, dar mult încetinită ca pentru a da timp fălcilor lui late să se poată pune în mișcare și celui care îl asculta să se uite mai bine la el și să vadă și dincolo de ceea ce spuneau cuvintele. Fiindcă atunci cînd vorbea ai fi zis că i se face milă de cuvintele pe care le spune, așa mici și bîcîsnice cum sînt ele, cînd trebuie să zici de pildă : dă-mi toporu-ăla, sau mișcă roata asta mai așa sau, hai să mîncăm. În felul ăsta chiar și acțiunile implicate în cuvinte păreau parcă tot timpul puse sub semnul îndoielii, să-i dai un topor, dracul să-l ia de topor, să miști roata, dacă vrei s-o miști, că poți s-o lași și așa, sau să te duci să mîncîci, mare brînză, ca și cînd nemîncat nu poți să stai! Și din pricina asta cuvintele și lucrurile din jurul său parcă se lipeau de el și el, cu labela lui tinere și blînde le dădea parcă la o parte îngăduitor, conștient că nu le poți alunga orice ai face, și că cel mai bun lucru e să te folosești cît mai practic de ele și să tragi de pe urma lor foloasele care-ți revin. După aia le arunci dracului într-un colț și stai jos la soare pe iarbă cu picioarele desculțe și vezi ce mai e. În asemenea clipe Sandu avea un fel de surîs care era atît de total, lua adică parte la el nu numai ochii și obrajii, ci parcă și picioarele, genunchii și chiar spinarea lui imensă, lată ca un pat, în comparație cu a lui Niculae, surîs care putea să dureze ceasuri întregi și să nu dispară din ființa lui chiar dacă în acest timp s-ar fi infuriat sau l-ar fi înjurat pe el cineva. Niculae și toți care îi erau apropiați puteau astfel să-l vadă adresîndu-se cîte unuia cu care avea ceva : „Mă, al lui Boldeață, dacă te mai aud că te legi de mine, mai mă înjuri, pun mîna pe tine, și-ți rup junghietura gîtului“. „Hai, mă, nea Sandule, că nu e adevărat“, răspundea acela al lui Boldeață cu ochii răciți de frică. „Eu nici nu aud ce spui tu acuma“, zicea Sandu și îl întreba apoi pe același ce se aude cu altceva, vreo treabă pe care o avea el cu altul pe care al lui Boldeață îl cunoștea. Astea erau cele două stări ale lui : în timp ce se ocupa de lucruri, și după ce nu se mai ocupa. Niculae îl știa cam de pe cînd plecaseră cei trei de-acasă, venea deseori pe la ei, scotea un pachet de cărți din buzunar și zicea : „Ce dracu-i facem,

mă, nea Ilie, noi nu mai jucăm un tabinet?“ „Păi să jucăm, răspundea Moromete, dar cu cine?“ „Păi mă duc eu să-i chem pe nea Costache al Joachi, pe nea Matei Dimir și pe Nae Cismaru (ăștia erau noii prieteni ai lui Moromete, nu cu mult mai tineri decât el, cu care se ducea iernile cu căruțele la munte). „Păi dacă zici că te duci, du-te“, zicea Moromete și la acest răspuns Sandu îl descoperea atunci lângă el pe Niculae (în vacanțe de Crăciun și Paști sau în vacanța mare). Se uita la el, îi băga un deget în burtă și îl întreba: „Ce mai faci, mă, Cioroșbulingă?“ „Ce să fac, bine“, răspundea Niculae.

De ce îi spunea el Cioroșbulingă și ce însemna de fapt numele ăsta, nu știa și nici nu vroia să afle nimeni, dar de ce îi băga un deget în burtă asta da, era un semn de simpatie, dar nu la adresa lui, ci a soră-si mai mari, după cum s-a și văzut mai târziu.

Înainte de asta însă Sandu Dogaru stătu în concentrare doi ani și apoi încă trei pe front, de unde se întoarse cu o gaură în coaste lungă de aproape jumătate de metru și cu timplele brumate, de și nu avea încă nici treizeci de ani. Rămăsese însă același — sau cel puțin așa părea — și venise și cu o explicație a lui despre războiul din care abia scăpase. I-o dădu lui Niculae îndată ce o luă pe Tita, chiar a doua zi după nuntă, când băiatul veni pe la el și îl găsi pe Sandu în mijlocul curții, așezat jos și cioplinind un trunchi de lemn uscat să facă piuă de zdrobit sare în casă. „Scăparăm, mă, Cioroșbulingă, de păsărelele alea care se ouau în capul nostru, să ne facă mai puțini. Asta e, când ne facem mai mulți, mai vin niște păsărele, ne mai micșorăm, și pe urmă iar... Gaura asta a mea în coastă e de la un ou de-astea!“

Niculae era toată ziua pe la el și cine trecea pe drum îi vedea stînd jos pe iarbă, Sandu cu o enormă pălărie pe cap cu borurile trase în jos din toate părțile și cu o cămașă albă colilie strînsă de un brîu roșu, Niculae subțirel și neîmplinit, desculț și cu capul gol, cu o frizură tăiată scurt și dată într-o parte. Din cînd în cînd tesla sau ciocanul din minile lui Sandu se opreau în lucrul la care meșterea, așa infipt, minute întregi și în timpul ăsta el îi spunea lui Niculae fără să ia mîna de pe unealtă nu se știe ce, vorbe îndelungi și cu neputință de ghicit de nimeni, după care, cu un gest de parcă aceste vorbe s-ar fi prelungit prin mină spre lucruri, Sandu scotea tesla sau ridică ciocanul de pe lucrul acela și se ocupa cu scobirea sau rotunjirea lui iarăși un timp nemăsurat de lung și cu clătînări din pălăria aceea ca o roată care vroiau parcă să spună că lucrurile în existența lor sînt bine încleștate și că numai omul nu știe ce mama dracului tot vrea... niște ouă de-alea... să-l mai potolească... Frînturi de cuvinte pe care Tita, curioasă, le auzea cînd trecea pe lângă bărbatul ei ca din întîmplare cu un vas sau cu un alt obiect în mîină.

Spre toamna aceluiași an într-o dimineață spre prînz Catrina Moromete era în grădină și îi ajuta feciorului cu furca să facă niște glugi de coceni, tatăl plecase pe la gară să vîndă ceva, le lăsase lor treaba asta s-o facă. Era ceată încă din zori, dar acum era aproape prînzul și nu se ridicase de loc, ba parcă chiar se făcea și mai groasă, și s-ar fi zis că ziua nu mai avea oră, cu lumina aceea a ei spălăcită și cu salcîmii cu coroanele mîncate pînă la trunchi, înghițiți cum stăteau în negura deasă. Unda dealurilor care tăia domol săritura cîmpiei peste sat nu se mai vedea nici ea deloc și satul părea acum lipsit și de spațiu, nu numai de timp cu elementele plutind peste el într-o curgere de pulbere albicioasă care nu se mai știa ce e, nu mai fusese văzută nici-

odată. O cioară filfii pe deasupra grădinii numai cu zgomotul și se pierdu pe deasupra caselor, urmată curînd de o puzderie, ale căror țipete o opri pe mamă cu furca în aer, ca la un semnal știut numai de ea, descoperit în aceste croncănături care umpluseră cerul. S-ar fi zis că umblau în depărtări pe sub nori, zgîriind cu ciocurile lor ascuțite creierii liniștiți ai negurii. Cînd năvăliră peste sat se păru că pustiul din țipetele lor și pilcurile numeroase și înghesuie ce se amestecau de-a valma vor împrăstia norii și vor începe să smulgă crengile salcîmilor, acoperișurile caselor și gardurile fumurii dimprejurul curților. Împinziră satul și se lăsară peste coșuri și finare. Altele se îngrămădiră prin cuibare ori prin podurile părăsite. Gîriitul lor făcu să nu se mai audă de nicăieri nici un alt zgomot și tăcerea nu pieri din sat nici după ce ciorile se adunară de peste tot și zburară mai departe.

— Ce-o fi?! zise mama și deodată lăsă furca jos și o luă spre casă.

Intră în tindă, trecu dintr-o odaie în alta, reveni pe vatră și își aduse aminte: da, băgase piinea sub țest, povesti ea mai tîrziu, și din pricina cocenilor o uitase, se gîndise că trebuie să se fi ars, virîse vătraiul în capul țestului, îl săltase și trăsese piinea afară. Cînd o luase în mîna să vadă cum e, i se rupsesse în mîini în șapte bucăți. O băgase din nou așa ruptă, astupase marginile țestului cu cenușă fierbinte și se întorsese în grădină să-i ajute mai departe lui Niculae la făcutul glugilor. Nu știa cît trecuse de la venitul ei în grădină și odată auzise în partea aceea a caselor unde stătea fiica ei măritată, țipete. Nu sta departe Sandu, aci la pod, casa din colțul răs_pintiei. Lăsase furca și alergase la drum și de la drum spre pod, lingă care se vedea lume adunată și se auzeau mereu țipete înalte. Era o căruță care se opri chiar în dreptul casei lui Sandu și mamei i se tăiară picioarele cînd văzu, se apropie și se uită: întins între scoarțele largi ale căruței, înroșite în cîteva locuri de sînge, stătea Sandu galben, abia suflînd. O luaseră caii cu el la vale și îl călcase roata căruții. Cine nu țipa povestea cum se petrecuseră lucrurile, cum din pricina ceții caii s-au speriat de un cîine care țîșnise fără veste dintr-un șanț unde mîncă o cioară, și el a sărit jos fiindcă nu mai putea să-i oprească din hățuri, puse piciorul pe răs_cruce și alunecase înainte pe șleauri. L-au ridicat pe brațe și cînd l-au văzut așa, mare și prăpădit pe dinăuntru, dus pe mîinile oamenilor, cele două mame, a fetei și a lui Sandu au leșinat, fiindcă de cinci ani îl așteptase Tita să se întoarcă din război, se întorsese și uite că nu era nici o jumătate de an de cînd se însurase. Niculae veni și el la căpătîiul lui și Sandu îl recunoscu și îi șopti înainte de a muri tot în felul acela al lui de parcă îi era milă de cuvinte, dar de astă dată cam supărat că i se luase puterea și avea glasul slab: „Uite, mă, Cioroșbulingă“, îi zise și renunță să mai spună restul, zicîndu-și poate că nici pe patul de moarte cuvintele sau lucrurile la care se referă ele, nu merită să le spuie numele și să vorbești despre ele.

I La șase săptămîni familia și rudele se gîndiră din timp să-i facă lui Sandu un parastas mare. Timpul se răcise și frunzele salcîmilor și florilor de prin grădini se îngălbeniseră, în dimineața aceea se întimplă însă să fie soare și cald. Familia și rudele mari ale lui Sandu hotărîseră pentru ca parastasul să fie așa cum îl doreau toți să cheme să slujească la el patru preoți, doi din sat și doi de prin cele din preajmă, vroiau într-adevăr un parastas mare.

Totul era gata din timpul nopții și dimineața, înainte ca lumea să înceapă să se strângă, fetele măturară bătătura și întinseră chiar în mijlocul ei o masă atât de lungă încît cei care treceau pe drum și nu apucau să vadă crucea albă de lemn bătută pe stîlpul porții, cu numele lui Sandu și anii la care se născuse și murise scris pe ea, credeau că e vorba de vreo nuntă sau împăcaciune. Copiii, în număr mare, așteptau zgribuliți și cu privirile mărite, nu atât de răcoarea dimineții de toamnă care era dulce în ziua aceea ci de mirosul de varză, fasole, friptură de pasăre și țuică fiartă care umplea aerul pînă departe.

Cînd soarele se urcă la un stat de om *cei patru preoți* coborîră în fața curții lui Sandu și intrară doi-cite-doi în curte. Lumea se feri în lături uitîndu-se în tăcere la patrafirele lor bogate care prin coloritul lor aduceau, aci printre salcîmi și sub cerul limpede de toamnă, ceva din interiorul bisericii unde slujeau, din clipele de taină ale dimineților de sărbătoare cînd preoții ieșeau din altare și îmbrăcați în aceste odăjdii cîntau ridicînd ochii spre cer și îmbălsămînd aerul cu mirosul cădelnițelor lor încărcate cu tămîie.

Înăuntru, peste două paturi, erau întinse *capetele*, niște colaci împlețiți de o albeață moale și învîrfuiți cu colivă amestecată peștiș cu bomboane și plointe. Cei patru preoți deschiseră cărțile și familia și rudele, care niciodată nu sînt cu totul gata în astfel de momente își făceau semne disperate și șopteau : „aduceți luminările“ ; și apoi : „Să se aprindă *capetele*“. Unul din preoții străini chiar vorbi gros, cu o voce sunînd clar parcă a răspuns de liturghie :

— Aprindeți *capetele* ; aduceți tămîie și luminări mari pentru slujbă.

Se aprinseră luminările, se înfipseră în colaci, preoților li se dădu cîte-un șervet lung și alb în mînă — pe care aceștia le țineau, agățate de mîneacă și afirmînd în jos și slujba începu. Întreaga casă, curtea, grădina și împrejurimile se umplură de cîntecele ce se auzeau din odaia unde se slujea. Trecuse mai bine de-un ceas și preoții tot nu ieșeau.

— De ce ține așa mult ? întrebă cineva.

Slujba abia ajunsese la jumătate și glasul unui preot tocmai cînta, poruncind : „Pentru ca să ne învrednicim noi ascultați sfînta evanghelie“ și toată lumea, cei dinăuntru ca și cei de afară, se lăsară în genunchi și își plecară *capetele*. În sfîrșit, slujba se termină și cei patru preoți ieșiră apoi afară în timp ce se adresau familiei și rudelor de astă dată ca simpli oameni, spunînd „Dumnezeu să-l ierte“ fără să cînte. Își scoaseră odjdiile și le dădură unui om de-al lor care le duse în trăsura cu care veniseră. Rudele și cei care ajutau se mișcau acum de colo pînă colo așternînd pături pe mesele improvizate de brad din mijlocul bătăturii și cărînd în brațe și cu coșnițele străchini și linguri, piine tăiată în felii, oale mari cu fiertură și mîncare.

— Toată lumea să stea la masă ! se auzi cineva spunînd și în aceeași clipă copiii se repeziră la coadă și încălecară pe băncile lungi făcute pesemne anume pentru ei, înghesuindu-se și înghiontindu-se. Haide, reluă același glas, poftiți și sfîntia voastră.

Lumea începu să se așeze și cei patru preoți luară loc în cap, pe scaune cu spetează, spre deosebire de ceilalți care stăteau pe scaune fără. Se începu împărțirea mîncării în străchini, în timp ce de o parte și alta a șirului lung de mese doi oameni cu o damigeană în brațe împărțeau la rînd cite o ceașcă de țuică fiecăruia. Cei mai bătrîni și

rudele mari se așezaseră în capul mesei, aproape de cei patru preoți, toată lumea începu să mănince și preoții ridicară pe rînd paharele pentru odihna celui dus dintre ei. Începutul mesei trecu astfel repede, fiindcă de obicei la un astfel de praznic, după pomenirile preoților, reluate apoi de ceilalți mai săraci, străini de familia care prăznuia și cărora li se dădea să bea la toți cu o singură ceașcă și ziceau „Dumnezeu să-l ierte“ sau „să-i fie țărîna ușoară“ începea să se mănince bine și mai ales să se bea zdravăn. Dar nu la toți li se dădea mult de băut, ci numai la cei chemați și așezați într-un anume loc al mesei și aceștia nu erau prea mulți față de numărul celor obișnuiți să colinde nechemați la toate pomenile, copii zdrențăroși și cu ochii mari și chipurile negre, inși a căror ocupație principală era cum să-și astîmpere foamea, bătrîni învechiți în sărăcie, văduve prăpădite, toți amestecați la un loc cu cei mici, mîncau pînă se umflau. La o astfel de pomană cum era cea dată de familia lui Sandu ei veneau și cu trăiștile în care aruncau tot ce rămînea de la masă, piine multă, bucăți de carne, felii nenumărate de mămăligă și unii scoteau pe furis și cite o oală și goleau în ea farfuriile copiilor care se săturau mai repede și îi îndemnau să mai ceară ca să ia ei. Se întîmplau cîteodată și încăierări, repede stinse prin înhățarea celor în cauză și gonirea lor prin grădină, să nu vadă lumea și potolirea lor cu darea la fiecare din mîncarea pentru care se încăieraseră. La parastasul ăsta însă nu se întîmplă nimic, toți ăștia își înțesară tot ce aveau ca loc în care se putea pune, de la burți pînă la trăiștile lor jigărite. Nimeni nu-i luă în seamă. Niculae mîncă puțin din ciorba de pasăre și din friptura care se puse în farfurii, bău însă de cîteva ori din țuică, cîteva cești mărișoare, și de la un timp stătea și se uita alături la masa preoților și parcă aștepta ceva. Chipul lui își pierduse în aceste șase săptămîni de cînd murise cumnatu-său liniștea senină a trăsăturilor și ochii îi rătăceau străini peste oameni. La cei din preajma lui acum la parastas, după ce dăduseră toți cîteva cești de țuică peste cap, le pieri încetul cu încetul pioșenia aceea de la început și deveniră mai voioși, se uitau la el și rosteau pomeniri ca și cînd ar fi rostit urări în timp ce Niculae nici nu-i vedea, atras din ce în ce mai mult de cei patru preoți, care mîncau în farfurii de marmură, și cu tacîmuri de fier, spre deosebire de toți ceilalți care mîncau fără furculițe și cuțite și doar cu linguri de lemn și din străchini smălțuite.

— Părinte, să vă întreb ceva, zise Niculae aplecîndu-se spre cei patru preoți și rămînînd așa aplecat, încît cel de lîngă el trebui să se ferească mult ca să poată minca mai departe, continuă: sinteți ca și cei patru evangheliști, patru, așa că o să-mi răspundeți...

— Întrebă taică, zise preotul satului, care îl cunoștea pe Niculae din vacanțele lui, cînd trebuia să-i iscălească în carnet că elevul Moromete a venit la biserică la toate slujbele și pe deasupra mai era și gazdă față de ceilalți preoți.

— Părinte, reluă Niculae, cumnatu-meu a murit de șase săptămîni, fără să știm pentru ce, nimeni nu știe. Eu am să vă spun mai pe urmă ceva, dar sfinția voastră ce credeți?

— Nenorocirea, taică...

— Nu părinte, stai, să vedeți, să vă spun mai bine, zise Niculae repede. Oamenii vorbesc, adică un om poate să se gîndească la orice...

Mîinile i se frămîntau pe masă și urmărea, vorbind, un anume lucru și glasul îi era muncit și privirea vie.

— Sfinția voastră, reluă el, ați îngropat o grămadă de oameni și când îi îngropați nu vă e frică? Cum se poate să-i îngropați părinte? aproape că strigă el. Cum să bagi oameni în pământ și pe urmă să-i acoperi cu lopata? Sînt ciini, părinte?

— Așa e osînda, taică, zise preotul căutînd să se desprindă de acest tînăr care începea să nu respecte legea praznicului și vorbea ce nu se cuvine, dacă ar fi după noi n-am mai muri nici unul și ne-am înmulți ca frunza și ca iarba...

Dar băiatul nu se desprindea, atras de cei patru preoți cu o forță irezistibilă și capete începură să se răsucească o clipă spre el, să audă ce spune.

— Părinte, mîncăți și beți la moartea unui om și sfinția voastră chiar vă trudiți și cîntați și primiți bani, iar ălora din fund chiar le pare bine cînd moare cineva, să poată să se sature și ei din cînd în cînd. Părinte, strigă băiatul îndirjit pe neașteptate, de ce a murit cumnatul meu? De ce l-ați băgat în pământ?

— Ești ca o salcie primăvara, n-ai de ce să te vaiți, taică, zise unul din preoți, scuturînd parcă din mustăți și din barba lui neagră cu multe fire argintii în ea, vrînd parcă să arate că iată cum se găsește să cirtească tocmai unul așa tînăr care cu toate că nu știe ce e aia viață, gîndul lui e la moarte.

— Nici unul nu s-a gîndit, părinte, continuă Niculae, de ce a murit din senin un om, dar el știa, mi-a spus-o de mai multe ori, zicea că e o boală, *am să mor măi Niculae*, așa mi-a zis și mi-a spus și boala. Dar el mi-a spus, părinte, că pe toți ne paște boala asta, o să intre în sat pe furiș și chiar despre un parastas ca ăsta a vorbit, *un parastas general, cu laude...*

— Nu înțeleg taică, zise preotul mîncînd înainte. Așa e obiceiul, trebuie făcut parastas pentru odihna celui care e chemat de Dumnezeu.

— Laudele ce ni se vor aduce vor fi un parastas, așa mi-a spus și mi-a spus: „o să mor, măi Niculae, și n-o să apuc parastasul ăsta!” Cum să apuce el parastasul trăind? La cine se gîndea el că o să-i facă parastasul înainte să moară? La cine se gîndea el, părinte, sfinția voastră trebuie să știți.

— Niculae, îi șopti atunci Ilinca, aplecîndu-i-se pe la spate la ureche, du-te puțin în casă că vrea nașa să-ți spună ceva.

— Ce nașă, sări deodată băiatul desfăcînd violent brațele și rîdîndu-se în picioare. Ce, sîntem la nuntă, aici? Sîntem la parastas și fiecare trebuie să-și aducă aminte cum vrea el de nea Sandu, că dacă nu, răstorn masa cu voi și vă dau pe toți afară.

— Stai jos și vorbește mai încet, se uită lumea la noi!

— Lasă să se uite.

— Nu ți-a făcut bine băutura.

— Bine că ți-a făcut ție, du-te la locul tău...

— Maică, stai jos și mîncă, zise atunci și mama lui dar fără să se îngrijoreze, uitîndu-se la el cu privirea înotînd în lacrimi de jale și parcă înțelegîndu-l: îi era drag de el, zise ea clătînd din cap la dreapta și la stînga într-un vaer mut, toată ziua se ducea pe la el și stăteau amîndoi în mijlocul curții și vorbeau... Și uite că plecă și nu apucă și el să-și vadă nevasta cu copil, că a lăsat-o cu copil în ea, săraca, cinci ani l-a așteptat...

— După nuntă, zise Niculae parcă înnodînd spuselor lui cu ale maică-si, ieșeam într-o zi în grădină de dimineață, vream să-mi caut

un ciomag să mă duc la deal, îmi spusese tata să mă duc să văz ce e cu niște porumb care se veștejea, ziceam că să-l întoarcem și să punem niște otavă. Ia să mă duc cu nea Sandu, mi-am spus eu, poate merge și el, nici nu răsărise soarele, era devreme și senin. Mă duc la el și intru în curte și îl văz că dormea pe prispă singur, soră-mea era în casă, se sculase și ea și aprindea focul în vatră. Era cam la o lună după nuntă, cum v-am spus. „Bună dimineața, cumnate, îi spun, te-ai sculat?“ El n-a răspuns. Dormea cu capul spre hambar și era puțin întuneric. Mă aplec peste căpătiul lui și mă uit să văd ce face. Nu dormea. Stătea cu fața în sus, cu ochii deschiși și se uita... O mână o avea scoasă afară cu o țigare aprinsă între degete și care arse singură: uitase să mai tragă din ea. „Ce faci, nea Sandule, mai dormi, i-am spus eu iar, vrei să mergem la deal?... Poate întoarcem niște porumb, mi-a spus tata... n-ar fi rău“... El nu-mi răspunde, dar văd că se mișcă în așternut și se uită țintă la mine. Pe urmă se ridică încet și-mi spune: „Ce să căutăm la deal, măi Cioroșbulingă, nu vezi că eu mă duc la vale?“ „Dar ce ai cumnate, îi spun eu, te doare ceva?“ „Hai că merg, răspunde el. Merg, merg, merg...“ Așa a spus: de trei ori și rar și mișcând înainte din cap. Pe urmă s-a sculat, s-a îmbrăcat, a mâncat ceva și am plecat. Pe drum și-a făcut iar o țigare, a scos amnarul și a încercat să dea foc la iască. Nu m-am uitat să văd ce face, dar când mă întorc să-l strig, chiar atunci lăsase mâinile în jos și dăduse drumul pietrei și amnarului. „Ce-ai cumnate?“ îl întreb eu. Îl văd că începe să meargă și tace. Am ieșit la miriști și ne apropiam de locurile noastre. Când ne-am oprit, eu am vrut să merg peste răzor. „Niculae, zice, stai, unde te duci?“ „Pe locuri“, îi răspund. „Ce cauți?“ „Să văd ce e cu porumbul“. „De ce?“ „Cum de ce? întreb eu. Ca să vedem!“... „Ce să vezi?“ îmi ia el vorba din gură. Se uita la mine și îmi strângea mâna. „Cumnate, îmi spune el, ascultă aici, mi-a intrat un vierme pe os!“ „Ce vierme, nea Sandule, ce vorbești?!“ „Un vierme negru, pe măduva oaselor“... „Fugi d-aici, cumnate, oi fi visat urît!“ „Nu, nu, e un vierme, vezi, de când am venit de pe front îl simt cum mă mișcă pe os, ascultă aici, stau eu și mă gândesc, n-am nimic, nu e o boală pe care să ți-o îngrijească altul. Începe întâi de pe os, pe urmă vezi o grămadă de prostii, de nimicuri. Cum te văd eu acum, că ai sprincenele negre și nasul ca o piatră albă și ascuțită, și cum calci pe un mușuroi mic de furnici... Așa începe: vezi o grămadă de fleacuri și te gîndești anapoda la ele. Și te tot uiți la ele. Și tot uitîndu-te la ele, le vezi că nu mai sînt ca la început. Se umflă, se fac mari, deschid gura și parcă rid de tine; pui degetul alături jos și nu vezi nici o deosebire: ce mi-e degetul, ce mi-e pămîntul. Altele se mișcă, și se pare că nu mai știi ce sînt, uiți de unde ai plecat și stai așa... Și pe urmă iar o iei de la cap. Cum sînt eu acuma, mi se pare că ce am de făcut, *n-aș vrea să mai fac*. Asta e începutul... Te uiți în sus și nu înțelegi nimic... Și când te uiți în jos și-ți vezi căruța în bătătură, parcă te trezești din somn și nu mai știi nimic...“ „Cumnate, îi spun eu, dacă nu te odihnești mai mult?! Stai și te odihnește!“ Ce vă uitați așa, strigă deodată Niculae cu privirea scăpărînd, dînd scaunul la o parte și ridicînd brațul. Uitați-vă în colo, în sus, dacă e ceva, nu vă uitați la mine cu îmbucăturile în gît. Ce mai vreți? Asta e tot, sufletul lui era în trupul lui, s-a dus și voi stați aici cu fălcile mari și mîncați... Și dumneata, părinte, care le știi pe toate, ce poți să spui, de ce murim, de ce ne mai naștem dacă trebuie să murim?

Se opri și se apropie de cei patru preoți dînd pe omul de lîngă el la o parte, care nu vroî și atunci se răsti la el :

— Dă-te la o parte de lîngă mine... De ce ne mai naștem, părinte, dacă trebuie să murim, de ce s-a născut omul care îi facem acum parastasul, dacă într-o zi a trebuit să-l calce căruța ? A scăpat cinci ani de gloanțe și bombe și n-a scăpat de un ciine care mînca o cioară și i-a speriat caii. Asta era hotărît dinainte. Cine a hotărît părinte, cine a luat decizia asta că el trebuie să moară ?

— Cei ce nu mor, nici nu se nasc taică, spuse preotul bătrîn al satului, bînd vin foarte însetat, ca și cînd tot ce se întîmpla nu-l surprindea cu nimic, văzuse el destule și asta de acum i se părea cea mai în ordinea lucrurilor. Nu mor decît cei care se nasc, taică, și întrebarea se pune cum e mai bine, să te naști, dar să mori, sau să nu te naști de loc dar nici să nu mori. Eu zic că e mai bine să te naști ; iar în ce privește decizia, cînd urmează să mori, nu cunoaștem decît puține din măsurile domnului.

— A, răcni deodată băiatul și apucă în aceeași clipă cu o mină masa s-o răstoarne și cu cealaltă să tragă de pe ea fața încărcată cu străchini și piine. Afară cu voi, duceți-vă în pămînt dacă v-ați născut ca să muriți să vă dau eu bulgării cu lopata peste tronul vostru... Afară, afară din curtea lui...

Se făcuse alb la față, îl luară repede de-acolo și îi vorbiră la ureche, să nu mai strige, că se uită lumea. Și unul din preoți zise că băiatu-ăsta nu trebuia să bea țuică, a mai văzut el pe cineva, tot așa, se tăvălea pe jos și făcea spume la gură... Asta de-aici nu e chiar așa de rău, dar tot nu trebuie să mai fie lăsat să bea, să i se dea vin, că vinul e mai moale și n-a auzit pînă acuma să i se facă cuiva rău de vin, dar de țuică... O femeie se adresă alteia zicînd să ție minte și să-i spuie mamei lui Niculae ce zice părintele, să știe să-l ferească de-aici înainte de țuică. Auzi, Catrino, ține minte ce-a zis părintele din Ciolănești...

După acest parastas — avusese dreptate preotul acela — Niculae zăcu vreo cîteva zile și crezură chiar că o să-l țină și mai mult, fiindcă nu putea să mănînce și ce mînca cu sila îi făcea rău... Își reveni însă și se întremă repede și totul fu pus într-adevăr pe seama băuturii, a țuicii și că trebuie ferit de-acu încolo băiatul să dea ochii de vreo astfel de sticlă și să mai bea, fiindcă ciudățenia era că la întrebarea sanitarului pe care Moromete îl adusese totuși să-l vadă pe fiul său, dacă mirosul sau gustul de țuică îi face cumva rău la burtă, dacă îi vine așa greață și i se învîrtește capul, Niculae răspunse că nu, din contră, ar bea și un chilogram și că se simțea chiar foarte bine la cap, îi veneau așa vorbele ca niște lumini și cu putere așa în oase și în mîini, nu vroia de loc să recunoască spusele preotului acela, că din pricina alcoolului îi venise lui să vorbească așa la parastasul cel mare al lui Sandu, și că așa ceva nu e bine și că nu trebuie să se mai întîmple. Complet restabilit, el dădu din umeri și surîse cu blîndețe asemeni lui nean-său Sandu : „de ce să nu se mai întîmple ?” întrebă el cu aerul celui care nu vede de ce n-ar fi cu totul firești astfel de întîmplări care te fac să vorbești deschis și nu să-ți ascunzi tot timpul gîndurile...

X

Și se lăsă iar cu burta pe cartea pe care o avea cu el. Nu se știa de unde făcea el rost de cărți, fiindcă bani pentru ca să le cumpere nu cerea. (În general nu-i mai cerea nimic de multă vreme lui taică-său). Însă era adevărat că se ducea după ele și lipsea preț de două trei zile, cum povesti la un moment dat Moromete, când Niculae lipsi de acasă într-o simbătă și reveni abia luni cu un pachet legat cu sfoară. „Unde ai fost, mă?” îl întrebă el cu neîncredere, ca și când s-ar fi ferit să nu-și închipuie cineva că el, tatăl, credea că din pricina aceluia pachet a lipsit el atîta de-acasă. „În satul cu oameni“, răspunse Niculae fără să se uite la el și se întinse în pridvor și adormi îndată. Era plin de praf de sus pînă jos și sandalele lui nici nu se mai cunoșteau de picioare. Moromete i le desfăcu de curele, i le trase și ținîndu-le într-un deget în aer, strîmbîndu-se, se uită la chipul băiatului. „Să-l fi pus la o treabă, povesti el mai pe urmă, să se ducă să zicem numai pînă la gară, du-te Niculae cu căruța (nu pe jos!) că nu mai avem sare în casă, mai bine ți-ai fi păstrat cuvintele în gură decît să-i spui, pe cită vreme așa... Cine știe pe cine o fi cunoscînd el pe-aici prin satele astea de prin prejur, care la rîndul lor cine știe pe cine o fi cunoscînd pe alții, că cică tocmai pe la Popești-Palanga l-ar fi văzut cineva într-o zi. Mort erea, știți cum te pune jos somnul de nu se mai mișcă nimic în tine, l-am și hiținat, mă, tu, ăsta, Niculae, zic, ia și mănîncă întii și pe urmă te culcă, dar cred că nici n-a înțeles, că tot dormea și numai așa s-a uitat la mine o dată. Ai fi zis că s-a dus și el la bal, cum se duc băieții de seama lui colea la bancă și o fi dansat și el cu domnișoarele cum fac unii pînă la ziuă și se întorc dimineața, îi vezi descheiați la gît și cu părul năclăit de nădușeală... rîzînd... Acuma ce e drept nici el nu arăta trist...”

Erau în grădină sub dud și Moromete se așeză jos lingă el cu țigarea în mînă. Multă vreme nu zise nimic, rămînînd liniștit în acea poziție care parcă îi mlădiase cu anii trupul anume pentru a nu vorbi dacă n-avea ce spune sau asculta pe celălalt de lingă el dacă nu era singur, sau tăcea împreună cu el, dacă nici acela nu simțea nevoia să spună ceva. Dar tot așa stătea și cînd vorbea și din pricina asta, văzut de la distanță, era greu să știi, cînd erau mai mulți, care dintre ei vorbeau. Moromete avea cel mai mult aerul acesta că le spunea el ceva celorlalți, cum stătea jos cu un picior sub el, celălalt ridicat cu cotul sprijinit în genunchi și cu țigarea în mîna lăsală spre pămînt ca o creangă a unui pom a cărui nemișcare vie o împrumuta.

— Felul cum se poartă un om are totuși rostul lui!, domnule, rupse el tăcerea într-o vreme, cu acel glas al lui de odinioară care promitea mari dezvăluri, fără să-și dea seama, sau poate dîndu-și dar prefăcîndu-se că nu observă că acum ceva suna în el nepotrivit.

Odată tot așa vrusese să vorbească în felul lui cunoscut și erau mulți oameni adunați și fără nici o legătură, unul din ei l-a întrerupt și i-a spus cu un dispreț zgomotos: „Taci, mă, din gură, Moromete, tu vorbești, care n-ai fost la moartea soră-ti?” Moromete amuțise și cît mai stătuse acolo nu mai scoase un cuvînt. Ar fi putut să-i spună aceleia că nici el, care o înjura și o trăgea pe mă-sa de păr în mijlocul bătăturii n-avea dreptul să vorbească, dar nu-i spusese aceleia nimic, mai stătuse acolo cîtva timp, apoi se ridicase și plecase. Nimeni nu băgase de seamă lipsa lui.

— Cu tine vorbesc, nu cu dudul ăsta, zise Moromete văzînd că Niculae nu zice nimic.

— N-ai ce să vorbești cu mine, răspunse Niculae cu totul în treacăt, aruncîndu-i tatălui o privire rapidă, de constatare, reluîndu-și apoi absorbit lectura.

— Te rog să mă crezi, continuă atunci Moromete cu un glas de parcă ar fi fost sătul de convingere și nu mai făcea decît să aleagă cu ușurință lucrurile pe care avea să i le spună lui Niculae, te rog să mă crezi, repetă el, că sînt la curent cu tot și nu zic nimic. Sînt la curent cu chestiunea care devine cu fata lui Năstase, cu dusul pe la nean-tău, Sandu, care așa e cum ai zis tu, nu muri atîția ani pe front și se prăpădi aci din nimica auzi ! nu-l călcară atîtea mașini pe unde fuse și îl călcă în sat roata căruții trasă de niște prăpădiți de cai ! Am stat și m-am uitat la tine, cum îi întrebai pe cei patru preoți pe care îi adusesese rudele lui Sandu, cum devine cu omul pe care îl îngroapă ei ca pe-un ciine și dă pămînt peste el cu lopata. Și acuma viu eu și te întreb : dumneata cauți ceva pe lume ! Ce ?

Niculae nu răspunse, dădu foaia liniștit și de plăcerea lecturii se foi pe pămînt să-și așeze mai bine trupul lungit și ca nu cumva să-l sîciie vreun zgomot din afară, glasul cuiva, își acoperi cu podul palmelor obraji și în același timp și urechile. Moromete își duse la gură țigarea și trase din ea îndelung. Urmă o tăcere, care fu la un moment dat turburată de un glas feroce, al cuiva, înjura de se cutremurau salcîmii.

— Costică, unde ești, treci încoace și bagă boii înăuntru, fire-ai al drrracu să fii, Costică ! Fire-ai al drrracu !

Ăsta era unul mai rău decît fusese Țugurlan odată, putea să te omoare cu ciomagul dacă te luai cu el. Era vecin doar de grădină cu Morometii, avea o bucată de pămînt aci, casa era în altă parte. Punea pe ea fin, trifoi sau lucernă și venea cu fi-său Costică des, cu căruța cu boi și îl coseau, dejugau în partea cealaltă, în măgură și se puneau pe treabă. Nici pomi nici nimic nu se vedeau pe acest loc împrejmuț înșă ca o redută cu un gard de nuiele împletite prin care cu anii crescuseră pîlcuri uriașe de cucută, și de mărăcini, adică două lucruri care îți aminteau de otravă și de înțepat, una o ajuta pe alta să te împiedice cumva să intri. Dar să furi ce ? Fiîndcă altceva decît trifoiște nu-i trecea prin cap să facă din acest loc de grădină, cu tot ceea ce însemna acest cuvînt ca bogăție și frumusețe, el punea trifoi, atîta știa, atîta făcea.

Avea un nume oarecare, dar înfățișarea lui nu era. Se bărbiera atît de rar, încît în ziua aceea nu-l mai cunoștea nimeni fiîndcă avea un păr negru care i se urca pînă sub ochi. Și cum avea și ochii negri și purta și-o căciulă neagră, ai fi zis că e dracu al cărui nume el îl folosea în așa fel că te băga în răcori. Nimeni nu-l auzea niciodată vorbind, stătea între oameni fără să zică nimic și cînd îi venea lui se scula și pleca. Odată Niculae îl văzuse venînd aci singur cu coasa, cu mîncare ca să nu se mai întoarcă acasă, pesemne stătea departe. Agățase traista cu mîncare într-un mărăcine mai înalt. Niculae spunea că nici el n-a văzut cum a venit un ciine și a apucat traista cu dinții și a tras-o jos de pe cracă. Era legată la gură, dar ciinele trebuie să fi dîrdiit de flămînd ce era, că a desfăcut-o cu botul și a mîncat tot ce era înăuntru, mămăliga, brînză, un ou, numai sarea și ceapa nu le-a înghițit. Nici nu se știa al cui era, în orice caz un ciine prost, fiîndcă în loc să fugă după ce a mîncat, el a uitat că o trăsese cu dinții de

pe cracă și a rămas pe-acolo și cînd a văzut că omul îl cheamă cu un glas așa de blind, a început să se gudure. Fapt e că omul l-a prins, l-a legat de gît și a început să-l bată cu un ciomag verde de salcîm. Îl învîrtea prin aer și îl drăcuia : fire-ai al drrracu... Fire-ai al drrracu... Cîinele a schelălăit el cît a schelălăit, dar pe urmă a început să sară la om, cu ochii roșii, turbat, pînă a murit cu capul plin de sînge.

Cît își ținea Niculae urechile acoperite cu palmele, tot auzi glasul acestui om și își ridică fruntea.

— Ți-am pus o întrebare, zise Moromete.

— Ce întrebare? A, da! Să știi, zise Niculae, că asta nu te privește.

— Asta, zise și Moromete, e cel mai lesne, să-mi spui că nu mă privește.

— Și cel mai greu care e?

— Cel mai greu e să-mi răspunzi.

— De ce?

— Păi fiindcă nici tu nu știi.

Niculae se posomorî. Răspunse cu o voce trufașă și îndepărtată, răsfoind cartea să găsească locul de unde se întrerupsese :

— Parcă dacă o să-ți spun o să înțelegi tu mai mult de-o grămadă.

— Spune tu, zise Moromete, liniștit și vedem noi cine înțelege mai bine și cine nu.

— Bine, zise Niculae, îți spun, dar cu o condiție, dacă n-o să înțelegi, să nu-mi ceri să-ți explic și să-și vadă fiecare de treburile lui.

— Ei, spune, acceptă Moromete.

Urmă o nouă tăcere, după care Niculae deodată declară :

— Eu îmi caut eul meu.

Moromete se uită în altă parte. Era limpede că în ciuda simplității cuvintelor, totuși nu înțelegea. Uitase însă că în acest caz trebuia să se ridice și să plece.

— În căutarea de care zici, spuse el în cele din urmă, ai în vedere că mi-a spus Aristide că acuma după război dat fiind că mulți învățători au murit pe front, cu trei clase de școală normală cum ai tu poți să fii învățător suplinitor aci în sat și examenele alelalte le dai mai încolo... Ai casă, ai masă acilea, te duci la școală acolo și pentru diplomă stai și înveți liniștit. Și leafa îți merge, nu mai ai nevoie de nimeni.

Era cumva o declarație de vinovăție că atîta timp cît avusese nevoie, el, tatăl, nu-l ajutase? Niculae se întoarse la carte decis să-și vadă de citit și spuse :

— Și-așa nu mai am nevoie de nimeni !

— Asta nu se poate, zise Moromete, cu cine o să trăiești?

— Cu nimeni, zise Niculae. O să mă duc în pustie, și de-acolo o să mă întorc și o să propovăduiesc.

Moromete se uită la el cu atenție. Ce era asta? Nu cumva Sandu se întorsese de pe front adventist și îl făcuse și pe Niculae să creadă? Mulți băieți se ținuseră bine pe-acolo, dar o dată întorși acasă îi apucase frica de grozăviile la care luaseră parte și căzuseră într-o doagă. Cartea aceea pe care o citea acum Niculae nu era cumva o carte adventistă? Moromete întinse mina și o întoarse să vadă ce scria pe copertă.

— Crezi că ai să înțelegi din titlu ce-am spus eu? exclamă Niculae batjocoritor. Mai bine ține-te de cuvînt și lasă-mă să citesc.

— U-manism, citi Moromete, lăsându-se în voia sunetului cuvîntului, în speranța că în felul acesta i se va dezvălui poate și înțelesul, u-manism, repetă el, în gîndirea secolului...

După care rămase tăcut, nu mai citi ce mai era încă acolo, fără să-și ia însă ochii de pe carte, se vedea că nu mai înțelegea restul nici măcar să-l pronunțe.

— Adică cum ! exclamă el indignat.

Adică ce vroia să spună aici, că există cuvinte pe care le folosesc oamenii și el nu le înțelege ?! Acolo la el în grădină, sub dud ?

— Aici, reluă Moromete, spune că trebuie să te duci în pustie și să propovăduiești ?! Ce să propovăduiești, exclamă el redevenind stăpîn pe situație, dar cu o alarmă și în același timp cu o amenințare în glas. Ce să propovăduiești Niculae, crezi că nu e lumea plină de propovăduitori ? Numai la noi, în sat, sînt vreo șaptesprezece, să-i auzi ce spun și cum stau și se adună într-o casă cu luminările în mîini și cîntă după o carte de-a lor. Dar alde Busuioc, care e un fel de șef, nici nu știe să citească ! Dar el stă cu cartea în mină și se uită în ea ! adăugă Moromete, subliniind comedia cu sprîncenele.

— Busuioc e pocăit, nu adventist, zise Niculae.

— Tot aia e, zise Moromete, văz că-i știi !

— Și ce dacă îi știi ?

— Nimic, zic și eu, te întreb despre ce vrei tu să propovăduiești.

— În nici un caz despre religie.

— Nu ? Atunci despre ce ?

— Ți-am arătat că nu înțelegi, zise Niculae liniștit și îi făcu tatălui său semne să se ducă de-acolo, adăugînd că altfel dacă mai stă și o să-i spună mai departe cuvinte pe care el nu le pricepe și n-o să-i explice ce înseamnă, o să moară de poftă să afle și n-o să aibă cum. Mai bine să rînească la cai, fiindcă la asta se pricepe, s-au dus vremurile alea cînd stătea cu el și îi explica...

— S-au dus ? murmură Moromete cu o slabă neconvingere.

— Da, s-au dus, afirmă cu tărie Niculae. Și după cîteva clipe adăugă de parcă i-ar fi fost milă să-l lase pe taică-său chiar de tot în întuneric : Nu mai e nici-o speranță cu voi ! Asta vorbeam și cu bietu' nea Sandu, cum putu, mă, zice, Cioroșbulingă, alde socru-meu să nu te mai lase la școală ? Că îmi scria Tita că vă merge mai bine ca niciodată. Și eu zic, păi tocmai d-aia, nea Sandule, că dacă ne-ar fi mers rău ar fi făcut orice, ca să termin școala pe cîtă vreme așa, cînd a început să trăiască bine a scuipat pe carte. La ce mai trebuie cartea dacă trăiești bine !

— Și nu e așa ? zise Moromete cu o mică energie de protest, mai degrabă vrînd să-l împiedice pe fiu să-i dea înainte în felul cum începuse decît că credea cu adevărat că făcuse bine oprindu-l să învețe. Spune și tu, nu e așa ? Din moment ce trăiești bine la ce-ți mai trebuie cartea ?

Vroia să-l înfunde sau să audă de la el răspunsuri mari ? Niculae îl fulgeră cu privirea ochilor lui redeveniți limpezi :

— Și viermii trăiesc bine, zise el, scuturînd în același timp din cap ca și cînd ar fi vrut să alunge astfel beția pe care o simțea pronunțînd aceste cuvinte pe care se vedea că le credea teribile.

Dar n-avea decît să le îndure tatăl dacă îi plăcea să afle ce gîndea el, Niculae, despre faptele lui trecute. Moromete însă se ridică și plecă

destul de mulțumit. Nu putea fi încă vorba de o apropiere, dar tot aflase ceva care îl liniștea, băiatul nu-i purta pică din pricina școlii întrerupte, oricite vorbe ar fi spus el că așa și pe dincolo! Bine că îi plăcea mai departe cartea, fiindcă nu se poate să nu-l ispitească pe el faptul să fie învățător suplinitor și să-și dea pe urmă examenele. Nu vrusese el asta de când era mic?! Să ajungă învățător plin!?

XI

Dar, ca printr-o spărtură care nu mai putea fi dreasă, începură să năvălească în acest timp pe scena satului oameni și întâmplări care îl smulseră pe Niculae de acasă înainte ca Moromete să vadă reparându-se greșeala lui față de acest băiat. Erau evenimente pline de viclenie, care nu se îndreptară, de pildă, cum credeau unii, spre Țugurlan, care s-ar fi zis că le așteptase și nu fără noimă spunea cîtecineva prinziind parcă din zbor înțelesul întregii lui vieți: domnule, Țugurlan e vechi comunist. Așa „vechi“ cum era, nu se uită nimeni la el și dimpotrivă, s-ar fi zis, văzînd ce oameni ieșeau acum la iveală, că un sat parcă nu era o așezare de cel mult două mii de case adunate într-o vale a unui rîu și ascunse sub salcîmi, ci o groapă fără fund din care nu mai încetau să iasă atîția necunoscuți! Cine erau toțiăștia? Cei mai mulți erau băieți așa ca Niculae, și nu se știe cine le spusese lor că pot să se ducă la primărie, să se urce pe trepte și să înceapă să vorbească. Într-o zi Moromete se întoarse din sat strîmbîndu-se de nemulțumire și spuse că se întîlni pe drum cu Radu Lungu, zice, mă Moromete, vrei să-l vezi pe dracu? Ei cum, zic. Du-te la primărie, zice, și uită-te la Mărin al meu. M-am dus, adăugă Moromete și, așa erea ori îl vezi pe-ăla cu coarne, ori pe alde Mărin al lui, tot aia e.

Intrigat, Niculae se încălță și se duse și el acolo. Judecînd după timpul pe care îl avusese atît Radu Lungu cît și Moromete ca să se ducă și să-l vadă pe acel Mărin, s-ar fi putut crede că era acum prea tîrziu să-l mai găsești în aceeași situație, adică urcat pe treptele primăriei și vorbind. Fiîndcă asta era lucrul drăcesc la care se referise alde tat-său cînd se întorsese, oprindu-i pe toți cei care îi întilnea pe drum și spunîndu-le același lucru. Dar nu, Niculae îl văzu de departe cu un cap mai sus în fața unei mulțimi de oameni și grăbi pașii să-l mai prîndă. Oratorul însă nici n-avea de gînd să se oprească, vorbea înainte și da din miini în fața unei adunări de inși, care nici ei nu tăceau din gură și vroiau parcă cu tot dinadinsul să-l facă pe ăla să se dea jos de-acolo, dar nu știau cum să-l înfunde. De ce se adunaseră de fapt? Ce vroia al lui Radu Lungu și mai ales ce nu-i plăcuse lui alde tat-său în toată istoria asta? Într-adevăr i se rostogoleau ochii în cap lui alde fi-său și îi dădea cu gura cu atîta pornire încît nu-și mai putea acoperi dinții lui tineri și cînd răspundea cîte unuia se răsucea spre el atît de repezit încît ai fi zis că e un ciine întăritat scăpat din lanț care nu sare la tine să-și înfigă dinții doar pentru că urmele curelii cu care a fost ținut pînă acuma la respect le simte încă proaspete în jurul gîtului.

— Și ce vină are, mă, tac-tău că ai fost tu de nevoie și ți-a fugit muierea de-acasă? Alții cu pămînt mai puțin ca tine și nu le-a fugit nevestele, au stat și-au muncit amîndoi și și-au făcut.

— Dă-mi dumneata unul singur care a muncit și și-a făcut! Hai, dă-mi! strigă al lui Radu Lungu.

Și îi săreau stropi din gură cînd spunea, hai, dă-mi, parcă ar fi spus, ham, ham!

- Uite al lui Birică !
— Al lui Birică ? Care dintre ei ?
— Alde Ion.

— Vezi că vorbești fără să știi ? Birică a pierdut procesul cu alde socru-său, domnul Bălosu, și dacă nu ar fi avut noroc când îl concentră să rămână la Manutanța Armatei și pe urmă să se reangajeze, nu știi ce-ar fi făcut el cu trei copii și cu nevastă care îl împungea cu fusu în spinare, cu partea aia ascuțită.

— Ei și ce vrei tu, mă, să spui cu asta ? Du-te și tu la București ca al lui Birică, dacă te țin curelele, sărea altul. Pe-acolo umblă ciinii cu covrigi în coadă.

— Vezi că singur vorbești și îți dai în cap ? Nici nu mai am eu nevoie să intervin că te pocnești tu singur.

În spatele lui, în picioare, stăteau și ascultau liniștiți trei inși, dintre care doi din sat, Niculae îi cunoștea, unul era primarul care venise îndată după 23 August, un oarecare Pascu, poreclit nu se știe de ce încă de când era mic, Terente, (numele vestit al unui bandit) celălalt primarul de acum, Gavrilă al lui Miai, iar al treilea nu știa cine e. Niculae nu avu timp să-și dea seama ce era cu această adunare că necunoscutul se și desprinsese dintre cei doi, cobori treptele și o luă chiar spre el.

— Nu mă cunoști ? il auzi Niculae lângă umăr. Sînt noul notar.
„Cum de nu mă cunoști, se ghicea în dosul cuvintelor lui, mulți mă și cunosc, cu toate că sînt numit de puțină vreme“.

Era adevărat, vechiul notar fusese pensionat, deși ar fi vrut să mai stea, nu era bătrîn nici ca om și nici ca notar. Cel nou ai fi zis că e un băiat care nici măcar n-a făcut armata, dacă nu te-ai fi uitat mai atent la el să-ți dai seama că trebuie să aibă el peste douăzeci și cinci de ani, nu era chiar așa de necopt.

Era de prin Slăvești, o comună cam la douăzeci de kilometri de Siliștea și se aflase repede cine era tat-său, subchirurg de spital cu o grămadă de fete, nu-l putuse ține pe băiat mai mult de șase clase de liceu și fiul, foarte practic, dăduse examene de notar. Venirea lui în Siliștea stîrnise un interes atît de mare că vechiul notar fu repede uitat, mai ales că de foarte mulți ani nu mai auzea bine și dacă vorbeai încet cu el nu te înțelegea, iar dacă ridicai glasul te injura și te dădea afară din birou. Cel nou era o plăcere să-l vezi, curat îmbrăcat cum era și cu privirea vie, nu adormită ca a surdului scos la pensie. Își ținea mîinile în șolduri cînd vorbea cu oamenii și avea aerul că se află cu lumea înhămat la o treabă care îl ține tot timpul cu mînele sumese, dar că lui îi plăcea munca, de-aia era plătit, să le stea la dispoziție. Politică făcea ? Cum să nu, răspunse tînărul și spuse că el era liberal tătărăscean, spre încîntarea lui Aristide care era liberal brătienist, dar spunea că nu mai contează acum ce fel de liberal ești, numai să nu fii în cine știe ce alt partid din astea colorate, care apăruseră ca ciupercile după război, cu fel de fel de denumiri, social democrat, național popular, F.N.D., sau alte litere, care nu făceau altceva decît să te împiedice să vezi clar ce se întîmplă. Pe la orele unsprezece, cînd sosea poșta, se strîngeau toți șefii comunii în biroul noului notar, inginerul agronom, receptorul, agentul C.A.M., primarul, preotul, directorul școlii, Toderici și bineînțeles Aristide, care avea aerul că în curînd vor veni alegerile și oamenii or să-l aleagă iar primar tot pe el, după ce au văzut de ce sînt în stare ceilalți. Deschideau ziarele, citeau cu glas tare articolele

care apăreau în ziarele partidelor lor „istorice“ și făceau pronosticuri cine o să vie întâi în țară să-i gonească pe ruși, englezii sau americanii ? Până într-o vreme când pe lingă ei începu să intre în același birou și unul al lui Gogonaru, un băiat cam de vîrsta notarului, de treabă, dar care nimeni nu înțelegea ce căuta el acolo, fiindcă nu vorbea nimeni cu el.

La al lui Gogonaru se mai adăugă apoi acolo în birou, tot așa, pe nesimțite și fără nici un rost, unul numit Ouaăbei, un flăcău înalt și parcă îndoit de umeri și de spinare de greutatea unei cobilițe purtată permanent, în timp ce el n-o purta de fapt decît din timp în timp, când pleca prin sat după ouă, pe care le precupețea pe urmă singur, cine știe cum, la București sau pe la prăvăliașii comunei, nimeni nu știa. Purta într-adevăr o cobiliță cu două coșniți la capete, într-una punea oulele și în cealaltă marfa cu care le obținea, alviță și bomboane ; avea în acest sens un strigăt care îi și adusesse porecla : „Oouă, bei, care mai vinde ouă ?!“ El vroia adică să spună, ouă, bă, care mai vinde ouă, dar în loc de bă zicea *bei* ca să i se subțieze glasul mai boierește și să fie și auzit mai bine de urechile muierilor. Ouaăbei pierduse cu inflația recentă bruma lui de capital și se lăsase de precupeție. Nimeni n-ar fi crezut că ar fi putut să joace un anumit rol în următoarea scenă care se povestea că a avut loc la un moment dat în biroul notarului :

— Bă, poștaru-ăsta, spuse el adresîndu-se aceluia în timp ce notabilitățile răsfoiau ziarele cu nasul în ele, de ce n-ai aduci tu la primărie toate ziarele ?

Poștarul nu-l luă în seamă, nu era el învățat să dea socoteală oricui. Își golea geanta și sorta hîrtille și scrisorile cu grija cuvenită. Ouaăbei repetă de astă dată cu o vagă ironie :

— Dom poștar (nu mai zise „bă poștaru-ăsta“) de ce nu aduci, dom poștar, toate ziarele ?

Poștarul se învioră, se uită la Ouaăbei și se rătoi devenind pe neașteptate foarte nervos :

— Lăsați-mă dracului în pace, că am treabă, așa mă faceți voi de plătesc din buzunar...

— De ce nu aduci toate ziarele ? îl chestionă Ouaăbei scurt.

— Dom-Director, spuse atunci poștarul respectuos, adresîndu-se directorului școlii primare, Toderici, uite, v-am adus ce-am vorbit...

Ouaăbei se înțepeni și deodată ridică glasul :

— Ce, bă, tu ești surd, eu îți vorbesc aicea cu frumosul și tu te faci că nu auzi ? Ai vată în urechi ? De ce nu aduci toate ziarele ?

— Care ziare ? întrebă în sfîrșit poștarul, din ce în ce mai nervos.

— Ziarele care sînt abonați. Uite colea, Gogonaru e abonat la *Scinteia* și mai sînt și eu... De ce nu-mi aduci *România Liberă* ? Dacă de mîine încolo nu aduci toate ziarele să știi că te reclam domnului primar pentru fraudă în acte publice și cu mine o pățești. Apoi deodată adaugă, cu reproș sincer : De ce oprești, mă, ziarele, nea Stane ? Cu cine ești înțeles ?

— Eu ?! sări poștarul afectînd nepăsarea. Eu le aduc și le las acilea, dracu știe cine le ia.

— Să mi le dai mie în mînă, spuse notarul intervenind împăciuitor, o să am eu grijă de ele.

Și în urma acestor cuvinte care fuseseră rostite ca să se înțeleagă că el îl pusese pe Ouaăbei să-i vorbească așa poștarului, cei adunați înțeleseseră că ori i se întîmplase ceva între timp notarului și încerca să schimbe macazul după politica guvernului, ori de la bun început min-

șise că era liberal și în realitate era cu totul altceva. Să admitem, spuse Aristide, că simpatizează cu comuniștii. Uite, și gineri-meu, inginer-gramon, s-a înscris la socialiști. Foarte bine, astea or fi vederile lui, dar de ce îl aduse el pe Ouaăbei în primărie? Și se neliniștiră toți și începură să vină tot mai rar în biroul notarului. În scurtă vreme nu mai veniră deloc, începură să-l ocolească. Tinărul notar era însă din ce în ce mai activ și în duminica următoare el puse pe Bărăgan să sune cu goarna în sat și să spună să se adune toată lumea la primărie că erau de citit niște dispoziții. Și oamenii veniră și el le citi niște ordine oarecare dar apoi începu să le vorbească despre altele și să cheme și pe cine vrea din rindul lor să se ridice și să vină în față să ia cuvântul. Atît a trebuit! În fiecare zi se strîngeau acolo cîte-o sută și chiar două sute și numai căderea nopții îi împrăștia, fiindcă n-aveau lumină și nu mai vedeau pe cel care se ridică acolo și începea să le spună pe-ale lui: trebuia văzut cine e, altfel toată chestia n-ar mai fi avut nici-o noimă. Un cuvînt străin de vorbirea lor, ușor de ghicit că venea de la notar, revenea din cînd în cînd, ca o oaie brează, în cele ce spuneau: fericire! Că să ne facem o viață fericită, că destul cu ce-a fost, că vechile regimuri n-au făcut nimic și tu nea Ioane cum ai trăit că n-ai o cămașă pe tine și tu nea Vasile că muri frati-tău nebun de pelagră, dar tu Ilie al lui Cocoșilă, ce-ți dădu nea Gheorghe cînd te însurași? Ei singuri își spuneau tot lor lucruri pe care le știau tot de la cei pe care îi pome-neau și în toate adunările acestea plutea o promisiune bizară, nelămurită, mereu reaprinsă cu fiecă nou vorbitor care se ridică acolo pe trepte. Ce se întîmpla cu ei? Era pentru întîia oară cînd stăteau țepeni și se ascultau tot pe ei și le luceau ochii tulburi de speranțele aprinse care se nășteau în ei cu o putere crezută de ei înșiși stinsă. Fiindcă ce mai putea fi? Pămînt nu mai era de împărțit, vitele nu le spusese nimeni că or să fie mai ieftine, bani nu le fluturase nimeni pe sub nas... Era de necrezut că tocmai ei, arși de atîtea dorinți înfrîinate, se îmbătau tocmai cu acest cuvînt care nu spunea nimic. Fiindcă cei bogați stăteau și se uitau la ei tăcuți, cu mîinile lor puternice încleștate pe goga bastoa-nelor, nedumeriți că uite-l pe cutare care dacă nu-i dădeau ei un sac de porumb pe iarnă îi murea copilul de foame, se înghesuie acum acolo și strigă și el cîte-un cuvînt și ridică și el cîte-un braț cu pumnul cît o buturugă, dar cu umerii prăpădiți.. Ce crede el, adică, săracul, că fără muncă o să vie ea fericirea aia peste ei fiindcă clănțane unul și altul din gură? Ce crede el, tineretul ăsta, că o să se umfle pămîntul ca să se facă mai mult? Țasta e, care e, altul nu mai e, să pună mîna să-l munc-ească. Alte țări au pămînt sărac și ca să-l îngrășe umblă cu căldarea cu căcat și pune la rădăcina legumii în timp ce ăștia țin băligarul curat de vită lingă grajd, că le e lene să-l ducă și să-l împrăștie pe miriște... Degeaba vorbesc ei de fericire, că n-o să le dea nimeni pe degeaba! Vorbitorii nu se legau însă de cei bogați încît aceștia, în cele din urmă, se liniștiră și își văzură de treburile lor, lăsînd doar printre cei adunați pe cîtecineva care să le povestească.

Așa se află la un moment dat că noul notar, cu Ouaăbei și cu al lui Gogonaru s-au constituit într-o așa zisă *celulă* și că poate să se înscrie și să intre în ea oricine, n-avea decît să se ducă la primărie la notar, să iscălească o *adeziune* și devenea astfel comunist.

Se găsiră, dintre cei care se adunau pe-acolo zilnic, destui, și nu numai tineri ca Ouaăbei sau Mărin ăla al lui Radu Lungu, veni, de pildă, unul mai bătrîn, numit Adam Fintînă, un lipovean rătăcit de ai

lui și străin de obiceiurile acestui sat prea mult îndepărtat de Dunăre ca să mai semene cu ale lui de-acolo din bălți. Totuși rămăsese, se spunea că ar fi fugit de cineva și că pe vremea aceea avea aci un prieten care era șef al postului de jandarmi și își pierduse deci urma cu ajutorul acestuia. Astea erau povești, dar faptul că era lipovean se adevăra prin aceea că își lăsase curînd barbă, și mai ales prin aceea că bețiile lui nu semănau cu ale nimănui din sat, fiindcă dacă de pildă se îmbăta Stan Moameș — și asta se întîmpla de fapt aproape în fiecare zi — și se întorcea seara tîrziu acasă, nu făcea decît să strige din cînd în cînd foarte vesel: hei bă, hei bă! și prin dreptul casei vreunui prieten să-i spună acestuia pe nume și să-l întrebă hei, bă, ce mai faci, ceea ce însemna că oricît era el de beat, tot mai cunoștea el casele, pe cită vreme Adam Fintînă, ăsta nu numai că nu recunoștea pe nimeni, dar chiar zăcea și nu-și venea în fire nici după o săptămînă. E drept că nici băutura lui nu era ca a altora, era mult mai tare, și-o cumpăra singur de pe la Pălămida sau Turnu și avea o culoare albastră. Odată cineva îi spusese că băutura asta este „extrem de dăunătoare“, că făcea rău, și atunci Fintînă, auzind acel calificativ atît de categoric îi arătase ce scria pe sticlă, spirt medicinal, cum putea ăla să spună o astfel de vorbă, dimpotrivă, cel pe care îl beau ei e dăunător, ăsta al lui fiind *medicinal*, cu alte cuvinte văzut de medici, puteai să-l beai liniștit... Veni apoi unul Mantaroșie, și ăsta străin de sat, moldovean de prin Huși, gonit de secetă și intrat slugă la cineva, nu avea pe nimeni acolo la el în sat și se oprise aici, zicea el definitiv.

XII

Cum trăsese cu urechea la zgomotele războiului tot așa ridicase Niculae atent fruntea din cărți auzind cum unul cam de seama lui, mai apropiat de astă dată de el decît tunetele din cer ale luptelor, agita aci satul răscolindu-l în adîncuri. Și iată-l acum chiar alături, îi lăsase pe cei cu care sta în fața primăriei și în văzul la toți se dăduse jos să vie tocmai spre el.

— Cum să nu vă cunosc, zise Niculae, a avut grijă Bărăgan...

— Nu vrei să trecem colea la nea Valache să facem cunoștință? zise notarul.

Niculae nu zise nimic, dar se urni din loc alături de celălalt. De dincolo de podișca de ciment din fața primăriei de pe o terasă impunătoare pentru o cîrciumă (ai fi zis că e o mică vilă a vreunui boier de țară, dacă n-ai fi zărit la geamul ei drapat de viță agățătoare sticle și clondire expuse pe un raft) un om foarte vesel ridică o măsură de vin în aer și strigă cu gura pînă la urechi de voieșie și plăcere:

— Să trăiți domn notar!

Apoi ridică brațul și mai sus spre cei pe care notarul îi părăsise:

— Să trăiți dom...

Dar vocea i se frînse de șovăială, nu spuse și restul, domn primar, după cum îi trădase intenția gestul. ăsta era Valache, care ținea a doua cîrciumă din sat, dar toată lumea știa că băutura din ea o bea mai mult el și cu prietenii lui, care erau totdeauna primarul și notarul, oricare ar fi fost ei. Valache era și grădinar, dar nu era văzut pe-acolo decît la cules toamna sau cînd trebuia, de obicei sîmbăta, să plătească celor care îi munceau cu ziua. Aveau grijă de toate copiii și muierea, el stătea toată ziua și juca table cu notabilitățile, de obicei pe țuici și le-ar fi fost greu pușinilor care se întîmplau să fie pe-acolo să spună că Valache

ar fi ieșit vreodată câștigător. Făcea însă să-l vezi ce vesel era când câștiga și el cite-o linie, cum i se întindea gura literalmente pînă la ceafă, cum cerea de băut ridicînd mina și pocnînd dintr-un deget în podul palmei fără să se uite, făcînd pe marele client la propria lui cîrciumă. Acum unii spuneau că Valache avea dificultăți cu primarii, că se schimbau prea des, și că îi venea greu să spună să trăiți dom-primar unui țaran care se numea Terente, de care n-auzise în viața lui și care pe deasupra nici el nu părea să-l cunoască pe Valache... Adică cum să nu-l cunoască? Nu era nici o îndoială că îl dușmănea (cum să nu-l cunoască, pînă și copiii știau cine e Valache) dar ce-i făcuse el ăluia de se uita chiondoriș la el?

— Nea Valache e un om foarte serios, zise tînărul notar după ce se așeză cu Niculae pe terasă și cîrciumarul grădinar intră înăuntru să le aducă o sticlă de vin. A fost primul om care m-a primit cu brațele deschise cînd am venit aici. Nu e așa, nea Valache?

Cîrciumarul nu auzise ce se spusese despre el, dar nu în zadar îi cunoștea el atît de bine pe notari, puse sticla și paharele pe masă cu unul și pentru el, se așeză în fotoliul solid de răchită albit de ploi care trozni sub greutatea cam mare a omului și începu să toarne în pahare cu gura strîmbată într-o parte de plăcerea pe care i-o stîrnea gîlgiitul vinului.

— Bine faci că stai de vorbă și cu băiatu-ăsta, zise el, să-l cunoști pe tat-său, pe Moromete, ar trebui susținut să vie el primar.

— Cum e nea Valache?

— Cine?

— Moromete?

Se vedea că tînărul notar cunoștea deja ticurile verbale ale cîrciumarului și sconta un anumit răspuns din partea lui:

— E un om foarte serios! zise Valache. Hai să trăiți! Să trăiți, domn notar! Să trăiești Niculae.

În acest timp alt vorbitor îi luase locul lui acel Mărin al lui Radu Lungu care vîzîndu-l unde și cu cine se dusese mai așteptase puțin și venise și el acolo.

— Nea Valache spune că e serios orice lucru bine făcut, zise notarul golînd paharul. Nea Valache, să știi că ăsta e un vin foarte serios, care îl bem noi acuma.

— Dar ce crezi că eu dau din el de băut la toată lumea? Tu ce vrei mă, Mărine? Ei, uite, ție n-o să-ți dau din ăsta, că l-ai supărat pe tact-tău, îl văzui cum plecă cu capul în jos cînd auzi prostiile tale.

Al lui Radu Lungu se făcu galben și nu se așeză, rînji la Valache și rămase cu mîna pe scaun:

— N-am nevoie de vinul dumitale!

Și le întoarse spatele și se dădu jos din cîrciumă cu niște pași tărăgănați, vrînd să arate că a plecat de voia lui de pe terasa lui Valache și nu că l-ar fi gonit cineva. Cîrciumarul se zbîrlise de furie și îl înjura, dar furia lui era atît de inocentă prin lipsa de răutate pe care n-o putea avea, că notarul începu să rîdă.

— Lasă-l, nea Valache, că e băiat bun, ascultă-mă pe mine...

— E băiat bun?! se miră Valache.

— E un băiat foarte serios, zise notarul.

— Bine, atuncea să-l chem îndărăt. Mărine! Mă al lui Radu Lungu!

Dar ăsta ori nu auzea, ori se făcea că nu aude, fiindcă nu întoarse capul și în curînd chiar dispăru din mulțimea care la apropierea seriei începuse și ea să se împrăstie.

— Am auzit că ai înghesuit acum cîtva timp patru preoți și că nici-unul n-a știut ce să-ți răspundă, zise notarul după ce și Valache îi lăsă singuri. E adevărat?

— M-au scos din sărute cum mîncau toți după ce îl îngropaseră pe cumnatu-meu, zise Niculae senin, dar parcă retrăind și în orice caz fiind pe deplin de acord cu ceea ce făcuse el în ziua aceea. Ai fi zis că din pricina lui cumnatu-meu nu putuseră ei să mănînce pînă atunci și că acum, după ce au scăpat de el, pot și ei să se așeze la masă și să infulece cu gurile pline.

— Așa e obiceiul, zise tînărul notar. Unii fac colivă și îți dau să mănînci și ai impresia că mănînci chiar din trupul celui mort. Dar ia spune-mi, continuă el, în fond ce întrebare le-ai pus?

— M-au scos toți din sărute, declară Niculae aprins de vinul bun pe care îl băuse. Îi vedeai cum vor să uite mai repede și cum turnau tuică în cești cu figuri cucernice, crezînd că o să mă păcălească pe mine. Parcă nu-i știu eu cum înjură de pîriie căpriorile și cum își lovește fata peste gură cu dosul palmei și o lasă fără dinți toată viața. Și pe urmă mai tîrziu se dezvelește la piept ca un smintit și se zgirie cu unghiile că fi-sa s-a măritat și nu vrea să-i mai calce pragul.

Niculae se mișcă în fotoliul de răchită și întinse brațele înaintea lui ca și cînd ar fi vrut să ridice de jos o greutate imensă.

— În loc ca forța asta uriașă care zace în ei, continuă el, în timp ce notarul îl privea foarte atent aprobîndu-l cu acea tăcere vie care ne îndeamnă totdeauna să vorbim despre lucrurile care constituie secretul ființei noastre și cînd dispăre nu numai orice reținere, dar apare în același timp și o dorință imperioasă de a spune tot, ca și cînd tocmai aceste lucruri ne-ar împiedica să ne gîndim la altele noi spre care ne cheamă de fapt destinul, în loc ca mintea lor să fie la înălțimea puterii cu care sînt dotați, (fiindcă sînt foarte puternici, uite așa șolduri au cu oasele mari ca de bou) și să sece ca într-o clipire noroaietele astea nenorocite care încep de prin noiembrie și țin pînă se face primăvară, dacă nu cumva ninge și îngheață, să pietruiască drumurile, să ridice stîlpi de lumină, să-și sape grădinile și să le umple de pomi și de tot ce au nevoie ca să uite că mai au și altceva de făcut pe lumea asta decît să-și lărgească chimirile cu burta plină de mămăligă... în loc să scoată din pămîntul care e al lor toate darurile și cînd te apropii de-un sat să zici că e grădina paradisului plină de copii, de flori înalte pînă la virful casei și de animale de toate soiurile care se pot imagina, cum vezi că e la alte popoare, el zace vara sub umbra salcîmului în timp ce soarele arde miriștea și seacă rîul care luni de zile a curs de pomană pe la capetele grădinilor lor. Iar iarna după sobă, în timp ce vita mugește jalnic în grajd lihnită de aceleași și aceleași paie pe care i le dă mereu să mănînce pînă începe să-i crească părul în smocuri mari că zici primăvara cînd o scoate la iarbă verde că e oaie nu mai e vacă. Ai să vezi că o să vie timpul cînd n-or să mai aibă ce să mănînce și or să pornească în haite asupra orașelor, cu țâpoele în mînă, că adică orașele sînt de vină că trăiesc ei așa cum trăiesc.

Niculae se opri. Se simțea că nu atît adevărurile pe care le spunea îl obsedau, ci o dezamăgire ascunsă care le inventa și îl făcea neier-

tător. Notarul nu lăsa să dureze prea mult tăcerea care urmă și spuse fără șovăire :

— Trebuie să-i ajutăm. Datoria oamenilor luminați dintr-o țară e să-i ajute pe cei din mijlocul cărora au ieșit.

După care nu mai zise nimic, avînd chiar o expresie ciudată pe chip, care nu excludea mulțumirea că el și celălalt cu care stătea acolo la masă, erau astfel de oameni, cum zisese. Asta era suficient și era foarte mult, să ai conștiința că ești un om luminat și ai mai întîlnit încă unul ca tine.

— Gîndește-te, reluă el, ce-i rămîne unui om care vede starea de lucruri din jurul său ? Ori tocmai că noi vrem să schimbăm starea de lucruri.

— Starea de lucruri o schimbă omul, nu poate s-o schimbe nimeni din afară, strigă Niculae.

Și avu o astfel de intonație în glas, încît s-ar fi putut crede că se bucura dacă nu chiar era pe deplin satisfăcut că nu poate nimeni să schimbe ceva din exterior. Se vedea că citise de toate, tocmai despre aceste lucruri.

— Uite la noi, continuă el, cît am trăit rău, tata, am ținut toți la el și a făcut ce-a putut pentru fiecare. Cît s-a instărit, n-a mai fost capabil de nimic, și nu pentru că nu mai putea, strigă Niculae. Bunăstarea ne îngrașă după aceleași legi ca și pe-un animal și numai dacă îl aduci iar la rostul lui pe lume își mai aduce aminte că e om.

— Te contrazici, spuse tînărul notar net, uitîndu-se la el atît de nemișcat încît ai fi zis că vrea să-i bată lui Niculae un cui în creștet.

— Ba nu mă contrazic, răspunse Niculae cu o expresie triumfătoare, lucru care spori brusc atenția concentrată a privirii celui alt, ascultîndu-l. Noi trăim din umanismul secolului trecut, continuă Niculae și n-am fost în stare să descoperim un nou umanism. Dovadă cele două războaie, mai rele decît pe vremea hunilor.

Ce știa el despre aceste două războaie ? Notarul se mișcă și turnă hotărît în pahare păstrînd pe chip acea expresie gravă a unui mai în vîrstă, care deși își dă seama că spusele celui alt sînt împrumutate din cărți, vede că nu e mai puțin adevărat că aceste cărți i-au vrăjit mintea și i-au pregătit-o fie să gîndească cu totul deosebit de cei din jur, fie să primească de la unul din ei o gîndire nouă, apropiată de soarta lui de om tînăr, în fața căruia stăteau deschise atîtea drumuri.

— În lume, continuă Niculae, a sporit cantitatea de rău, în special trufia, ceea ce pe vremea înfloririi religiilor nu se întîmpla. Vechiul umanism se baza pe religie.

Nici o dovadă nu exista însă că tînărul notar urmărea toate acestea cît de cît ca un cunoscător, dar aici Niculae nu se înșela, cineva care vorbește de starea de lucruri în care se află omul nu se poate să nu fi citit și să nu știe nimic. Cît despre Valache, el se ocupa să le mai aducă vin, să le aprindă petromaxul și să li-l pună în perete și numai întru tîrziu își dădu pesemne seama că între cuvintele acelea ciudate care se rosteau acolo la el pe terasă și cutia de table pe care crezuse că o s-o deschidă în cele din urmă și să joace cu notarul o partidă nu exista nici cea mai mică legătură și la un moment dat o luă de-acolo și o duse înăuntru.

— Omul era în stare altădată să cucerească teritorii altele decît terestre, continuă Niculae. Victoriile lui se întindeau dincolo de spațiu pe care îl vedea cu ochii, și dincolo de timp, nu-i mai trebuia chiar

toate aceste plăceri mărunte care li se par acum unora atât de mari încît bucuros îl strînge de gît pe frati-său ca să le aibă. Demult au început să-și vîndă sufletul pe nimic și nu mai urmăresc în tot ceea ce fac decît un singur lucru : să-și satisfacă vanitatea. Tata a uitat sau se prefacă că a uitat, dar tot de trufie m-a oprit de la școală, credea că el e centrul universului, și cum le aranjează el așa e bine, toată lumea trebuie să-l asculte... Nu-l cunoști, dar să-l fi văzut ce-a fost el odată. Știi cum se adunau oamenii cînd îl vedeau că iese la drum și se așează pe stănoagă ? Îi vedeai cum o iau agale, unul de la o poartă, altul de dincoace, altul din fundul grădinii ! Și să știi că nu le spunea nimic ! Ei spuneau ! Dar știau că el îi ascultă și... Ei ! acum s-a terminat, îl vezi cum îi ia altul vorba din gură fără nici un respect și el lasă fruntea în jos și nu mai zice nimic. De ce ? Aici s-a întîmplat ceva și nimeni n-o să știe vreodată ce-a fost cu el, poate doar mama, dar eu nu cred !... Și iată cum uitarea le alină pe toate și poți să te duci să te îngropi, n-are rost să mai faci atîtea încurcături, cauți un gildău în pădure, îți pui două pietroaie de gît și te arunci în el, măcar nu mai știe nimeni...

— Dar ce ți-a făcut tatăl dumitale ? zise tînărul notar clipind acum rar, vizibil alarmat de această destăinuire repede reprimată, căci Niculae se oprise.

— Nu mi-a făcut nimic, dar omul are nevoie de o nouă religie a binelui și a răului, fiindcă răul din icoane nu-l mai sperie, iar de bine a ajuns să rînjească drăcește cînd îi aduci aminte de el. Cine o să vie cu o religie nouă mă duc după el și voi fi primul apostol.

— Noi venim cu o religie nouă, zise notarul practic, așezîndu-se mai bine în fotoliu, cu umerii mai aproape să poată fi auzit mai bine.

Își scoase un ciubuc din buzunar, suflă în el și strigă la Valache să-i aducă un pachet de țigări.

— Am să-ți spun în ce constă această religie, continuă tînărul notar și sînt convins că vei deveni nu primul apostol, fiindcă nu vei fi primul, dar unul dintre cei mai buni. Fiindcă și eu mi-am pus aceleași întrebări, eram elevi și mai ales în ultimul an toată ziua discutam fiindcă eu știam că o să plec și n-o să mai pot să-mi dau bacalaureatul decît în particular... Ce e omul și cum ajunge el pe culmi sau se prăbușește în prăpastie ! În realitate mama îndopa toată ziua curcani cu făcălețul și cînd eram mic verile noastre erau un chin, trebuia toată ziua să culegem urzici și să le tocăm. Șapte fete și un băiat !... Ce părere ai ? E adevărat că omul dacă nu obține victorii, așa, în întemporal, cum bine zici, se tirăște cu burta pe pămînt. Dar cum ? E adevărat că sfinții părinți erau niște oameni foarte serioși, dar mi-aduc aminte de orele noastre de religie, aveam profesor un preot foarte deștept și nu pot să uit cum a vrut el o dată să bată pe unul dintre noi și ăla ținea mîinile în gardă și se ferea. Atunci părintele l-a fentat așa la ochi cu o mîină și cu cealaltă i-a băgat una în plex, de unde știa el cum se face, ne-am vîrît pe sub bănci, că ni se făcuse rău de atîta rîs. Era un om foarte serios, într-o zi nu știu ce lecție aveam și ni se povestea în manual despre Ian Huss, cu litere mărunte. Țsta, zice părintele nostru, a fost un adept al lui Wiclef, care a negat transubstanța, adică schimbarea pîinii și vinului în trupul și sîngele lui Cristos. După care părintele odată a luat alt ton și a făcut și așa din mîină : A fost ars pe rug ! Parcă ar fi zis : i-au dat două picioare în spate. Dar știți voi, zice, ce-a pățit cînd au început să-l învâluie flăcările ? S-a apropiat de el o babă cu o surcea în mîină și a aruncat-o și ea în rug

și reformatorul cică ar mai fi avut timp să zică: *Sancta simplicitas*. Idioată babă, a spus părintele, și noi iar am ris. Dar într-adevăr cine îi băgase ei în cap că dacă un om nu crede că în timpul slujbei piinea și vinul se transformă la un moment dat în trupul și singele lui Cristos trebuie ars de viu? Aici nu te supăra, dar nu mai e nici-o victorie, e o degradare!

— Sînt de acord, sări Niculae.

— Ești, dar mi s-a părut că spui că dacă oamenii le-ar mai fi frică de răul din icoane și s-ar strădui să facă bine tot după aceleași principii, atunci omul nu și-ar mai vinde sufletul pe nimic și n-ar mai trăi din trufie. Și eu sînt de acord că dacă omul nu mai are nimic sfînt se sălbăticește și degenerază, dar omul poate fi o ființă morală și fără religie. Religia eu n-aș zice că e opiul popoarelor, ci expresia spontană a năzuinții morale a omului.

Auzindu-l vorbind astfel, Niculae nu mai zise nimic, prins poate de uimire: nîcînd, pe terasa lui Valache nu fuseseră emise asemenea idei cu atîta claritate și siguranță. Între timp se făcuse de mult întuneric și Valache se așezase la el în odaie, cu familia, la masă. La un moment dat reapăru cu o farfurie cu bucăți de friptură și piine și le puse pe masă. Cei doi tineri începură să mănînce fără măcar să-i mulțumească atît de prinși erau în discuția lor.

— Ei, și care e noua religie cu care ziceți că veniți voi? întrebă Niculae cu o privire avidă, fiindcă întrebarea lui nu era izvorită din neîncredere, ci dintr-o adîncă și flămîndă curiozitate.

— O religie care își propune să facă pe om fericit aci pe pămînt, răspunse notarul, cu aceeași convingere practică cu care îi spusese și mai înainte lui Niculae același lucru, fără să spună însă în ce consta în realitate această religie nouă. Lupta pentru existență, continuă el, împinge pe om la multe înfrîngeri. Dar ia gîndește-te, omul luptă să-și tină copiii, nu e asta un scop? El poate ieși ca vai de capul lui din această luptă. Dar ia gîndește-te, ne-a făcut pe noi! El ne-a făcut, nu Dumnezeu. Și de suferit tot pentru noi a suferit, în ultima instanță, mă gîndesc la mama! Parcă ei nu i-ar fi plăcut să ducă o viață mai spirituală, dar cum să ducă? Ori, după părerea mea, de-aici trebuie să pornească orice religie. Dar de ce să-i spunem religie și să nu-i spunem revoluție? Fă-ți din eliberarea omului de sub povara luptei pentru existență un crez și ai să vezi că realizîndu-l, o să ai înaintea ta un om nou. Fiindcă omul trăiește urmărit de acest blestem al sudorii frunții și aici eu nu mai sînt marxist și cred în blestem. Și am să-ți explic de ce. Ai băgat de seamă că un om preferă să se arunce cu gîtul sub o roată decît să asculte un sfat înțelept? De ce face el chestia asta? Aici îmi place mie omul cel mai mult, încăpățînarea lui de a gîndi liber, dar tot aici să-ți spun drept, mă scoate și din sărite. Nu acționează spre binele lui decît dacă nu mai are încotro. Ce vreau să spun? Cît timp are o poziție de retragere, nu va voi să iasă din starea foarte rea în care de altfel recunoaște și el că se află. Cu nici-un chip. Ba chiar îți oferă un spectacol de lașitate de care pină și lui îi e greață. Înțelegi că mă refer la țărani, pe care amîndoi îi cunoaștem din experiență. În prezent ei circulă pe un drum liber, în sus, în jos, săracul poate ajunge bogat, bogatul poate ajunge sărac, săracul poate ajunge și mai sărac, bogatul și mai bogat, stau pe poziția asta. Chiarăștia care îi vezi că se adună aici și strigă și ei unii la alții că nu e bine cum trăiesc, ferească Dumnezeu să crezi că se gîndește vreunul că tocmai poziția lor e cauza

răului. Dar aici e paradoxul, ei știu în același timp că nu e bine și vor o mare schimbare. Dar o mare schimbare la care ei să participe eventual doar ca beneficiari. Nu merge așa! Eu nu le spun nimic, îi las să vorbească, fiindcă pe mine mă interesează primul pas: sporirea rîndurilor noastre. Pe urmă mai vedem noi!

De mult Niculae nu mai făcea decît să asculte. Se vedea că îi plăcea acest om foarte tare și doar o expresie de neliniște, dar și de fascinație, mai acoperea în privirea lui bucuria că îl cunoscuse, că timpul trecea și că celălalt nu făcea nici el nici o mișcare să se ridice și să plece: simțea și el pesemne aceeași atracție pentru ascultător. Întrebarea care însoțește de obicei astfel de întâlniri hotărîtoare, nu părea să se pună pentru nici unul din ei: dacă nu cumva era vorba aici de una din marile ispite ale vieții despre care nimeni nu-ți putea spune unde te poate duce dacă o urmezi, pentru Niculae; și ce rol va juca acest băiat în viitorul lui, îi va fi credincios sau, dimpotrivă, îl va trăda ca Iuda, pentru tînărul om pasionat de politică și de revoluție, care nu era deocamdată decît un notar dintr-o comună oarecare.

— Și dacă vrei la un moment dat să nu mai faci parte din partidul comunist, ce se întîmplă? zise Niculae întru tîrziu.

— De ce să nu mai vrei să faci parte?

— Așa, să nu mai vrei!

— Foarte simplu, zise notarul, și-și virî mîna în buzunarul dinlăuntru hainei, de unde scoase un carnetel mic, cu scoarțe roșii: te prezinți cu ăsta la cel care ți l-a dat — sau la altul! exclamă notarul rîzînd — și îl predai. Nu e o problemă!

Spre ziuă, Niculae se întoarse acasă și se culcă. El nu știa că toată lumea îl văzuse pe el și pe notar pe terasa lui Valache și că mulți spusese și aflate și taică-său că „ăsta micu al lui Moromete s-a înscris în partid“. Fie că îl așteptase să se întoarcă, fie că se deșteptase doar auzindu-l, Moromete se foi în așternut și cînd Niculae se liniști la rîndul lui, deodată îi spuse:

— Ei, ți-ai găsit eul tău?

Tăcerea care urmă arăta surprinderea, sau lipsa de obișnuință de a comunica dintre tată și fiu? Întru tîrziu, Niculae răspunse:

— Mi l-am găsit! Și ce te miri așa?

— Eu?! făcu Moromete umflînd parcă aerul negru din odaie cu mirarea lui. Apoi adăugă cu totală nepăsare: Dacă asta e calea care crezi tu de cuviință să te pui cot la cot cu Ouașei, eu ce pot să mai zic?

— Nimic, ce poți să mai zici, mai răspunse Niculae, după care tăcură amîndoi și lăsară liniștea zorilor care învinețea geamurile, să recadă asupra casei.

XIII

Astfel dispăru Niculae din sat, chemat repede la județeană și trimis apoi de-acolo undeva la o școală de partid după cum declară notarul. În urma lui se mai întîmplă ceva. Aristide chemă într-o seară la el pe frati-său Năstase, pe gineri-său, inginerul agronom, domnul Petrică, pe unul din prietenii lui Moromete, Nae Cismaru, care totmai fuse și el numit primar, dar nu stătuse nici măcar o zi întreagă, fiindcă dimineața îl numiseră și pe la prînz venise cineva de la prefectură și îl schimbasesc cu altul. Năstase era cu cei doi băieți ai lui, Dan și Ștefan,

și un nepot de soră, unul Vasile al Moașei, cam de seama lui Niculae și Aristide mai chemă pe cineva și anume pe unul al lui Ilie Tăbîrgel, Isosică.

Se spunea despre acest Isosică — de fapt îl chema Tăbîrgel Gheorghiș, după numele lui tat-său, dar nu se știe cine îi scornise această poreclă care oricît te-ai fi gîndit tot n-ai fi putut să-ți dai seama ce putea să însemne — că maică-sa l-ar fi făcut cu Aristide, de fată mare, că nu l-ar fi născut, ci că înainte de a se fi măritat, Isosică ar fi existat deja în trupul ei și că n-ar fi știut nimeni. Altfel cum s-ar fi putut înțelege de ce de la o vreme Aristide îl tot chema pe la el pe-acasă și se purta cu el cum nu prea avea cineva obiceiul să se poarte cu copilul altuia? Asta însă era greu de crezut de cei care își aminteau de felul neobișnuit în care cu douăzeci de ani în urmă se măritase mama lui.

Se duse pe atunci zvonul că o fată de pe la marginea satului, una Sița lui Ciucă, a vorbit cu Maica Domnului pe izlaz. Lumea, adică întii femeile și copiii se duseseră numaidecît s-o vadă, fiindcă niciodată o întîmplare neobișnuită nu apare printre oameni înainte ca în mintea sau închipuirea lor să se fi întîmplat de asemenea ceva neobișnuit și cine sînt mai bine pregătiți dintre ei, pentru astfel de evenimente, decît femeile și copiii? Sița stătea pe prispă — era o toamnă blîndă cînd se întîmplaseră toate acestea — întînsă pe o velință și un căpătîi înflorat și povestea. Că stătuse așa ca și acuma pe izlaz aproape de loturi și păzea vacile și odată a văzut o femeie mergînd pe deasupra vîrfurilor porumbului. Era îmbrăcată în alb și în beteală și cu cunună pe frunte. Și era așa de frumoasă că ea și-a dus mîinile la ochi, crezînd că pe urmă cînd o să se uite iar, Maica Domnului o să piară. Atunci i-a auzit glasul: „Sițo, ia-ți mîinile de la ochi“. Și atunci Sița i-a spus: „Maica Domnului, ce-ai cu mine?“ „Am venit la tine că te-am văzut cum stai tu pe izlaz singurică“, i-a răspuns Maica Domnului oprindu-se înaintea ei, în aer, să fi fost picioarele ei cam la o șchioapă deasupra pămîntului. Și Sița nu mai știa pe urmă ce-a fost; ajunsă cu povestirea aici abia putea să se mai țină în capul oaselor. Mai apuca să spună că îi e somn și într-adevăr adormea numaidecît, un somn de se vedea parcă pe obrazul ei tot ce se petrecea cu ea dormind; i se mișcau ochii sub pleoapele închise, se ridica în capul oaselor și din gît îi ieșea un șuierat îndelung și subțire de înmărmurire, după care recădea pe căpătîi și dormea apoi ore întregi. La trezire, la rugămintile acelor femei care nu fuseseră acolo cînd povestise ea vedenia, o spunea din nou, și în cîteva zile prispă, curtea și ograda lui Ciucă începură să nu se mai golească de lume.

Interesul stîrnit de vedenia ei de pe izlaz n-ar fi ținut mai mult de cîteva ceasuri și n-ar fi trecut de capătul uliței dacă n-ar fi fost somnul acela al ei ca o mărturie. Și nu se știe cine aprinse lîngă ea o luminare și o lipi de stîlpul casei, dar fu de-ajuns ca să facă toată lumea la fel, mai ales cînd ea începea să povestească. Cum numărul celor care veneau s-o vadă creștea și nu se găseau lumînări, o rudă a lui Ciucă se duse la Pălămida și aduse o ladă plină din care începu să vîndă la poartă, unde o altă rudă ridică o cruce mare, pe care bătură o candelă sub icoana Maicii Domnului, pe care o lipiră de lemn. Veneau acum și bărbați și flăcăi curioși fiindcă cei mai mulți n-o știau decît după nume și după o infirmitate a ei din naștere, era șchioapă; și cînd o vedeau pe drum o recunoșteau după mișcarea șoldului: Sița lui Ciucă,

fata aceea cu un picior mai lung și unul mai scurt. Apărură apoi oameni și din satele vecine și în curînd atraseră atenția în special doi, îmbrăcați în flanele cărămizii ca orice țărani, dar care la o privire mai apropiată se vedea că aveau și ei ceva, unuia i se făcea o bășică în frunte, așa cît un ou cînd vorbea și celălalt era ciung de-o mină și avea și gîtul strîmb, dar nu într-o parte, ci dus înainte încît de departe ai fi zis că se uită la ceva și nu vrea să-și mai tragă capul îndărăt. „Fraților, zise într-o zi cel dintîi, și numai la unele cuvinte — și asta era cel mai ciudat la el — îi ieșea pentru o clipă bășica aceea în frunte. Fraților, repetă el pînă ce toată lumea auzi și se opri orice mișcare, să ridicăm aici, fraților, un mic lăcaș al Domnului și să ne închinăm și să ne rugăm. Poate să vină ploaie și vreme rea, și omul ăsta sfînt, care e părintele acestei fete, trebuie ajutat să poată să-și vadă de gospodărie, căci noi fraților îl stingherim de nu mai poate să se miște, să dea la vite și să-și vadă de copiii pe care îi mai are“.

Ciucă mai avea trei copii în afară de Sița, cel mai mic umbla încă doar în cămașă și izmene, destul de gras însă, cu capul mare, cu ceafa umflată ca o tigvă și puțin cam sîsiit. Oratorul ăsta necunoscut vorbi apoi mai departe arătînd că lesne s-ar putea ridica acel lăcaș al Domnului dacă fiecare care ar veni aici ar da la poartă numai cîte-un franc. Nici n-ar trece trei zile și s-ar înfăptui cuvintele lui Cristos, fiul Maicii Domnului, care a spus dușmanilor : Dărim acest templu și în trei zile îl ridic din nou.

Iată deci cum puteau fi răstălmăcite cuvintele Nazarineanului. Supărat, preotul se ridică în biserică împotriva acestor doi necunoscuți care se îndepărtaseră de pe drumul adevărat al lui Cristos și ceru oamenilor și muierilor să nu-i asculte și să nu se mai ducă în curtea acelei fete, dar fu zadarnic, nu trecu mult, nu chiar trei zile, dar nu mai mult de cîteva săptămîni și lăcașul fu ridicat.

Nimeni nu mai știa bine ce se mai întîmplase după aceea, cum ajunsese fata să spună la un moment dat, că peste trei zile o să zboare. Să fi fost unul din cei doi străini care o îndemnase, sau poate gîndul să se fi născut în chiar mintea ei, în timp ce cădea în somnul acela sub ochii celor adunați ? Faptul ului pe mulți, fiindcă, ziceau ei, dacă zboară, nu era ăsta semnul că a venit sfîrșitul lumii ? Totuși nu era prea multă lume în curtea lui Ciucă în după amiaza acelei zile cînd fata trebuia să facă minunea, erau însă cei care nu se îndoiau, și care sînt totdeauna destui ca să susțină orice miracol. Fata, ca de obicei, dormea și vorbea în somn și la ora anunțată cînd se trezi, ea spuse foarte senină că Maica Domnului i-a spus că n-are voie să zboare pînă nu se face mireasă. Mama și cu omul acela care făcea bășică la frunte cînd vorbea, însoțit de cel cu gîtul strîmbat, intrară în casă și se sfătuiră cu rudele ce să facă ; nu se înțelegea bine ce vroia fata, să fie îmbrăcată în rochie de mireasă sau chiar voia să fie mireasă de-adevărata ? Ațîțat de această așteptare, de luminile de lumînări, de ceea ce avea să se întîmple, frățiorul cu ceafa rotundă ca o tigvă năvăli deodată în casă peste ei și cu brațele întinse începu să țipe sîsiit la tată-său : „eu spor, tete, eu spor!“ Adică el zboară ! Îngrijorat și blînd Ciucă îl apucă duios de mîini și îi zise : „Măi Nilă, stai aci, tu zbori, Sița zboară, eu cu cine mai rămîn?“ Copiii auziră și răspîndiră în sat aceste cuvinte ale omului și ceea ce nu reușise să facă popa în biserică, reușiră ei : alergau prin curți sau pe drum ca niște smintiți și cu brațele în aer, așa cum

țin păsările aripile, răcneau sisiit : „eu spor, tete, eu spor !“ Și pelerinajul în curtea Siței se opri.

Printre dulgherii care lucraseră la ridicarea aceluia lăcaș, numai unul nu vrusese să primească bani și asta era Ilie al lui Tăbîrgel. El se însură cu Sița în aceeași toamnă și o luă cu nuntă, la dorința ei, care ținuse ca lumea să știe că atîta vreme cît a fost la părinți a fost fată mare. Nu se lămuri însă în noaptea nunții dacă într-adevăr fusese, nu prea se mai ținea seama de acest obicei, fiindcă se dovedise în ultima vreme că nu așa încep cele mai bune familii, ci întii fata să se ia cu băiatul, să trăiască doi-trei ani fără cununie și fără forme și dacă după acest timp băiatul care a luat-o n-o gonește, sau fata nu fuge, tinăra familie, adesea cu un copil destul de mare ca să-și aducă aminte mai tîrziu ca de ceva din povești, cînd maică-sa era îmbrăcată în alb de sus pînă jos, face la un moment toate acestea, adică formele la primărie și cununia religioasă, cu marea ei petrecere ; era semnul că însurătoarea băiatului și măritișul fetei au reușit și că de-aici înainte nu se vor mai despărți toată viața.

După însurătoare Ilie Tăbîrgel se certă cu socrul, care se dovedi că nu era el chiar așa blînd cum părea și trebui să-i ia din tîrla lui, cu forța lăcașul la care el lucrase pe degeaba și considera că i se cuvine ; nici vorbă să i-l lase, îl dezveli la tîlpici, îl puse pe roți, îl scoase cu patru boi, și îl duse în curtea părinților lui ; bineînțeles că îi luă și cărămida de postament și luă și crucea cea mare din curte, pe care tot el o făcuse : era din lemn bun și îi trebuia. Ciucă îl înjură în chiar momentele cînd o scotea din pămînt, îi spuse să se îngroape cu ea, și să i-o pună el, Ciucă la cap, chiar în ziua cînd o credea el, adică gineri-său, că îi e cel mai bine. Atunci să i-o pună !

Ilie Tăbîrgel și Sița se arătară mai tîrziu că nu erau nici credincioși nici eretici, cum le spusese preotul, nu se duceau nici la biserică și nici cu cei doi străini, cel cu gilmă la frunte și cel cu gîtul strîmb, nu mai avură de-a face. Făcură un singur copil, pe acest Isosică și nu stătu nimeni să le numere lunile de cînd se luaseră, pesemane că nu bătuse nimănui la ochi. Țineau amîndoi foarte tare la băiat, și știa toată lumea că la ei în casă Isosică era cel care făcea ce vrea și nu tatăl și cu atît mai puțin bunicul. În loc să-l strice însă ca pe alți copii, pe Isosică situația asta îl făcuse doar vesel și se apucase doar de fumat. Într-adevăr fuma mereu, dar nu cu lăcomie, ci lăsa țigara să-i ardă îndelung în colțul gurii în timp ce el arăta învăluit în fumul ei pe gînduri și o lua din cînd în cînd în mină și scuipa mărunt pe cotorul ei ca și cînd foița de atîta stat între buzele lui s-ar fi tot desfăcut. I-ar fi fost greu cuiva din sat să spună dacă atunci cînd el stătea așa și fuma, se gîndea la ceva, dar nici să spună că nu se gîndea nu putea. De cînd ajunsese flăcău, adică nu demult, intrase în vorbă cu una a Ciulchii, cam de seama lui, o fată foarte frumoasă, dar foarte săracă și mai ales rea, dintre cele care nu se feresc de cuvinte și cînd se lega cineva de ea le folosea ca pe niște cuțite, așa limbă ascuțită avea. Îi plăcuse lui fata asta, se înțelegea pesemne bine cu ea, fiindcă erau în vorbă de vreun an de zile și Isosică nu mai fusese văzut cu nici o alta, cum aveau obiceiul flăcăii cît erau flăcăi, cei mai mulți, chiar cînd țineau cu adevărat la una și aveau de gînd să se însoare cu ea. Se pare că pe Isosică nu-l interesau acest gen de isprăvi, deși îi asculta și el, ca și alții, pe cei care se lăudau și vroia și el să știe, ca și ceilalți, cine era fata care zicea ăla de i-a făcut și i-a dres. El arăta ca și însurat

cu Ciulca, fiindcă erau văzuți împreună chiar și ziua, la cîmp sau prin sat. Nu prea se înțelegea totuși ce e între ei și Ilie Tăbîrgel se supără într-o zi și îi spuse feciorului său că n-avea nimic contra Ciulchii — cu timpul fata avea să poarte numele maică-si și avea să i se spună simplu Ciulca, — cu toate că n-avea decît un pogon de pămînt, și, zise tatăl, nimic de la mă-sa, dar, adăugă el, știind că tot vorbea degeaba, „dacă ți-neți unul la altul de ce nu vă luați?“ adică măcar să se cheme că s-au luat din dragoste. N-avea însă de ce „să se cheme“, fiindcă cu adevărat Isosică nu mai putea sta nici ziua fără s-o vadă pe fată. Trimitea pe cineva după ea mai ales cînd era la cîmp, și nu făceau nimic izbitor, nu se piteau nici în porumburi și nici în cine știe ce văgăună ca alții, ci stăteau liniștiți în vîzul la toți, fata cu ceva de lucru în mînă, de obicei o iie, iar el cu capul în poala ei, cu ochii închiși, ai fi zis că era nedormit; dar nu dormea, deși aproape în fiecare noapte se întorcea de la ea la ziua. În asemenea clipe, dacă vorbea, Ciulca avea alt glas, fără nimic ascuțit în el și după un timp începea fără veste să cînte.

XIV

Cînd Aristide trimise pe cineva să-i spună să vină seara la el, Isosică nu era acasă, plecase cu caii pe izlaz. Ceilalți băieți jucau bobicul, el însă sta întins pe dulamă și se uita neclintit la ei, dar această privire a lui nu-i vedea și se pare că nici veselia și glasurile lor nu-i atingeau auzul, fiindcă nu zise nimic cînd unul dintre băieți îl strigă întrebîndu-l dacă nu vrea să joace; le trebuia unul ca să fie cu soț. Isosică se uita la ei, dar nu răspunse. Nici ei însă nu-l mai luară în seamă și își văzură mai departe de joc. Cel care era *la blană* se aplecă, puse bobicul pe ea, apoi se trase într-o parte cu pălăria în mîini, întoarsă cu fundul în jos și făcu semn celui care era la rînd să-i dea drumul. *Blana* era de fapt un ciomag mai gros de corn, potrivit ca la unul din capete să fie neted să poată sta pe el bobicul și să poată în același timp să fie puțin vîrit și în pămînt, să nu sară în sus. Cel care lovea se dădu mult înapoi, își potrivea distanța din ochi, apoi prin trei salturi își luă vînt și ținti lăsînd să-i zboare ciomagul din mîini cu un vuiet scurt. Șters fulgerător de pe *blană*, bobicul avu o pornire care nici nu se văzu și se topi în depărtare în văzduh cu un piuit. Cei din fund se dădură cu repeziciune de-andaratele să-l poată prinde și zvîrli în pălăria celui de la *blană* cu care ținea în echipă, înainte ca jucătorul să se întoarcă cu ciomagul. Dar cu ochii prea mult în sus, picioarele desculțe ale unuia din ei nimeriră drept într-un scaiete și băiatul scoase un răcnet și începu să înjure. În acest timp, maimuțărind cine știe pe cine văzuse el că așa se minuite un baston, jucătorul se înapoia triumfător după ce și-l culesese, după lovitură, mergînd la pas cu el în mînă ca la plimbare: adică aia din fund aveau mult de alergat pînă să zvîrle ei bobicul și să-l prindă asta în pălărie, nu trebuia să fugă ca de obicei.

— Brava, mă, Tilimplă, zise Isosică. Acuma ia vin încoace!

— Pe mine mă chemi, nea Gheorghe? zise băiatul mirat.

— Da, pe tine, zise Isosică. Cite mai ai?

— Păi în afară de asta de-adineauri mai am patru.

— Bine, zise Isosică. Dă-le și pe-alea patru și pe urmă vino încoace. Și își vîri fața în haină ca și cînd și-ar fi continuat un somn intrerupt.

— Ce e nea Gheorghe? zise băiatul pe urmă, apropiindu-se și șezînd jos.

— Mă Tilimplă, zise Isosică și se opri, rămase cîteva clipe nemișcat.

Nu se uita nicăieri, își ridicase fața și tăcea. Alături de el, la cîtiva pași trei fete stăteau cu frunțile plecate în mica pînză pe care o brodau și se putea ghici după mișcările rare ale acului invizibil că înainte de a spune ceva fiecare avea timp îndelung să se gîndească înainte de a scoate vreun cuvînt. Jocul băieților nu le tulbura, dar cînd Isosică îl chemă la el pe unul din ei, cea care părea mai mică dintre fete lăsă acul înfipt pe jumătate în pînză și mișcările i se opriră. Nu-și ridică privirea, dar se vedea că urechea stă la pîndă și că se străduia să biruie răcnetele băieților și să audă de ce îl chemase Isosică pe acela. Cîmpia era plină de toate vitele pe care le putea avea un sat, de la cîrduri de oi pînă la capre, se vedea cîte-o babă cu astfel de animale. Și pe lîngă băieții erau și oameni mari, cu cîini, și grupuri de fete.

De jur împrejurul izlazului și a miriștii în care se prelungea, se vedeau porumburi înalte cu foile frînte, cu știuleți umflați cu mătasea roșie. Soarele stătea într-o parte pe cer și un străin n-ar fi putut ști dacă lumina lui, care dădea fiecărui om sau animal o umbră, e spre apus sau spre răsărit, și nici dacă iarba de un verde crud care învelea pămîntul, e de primăvară sau de toamnă. Numai miriștile rase și galbene din depărtare, arătau că oricum grîul fusese secerat de mult iar mătasea roșie, uscată, a știuleților, că putea fi sfîrșitul lui septembrie.

— Dă-te mai așa, treci în partea asta, zise Isosică în șoaptă, întorcîndu-și fața în așa fel încît se vedea că nu vroia să fie auzit de cele trei fete de alături. Dacă eu o să-ți spun ție să te duci undeva, tu o să știi ce să spui, sau o să mă faci de ris și mai bine nu te mai trimit?

— Nea Gheorghe, zise băiatul cu aerul că ceea ce avea să spună el acuma era un obstacol care nu vedea cum putea fi trecut. Eu mă duc, dar cine o să aibă grijă de caii mei?

— Lasă, mă, îl liniști Isosică. Eu o să am grijă. Care sînt caii tăi?

— Uite ăia doi de colo, ăia negri cu chișița albă și cu căpăstru în cap.

— Ei, acolo ai să-i găsești, zise Isosică. Uite ici, continuă el scoțînd dintr-un buzunar al pantalonilor o grămadă de obiecte mici, o piatră de cremene, un amnar, niște iască, niște nasturi de flanelă, niște acare și printre ele cîteva monezi mici și galbene.

Dar nu se mai auzi nimic din ce îi spuse el băiatului, care după cîteva clipe o și luă din loc. Isosică își întoarse fața înainte uitîndu-se ca și la început la jocul băieților și într-o vreme i se auzi din nou glasul. Îi cerea unuia să aibă grijă și de caii celui plecat, să nu le fure cineva căpestrele... De undeva din fund unde stăteau cei care prindeau bobicul se auzi tot atunci un fluierat lung și o voce care strigă:

— Bă, al lui Pătăleată, se bate berbecul tău cu al lui Gavrilă, vino dracu și-l gonește că-l omoară ăla, îți rămîn oile nemîrlite.

Se vedea într-adevăr în stînga un cîrd de oi fugind de parcă s-ar fi năpustit un lup asupra lor și în spate, la o distanță de aproape o sută de metri alergînd unul spre altul, se făcură văzuți doi berbeci cu coarneau mari cît ale unor cerbi și răsucite în spirale largi și cu gîturile groase ca de boi.

— Fugi mă și desparte-i, răcni același glas, dar nu mai era timp și cei cu bobicul se opriră și ei să se uite.

La zece metri de ciocnire unul din berbeci șovăi. Într-adevăr, celălalt venea în salturi cu fruntea în sus și neînfricat, dar și cel de-al doilea își învinse șovăiala și se izbiră în capete cu atîta violență încît lovitura îi ridică pe amîndoi în aer aproape un metru. Băieții săriră numaidecît și îi despărțiră cu lovituri de ciomege apoi se întoarseră la bobic.

— E cel mai al dracului berbec, zise unul, la al doilea dacă îi mai lăsam, cădea al lui Pătăleată de-a berbeleacul.

— Țsta era să omoare cățeaua lui al lui Dumitru lui Nae, mă, zise altul cu admirație. Cît intri în cîrdul lor, îl vezi cum ridică coarnele în aer... Cică Lisandru l-a învățat de mic, îi dădea porumb din mîna.

Departate de cei care jucau bobicul alți băieți stăteau cîte trei sau patru, întinși pe burtă, unii singuri, fără fete prin preajmă, avînd în schimb, foarte aproape de ei, vitele. Erau pe lîngă porumburi și pesemne că le păzeau să nu intre și să-i prindă pîndarul. Unii stăteau chiar într-un lan sub o tufă și coceau dovleac. Prin preajmă se vedeau azvîrliți și coceni fără boabe, semn că copseseră mai înainte și porumb și se săturaseră de el. Venind dinspre cei care jucau bobicul un băiat se apropie de cei de lîngă tufă și se așeză și el lîngă foc. Se întinse apoi și luă un cotolan de alături și îl desfoi. Îi rupse cotorul încă crud și virful, care îi lăsă în palme lapte din boabele strivite, și îl puse la foc. Între timp un cal se apropiase atras de mirosul de porumb jupuit și își mișca în sus și în jos gîtul lui lung, cu urechile întinse înainte, semn de prietenie și de întrebare dacă nu i se putea vîri și lui în gură un cotolan.

— Du-te, bă, de-aici, zise cel numit mai înainte al lui Pretorian și puse mîna pe-un știulete și dădu cu el în cal.

Știuletele căzu alături, se lovi de burta animalului care se dădu înapoi și începu apoi să-și înfigă dinții lui mari în el.

— De ce dai, mă, în el, zise un altul, nu e al tău? Și vezi dracului dacă s-a copt dovleacu-ăla, să plecăm, că dacă dă peste noi vreunul de-ai lui Năstase ne rupe jughietura gîtului.

— Da' de ce, rîse al lui Pretorian, ăsta e pămîntul lor?

— Dar al cui!

— Calul ăsta al tău mai e armăsar mă; al lui Pretorian? se miră un altul uitîndu-se curios cum calul dădea acum foarte zgomotos tîrcoale unei iepe, și cum la un moment dat se și aruncă pe ea fără veste.

Băieții lăsară jocul și se răsuciră să vadă. Calul începu să scoată din gîtul lui cabrat, printre dinții lui lați cu care o apucase pe iapă de coamă, niște nechezături așa de ciudate, încît ai fi zis că e un om din gîtul căruia ies rugămînți pline de umilință și recunoștință. Își luă și mai mult vînt, dar apoi totul se termină cu o renunțare de neînțeles, se dădu jos după ea și începu liniștit să pască.

— Ce rău era ăsta pînă l-am jugănit, zise al lui Pretorian, odată era să mă mănînce.

— Ce vorbești! Și mînzul ăla îl are iapa de la el?

— Aha!

— Și de ce dracu arată așa de puchinos?

— Să vă spui de ce, tata mi-a zis să-l las dracu pe cîmp, dar el vine mereu acasă, ne pomenim cu el la poartă, nu putem să scăpăm de el.

— Dar ce-are?

— L-a mursicat într-o zi un lup, zise al lui Pretorian, eram cu tata cu căruța în Frunzari. A ieșit din Cotigoeaia, dracu să-l ia de unde, că era mai ogîrjit decît un ciine riios. Dacă ne trezeam mai devreme îl omoram cu ciomegile. La iapă și la cal nu s-a dat, i-a fost frică, s-a dat și el la mînz și l-a mursicat uite aici.

Și al lui Pretorian le arată cam pe unde, prin preajma inimii.

— Și ? zise unul din băieți.

— Și a făcut viermi. Noi am zis că o să-i treacă, dar n-avem ce-i mai face, și tata l-a lăsat odată legat lîngă pădure, să vie iar lupu-ăla să-l mănînce. N-a mai venit nici un lup, l-a dezlegat și l-a mai ținut de mila iepii. Dar îl mănîncă viermii de viu...

— Păi hai să-l omorîm, zise atunci un alt băiat, după ce stătuse cu gura căscată citeva clipe lungi.

Al lui Pretorian nu zise nimic, dar se uită în jurul lui căutînd ceva. Apoi se proptiră amîndoi în ciomege, și se ridicară lăsînd dovlea-cul în spuza fierbinte ; ieșiră pe miriște. Cel care propusese să-l omoare prinse mînzul de mica lui coamă de pui de cal, și cu ajutorul celorlalți, îl puse jos pe partea unde nu era rănit și se uitară toți să vadă cît era de adîncă mursicătura. Era foarte adîncă, și băieții se înghemuiră pe rînd, cu chipurile vii, aprinse de curiozitate. Unul din ei zise :

— De ce nu i-ați turnat creolină ?

— I-am turnat și s-a închis și credeam că i-a trecut, răspuse al lui Pretorian. Cînd colo, degeaba, i-au deschis-o iar viermii.

Se lăsă o tăcere. Undeva în zarea îndepărtată fluieră prelung ceva, ca un avertisment de neînțeles și se văzu apoi năvălînd peste cerul senin, aplecat mult în partea aceea, o coloană de fum gros și urit ca de incendiu. Mai încolo alți cai pășteau netulburați și prin apropierea lor păștea un cîrd de oi.

— Ei, îl omorîm ?! zise iar băiatul care venise cel dintii cu ideea asta. Părea foarte dornic să treacă la faptă.

— Hai să-l omorîm, se hotărî atunci al lui Pretorian. Și tata mi-a spus de cîteva ori că n-avem ce-i face. Îl omorîm, zise el, dar cum ?

Băiatul care dăduse ideea stătea pe vine și se uita. Nici el nu știa cum. Mînzul clipea rar din ochii lui mari și negri și respira cu burta, i se urca și i se lăsa în jos tot trupul, abdomenul lui mititel, acoperit de păr mare și pufos. Băiatul acela se uita țintă la burta lui mișcătoare și deodată înțelese cum. Îl apucă pe mînz de nări și i le strînse. Mînzul zvîcni și începu să se zbată. Era așa de voinic acest băiat pentru cei cincisprezece sau șaptesprezece ani ai lui încît el nici măcar nu spuse celorlalți să-l ajute, să-i țină mînzului picioarele. Cuprînsă de o bănuială nelămurită, iapa veni pînă în apropiere, dar o alungară cu fluierături. Ea întorcea însă capul cu urechile în față parcă i-ar fi întrebat : ce fac ei acolo cu mînzul ei ?

— Dă, mă, în ea, zise al lui Pretorian.

Și o goniră iar. De prin toate părțile începură să se apropie și alți băieți, dar între timp totul se terminase, nu mai apucară să vadă nimic, băiatul acela și cu al lui Pretorian omoriseră mînzul înăbușîndu-l, îl trăgeau acum de picioarele dinapoi și îl duceau undeva în porumb, în timp ce alții goneau mereu cît mai departe iapa, ca să nu-l vadă.

XV

Băiatul pe care îl trimisese Isosică undeva nu se întoarse prea curînd și cînd apăru în sfîrșit în depărtare pe tîpsia fără obstacol a cîmpiei nu se grăbea să se apropie ca și cînd ar fi vrut să spună prin mersul lui parcă stînjinit, că n-a făcut nimic și nu prea se simte îndemnat să vie mai repede, devreme ce lucrul acela pentru care fusese trimis tot nu s-a putut face. Isosică însă nu-și luă ochii de la el pînă ce nu-l văzu alături.

— Ce e, bă, de ce întîrziși atîta ? îi zise.

Vorbise ca și mai înainte, cu spatele la fete și cu voce coborîtă.

Băiatul nu răspunse de ce întîrziase, dar de astă dată privirea lui spunea că a făcut tot ce i s-a spus și că a ieșit așa cum trebuia să iasă.

— Zi-i, bă, se supără Isosică abia ridicînd glasul.

— Am fost, nea Gheorghe, se apăra băiatul dar nu mai adăugă nimic și rămase în așteptare, cu privirea însă mai grăitoare decît cuvintele.

— Ei, și ce ți-a zis ?

— A zis, răspunse băiatul tărăgănat, că de ce nu vine persoana asta s-o cunosc și eu. „Cine e, mă ?“ mi-a zis.

— Și i-ai spus ?

— Păi nu mi-ai spus să nu-i spun ?! zise băiatul.

— Păi ți-am spus eu, dar... Mai era cineva la el în birou ?

— Mai erea, dar i-am spus așa cum m-ai învățat : domn notar, vreau să-ți spun ceva personal. „Spune, mă“, zice. „Nu acum, zic, mai pe urmă“. „Cînd mai pe urmă ?“ Și el a înțeles și am așteptat pînă nu mai era nimeni. Că era multă lume la el acolo...

— Și altceva n-a mai zis ?

— Așa a zis : spune-i persoanei care te-a trimis să treacă pe la mine, că am și eu ceva să-i spun.

— Ce ? zise Isosică.

Băiatul ridică din umeri : asta chiar că n-avea de unde să știe.

— Și la Ciulca ai fost ?

Băiatul dădu din cap de sus în jos : a fost !

— Bine, mă, Tilimplă, mai zise Isosică și se ridică în picioare și își scutură tunica. Uite-ți colo caii și bagă de seamă să nu suflă cuiva...

Dintre băieții care jucau bobicul pe izlaz se desprinsese la un moment dat de grup unul de la *blană*, și o luă pe acea parte a cîmpiei opusă satului, adică spre Cotigeoia, alături de care se vedea în zare alte vite pascănd, mai ales numeroși cai. Nu se știe de ce băiatul acesta era vesel, fiindcă sărea din cînd în cînd în ciomag. Îl proptea la marginea unui obstacol care însă putea fi și ocolit, un grup de scaieți, o crăpătură de pămînt, sau dacă drumul era prea mult timp neted chiar un obstacol imaginar. Mai putea fi mult pînă la apusul soarelui, fiindcă drumul lui pe cer spre marginea orizontului era mereu greu de ghicit și nu dădea nici un semn izbitor că în curînd avea să se facă roșu. Numai cine îl cunoștea bine putea să simtă în raza lui o foarte puțin tremurată îngălbenire, deși miezul era mai departe alb.

Cînd nu sărea, băiatul reteza cu ciomagul lui ager virfurile înalte, cu măciuliile încă violete ale scaieților sau izbea în cîte-o piatră pe care o smulgea din locul ei cu atîta precizie și putere că o făcea să zbrînie ca un proiectil trimițînd-o cu o traiectorie înaltă în văzduh.

Din aceeași pricină se luă după un cîrd de oi ca un cățelandru cu limba scoasă și le goni aiurea, stîrnind undeva într-un grup îndepărtat de băieți fluierături și înjurături furioase la adresa mamei și tatălui său.

Cînd se întoarse acest băiat, Ciulca venise și Isosică stătea cu capul în poala ei. Soarele nu mai avea raze împrejmur, se făcuse ca un talger roșu și atingea buza orizontului gata să înceapă să se ducă. Băiatul se apropie de una din fete și începu să-i spună ceva la ureche. Ea îl ascultă citeva clipe cu acul uitat în iie, apoi îl ascultă împungînd mai departe, rar, cu opriri scurte, cu fruntea plecată, încît nu i se vedea fața și nu se auzea dacă doar ascultă sau mai întrebă și ea din cînd în cînd cite ceva. Apoi băiatul nu mai zise nimic, se sculă și se îndepărtă.

— Unde-ai fost, mă, ce-ai văzut? se lipi unul de el, dar băiatul își smuci brațul și nu vru să spună nimic.

— Pe cine ai văzut, mă, hai spune, se apropie un altul.

În clipa aceea Ciulca își ridică fruntea din iie, ascultă citeva clipe ce își spuneau băieții și apoi deodată rosti :

— Ia ascultați, mă, vouă nu vă rușine, măgarilor, dacă mă scol acum la voi și vă dau citeva peste nas, vă învățați voi cum să vorbiți cînd e de față fete. Ia fugiți de-aici !

Băieții se supuseră imediat, cu toate că s-ar fi părut că nu aud ce li se spune, se sculară în ciomege și se duseră mai încolo. Fata care aflase despre ce era vorba stătea tot cu fruntea plecată și acum soarele apunînd îi roșea fața atît cît se vedea, sau poate că era ea roșie de ceea ce auzise. Mîna i se mișca în aer parcă ar fi făcut niște semne cînd într-o parte, cînd puțin mai în alta, ca și cînd ar fi respins mereu cu blîndețe ceva care i se oferea stăruitor și ea nu vroia să primească. Celelalte tăceau și ele și își vedeau de cusături, numai Ciulca arăta parcă mai ațîțată de ceva, întindea iia pe genunchi, băga degetul în ea și apăsa, descosea rupînd firele cu dinții și scuipea alături. Amurgul începea să coboare venind de sus cu răcoare în timp ce pămîntul mai era încă luminat și cald, se mai vedeau încă firele de iarbă și scaietii îndepărtați cu măciuilile lor colorate și florile de cîmp ale trifoiului de toamnă, ca niște dudge roșcate căzute pe jos. Caprele treceau spre sat cu iezii lor linoși cu mersul săltăreț și oile, în cîrduri mari, începeau să tragă și ele spre casă, mai pășteau încă, dar cu capetele spre salcîmii stufoși ai satului din depărtare, pe care apusul soarelui îl îndepărta parcă și mai mult. Deodată fata care primise o veste de la băiatul acela își ridică fruntea. Avea ochii aprinși de lumina asfințitului la care se uita nemișcată. Cum stătea așa, începu fără veste să cînte. Își reluă cusătura și cu fruntea aplecată, iar cîntecul ei se ridică în înserarea care se lăsa cu un glas nefiresc de subțire, înalt și cu mare putere, parcă ar fi cîntat ajutată de o foită de leandru sau de păr, cum făceau băieții cînd se duceau sau se întorceau noaptea de pe la fetele lor. Dar, era glasul ei, nu al foitei, îi strîngea sau îi umfla gîtul, țipînd cu înteruperi de-ai fi zis că vocea i se frîngea sugrumată. Era în glasul ei o credință protivnică oricărei gîndiri, pe care o au numai fetele și o pierd muierile, că e așa cum știu ele, orice le-ai spune, chiar dacă le-ai lua de mîna și le-ai duce să vadă cu ochii lor, pe băiatul la care țin, peste fusta ridicată a alteia...

Cînd soarele se dusesse de tot fata se oprise de mult din cîntat și începuse Ciulca. De la locul lor de-acolo unde stăteau ai fi zis că fetele n-au simțit că se apropie întunericul fiindcă ele continuau să

zic. „Dracu, cine să fie, dacă dumneata că ești de-aici, și nu-l cunoști, de unde vrei să-l cunosc eu?” Pe urmă am aflat cine era Ciocotă, e de pe la vale, ține pe-a lui Ion Ilie Albuleasa care are un băiat la București, la Pirotehnie, dracu să-l ia.

— Cît o să stea și Ciocotă, zise Aristide. Dacă o să înțeleagă o să stea mult!

— Ce să înțeleagă? întrebă Nae Cismaru, cu îndoiala celui care n-a înțeles și căruia îi e frică să nu descopere că ar fi trebuit sau ar fi putut totuși să înțeleagă. Ce să înțeleagă, Aristide, ce e de înțeles aici?

— Asta nu știu, zise Aristide. Presupun că e ceva de înțeles și că nimeni nu înțelege, altfel nu s-ar perinda ei primarii cite șase pe an.

Nu vroia să-i spună sau poate nu știa nici el, însă cuvîntul *perinda* arăta că observase totuși acest fenomen și că se gîndise la el, deci ceva tot știa.

— Tată, deschide ușa, se auzi din tindă glasul unei fete, și sări Dan și-i deschise.

Maică-sa venea din urmă cu farfuria și cu pui fripți și fata se întoarse și aduse sticle de vin, pahare și furculițe. Pe urmă ieșiră amîndouă.

— Ia hai să luăm ceva, zise Aristide și traseră toți scaune de pe lingă pereții albi, încărcăți de jur împrejur pînă la briu de velințe bătute în cuie nevăzute și se așezară. De ce plecași Lenuțo, zise Aristide tare, ia treci încoace și bea și tu un pahar de vin.

— Păi noi am luat în tindă, zise atunci fata reapărînd în odaie cu cozile ei negre și groase pe spinare.

Rămase în picioare lingă taică-său, puse mîna pe-un pui, îl rupse în două, apoi îl rupse iar și începu să mănînce împreună cu ceilalți, deși zisese că luase în tindă. De ce o chemase Aristide numai pe ea și nu și pe maică-sa? Năstase, frați-său, mîncea cu poftă, dar parcă și cu silă pentru pofta pe care o simțea, sau poate rămăsese cu disprețul dinainte în sine, cînd spusese frați-său că se găsește ce vrei, chiar să-l omori pe tac-tău.

— Toarnă, mă, tu un pahar de vin, spuse el lui fi-său Dan, ca și cînd numai în el ar mai fi avut încredere, după care își luă seama și adăugă: toarnă la toată lumea.

Isosică mîncea la fel cum fuma, îndelung și pe gînduri, mesteca atît de minuțios, că în cele din urmă te puteai întreba dacă mai avea ce înghiți; înghițea totuși, cu pregătiri care făceau ca fîlcile lui să se miște foarte vizibil în sens diferit, una spre urechea dreaptă și cealaltă, din partea cealaltă, spre urechea stîngă; cînd se uneau egal, mestecatul se oprea și gîtul lui Isosică se îndoia înainte ca la cocoși. Se vedea că îi plăcea, arăta și el mirat cit de buni pot fi niște pui de găină cruzi, cu mujdei și piine caldă din țest, îi mîncea întregi, cu oasele lor cu tot.

— Eu m-așteptam ca Moromete, zise Aristide punînd mîna pe pahar. Hai să bem!

Nu-l ridică însă să-l ciocnească, fiindcă nici ceilalți nu pusese mîna pe pahare, aveau gurile pline. Apoi ciocniră și duseră paharele sub nas și dădură fiecare, pe rînd, și cu o îndoire înceată, de parcă s-ar fi uitat buimăciți în tavan, capetele pe spate. Unii chiar clătîniră dinții pe pahar și nu-și reveniră din uimire și trecu multă vreme pînă își aduseră iar aminte de mîncare.

— Mă, bun mai e vinu-ăsta, unchiule, zise Dan copleşit. Ziceam anul trecut că s-au stîrpit aracii-ăia și n-o să mai culegi matala nimic de sub ei.

— Păi de ce am ginere agronom ? zise Aristide cu o expresie rece de triumf.

— Îți vine să înghiți și paharul, zise Nae Cismaru, uitîndu-se la pahar cu frică parcă, drept care ezitînd, mîna lui se întinse și îl puse pe masă la distanță, ca să nu mai aibă de-a face cu el.

Numai lui Năstase nu-i era gîndul la gustul vinului.

— Te-așteptai ca Moromete, ce ? zise el.

— Să facă ceva, răspunse Aristide.

— Ce să facă, murmură Năstase cu o iritare ascunsă și posomorită.

Aristide însă nu era atent la starea fratelui său și se vedea limpede că nu-i spusese nici lui la ce se așteptase el de fapt din partea lui Moromete. Umplu din nou paharele și rosti :

— Hai noroc ! Și după ce băură iar, continuă : M-așteptam ca Moromete să se dedea de partea notarului cum a făcut lipoveanul de Fîntînă, cînd colo, i-a luat-o fi-său înainte ! N-am nimic cu fi-său, e băiat cu carte și dacă n-ar fi venit vremurile astea, îl luam cu mine... Așa, s-a dus la comuniști. Treaba lui ! Dar nici să ajungă comuna pe mîna lui Ouaăbei ! Fiindcă Niculae al lui Moromete am auzit că spunea notarul că o să plece la o școală unde o să-l trimeată partidul lor, poate să-l trimeată, sînt la putere, și eu ași fi făcut la fel în locul lor, și mi-ași fi făcut un om pe care să mă bazez, dar pe Ouaăbei poate să-l trimeată ori unde vrei și tot Ouaăbei rămîne și o să mi-l trimită tot îndărăt în sat, să fie el primar ! El și cu nenorocitu-ăla de Mantaroșie și care s-or mai ivi... D-aia trebuie să vedem ce-i facem ! Moromete primar, n-am nimic de zis, sau Nae Cismaru, dar uite că pe alde Nae s-au și repezit să-l dea jos, nici n-a apucat bine să se iscălească dedesubt, și i-au și luat tocul din mînă.

— Așa e, mă, exclamă Nae Cismaru uluit, taman vream și eu să mă iscălesc subt un act și țineam tocu' în mînă și îl văz pe-ăla că întinde mîna și mi-l ia, așa ușurel, din mînă, ca la copii : lasă asta, zice, să nu obosești, să te-apuce durerea de cap !

— Chiar așa ți-a zis ? întrebă Aristide și în ochii lui mijiră lumini vesele. Îi era milă de tine ?

— Da, mă, îl apucase mila de mine, auzi ! Moromete, zice : mă Nae, unii tot se cheamă că au fost primari, există acolo la arhiva lui Oprescu iscăliturile lor negru pe alb, dar tu cu ce poți să susții că ai fost, din moment ce semnătura ta nu figurează la dosar ?

Aristide începu să ridă, gineri-său însă, deși rămăsese tot timpul grav și atent, auzînd ceea ce povestise Nae Cismaru, deveni și mai serios.

— Mă mir, zise el, că notarul nu și-a îndreptat privirile și spre Moromete și a atras doar pe fi-său. Și cum ziseși și dumneata, tată socrule, fi-său e băiat cu carte, dar pe urmă domnul notar îl primi în birou pe-alde Ouaăbei.

— Acum și-au făcut și un sediu, zise Aristide, au pus mîna pe prăvălia aia părăsită a lui Ionel, le-a dat-o Ciocotă, în calitatea lui de primar și au scris pe deasupra, P.C.R. *Siliștea-Gumești*. Spunea asta al lui Jugravu că cică l-ar fi întrebat cineva pe Ciocotă „păi bine domn-primar, dacă se întoarce Ionel și vă dă afară ?” „Ordin de rechiziție precum că susnumitul nu mai locuiește demult în Siliștea-Gumești”, a răspuns Ciocotă. „Nu mai locuiește, dar e a lui !” „A lui o fi, zice, dar

am rechiziționat-o noi!" Îi învață bine notarul, zise Aristide cu admirație. Până pleacă, fiindcă am auzit că pleacă și el. Iar voi, cu partidul vostru social-democrat, se adresează el ginerelui, o să vă dați și voi cu comuniștii, fiindcă n-o să aveți încotro, așa spunea domnul Tache Mărăcineanu, fost prefect, m-am întâlnit ieri cu el pe la gară și ne-am dus pe la Balaci, pe la Slăvescu. Tot așa zicea și el: am intrat în zona limitrofă, regele nu mai semnează decretele constituționale, iar miniștrii liberali din guvern n-or să mai stea nici ei mult.

— Dar de ce? zise ginerele lui Aristide protivnic, dar și neliniștit, atins de bănuiala că împotrivirea lui s-ar putea să nu-i mai ajute la nimic din moment ce întâmplarea sau fatalitatea au și hotărât dinainte pentru el. Nu înțeleg, zise el mai departe, fără să tresară la ideea că regele va fi înlăturat, ce zonă limitrofă?

Asta era, nu vedea care era legătura între zona aceea limitrofă, soarta regelui și a întregului său sistem legat de monarhie, cu soarta partidului său social-democrat. Nu înțelegea să fie împins pe același drum cu cei legați de monarhie și îi spuse lui Aristide că nici nu credea, din moment ce social-democrația urmărea, așa cum știa toată lumea, același țel ca și comuniștii, cu deosebirea că ei, socialiștii, preconizau alte mijloace.

— Socialismul e salvarea omenirii, zise el patetic, restul sînt chestiuni în litigiu, discutăm, guvernăm pe rînd și vedem care realizează mai bine acest țel.

— O să guvernați voi la rînd altădată, dar nu acuma, răspunse Aristide cu o ironie atroce. Și adăugă: faceți politica struțului, (expresia asta o auzise probabil tot de la acel fost prefect, Tache Mărăcineanu, sau chiar de la fostul pretor al plășii, Ilie Slăvescu, cu care era prieten), credeți că dacă nu vă uitați voi la zona limitrofă, nici zona limitrofă nu se uită la voi. Asta vă privește, dar eu sînt obligat să nu las satul în părăsire, și să aștept să-l salveze socialismul vostru.

— Și ce vreți să faci? zise ginerele nedumerit.

— Aici e toată chestia. De-aia v-am și chemat, răspunse Aristide. Asta cu sediul e un fleac, n-o să aibă ei sediu în Siliștea-Gumești, nu e așa Isosică?

Isosică nu răspunse nimic, tocmai termina de ros un ciortan și s-ar fi zis că acum o să răspundă, dar parcă nici nu auzi că despre el era vorba și luă din farfurie alt ciortan.

— Toată chestia e să te retragi la timp, asta în ce vă privește pe voi, reluă Aristide adresîndu-se mai departe ginerelui. Dar asta e, că n-ai cum să te retragi... Povestea domnul Mărăcineanu că prin 1944, cînd au început rușii să-i împingă pe nemți îndărăt, mareșalul Antonescu era pe linia frontului și primește o telegramă de la Hitler să vie urgent la Berlin să discute cu el situația militară. Antonescu se urcă în avion, dar la aerodrom îi spune serviciul de meteorologie că în aer e furtună mare la o oră de mers cu avionul și că e pericol să cadă. Cît ține furtuna? întrebă Antonescu. Nu știu, zică-ăia. Ei, dacă nu știți eu dau ordin de plecare, zice Antonescu și pilotul n-a avut încotro și a trebuit să execute. Și nu era numai Antonescu singur, a trebuit să se urce în avion cu el și statul major și alții care mai erau din guvern. Chestia asta, zicea domnul Tache, i-a povestit-o cineva care era prieten cu medicul personal al lui Antonescu care era și el în avion. N-au mers ei nici un ceas și așa era, cum a zis serviciul meteorologic, au intrat în furtună și avionul a început să-i răstoarne pe toți cînd în gît, cînd

în cur. I-a învălmășit pe toți, abia au scăpat, se mirau și piloții pe urmă... Ei, și când au ieșit din furtună, toți prăpădiți, galbeni la față, le-a venit inima la loc și arătau și ei mai veseli, au început să-și dreagă hainele și cravețile... Și Antonescu odată se uită la ei și le zice: „Ei, ce rîdeți, vă pare bine că ați scăpat?... Ce vă pare așa bine? Dacă muream nu era mai bine? Am fi fost plîși de toată lumea, ziarele ar fi fost pline de doliu, ni s-ar fi făcut funeralii naționale... Am fi fost niște bărbați de stat care am guvernat țara într-un moment al ei greu, (cînd toți au fugit și s-au ferit) și care am căzut la datorie ca niște eroi. Dar așa?! O să pierdem războiul și cine știe... O să mai avem noi parte de onorurile pe care le-am fi avut acuma? Așa că degeaba rîdeți, mai bine ați plînge!

— Om deștept, zise Năstase parcă mai înviorat în scîrba aceea a lui care nu-l părăsea. Așa s-a și întîmplat, cum a zis el, i-a judecat și i-a împușcat pe toți ca pe niște trădători, avea dreptate!

— Asta ziceam și eu, reluă Aristide, dar omul nu vrea să creadă, zice că n-o fi chiar așa cum își închipuie el.

— Nu cred eu că Franța și Anglia... zise inginerul agronom.

Dar nu-și duse gîndul pînă la cap, se opri și-și arătă în chip mai elocvent brațele desfăcute.

— Ce? insistă atunci Aristide.

— Că n-or să intervină ei în zona asta limitrofă, zise agronomul.

— Ce vorbești tu, mă Petrică, zise atunci Năstase, clătînd din cap sceptic, aici are dreptate Aristide, nu există ajutor de nicăieri cînd vin vremuri din astea! A sărit cineva să-l ajute pe franțuz cînd intră neamțul peste el și cînd ne luă și nouă o parte din Ardeal de-o dete ungurului? Ia adu-ți aminte!

Se lăsă o tăcere, fiindcă toți care erau acolo își aduceau bine aminte. Era pe la sfîrșitul verii lui 40 și citiseră în ziare că Hitler a dictat ruperea unei părți din trupul țării și cum ministrul nostru de externe, văzînd harta, a leșinat. În aceeași zi Toderici a pus să sune goarna și în ziua următoare s-a adunat lumea la școală. Copiii recitau poezii și cînd unul a început să spună cu glasul lui nevinovat, Clujule, Clujule, mulți au început să plîngă. Nimeni nu înțelegea de ce țara nu intra atunci în război, să-și apere pămîntul. Era tocmai ceea ce vroia să spună acuma Năstase, că rămăsesem adică singuri din toate părțile, în fața neamțului.

— N-a sărit nimeni, continuă el, din contră și dacă nu întorceam noi armele în 44 și nu luptam, cine știe ce-ar mai fi fost... Anglia și Franța abia dacă sînt în stare să-și apere zonele lor limitrofe, dar să mai aibă grijă de-ale altora.

— De ce, zise agronomul, uite în Grecia s-a oprit zona limitrofă! Dacă nu era Anglia acolo, nu se oprea.

— Asta așa e, zise Aristide, dar dacă mai trăia paralicu-ăla de Roosevelt trecea și peste Grecia.

— De ce? zise inginerul agronom. Nu văd legătura.

Aristide nu răspunse, se uită însă cu o privire trufașă peste toți cei adunați, ca să se vadă încă o dată că puterea lui asupra altora nu ținea de avere, ci de ceea ce avea în cap; iată, gineri-său, om cu carte, declară singur că nu înțelegea, în timp ce el, Aristide, de unde, de neunde, înțelegea perfect. Și ca dovadă că era așa, iată că n-avea să-i spună care era legătura între Roosevelt și zona limitrofă; numai proștii se grăbesc să se arate că sînt deștepti.

— Nu mă doare pe mine capul de Grecia, zise el rîzînd ca de ceva foarte vesel. Pe mine mă doare ce facem aici cu Oauăbei !

Și zicînd acestea bătu insistent cu dosul palmei într-un anumit punct al mesei, ca și cînd Oauăbei s-ar fi aflat chiar acolo pitit dedesubt și ei nu vroiau să creadă. În acea clipă se auzi o bătaie afară în oblonul ferestrei. Aristide nu se miră. Se întoarse spre fi-sa și-i spuse să se ducă pînă afară și să vadă cine era.

XVII — Fiindcă pe mine nu mă interesează să conduc numai eu comuna, continuă el după ce fata ieși, am fost primar zece ani, a venit războiul, am scăpat pe mulți de rechiziție și de front, n-am nici-o pretenție ! Cînd se termină războiul și veni ordinul cu animalele de captură, să le dăm rușilor îndărăt, i-am băgat în mă-sa pe-ăia cu comisia de armistițiu, să se ducă la domnul general cutare sau domnul moșier cutare care i-a trimis fi-său maior sau colonel cai și vaci din Transnistria, nu să-i ia tot văduvei vaca din bătătură, că n-are bărbat s-o apere. Să spuie domnul Terente, băga-l-ași în mă-sa și pe-ăsta, care veni primar după mine cînd se termină războiul, cum era gata să semneze ca un bou lista cu care venise niște hoți de pe la plasă. Zicea că e comunist domnul Terente, dar prima lui iscălitură de primar „comunist“ era s-o pună pe vacile unor nenorociți. Bagă de seamă, domnule Terente, îi zic, că o să răspunzi de ce iscălești... Ce e, mă, ce cauți aici ? se întrepuse Aristide văzînd că pe ușă fata lăsase să intre cineva.

Era un flăcău cu o căciulă mare cît o baniță pe cap și cu o dulamă cu guler de oaie tot așa, deși toamna abia începuse și nopțile erau încă dulci.

— Ce te-ai încotoșmănat așa ?

— Nea Aristide,... zise flăcăul cu îndoială, văzînd atîta lume adunată acolo...

— Zi-i, bă, dă-i drumul, ce s-a întîmplat, aprobă totuși Aristide.

— Au vrut unii să spargă sediul partidului comunist.

— Ei, și ?!

— I-au găsit acolo pe-al lui Gogonaru, pe Mantaroșie, și pe Oauăbei, cu felinarul aprins. Și ăsta, Oauăbei, le-a strigat, bă, zice, eu știu cine sînteți, ne-a spus tot unu dintre voi, mă, a venit azi un băiat la primărie și i-a spus pe toți notarului. Dați de dracu dacă nu vă vedeți de treabă.

— Și ? întrebă Aristide.

Flăcăul rînji ca un timpit și apoi dădu din umeri, dar nu fiindcă îi ardea să dea din umeri și era el atît de nepăsător pe cît vroia să pară ; era mai degrabă speriat de ceva.

— Vrei să spui, se dumiri Aristide ajutîndu-l, că ăia care veniseră să spargă sediul au fugit...

— S-au dus dracu ! exclamă și flăcăul venindu-i deodată inima la loc.

— Bine, mă, Pătăleată, bine că mi-ai spus și mie, să știu și eu ! Ia bea și tu ici un pahar de vin și du-te și-ți vezi de treabă.

Și îi turnă unul plin, pe-al său, și i-l întinse flăcăului.

— Tu de unde vii ? îl mai întrebă, ca să zică ceva.

— Eu sînt de gardă în noaptea asta cu alde Mărin al Mariei lui Usturoi.

— Bine, zise Aristide, dă-l peste cap și vezi-ți de garda ta.

După plecarea flăcăului Aristide îi ceru fetei un pahar curat și îi porunci să-i spună maică-si să stea afară pe pridvor și să aibă grijă să n-asculte cineva la geam.

— Iar tu du-te în prăvălie și adu-mi mapa cu hirtii și un creion chimic... Isosică, zise apoi Aristide în timp ce umplea iar paharele, cu începere de-aici înainte mă înjuri prin sat și spui că sint așa și pe dincolo. Fiindcă, zise el adresându-se la toți, trebuie să ne gândim la niște inși pe care să-i văpsim comuniști, să-i alegem noi să intre în partid, fiindcă nu putem să lăsăm comuna să ajungă pe mîna ăstora. De-aia v-am chemat! Fiindcă pină vine Anglia și America să facă și să dreagă, noi stăm aici în zona limitrofă și o să pună mîna pe sat drojdia dedesubt, nu e de glumit, înțelegeți? Tu înțelege, mă, Isosică?

Adică de ceilalți nu se îndoia, fiindcă erau toți rudele lui, iar Nae Cismaru era un om cu mintea coaptă și sigur că înțelegea, dar el, Isosică?

— Înțeleg, zise Isosică după ce lăsă să se scurgă clipe lungi, învăluit în fum de tutun și dus parcă pe gânduri de greutatea întrebării. Fata tocmai se întorcea de-afară.

— Era cineva? zise Aristide.

— N-am văzut pe nimeni.

— Spune-i mă-ti să stea pîtită în pridvor, repetă el. Eu n-am nimic contra comuniștilor, dacă vor să guverneze... Și noi am guvernat, continuă Aristide. Dar ei în loc să stea de vorbă cu oamenii care sint ceva în comuna asta, nu zic să stea de vorbă cu noi, că n-am pretenția, dar sint atîția inși care nu ți-e rușine să le zici dom-primar, și să-ți scoți chiar căciula înaintea lor fiindcă unii sint bătrîni și chiar și părințele are pentru ei cea mai mare considerație... Dar cum să-ți scoți căciula în fața lui Ouaăbei? N-am nimic cu el, să-și vadă de cobilița lui, dar să nu intre el în primărie cu ea și să aibă și pretenția că merită. Asta e chestiunea!

Pe masă nu mai rămăsese nimic, nici fărămituri de piine și nici măcar urme de oase, totul fusese mîncat și fata scutură și luă farfuriile și tacîmurile (de care de altfel nu se servise nimeni). Mai aduse însă sticle de vin, de aceeași culoare porfirie și turnă ea în pahare, în timp ce tatăl se ștergea pe mîini cu un șervet.

— Ia dă-mi acuma tu linia aia de liniat, zise el.

Și cu linia în mîină făcu pe hîrtie un tabel pe care scrise și apoi citi la toți cu glas tare, însă în mod consultativ. *Tabel nominal de locuitorii din comuna Siliștea-Gumești care se vor înscrie în Partidul Comunist...*

— E bine așa?

— E bine, aprobă Năstase mai mult curios decît convins. Și întrebă: Adică ce vrei tu să faci?!

Sub întrebare se ghicea totuși o îndoială, fiindcă rămăsese în aer o neîncredere pricinuită de apariția ciudată a flăcăului îmbrăcat toamna cu dulamă și căciulă de iarnă. Cum era cu ceea ce zisese el atit de hotărît mai înainte că n-or să-și facă ei comuniștii sediu în Siliștea-Gumești? Uite că și-l făceau.

— E clar ce vreau să fac, răspunse Aristide netulburat, cu atit mai mult cu cit se dovedește că au și început să aibă și oamenii lor ascunși, nu numai pe față, cum văzurăți și voi ce zicea băiatu-ăla al lui Pătăleată că s-a întîmplat chiar în seara asta cu sediul. Mai clar

nici că se poate! Aflăm noi totul! Nu asta e important că au pus ei o tablă pe prăvălia lui Ionel. Ia scrie tu aici Isosică. Numărul curent, numele și pronumele, comuna și județul, ocupația și p... mă-si! Ai scris? Unul cite unul or să se ducă fiecare nevorbiți între ei și neștiuți, azi unul, poimîine altul și să se înscrie în partidul comunist. Scrie Isosică.

Isosică puse mîna pe creion și hîrtie, dar ținea țigarea în gură și cînd se aplecă să scrie se înecă cu fumul și începu să tușească, se făcu roșu ca sîngele.

— Lapădă dracu țigarea-aia, zise Aristide cu disprețul curat al celui care nu fuma. Scrie : 1. Cîrcîdaș I. Badea.

Se lăsă o tăcere. Isosică așteptă cu creionul în aer. Ce se întîmpla acum? Ce era cu această listă care devenea un fapt, o probă? Tăcerea fu ruptă de Năstase.

— Parcă ziseși că să nu pună mîna pe sat drojdia de dedesubt.

— Da, dar nici să între cine vor ei, îi alegem, zise Aristide.

Vroia adică să spună că atîți cîți erau drojdie din cei care urmau să fie aleși, ascultau de el, de Aristide și cei care erau acolo.

— N-oi fi vrînd, zise Aristide iar, să băgăm oameni care să devină comuniști convinși!

— Dar nici așa de-ăștia n-or să primească, zise agronomul.

— Trebuie să căutăm numai de-ăia care îi știm noi și o parte din sat, dar nu tot satul, zise Aristide. De-aia e bun Badea al lui Ilie Cîrcîdaș.

— Bine, zise Năstase. Ei, altul, mai zise el, cu un glas de parcă ar fi fost cu neputință să se mai găsească unul ca ăla care fusese pomenit.

— Păi spune tu acuma unul, zise Aristide. Ai scris, mă?

Isosică nu scrisese. Rămăsese cu creionul în aer, nemișcat. Avea să scrie, dar parcă vroia să se țină minte că scrisul lui era pe hîrtie, nu al lui Aristide sau al altuia. Se gîndea : da, bine, avea să scrie. Dar... Și se aplecă hotărît. Înainte de a începe avu un gest de școlar sau de tîmpilar, înmuie întîi vîrfurile creionului în gură, apoi începu să facă prima literă. Fiindcă dedesubt nu era nimic, creionul găuri hîrtia chiar în clipa cînd să rotunjească prima literă a numelui Cîrcîdaș.

— Pune-i un caiet dedesubt, Lenuțo, zise Aristide. Ei, Năstase! Pînă zici tu, ia trece-l, mă, acolo pe Neagu Postu.

— Da, zise Dan nu se știe de ce, ăsta e bun.

— ăsta e un om blind, lucrează la mine, cînd vorbești cu el trebuie să spui de două ori o vorbă ca s-o înțeleagă, zise Aristide.

— Păi o vrea? se îndoi Dan.

— Dacă îi spun eu, vrea, zise Aristide. Nu e prost, face el pe prostu, chestia asta cu spusul de două ori se mai și preface. Mă, Neagule, îl întreb eu într-o zi, e adevărat, mă, ce ți s-a întîmplat astă-primăvară la deal? Și mi-a răspuns numaidecît, a rîs : e adevărat domnu' Aristide, zice. Și la ce te gîndei? zic. Mă gîndeam și eu la multe, zice. Așa că vezi, e foarte bun...

— Da' ce-a pățit la deal? zise Nae Cismaru care tot timpul fusese cu ochii pe toți, care cum deschidea gura se uita la el și asculta.

— N-a pățit nimic, zise Aristide și privirea îi sticli de simpatie pentru omul lui. Sta și el răzimat în bită, pe cîmpul mare și păzea caii... Și cum sta el așa nemișcat, cine știe cît o fi stat, s-a pomenit cu

o barză pe umeri. A scos un urlat și a dat așa din mâini s-a speriat și el, l-a luat barza drept pom... Scrie-l acolo, Isosică. Neagu Postu.

— Țsta e numele lui adevărat ? zise Isosică.

— Țsta e !

— Și ce să faci ăsta la comuniști !? se miră Năstase.

— Să nu faci ce i s-o spune, zise Aristide.

— Păi îl dă afară.

— Până îl dă afară mai vedem noi, venim cu alții.

— Atunci, zise Năstase, trece-l și pe Nicu-Canel.

— Nicu-Canel, zise Aristide, da, dar ăsta e prea bun, nu e bun !

— Beșleagă, zise Năstase.

— Beșleagă, strigă Nae Cismaru surprins, vecinul meu.

— Țsta e bun, zise Aristide, dar n-o s-o ia razna pe urmă ?

— Nu, zise Năstase, numai cînd bea, dar bea rar, așa că... Îl cunosc eu, sîntem prieteni de la școală... Stam într-o bancă. Scoate căciula înaintea ta, are șapte copii, i-am dat pe iarnă vreo zece saci de porumb împrumut.

— E rău cînd bea, zise Aristide, astă-iarnă cînd zici tu că i-ai dat sacii-ăia de porumb a vîndut el ce-avea în pod și trei zile și trei nopți a băut uite aici la mine, nu vrea să iasă afară la miezul nopții... Mi-e frică să nu spună la o beție că noi l-am îndemnat și atunci nu e bine.

— Așa e, conveni Năstase și se scirboși iar și nu mai zise nimic.

— Mă, Aristide, ce-ar fi să vorbim cu Cornel ? zise Nae Cismaru.

— Cine, ungurul ?

— Da.

— Foarte bun, zise Aristide. Omul nostru. Și nu știe nimeni.

Pe-ăsta îl adusese în sat Anghelina Neacșii lui Tărăboanță, îl găsisese la un tîrg, era mecanic de batoze și nu prea înțelegea bine românește, dar își făcuse mulți prieteni în sat. Cu Anghelina se certa în fiecare zi, dar nu se despărțeau, bătrîna, Neacșa lui Tărăboanță, povestea că după ceartă îi apuca pe-amîndoi, Cornel striga la ea, ieși afară Tărăboanțo, și o dădea afară și încuia ușa. Prietenul lui cel mai bun era unul Călin Dogaru, tot un fel de lăcătuș-mecanic, și într-o zi ungurul a venit la el foarte nedumerit. Ma, Caline, zice, Anghelinul ăsta al meu strigă la mine, ma, Stoica Mucedu... Cine paștele la mama al ei e Stoica ăsta Mucedu ? Un prost, mă, Cornele, cine să fie, i-a răspuns Călin rîzînd, și atunci ungurul a zis, păi cum, ma Caline, eu sînt prost, ma Caline, și s-a dus peste Anghelina și a luat-o la bătaie. Cînd o bătea se auzeau țipetele muierei pînă afară din sat.

— Cîți sînt, mă, ia citește, zise Aristide. Și după aceea adaugă : Scrie acum la numărul curent care urmează pe Fane-Marin Bîznae.

Rămaseră tăcuți. Nae Cismaru zise :

— Cum Aristide, nu știi ? Păi ăsta e !

— Ce vorbești ? De cînd ?

— De curînd : ăsta și cu ai lui Ghice, frații ăia doi. Țstia au fost și legionari, i-am văzut eu cînd au venit odată în sat, niște legionari de la Pălămida, la un Crăciun.

Și Nae Cismaru le povesti la toți dacă își mai aduc aminte cum au intrat atunci în lunile alea cît au stat ei la putere în sat, așa cam vreo zece inși în formație de cîte doi, erau și din Pălămida și din Turnu, era printre ei unul cu piciorul drept răsucit și mai scurt decît celălalt. Era noroi și ningeau, dar ei au început să meargă prin mijlocul drumului și să cînte, ca un pluton de soldați, țineau bine pasul și aveau voci puter-

nice, învățaseră bine cum să cînte în marș. Au intrat pe șoseaua mare, au străbătut satul de la un cap la altul, pe urmă au pierit nu se știe unde.

— Și ? zise Aristide.

— Și la coada lor, în spatele ăluia șchiop, era Fane Marin Bîznae și Victor Bălosu, și la coadă ăștia doi ai lui Ghice.

— Nu știam, zise Aristide. Mama lui de Bîznae. Și acum s-a repezit la comuniști ! Nu mi-a spus nimic, mai zise Aristide și privirea lui avu o secundă o lucire îndîrjită ca de oțel. Mi-e dator cincizeci de mii de lei, i-am dat să-și cumpere niște cai, zălog un pogon de pămînt, s-a rugat de mine cu căciula în mîină. Hm ! vedem noi ! Mama lui de Bîznae. Spuneți și voi altul.

Fiindcă fusese vorba de Bîznae, lui Dan îi veni și lui în minte unul și îl numi, Țondrică Anton, și spuse că ar putea să fie bun. Era un prieten de-al lui, un băiat blînd, — fiindcă zisese Aristide că ăștia sint buni să nu facă ce-o să li se spună. Țondrică, zise Dan, taman se însurase acum o săptămîină, cu nuntă, adică pe baza că mireasa e fată mare și seara cînd lăutarii l-au dus cu ea în odaie, blîndețea lui l-a cam făcut de rîs.

— De ce, zise Aristide.

— Nu se auzea strigătul mireșii dinăuntru și taică-său s-a înfuriat pe-afară, Antoane, zice, dacă mai stai mult intru eu și pun eu mîna pe ea. Pîină la urmă a ieșit bine, a țipat mireasa, și Anton cînd a dat cu ochii de tat-său în tindă l-am auzit eu cum l-a înjurat ; era galben de furie alde Anton, dar tat-său a rîs și nu s-a supărat de înjurătură în fața oamenilor, mai bine așa decît să creadă lumea că fi-său e de mămăligă.

— Numai să vrea, ăsta, zise Năstase clătîinînd din cap, adică : e el blînd, dar o să vrea să se bage ?

— Vorbești tu cu el, Dane, zise Aristide. Spune-i că e nevoie. Hai noroc, hai să mai bem.

Isosică lăsă creionul jos și puse și el mîna pe pahar.

— Mă, zise Aristide, cu un glas ca de fier, hai noroc ! Aveți grijă să nu vorbiți cu oricine, orice. Nu e glumă !

Paharele erau adunate în aer ca un buchet mare, așa de rubiniu era vinul în ele, la lumina albă a petromaxului care sfîrîia nesimțit în perete. Apoi buchetul se rupse și duseră paharele sub nas.

— Așa, făcu Aristide așezîndu-se la loc. Lenuțo, mai adu vreo două sticle din vinul ăsta, poate ni se mai face sete. Ce zici Năstase ?

— Să mai aducă, se strîmbă Năstase ca și cînd pentru el tot una era dacă bea vin sau apă.

Totuși parcă se mai descîrbise de cînd începuseră cu lista : vedea parcă o speranță clară.

— Mai departe Isosică, spuse Aristide, ia trece-l tu acolo pe Ilie al Mariei lui Usturoi. Ce ziceți de-ăsta ?

— E bun, se strîmbă Năstase pufnînd, parcă ar fi vrut să spună ; dacă prin bun trebuie să înțelegem rău.

— De ce, surise Aristide, Ilie al Mariei lui Usturoi, lucrează la mine la pădure, băiat bun...

— Bun la ce ? zise Năstase.

— Așa, bun să fie văpsit comunist.

— Băga-l-ași în măsă de timpit, de cine a găsit el să-și bată joc, zise Năstase.

Toți știau despre ce era vorba. Unul de prin Cotocești, de unde era și Năstase, avea o fată fără degete, băgase, când era mică, mina sub țest să scoată pâinea (maică-sa ținea vâtraiul și dădea niște oale la o parte) și atunci s-a rupt vârful țestului, care nu se vedea că se crăpase și a căzut cu buza pe degetele fetei, care a leșinat. A făcut arsuri și a rămas cu podul palmelor, dar asta n-ar fi fost nimic, nu-i trecea sperietura nici când s-a făcut mare și din pricina asta avea voința slabă, tremura dacă se răstea cineva la ea. Și odată a trimis-o maică-sa după bureți în pădure, că nu avea ea degetele topite de tot și a dat peste ea așa al Mariei lui Usturoi. Nu era nimeni prin preajmă și s-a răstit și el la ea și a pus-o pe urmă jos... S-au pomenit cu ea că a rămas însărcinată. Fata era și jumătate mută, și îi era frică numai de cel care se răstea la ea în prezent, încît nu le-a fost greu la ai ei s-o facă să spună cine a fost. S-au dus cu șeful de post peste băiat.

— Cum a scăpat el atunci de nu l-au băgat la pușcărie ? întrebă Năstase.

— A venit la mine și mi-a spus : domnu Aristide, toată viața o să fac ce-o să-mi zici, spune-i lui dom' șef să nu mă ia la secție să mă bată. „Bine, mă, am zis, da' te-ai făcut de rîs, altă fată n-ai mai găsit și tu să pui jos ?“ „Domnu' Aristide, zice, n-am vrut, nu știu cum s-a întîmplat...“ „Bine, zic, du-te acasă și-ți vezi de treabă, dă o declarație că nu e adevărat și pe bază de martori te lasă șeful în pace, îi spun eu, dar înțelege-te și cu părinții fetei“. S-a înțeles cu ăia să-i dea fetei, pe numele copilului, o juma' de pogon de pămînt și a scăpat. Altfel intra la beci. Ia mai pune Dane din vinu-ăsta, că mi s-a făcut sete.

Și Dan umplu paharele și ciocniră iar.

— Tu de ce ții, Vasile, paharul gol ? zise Aristide adresîndu-se aceluia nepot care nu scosese pînă acuma nici un cuvînt.

— Nu, eu nu mai beau, zise Vasile răgușit de tăcere.

— Ce, zise Aristide, nu te mai țin balamalele ?

— Nu, am amețit, răspunse flăcăul.

— Păi uite, Ștefan, de seama ta, parcă nici n-ar fi pus picătură pe limbă.

Trufaș, fiul cel mic al lui Năstase rîse încet, cu o semeție care se vedea că o împrumutase de la scîrbitul de taică-său, ci de la unchi-său Aristide.

Afară, cocoșii se porniră să cînte înția oară. Era miezul nopții.

— Isosică, ia du-te tu acuma pe-afară, zise Aristide, o fi adormit țată-ta Paraschiva în pridvor și o fi ascultînd cineva la geam. Ieși tu înția Lenuțo și te uită și pe urmă Isosică să dea tîrcoale casei.

Fata deschise înainte ușile și Isosică ieși pe urma ei, înția cea din tîndă, apoi de la pridvor și pe urmă de la grădiniță. Mergea înaintea flăcăului cu cozile pe umăr și la colțul dinspre drum al pridvorului se lipi de perete și-și răsuci, în tăcere, capul și se uită spre bancă. Paraschiva era adevărat ce spusese Aristide, se întinsese în pridvor și se învelise cu cojocul, dormea de s-auzea din drum. Isosică se lipi și el de perete lingă fată și atunci ea se trase repede îndărăt și se întoarse în casă. Însemna că văzuse pe cineva și se speriasse. Isosică se uită mai bine, se dădu jos în grădiniță și ieși sub acoperișul circiumii. În spate, spre drum, se vedeau obloanele ferestrei odăii de unde ieșise. Nici un fir de lumină nu se zărea pe sub ele. Dar nu era nimeni și nici nu putuse fi, chiar dacă ar fi fost și-ar fi fugit, s-ar fi văzut, n-avea pe unde s-o ia ca să se topească. Isosică rămase cîtva timp în mijlocul

grădiniții, ca o umbră. Pe lângă el i se ridicau pînă la genunchi flori mari, cîrciumărese cu tija grasă și zorele care se urcau peste toți stîlpii casei lui Aristide, pînă la acoperiș. Nu era absolut nimeni și cerul de miezul nopții era plin de lumină, cu toate că luna lipsea, iar satul, după ce foșnise la cîntecul cocoșilor, căzuse acum în tăcere. O singură dată se auzi de pe undeva de departe un șuierat lung și gilgiit, care însă se stinse și el și liniștea recăzu.

Pe la al doilea cîntat al cocoșilor terminară lista, și Aristide o luă și făcu o copie după ea, pe care i-o dădu lui Isosică. Originalul cu scrisul lui Isosică rămase la el, la Aristide, și îl viri în portofel. Pe aceste liste Isosică fusese și el trecut, deși el spusese că nu e nevoie, se ține el minte și fără listă, nu e nevoie să se citească acolo ca să-și aducă aminte cum îl cheamă.

— He, he, he, rîsesse Aristide, he, he, he, auzi ce-a zis, băiat deștept. Nu degeaba spunea lumea că e al meu, he, he, he... Mai deștept decît fi-meu Tache, care nu știe decît să guițe și să dea cu pumnii în oameni la moară.

Cu toate că trecuseră aproape zece ani și în răstimp se rostogolise peste toți un război, Aristide nu uita nici acum istoria din anul acela, cu bătaia lui Tache la moară. Țugurlan se întorsese de la pușcărie după cîteva luni : Aristide plătise un avocat să-i facă recurs după ce se împăcase cu el tot prin intermediul avocatului, iar unii tot îl mai înjurau pe Aristide că nu trebuia el, pentru fi-său Tache, să-l pună pe șeful de post să-i facă lui Țugurlan proces. Numai puțini știau — și îi dădeau dreptate — că nu din pricina lui fi-său Tache nu-l iertase el de la bun început pe Țugurlan, ci pentru că ăla sărise la el în fața primăriei și îl dăduse cu ceafa de perete și îi crăpase pielea capului. „De ce, întreba Aristide cînd venea vorba despre asta și cineva îi spunea să n-a făcut bine ce-a făcut, de ce sără la mine ? Că nu-i făcusem nimic, pusesem doar jandarmul să-l ia și să-i dea cîteva de ochii lumii, că nu mi-era mie că îl umpluse pe Tache al meu de borș, și Tache mai da în unii și eu i-am spus mereu să se astîmpere, că o s-o pățească într-o zi. Dar el a sărit atunci la mine, mi-a înfipt mîna în beregăți și a început să mă înjure. De ce ? Îi făcusem ceva ? Nici nu mă gîndeam să-l bag la pușcărie ! Din contră i-am scăpat pe toți care au venit la mine și m-au rugat...”

Aici așa era, și faptul că întorcîndu-se de la închisoare Țugurlan nu-l amenințase și nu-i făcuse nimic lui Aristide, cum prevestise Moromete, arăta că într-adevăr cei doi se împăcaseră.

XVIII

Amintirea preotului plecat se șterse însă curînd din sufletul Catrinei și ura ei împotriva bărbatului ieși iar la suprafață. Drumul pe care apucase Niculae nu-i plăcea și îl învinuia de acest lucru pe taică-său, dacă nu s-ar fi dus în anul acela la București... Și întîmplarea de atunci, după ce stătuse cîțva timp la întuneric izbucni iar la lumină cu o forță sporită. Vrînd să se apere Moromete se prefăcu că nu înțelege legătura și spuse că dece, drumul era foarte bun, se spunea înainte că dacă vin comuniștii la cîrma țării o să mănînce lumea. Uite că au venit și n-au mîncat pe nimeni.

— Dar cînd veniră și-l bătură de erea să-l omoare, asta ce fu ? zise Catrina cu o pornire turbure, care din ce în ce mai mult era mai lîmpede de orice urmă de credință. Dacă l-ar fi omorît te-ai fi bucurat,

să-i chemi aici pe feciori să ne arunce pe drumuri. Nu mă duc eu într-o zi la el și-i spun, să știe și el ce părinte a avut !

— De ce nu te duci ?! zise Moromete sigur pe sine, știind poate că dacă ea n-a făcut acest lucru pînă acuma n-o să se apuce să-l facă de-aici înainte. De ce nu te duci ? repetă Moromete provocator. Pălămida e colea, suite-te în tren și du-te și spune-i !

— Lasă că îi spun eu și ce ți-a ieșit din gură cînd trecu alde Stan Moameș și spuse...

— Ei, ce spuse alde Stan Moameș ?!

O undă de teamă apăru pe chipul lui Moromete auzind această amenințare, fiindcă nu despre ce spusesese alde Stan Moameș era vorba, ci despre ceea ce spusesese el, Moromete, în clipele acelea. Sunase Bărăgan cu goarna prin sat să se strîngă lumea la primărie că are iar notarul nu știu ce să le spună. (Nu plecase încă din sat acest notar) Moromete, ca de obicei, nu se duse, deși Bărăgan, trecînd prin dreptul porții lui îi spusesese cu glasul lui spart, pe lingă care al lui Dumitru lui Nae părea cu totul obișnuit, ca al oricărui om, iar al oricărui om părea o șoaptă pipernicită :

— Du-te, bă, Moromete, pe la primărie, că a venit alde fi-tău să țină un discurs !

— Și ce bă, Bărăgane, răspunse Moromete din curte, fără mine nu poate să-l țină ?

— Ordin de la notar să se strîngă toată lumea, zise Bărăgan fără să fi auzit, căci forța glasului lui și a goarnei în care sufla micșora pesemne atît de mult tăria vorbelor altora, încît urechea lui nu le mai prindea înțelesul.

Drept care Moromete îl înjură din curte cu admirație și pe el și pe notar fără teamă că Bărăgan l-ar putea auzi. Într-adevăr, de cînd plecase, nimeni nu-l mai văzuse pe Niculae prin sat, dar nu numai pentru asta lumea se adună la primărie în număr mare. Erau, de la o vreme, din ce în ce mai atenți cu acești trimiși fiindcă unora începuse să nu le placă deloc ce făceau alții și altora nu le plăcea cîtuși de puțin ce făceau unii. Partidul comunist avea el sediu aici și mai erau și alte partide cu fel de fel de denumiri în care se înscriau mulți, dar adevăratele partide de dinainte de război nu mai erau și nu prea înțelegeau unii cum se întîmplase acest lucru. Mai mult chiar, nu înțelegeau nici cum vechii țărăniști și liberali stăteau cu mîinile în sîn și se uitau la valul care îi îneca fără să facă nimic... Aristide, nu se știe de ce, își vînduse moara și își cumpărase un restaurant la București, se lăsase de politică, nu mai știa nimeni ce e cu el... Trebuiau deci ascultați cu grijă mare acești tineri ca alde Niculae ăsta, fiindcă trebuia descifrat totul mai dinainte, pentru a preîntîmpina pregătiți răul, sau, dacă va fi cumva cazul de luat parte cît mai mult din eventualul bine, cum făcuseră cu moșioara Episcopiei care e drept că abia le ajunsese pe-o măsă, dar oricum fusese și asta ceva... Numai un prost ar sta acasă liniștit, după un război în care neamțul a încercat să dea și pînă la urmă a mîncat bătaie de la rus și cînd un comunist vine aici înaintea ta și zice : puteți să luați pămîntul care mai e, al vreunui moșier, și pămîntul să fie luat și să nu vie nimeni, nici armata și nici jandarmii să te împiedice. Poți afla multe de la un băiat cu caș la gură, dacă ai puțină minte, și poți ghici din vorbele lui, cu mult înainte, la ce te mai poți aștepta în viitor. Așa că veniseră în număr mare, în cămăși și izmene, unii desculți și alții încălțați și cu chimire sau briie roșii cu o simplă curea peste

ele, cu pălării care fuseseră odată negre, unii cu bastoane cu gogă la cap, solemni, alții mititei, slabi și cu o licărire atît de mică de speranță în luminile ochilor încît semăna mai degrabă a disperare, și stăteau toți împrăștiați în fața aceluia băiat, fiecare avînd aerul că s-a oprit aici ca din întîmplare și că nu va asculta mult și își va continua drumul spre treburile lui care poate că nu păreau unora așa de importante cum era cele din genul celor de față, dar erau în orice caz mai stabile și mai durabile, pentru că fără ele nimeni, de nicăieri, nu putea trăi, (puteau ei oare, orașenii de pildă, să trăiască fără vitele țaranilor, care trebuiau îngrijite și date la apă la timp, ca să dea carnea, untul, laptele și lina de care nu se putea lipsi nici măcar regele?) Și atunci sigur că n-aveau să piardă aci decît cîteva minute, să mai vadă și ei cine ar putea crede că îi poate învăța pe ei ceva, afară doar cum să-i tragă pe sfoară, să le ia produsele și vitele dacă s-ar putea, pe nimic; dar de stat să audă ce e, or să stea! Iar locul era același de aproape o sută de ani, cam de cînd se ridicaseră, așa cum arătau acum, biserica, școala și primăria, aceste trei puncte de sprijin ale satului, toate trei avînd pămîntul foarte bătătorit la intrare, biserica și școala mai mult, fiindcă avea curte, primăria însă n-avea decît una mică în care era ținută șareta primarului și un obor necesar închiderii vitelor contraveniente sau sechestrate pentru impozite, încît adunările de la primărie aveau loc chiar în mijlocul drumului, cele mai scurte bineînțeles, cum era cea de față, cu un caracter oficial sau semi-oficial, cele electorale fiind înghesuite tot la școală.

Niculae începu să vorbească și unii plecară aproape imediat, lămurii: băiatul vorbea ca și notarul, doar poate cu mai multă patimă, că au făcut reforma agrară, (ce reformă? care reformă?) că au răsturnat dictatura fascistă și altele de același gen. Cei mai mulți însă rămaseră fiindcă nu era de loc limpede unde vroia el să ajungă, și nu trecu mult și aflară ce era: cu toate ocolirile pe care le făcu vorbitorul el nu putu să-i facă să nu înțeleagă că nu era la mijloc nici o neînțelegere care în cazul de față ar fi putut îndulci lucrurile. Dincolo de frazele lui acaparatoare reieșea că partidul comunist consideră că nu era de loc bine ce se petrecea aici prin satele astea cu moldovenii gonii de secetă, rătăcind și dîndu-și haina din spinare pentru o bucată de pîine. Și nu numai că consideră, spuse băiatul, dar chiar se opune și face apel la toți să se prezinte și să vîndă la preț oficial cerealele destinate acestor oameni bătuiți de soartă, la centrele ce se vor forma în acest scop și că să se gîndească fiecare ce-ar fi dacă lucrurile ar sta invers și ar fi ei în locul moldovenilor și moldovenii în locul lor? Vorbea bine și dacă n-ar fi vorbit exact despre ceea ce vorbea, mulți s-ar fi minunat, după cum chiar se întîmplă, dar aceștia fiindcă nu înțelegeau sau nu se considerau practic în cauză, fiindcă nu le prisosea nimic, abia le ajungea lor din cît făcuseră. Dar nu erau numai dintre ăștia adunați acolo.

În acest timp apăruse pe dealul care urca cu zece cincisprezece metri satul mai sus, și la poalele căruia se afla primăria, un car cu boi. În el stătea un flăcău și el intră liniștit în mulțime, silind toată lumea să se desfacă și să-i lase drumul liber. Un om mai în vîrstă, adică cu o experiență oarecare în ceea ce privește autoritățile, ar fi înțeles ce era acolo și ar fi ocolit din vreme pe o uliță dosnică.

— Treci mă și tu cu boii mai repede, zise șeful postului de jandarmi, unul nou, cel vechi, căruia îi luase Țugurlan pușca, ieșise la pensie și plecase din sat.

Părea în trecere pe-acolo, dar nu era, avea și el ordinele lui, însă nu prea hotărâte, cum învățase el înainte. Ce era asta? O întrunire legală sau una particulară? Și contra cui se apăra aici ordinea, în caz de dezordine, contra țăranilor, sau a băiatului ăla care nici nu se legitimase? Încît el se adresase celui cu boii cu îndoiala și pe chip și în glas, care de altfel tot nu înțelese, zdroncănitul căruței, boii uriași din fața sa și vederea simplă a mulțimii fiind deajuns pentru înțelegerea lui, că adică toate acestea existau și mai mult decît atîta ce mai putea fi? Oameni adunați acolo de pomană, care făceau tot una cu galbenul de miere al luminii soarelui, care bătea din plin la ora aceea peste întreg pămîntul.

O babă profită și ea de această spărtură făcută în mulțime de carul cu boi și trecu cu niște pui de găscă, cu o expresie la fel de călătorită ca și a feciorului, deși ea mergea desculță pe jos, nu în vreo căruță. Iar șeful postului de jandarmi se îndepărtă și el, avînd aerul că aceste întruniri civile erau totuși perfect legale și nu-i inspirau nici un fel de neliniști, fiindcă era de față notarul și asta însemna că și el și primarul știau ei ceva, altfel n-ar fi sunat cu goarna.

— Om vedea noi atunci ce-am face, ne-am descurca noi și fără tine, zise deodată, cu o voce spartă, unul dintre cei cu chimir. Și se adresă apoi celorlalți: ia dați-l jos de-acolo pe băiatu-ăsta a lui Moromete. Alde tat-său s-a procopsit chiar de dimineată cu o dulamă și o pereche de cizme noi pe un dublu de porumb și fi-său ne face propagandă să dăm partidului comunist să împartă el egal la toată lumea. Du-te, măi, băiatule și vezi-ți de treabă, nu veni tu aici să ne înveți pe noi cum să trăim, oameni bătrîni.

— Foarte rău că și tata s-a luat după alții, fără să-și dea seama că cu o cizmă nu te procopsești, dar pe ăla îl faci și mai nenorocit...

— Dacă are cizme noi, nu e el așa de nenorocit, zise unul desculț avînd aerul că nu s-ar da nici el înlături pînă nu l-ar vedea pe acela cu totul nenorocit, desculț și fără cămașă pe el, adică fără nimic de tot, să-i mai rămînă doar sufletul; atunci poate că nu i-ar mai lua nimic...

Cîteva risete arătară că deși oamenii nu au fost ciștigați de partea vorbitorului, totuși n-au fost îndepărtați, li se mai putea vorbi încă, ceea ce tînărul activist și făcu.

— Domnilor! răcni atunci unul din ei, ca și cînd spusele oratorului ar fi ajuns la acea margine unde lucrurile, nemaiputînd fi întinse mai departe, trebuiau oprite cu orice preț, permiteți-mi domnilor!

Și cum nimeni nu se grăbi să-i facă locul pe care și-l pretindea înaintînd, începu să și-l croiască cu bastonul în mînă, dînd pe unul și pe altul la o parte și oprindu-se în mijlocul adunării. Era un ins cu fața trasă, ras complet și îmbrăcat într-un costum negru, cu pălărie bună, pe care cînd scoase răcnetul o dădu pe ceafă cu mîna în care ținea bastonul. Părea să fie prăvăliaș, funcționar sătesc, sau chiar învățător și chemarea să i se permită să vorbească, o făcu cu o voce cu prelungiri oratorice gîtuite, parcă de nebun, pe care de altfel le și reluă și le păstră tot timpul cît vorbi, producînd asupra celor adunați așa cum se dovedi, o adîncă tulburare.

— Domnilor, zise el ridicînd bastonul în aer și subliniind cuvintele zgomotos și agitat din tot trupul și mai ales cu pieptul și brațele cu care descria prin aer gesturi ca de prooroc care anunța venirea apocalipsului,

astăzi domnilor, nu trebuie să fii comunist. Trebuie să fii... trebuie să fii... anti-comunist!!!

Asta era tot ce avusese de spus și îi luca în priviri o convingere holbată că a spus ceva atât de important și hotărîtor încît după aceea nu mai era voie să nu se mai întîmple o dărîmare. Și într-adevăr horcăitul lui demențial stîrni îndată tumult și începură să se audă glasuri care cu greu ar fi putut fi închiphuite cu cîteva clipe mai înainte. Parcă erau zbierete de măgari furioși, loviți de streche, sau lătrături de cîini flocoși, întăritați cu ciomagul de-a lungul gardurilor. N-or să dea nimic, se auzeau glasurile lor urlate atât de tare că se pierdeau în propria lor răgușeală furioasă, nimic nu vor da, nici un bob, știu ei ce fac, treaba lor, sînt stăpîni pe tîrla și pe pămînturile lor, să se ducă în p... m-sii toți ăia care fac pe deștepții cu centrele lor de colectare cu tot. Să nu îndrăznească să vie cineva să le spună lor ce au de făcut, să facă la ei acolo la oraș, dacă vor să fie mai cu moț și să le dea ei moldovenilor să mănince, și să-i țînă la ei dacă sînt așa deștepți. Ce e asta, să facă ei astfel de centre, cine le-a spus să le facă, i-a rugat cineva? Păi dacă nu i-a rugat nimeni, de ce se amestecă, de ce nu-și văd de treburile lor, cu politica lor? Au politica lor, au ajuns la putere, ce mai vor? Să-și vadă de partidul și de ce mai au ei acolo la oraș, syndicatele-alea, și ce mai au... Taci că se găsiră miloșii să vină aici și să facă ei pomană altora, dar nu din buzunarul lor. Uitaseră parcă de Niculae, băiatul lui Moromete, și mai tîrziu, desmeticîndu-se, cei cu scaun la cap spuseră că dacă au fost ei vinovați că și-au pus mîntea cu el, și el dacă ar fi înțeles în minutele alea că tot ceea ce auzise nu i se spunea lui personal ci celor care îl trimiseseră și că ei făceau asta acum fiindcă își dădeau foarte bine seama că nu mai au pe nimeni stăpîn, și că bine că și lui Aristide i se mai tăiase nasul și nu vroiau să vie alții noi peste ei, nu s-ar fi întîmplat nimic, s-ar fi putut cel mult retrage din fața lor și să se facă astfel nevăzut, lămurind, fără o înfruntare nelalocul ei, această ieșire a lor care „depășise marginile“, era adevărat, dar începuseră și lor să le fie frică de ce se spunea, că o să li se ia pămîntul și trebuiau să se opună acuma, cît mai aveau timp. Niculae însă se încordă ca un arc în fața lor și deodată răcni el însuși cu o voce parcă plină de triumf :

— Ba o să dați !

— N-o să dăm ! urlară atunci și ei, cu ochii roșii și îngrămădin-du-se amenințători și ațîțați cum nu se mai poate.

— Ba o să dați, strigă și Niculae cu vocea ca o lamă sclipitoare.

— N-o să dăm !

— Ba o să dați !

Atunci ei se îmbulziră pe scări și puseră mîna pe el. Îl traseră jos de pe trepte, îl înghesuiră cu burțile lor revărsate peste chimire și începură să-l lovească. Individul în negru îl izbi cu bastonul în gît și numai o mină ridicată în aer care ea însăși vroia să dea, feri capul băiatului de o nouă lovitură de baston care poate că l-ar fi dat gata. Stătea mai departe între ei, înfipt ca o vergea, cu chipul ca piatra albă, cu privirea lucind și repetînd din pricina surîsului care îi înțepenise pe figură, prevestitor și sarcastic :

— Ba o să dați ! O să dați !

— Uite că dăm ! strigau ei înăbușîndu-l cu suflarea gurilor lor deschise, înghiontîndu-l, împingîndu-l, pleznîndu-l peste obraji, uite că dăm, să te săturăm, să te înveți mîntea altă dată să mai vii în mijlocul nostru să ne spui tu ce trebuie să facem.

Sări notarul și îl trase din mijlocul lor, îl viri în biroul lui și încuie ușa cu cheia. Nu era însă nevoie, nimeni nu urcă treptele primăriei să-l urmărească, se potoliră repede și o jumătate de oră mai târziu putu să iasă și să treacă chiar printre ei, fără să-i mai facă nimic, păreau că nici măcar nu se uită la el, parcă ar fi trecut nimeni printre grupurile lor dese și nemișcate.

— Sări, mă Moromete și du-te și apără-ți băiatul, strigase din drum Stan Moameș, cu un glas de parcă ar fi fost vorba nu de băiatul altuia, ci chiar de-al lui.

— Da' ce, mă Stane, l-am trimis eu acolo? răspunsesse Moromete înfuriat. Bine i-au făcut, să se învețe și el altădată să-și mai pună mintea cu toți proștii. Vor ei să schimbe lumea, că n-o schimbară alții mai deștepți, o s-o schimbe Mărin al lui Radu Lungu cu Oauăbei! Uite-te și tu la el faptă, vine în sat și nu dă și el întâi pe-acasă, că are și el o casă aici unde a copilărit și a învățat carte, i-o fi și lui dor de ei, de mă-sa și tat-său...

Cînd dăduse acest răspuns Moromete crezuse că Stan Moameș vru-seese adică să spună nu că Niculae ar fi pățit ceva la propriu, ci l-o fi încolțit cineva cu vorba, dinăștia colțoșii fără nimic în cap care n-au altă treabă decît să ia seama la ce spune un copil. Cînd însă auzise ce s-a întîmplat alergase acolo oprindu-se în drum pe la Parizianu, luîndu-l cu el, dar Niculae nu mai era demult la primărie, iar cei adunați acolo aveau chipurile tăcute și trase în jos și arătau acum ei înșiși triști și întunecați de pornirea care îi împinsese pînă acolo încît puțin le lipsise să nu devină niște ucigași...

— Frumos vă stă, mă, vă muma în... de nenorociți, spusese Moromete rostogolindu-și ochii în fundul capului. Și proști sint șiăștia, le muma în... și lor, că vă cheamă pe voi să vă spună cu frumosul, în loc să pună parul pe voi să vă sature!

Dar Catrina nu ținuse minte decît primul lui răspuns și le avea martore și pe fete. Nu-i spusese ea lui Niculae de istoria de la București, dar de asta nimeni n-o putea împiedica să-i spună. Îngrijorarea care i se citea pe chip și răspunsurile lui tot mai ferite arătau că rezistența lui slăbea și că îndura din ce în ce mai greu această luptă în care mama dovedea dimpotrivă din ce în ce mai multă putere. Nu se mai temea nici de plecările lui de-acasă, căci întoarcerile îi erau din ce în ce mai puțin târzii și îl aduceau îndărăt din ce în ce mai mult la fel cum plecase. Într-o zi își rupse cămașa de pe el și începu să se vaite cu un glas plin de jale zicînd că mai bine ar veni o moarte să-l ia și să scape... Și se puse la pat, nu se mai sculă și nu mai vru să mănînce.

XIX

— Am simțit eu, zise atunci Catrina cu un glas înalt în care răzbunarea se hrănea acum cu nesaț parcă chiar din spinarea lui Moromete întors cu spatele spre ușă. Ai intrat în anul morții! Mă duc la ailaltă în vale și o s-o iau cu mine și pe Ilinca iar Tita s-o prind că îi calcă talpa pe-aici. Că o să mori și nu te-ai îndurat să ne treci casa pe numele nostru, o să aibă acuma grijă de tine Guica, o să vie din smîrcurile iadului să-ți ție lumînarea.

Și începu să dea jos păturile și velințele de pe lada cea înflorată în care, după părerea lui Paraschiv, Nilă și Achim, zăceau pe fund mahmudele și icusari de aur din munca lor, scoase din ea hainele ei bune, se îmbrăcă cu ele, făcu un pachet din altele și plecă lăsînd totul

vraiste, să se uite mai bine cel ce zăcea la acest dezastru și să vadă și el cu ochii soarta pe care singur și-a pregătit-o. Veniră fetele și aranjară totul la loc, se apropiară de tatăl lor, îi puseră mâna pe umăr, îl hiținară : Tată, ziseră, să chemăm un doctor, ce te doare ?

— Nu mă doare nimic, răspuse el cu un glas stins și senin, de om care n-o mai duce mult și nici nu mai știe ce spune.

Și în prima noapte când Catrina lipsi de-acasă el simți și fără să se întorcă o întrebă pe Ilinca în același fel pierdut în neștiința minții în care cad, după cât se pare, toți cei cărora li se apropie ceasul :

— Unde e mă-ta !?

— La Alboaița, răspuse fata înfuriată.

— Și ție nu ți-a spus să te duci cu ea ? se milogi subțire glasul stins al lui Moromete.

Fata nu înțelese :

— Ce zici, tată ?

— Tu nu te duci și tu după ea ? Nu ți-a spus să te duci ?

— Ba mi-a spus, da' ce eu mă iau după capul ei !?

— Aoleo cum mă dor oasele, găngăvi Moromete și cuvintele i se pierdură într-o tuse de moșneag prăpădit care știi când începe, dar nu știi când se termină, ahî, ahî, poate s-o țină și pînă dimineața.

Îngrijorate, fetele se sfătuiră între ele ce să facă, fiindcă le era frică de maică-sa, cea mare, Tita, primise ea două pogoane când se măritase, dar Catrina, prevăzătoare, nu i le trecuse pe nume nici pînă acum și nu vroia să se certe cu ea fiindcă Niculae plecînd de-acasă declarase că el n-are nici-o pretenție la pămînt și deci puteau spera ca mama să le mai dea cîte-un pogon în folosință, adică fiecareia cîte trei, dacă nu-i ieșeau din vorbă. Dar cum să nu-i iasă din vorbă fără să se facă de ris în sat că au avut dreptate cei trei când au fugit de-acasă și Guica, toată viața, că sînt niște cățele care le-a mîncat munca și averea ălora și acuma uite că se adeverește, l-au lăsat acolo să moară singur ? În acest timp Moromete zăcea nemișcat în pat, îi crescuse barba mare și abia mai putea ieși pînă în grădină sprijinindu-se în ciomag și ținîndu-se de uluci. Tita și Ilinca se hotărîră să facă așa : să se ducă peste mama lor la Alboaița și să-i arate că lumea abia aștepta să le vorbească de rău ; că dacă despre Tita nu mai e vorba de măritiș, Ilinca e nemăritată și ajunge cîți băieți i-a gonit pînă acuma de la poartă, nu mai are chef să i-l gonească și pe-ăsta de-acum, mai bine se lipsește și de pămînt și de tot, îi spune băiatului ce fel de mamă are și dacă el nu zice nimic și o ia și fără, se duce după el acolo la Ploiești și îndărăt s-o mai vază nu se mai întoarce niciodată.

Ilinca avea acum aproape douăzeci și opt de ani și într-adevăr viața ei de fată nu fusese ușoară, din pricina mamei, care sărea cu gura pe ea de fiecare dată când băiatul cu care era ea în vorbă venea seara la poarta lor și fluiera s-o scoată din casă. I se făcea rău mamei când auzea acest fluierat, și parcă i se aprindeau flăcări de ură în ochi când se uita la ea și o vedea repezindu-se la oglindă să se dreagă înainte de a o zbughi pe ușă : „du-te la șanț, îi spunea, să te întinzi în el ca sora lui Ilie Pipa... Că numai asta știți, și la Dumnezeu nu vreți să vă gîndiți !“ „Da, răspuse în cele din urmă fata, scoasă din minți de îndărătnicia smintită cu care maică-sa i se punea înainte în prag și nu vroia s-o lase să iasă, parcă tu mult te-ai gîndit la Dumnezeu când ai fost fată. Dacă nu mă lași în pace să știi că mă mărit ca Alboaița fără să te întreb și n-o să mă împac cu tine cîte zile oi avea !“ Dar mama nu

se sperie și era greu de spus dacă anii care trecură și nehotărîrea fetei nu aveau ca pricină și persecuția aceasta a ei fără măsură, ațîțind-o pe fată neîncetat cu vorbe care nu odată o făceau să i se aprindă obrajii de rușine, sau s-o apuce plînsul și să țipe în gura mare : că o să fugă de-acasă cu primul care avea s-o ceară, sau să înceapă cu maică-sa o luptă fără milă și întîmplă-se pe urmă ce s-o întîmpla chiar dacă una din ele avea să intre în mormînt. Așa de tare ajunseseră să se urască. Avu însă noroc, băiatul pe care îl cunoscuse în ultima vreme, deși nu avea mai mulți ani decît ea, era un înțelept, cum se întîmplă nu odată și el nu fluieră seara la poarta ei, ci pur și simplu intră în casă și făcu acest lucru ziua, și zise sărut-mîna mamei și se purtă nu se știe cum că rămaseră toți înmărmuriți : mama se potoli deodată ca un cazan în care ai fi vărsat o căldare de apă rece, ura fetei se topi și ea, iar Moromete începu să discute cu acest străin ca și cînd l-ar fi cunoscut de mult, deși el era de pe undeva din Ploiești, lucra la aviație, pe la magazii de scule... Fiindcă în apropierea gării, pe întinderea netedă a cîmpiei se construiseră un aerodrom pentru avioanele astea noi care zburau ca glonțul.

Amenințarea fetei celei mici își făcu efectul, și mama se întoarse acasă, dar nu trecu bine pragul că din pat se auzi o voce înăbușită care nu mai avea demult puterea să facă frică, dar al cărei gît păstrase totuși bine amintirea sunetului care făcea teamă :

— Cine e ?

— Eu sînt, zise mama sfidînd, nu pentru tine am venit, pentru fata asta care se mărită, da' să nu te-astepti că o să murim de grija ta.

— De ce să mori de grija mea, zise Moromete distinct, și-a cerut cineva să mori ? Te-ai dus la ailantă în vale, de ce te-ai întors ?

Și spunînd acestea se mișcă încet în pat, ca și cînd ar fi vrut să se culcească mai bine și să bolească mai departe, fără să-și arate fața bărboasă.

— Știu, zise el, că dacă n-ar fi fetele astea nu mi-ai da nici o cană cu apă. Așa că...

Se făcu tăcere. Mama se dezbrăca de hainele bune cu care venise și nu răspunde decît tîrziu :

— Așa că ce !? Le-ai făcut și le-ai crescut tu ? Ce le rămîne lor de pe urma ta ? Vezi bine că ai intrat în anul morții și nu te gîndești să le dai și lor cite-un pogon de pămînt !

— De unde știi tu că am intrat în anul morții ?

— După fapte, răspunde Catrina fără șovăire ; și adăugă : faptele te-au pus la pat !

În clipa aceea Catrina nici nu se uitase la el, și nu văzuse cum Moromete făcuse unul din marile lui gesturi de altădată, pe care ea i le cunoștea totuși atît de bine. Ridicarea brațelor spre cer, întinderea lor în formă de cruce, pornirea bruscă din loc cu pași înfricoșători prin disperarea care le dădea un impuls atît de încordat, sau mișcarea care îi înmuia ei totdeauna inima altădată și îl ierta de tot ce făcuse și avea să mai facă, izbirea genunchilor cu amîndouă palmele, stînd de obicei pe pat, însoțită de un geamăt adînc de suferință de care o femeie e foarte rar în stare. Dar demult, din ziua chiar cînd fugiseră cei trei de-acasă nu mai văzuse Catrina la el astfel de mișcări mari și nu-l mai auzise scoțînd astfel de gemete. Dar iată că acum avusese loc unul, femeia întoarse capul auzind foșnetul, tocmai cînd mîna lui Moromete terminase mișcarea ei prin aer aruncînd la o parte tot ce avea pe el.

Apucase să-i vadă doar sfârșitul, care la el cuprindea totdeauna orizontul ca întindere și cerul ca înălțime, așa cum fac cei care nu se tem și își descoperă astfel întreaga ființă să se uite în ea dacă vrea întreg pământul. Ochii îi erau ca odinioară, rotunzi de marea mișcare care se ghicea înăuntru și chipul bărbos și împietrit arăta o hotărîre născută dintr-o suferință care își înghițea geamătul ca să poată să-i dea curs pe măsura ei.

— Faptele mele crezi tu că sînt rele ca să mă vezi murind? strigă el cu o voce de o tărie uluitoare. Eu să mor din pricina faptelor mele? Atunci toată lumea să moară și să mori și tu, n-ai mai ajunge să treci pragul.

Și deodată se dădu jos cu mișcările vînjoase ale unui om pe deplin sănătos și sigur de sine și se ridică în picioare cu amîndoi pumnii încleștați ridicați în sus să lovească. Catrina țîșni spre ușă, și ieși afară ca și cînd n-ar fi fost în odaie. Moromete ieși după ea cu pași care făceau să duduie pământul, dibui după scară după același par de porumb cu care îi ciomăgise pe cei trei cu o zi înainte de a fugi și se luă după ea.

— Stai pe loc să te omor, strigă el alergînd. Ai zis că te duci la ailaltă în vale și mă lași aici să mor singur. Du-te la ailaltă în vale, mînca-te-ar pământul!

Și ridică ciomagul să-i rezeze picioarele. Catrina își pierduse firea, fiindcă în loc să iasă la drum, unde ar fi scăpat, o luase pe după colțul casei, dar nu-și pierduse și instinctul, căci fugea ca o fetiță de doisprezece ani, îi sfîrîiau călcîile. Moromete alerga și el din răspuțeri, cu parul în aer, dar era departe de a o prinde, însă era limpede că o zăpăcise, nu vroia deloc să părăsească împrejurul casei, cu toate că de cîteva ori Moromete fusese gata să arunce după ea cu parul; dar în aceeași clipă ea pierdea pe după colț...

— Să pleci din tirla mea și îndărăt să nu te mai întorci. Te omor dacă te mai prind p-aici.

Lumea sosise într-o clipire la porți și se uita și unii aveau pe chip uimiri de nu le venea să-și creadă ochilor. Și în casa asta, parcă spuneau ei cu tristețe, se întîmplă astfel de lucruri? Nu s-ar fi putut să nu se fi întîmplat? Bietul nea Ilie, a căzut și el odată bolnav și uite ce-a pățit, nici să bolească liniștit nu l-a lăsat asta care se duce în fiecare duminică la biserică. De ce s-o mai fi ducînd! Unul dintre ei, un bărbat aproape mic de statură, tînăr să fi avut treizeci și cinci de ani, cu o privire de om atît de bun, încît te întrebai dacă nu cumva el e așa de bun fiindcă nu e în stare să fie rău, intră hotărît în curtea vecinului (căci era un vecin al Moromeților, îl chema Cîrstache al lui Dumitrache) și îi tăie drumul omului cu parul desfăcînd brațele ca să nu-l mai lase să treacă.

— Nea Ilie, măi nea Ilie! se auzea glasul lui cu o tonalitate egală și insistentă. Nea Ilie, măi nea Ilie. Nea Ilie, măi nea Ilie!

Atît spunea, dar se înțelegea tot ce avea el în inimă și n-avea cuvinte să le spună părerea lui de rău că tocmai el, nea Ilie, să facă așa, durerea pentru durerea lui, liniștirea că s-a întîmplat — s-a întîmplat, dar nu trebuie să se lase dus de minie mai departe și în sfîrșit asigurarea că în ceea ce îl privea pe el, pe Cîrstache, nici un centimetru din considerația pe care i-o purta el lui nea-său Ilie nu s-a micșorat din pricina asta.

Moromete aruncă din mîini cu o vigoare iarăși de neînțeles pentru un om bolnav parul și își acoperi și descoperi cu aceeași mișcare chipul

cu palmele, așa cum facem cînd se întîmplă un lucru care nu se mai poate repara ; gemu și se așeză jos pe scara pridvorului.

— O, zise el, mă Cîrstache, mă ! Mă Cîrstache, mă ! Mă Cîrstache, mă ! Apoi după o lungă tăcere continuă. Mă, nu mai vreau decît un singur lucru, altceva nu doresc : să se ducă, să nu-i mai aud glasul, să plece, să nu-i mai calce pașii...

— Ei, ho, c-o să plece, nu era nevoie să se uite lumea la noi ca la țigani, spuse Ilinca din pridvor, supărată pesemne numai din pricina asta. Ziceam că ești bolnav și tu te prefăceai ! Mă miram eu cine umbla în coșniță după piine și lua brînza din borcan. Că mie îmi spuneai că nu suportî decît „puțin lapte“, se maimuțări Ilinca. Ie-te-te !

Adevărul era, după cum spuse chiar Moromete mai tirziu, că avusesse el „inițial“ ceva, îl luase așa la un moment un fel de sîrșeală care îl trăsese la zăcere și nu-i mai plăcuse nici măcar tutunul, dar că a doua zi îi trecuse, cum i s-a mai întîmplat și în alte dăți.

Catrina însă plecă de-acasă și nu mai ținu seama de amenințarea de mai înainte a Ilinchii și îi spuse că ori merge cu ea la ailaltă în vale pînă se mărită, ori nu-i dă nimic ca zestre, și o să le dea pămîntul copiilor Alboaicii, că tot are ea mulți și bietul Albei muncește din zori și pînă în noapte ca să-i ție. Să aleagă. Speriată de astă dată, Ilinca spuse că o să vină, gîndindu-se în același timp cum să facă să nu se certe cu maică-sa pentru totdeauna. Fiindcă n-avea două, avea una singură și nimănui nu-i e ușor să rămînă fără mamă, oricît de mari și îndreptățite ar fi pricinile care ar îndemna-o să rupă cu ea. Și atunci se gîndi la Niculae. Să vie Niculae pe-acasă și să încerce el să-i împace pe părinți. El era bărbat și după cîte știa ea pe tatăl ei îl durea faptul că Niculae nu venea pe-acasă decît o dată pe an, cînd avea concediu, deși ar fi putut să vie așa cum făceau alții în fiecare duminică, nu era decît un ceas de mers cu trenul de la Pălămida pînă la gara Balaci.

XX

Fata avea planul ei și urcîndu-se în tren ajunse la reședința de raion, îl căută pe Niculae și îi povesti tot. Și ca el să înțeleagă bine despre ce era vorba, îi povesti și ceea ce mama o oprise pînă acum să-i spună și anume ce se întîmplase de fapt la București în anul acela cînd el se dusese pe la alde Paraschiv, Nilă și Achim, după primirea scrisorii cu fotografia. Din pricina acestei călătorii nenorocite se iscaser ura aceasta a mamei lor, și din pricina, zise fata, a zîmbatului ăla de Gheorghe al lui Parizianu, care s-a apucat să-i spună lui tat-său și ăla să povestească în sat. Bine era acum că s-a ajuns aici, să te arate lumea cu degetul, că uite-o pe-aia care alde mă-sa a fugit de la alde tat-său, oameni bătrîni amîndoi. Ei, și ce se petrecuse la București, o întrebă Niculae, ia să vedem ! Păi n-a fost de glumă, răspunse Ilinca, acumă că ție nu-ți mai pasă, putem să-ți spunem. S-a dus la ei cu chimirul plin de bani și le-a spus mării Paraschive și Nilă și Achime, uite aici miile, pentru voi le-am strîns, am cumpărat și un pogon de pămînt îndărăt din cele două vîndute și de-aia l-am oprit și pe Niculae să se mai ducă la școală, ca să vă întoarceți voi îndărăt. Vă fac case la toți și muncim împreună. Ce vă așteaptă pe voi aici ? Ce vrei tu să faci Paraschive ? Ce casă poți tu să-ți faci ? Și tu Nilă ? Am făcut cum ați vrut voi, am bătut toate drumurile muntelui, nu e piatră pe piatră pe care să n-o fi călcat-o copita calului. Vă dau tot, și casa și pămîntul pe care le am, îl trec pe numele vostru, că sînt și ale voastre de la

mă-ta, a muncit și ea pe ele înainte să moară și noi o să ne facem o cojmelie alături, că fetele alea o să se mărite și ele și or să plece de-acasă și Niculae să găsească și el pe undeva să se arănească. Astea le-a zis, încheiase Ilinca și noroc că ăia n-au vrut, că nu știu ce-ar mai fi ieșit. Ei, și mama când a auzit din ce pricină nu te-a mai dat el pe tine la școală și cum plănuiise el să ne bage și pe noi într-o cojmelie cum făcuse și cu Guica pe vremuri, i s-a făcut rău, a căzut la daruri la biserică, a dat acatiste... Nimic, mînca și i se făcea rău, se vărsase de, fierea în ea. Pe urmă s-a mai potolit și eu am crezut că s-a isprăvit. Cît a fost în sat popa Alexandru îi năzărise pe el, ții și tu minte, de-aia nu-i mai ardea ei de tata... Dar pe urmă, cînd a văzut că din pricina lui ai apucat-o tu pe drumul „celor ce n-au credință“ și mai întîlnea și copiii care de Paști ziceau bună ziua în loc Cristos a înviat, a început iar să i se facă ochii tulburi. Îi oprea pe drum și îi întreba : Cristos a înviat nu știți să ziceți ? Ce păgîni vă învață la școală că nu mai știți religia ? Ȃia ce să zică și ei, copii, puțin le păsă lor de ce le spunea nu știu care muiere în mijlocul drumului. Și a cășunat iar pe tata. Vin tu acasă și spune-le să se împace, nu le rușine oameni bătrîni, să vorbească satul despre ei parcă ar avea douăzeci și cinci de ani, s-au însurat și ei de cîtva timp și nu se înțeleg. Se înțeleg, nu se înțeleg, să stea acolo amîndoi în casă și n-au decît să nu-și vorbească, dacă nu se mai pot suferi, dar nu te prefaci bolnav ca să te iai pe urmă cu parul după ea. Să nu spui că am venit pe la tine, încheie Ilinca.

Niculae răspunse că el a bănuit toate astea chiar din clipa cînd tatăl l-a oprit să urmeze mai departe școala normală dar că n-are nimic cu el, bine că s-a trudit și l-a ținut și cei trei ani, alți țărani nici măcar a zecea parte din asta nu fac pentru copiii lor. E drept că sînt și unii care fac de zece ori mai mult, prin urmare la o medie iese totul normal, n-ai ce să-i faci, bine că alde Paraschiv și Achim n-au vrut să vină, că atunci chiar că ne-ar fi aruncat pe toți pe drumuri, adică ăia ar fi făcut-o și tata n-ar mai fi avut putere asupra lor, aici are dreptate mama că nu poate să-l ierte. I s-o fi pîrînd și ei că toată viața a mințit-o. Dar ce-a putut și el să facă ? A crezut că le aranjează el iar cum a fost, n-a vrut să se împace cu gîndul că i-a pierdut pe cei trei... Cine știe ! Poate că și tu și eu am face la fel dacă am fi în locul lui, de ce să nu crezi că nu se poate să recîștigi ce-ai pierdut ?

Crezi sau nu crezi, asta e situația, reluă Ilinca, în tine a rămas toată speranța, și mama și tata țin la tine și dacă le spui tu, or să facă așa cum o să le spui. Da, numai că eu nu pot veni pînă la toamnă, răspunse Niculae, așa că deocamdată nu e nimic de făcut. N-am timp de chestii de-astea, dar să sperăm că pînă atunci or să se împace singuri. Niculae, zise Ilinca, eu la toamnă mă mărit și dacă rămîn cu tata în casă, cine știe ce e în stare să-mi facă mama cu pămîntul. Ai și tu dreptate, zise Niculae. Nu știu ce să-ți răspund, fiindcă dacă ași putea, îți închinui că ași veni.

XXI

Era pe la sfîrșitul lui iunie. Începea campania de strîngerea recoltei și în această perioadă activității erau mobilizați chiar și duminica și uneori și noaptea, se sculau din somn, se urcau într-un *Gaz* și alergau în cutare comună unde era nevoie de ei. De aceea Niculae spusese că nu putea. Avea comunele lui, cu totul opuse ca așezare în raion față de Siliștea, de care de mulți ani se ferea.

Într-o seară însă cineva deschise ușa încăperii comune în care dormeau el și cei fără familie sau cu familiile prea depărtate de orașelul raional de reședință și întrebă dacă tovarășul Moromete era acolo. Era o oră nu prea târzie pentru aceea la care adormea orașul, nu prea devreme însă pentru acești tineri țărani care se învățaseră de mici ca ziua să înceapă o dată cu revărsatul zorilor și să se încheie cu căderea întunericului : stinseseră becul din tavan și numai minuscule puncte roșii arătau că o parte din ei erau încă treji și că își fumau ultima țigare înainte de a adormi.

— Ce-ai cu el ? zise o voce din întuneric, fără să răspundă dacă cel căutat era sau nu acolo, dacă adormise sau încă nu venise.

— Mîine dimineață la ora opt, zise umbra din prag, să treacă pe la tovarășul prim la comitet.

— Să nu se mai ducă la Broșcoșești ? reluă cel dintîi ca și cînd faptul că Moromete trebuia să treacă pe la primul secretar îi anulă automat plecarea la Broșcoșești.

Urmă o tăcere. Umbra se mișcă ușor în prag o dată cu ușa, timp de cîteva clipe, necesare parcă punerii în acord a două ordine care emanînd de la aceeași sursă, nu puteau în nici un caz să se contrazică.

— La ora opt să fie la tovarășul prim, spuse el încă o dată, făcînd să se observe printr-o ușoară înăsprire a vocii că era de la sine înțeles că la tovarășul prim trebuia să treacă înainte de a pleca la Broșcoșești și o să vadă el atunci dacă plecarea aceasta mai rămîne valabilă sau nu.

Și fără să mai adauge ceva umbra se retrase. Abia acum se vedea că încăperea era un sfert luminată de stîlpul de afară, lumină însă care nu se știe de ce, se balansa, ca și cînd firul electric ar fi fost agățat de un pom ale cărui crengi le-ar fi bătut ușor vîntul. Se auzi chiar în clipa aceea foșnetul apropiat, lîngă ferestre, al unor plopi cu frunză bogată, care se opri curînd fără ca odată cu acest foșnet să se oprească și mișcarea de plutire a luminii electrice. Ușa se deschise iar și intrară doi inși care se strecurară în tăcere printre paturile suprapuse. Unul lepădă ceva din picioare : niște pantofi de aba cu tălpi așa cum sînt cei tălpuți cu cauciuc de roată de automobil, care se zăriră o clipă, mari cît niște pepeni la lumina ferestrei — și se urcă sus. Cîteva clipe după ei prin ușa rămasă deschisă mai intră cineva și i se auziră și lui pregătirile de culcare undeva în colțul opus ferestrei, dar mai îndelungi și mai mocoșite, cu mișcări care făceau deducția dificilă și din pricina asta sporeau și împingeau așteptarea celorlalți la un timp foarte imprecis, poate chiar la o jumătate de oră, dacă nu și la mai mult.

— Pe unde umbli, Moromete, zise din aceeași direcție aceeași voce a celui care știa acum că programul de mîine al ăstuia nu mai era sigur că va mai rămîne același. Tovarășul prim secretar te caută personal prin toate părțile și tu umbli cine știe pe unde.

— Am fost la cantină, zise Niculae cu glasul celui care crezînd o clipă că faptul era adevărat, reproșează celorlalți că au fost pasivi și nu i-au spus tovarășului prim să-l caute în cel mai ușor loc unde putea fi găsit de oricine, adică la cantină, după care însă își reveni și se indignă : hai mă, Iosife...

— Ce, hai Iosife, zise atunci o voce groasă și rece, mîine dimineață la opt să treci pe la tovarășul prim secretar.

Faptul părea neîndoielnic, era o voce care nu îngăduia confuzii pe astfel de teme. Urmă o tăcere.

— Așa e cînd nu pui mîna și nu studiezi temeinic, reluă cel dintîi numit Iosif. Și fiindcă nimeni nu zise nimic, continuă : A aflat tovarășul prim ce răspuns ai dat tu azi la cabinetul de partid și a trecut pe-aici să întrebe cum e măi frate chestiunea asta că nu știți lucrurile de bază, dacă mergeți pe teren și aplicați în felul ăsta ! Așa a zis !

— Ce răspuns am dat ? întrebă Niculae.

— Cum ce răspuns ai dat, reluă Iosif, n-ai spus tu azi că în problema alianței trebuie să ne sprijinim pe mijlocași ?

— Eu am spus așa ? ! N-ai înțeles tu bine. Am spus că am avut o discuție cu unul Biznae de la direcția regională a comerțului, care susținea că în actuala situație sprijinul cel mare e pe mijlocași și că asta e o linie foarte greșită.

Urmă o clipă de tăcere fiindcă răspunsul lui Niculae abia că întărea ceea ce spusese Iosif, nu se înțelegea cine a zis că asta e o linie foarte greșită, acel Biznae sau Niculae ?

— Lasă, mă Moromete, n-o mai întoarce tu acuma, că nu venea el tovarășul prim să te caute pe tine la locul de dormit, zise a doua voce joasă și rece în timp ce se foia energic, pregătindu-se să-și întindă corpul și să-și pună capul pe căpătii. Are el destule sarcini să nu-și piardă timpul dacă n-ar fi pe ici pe colo și cite-un caz izolat...

— Ce caz izolat ? tresări Niculae.

— Să spui tu că trebuie să ne sprijinim pe mijlocași ! zise Iosif parcă copleșit de eroarea comisă care se abătea și asupra lor. E o problemă foarte nesănătoasă, să vezi tu ce-ți face mîine tovarășul prim.

— Și cine s-a apucat să se ducă și să-i spună ce răspuns am dat eu ? zise Niculae cu o voce brusc schimbată.

Asta aduse iar cîteva clipe lungi de tăcere în încăperea semi-luminată.

— Cine, necine, uite că a aflat, zise Iosif.

— A aflat greșit !

— Spune-i tu asta mîine dimineată tovarășului prim, e-o să-ți priască ție cafeaua cu lapte.

— Nu știi că nu-i face bine cafeaua cu lapte ? zise o altă voce de lîngă peretele ușii.

Și în aceeași clipă o traiectorie roșie străbătu din direcția aceea încăperea și ieși pe fereastra deschisă, în noapte. Urmă imediat o a doua de alături dar asta nu nimeri afară și căzu în patul suprapus care acoperea fereastra pe jumătate. Cineva din acel pat care nu adormise încă se mișcă tocmai atunci, dar nu din pricină că ar fi simțit țigarea aprinsă și se întoarse pe partea cealaltă oftînd greu, ca un om trudit dar bine hrănit și împăcat cu soarta lui. Un altul de alături îi atrase atenția cu o voce parcă cu totul străină de a celorlalți care vorbiseră înainte, că o țigare aprinsă a fost aruncată în așternutul lui.

— Tovarășul Braga, de la cabinetul de partid, nu era acolo ? ! afirmă cineva.

— Sigur că da, zise Iosif prinzînd ideea din zbor. Era acolo și era obligația lui să raporteze imediat tovarășului prim-secretar ce s-a întîmplat la învățămîntul politic, nu era nevoie să se ducă special să-i spună, cum crezi tu, măi Moromete.

— Eu nu l-am văzut pe tovarășul Braga acolo, zise Moromete.

— Nu l-ai văzut tu, dar i s-a raportat...

— Mai bine să dormim, zise Niculae afectînd că nu-i pasă de toată întîmplarea sau că în orice caz importanța acestui incident în care

era implicat era mult mai mică decît aceea a somnului. Îi explic eu mîine dimineață tovarășului prim, mai adăugă, cu o voce liniștită și mulțumită de sine.

Drept care, după un asemenea răspuns, care era parcă scontat și care de astă dată fusese peste așteptări se făcu o mare liniște în dormitor, nu mai zise nimeni nimic și în clipele următoare toată lumea adormi.

XXII

Dimineața Niculae se duse cu un sfert de oră mai devreme la sediul comitetului raional de partid, intră în biroul secretariatului și se așeză să-l aștepte pe primul secretar. Ar fi putut să vină la opt fix, așa cum i se comunicase, dar ora care se comunică e ora celui care te cheamă, în timp ce a celui chemat nu poate să fie aceeași. Odată Niculae uitase și venise la o ședință lărgită a comitetului regional de partid la ora la care li se spusese și s-a apropiat de el cineva și i-a atras atenția că a întîrziat. „De ce îmi faci dumneata observație, i-a replicat Niculae, am venit la ora fixată“. „La ora asta vin conducătorii, i s-a răspuns, dumneata trebuie să vii mult mai devreme“.

După el intrară în biroul dactilografei încă doi activiști care văzînd că primul secretar n-a venit încă ieșiră și reveniră tocmai la timp ca să se prezinte și să dea lămuririle pentru care fuseseră chemați. Ei intrară înaintea lui Niculae și stătură doar cîteva minute, dar cînd să plece și Niculae vru să intre în birou, primul secretar îi chemă înapoi, ușa se închise și stătură acolo aproape un ceas; erau șefi de secție și primul secretar transformă cele cîteva minute în ședință, la un moment dat unul din ei ieși și îi dădu ordin lui Niculae să se ducă și să-l cheme la tovarășul prim pe șeful serviciului de documentare.

— Ce fac eu, zise Niculae după aceea adresîndu-se secretarei, văzînd că ședința se va lungi încă și mai mult, — și asta nu pentru că secretara ar fi fost în măsură să-i dea o dezlegare și nici măcar un sfat, ci doar pentru că avea două urechi și constituia astfel o garanție că nu vorbea singur — trebuia să plec azi la Broșcoșești în vederea campaniei, mă așteaptă tovarășul Virtosu la sfatul popular... Și asta numai din pricina tovarășului Braga, în loc să vină să-i spună tovarășului prim mai bine mă întreba pe mine și lămuream chestiunea pe loc, să nu mai stau eu acuma să pierd vremea degeaba.

— Ce e cu tovarășul Braga? zise dactilografa ștergînd cu guma niște greșeli de dactilografie, pe care le corecta apoi cu multă migală la mașină.

— S-a apucat ieri să-i spună tovarășului prim...

— Cine, tovarășul Braga, de la cabinetul de partid? Ieri?! Tovarășul Braga e plecat de trei zile la București, se întoarce abia poimîine.

Niculae se ridică de pe scaun, se duse țintă spre ușa închisă a biroului primului secretar, o deschise, și în clipa de întrerupere pe care o produse apariția lui în prag se adresă acestuia cu o voce care se pregătea să protesteze:

— Tovarășe prim secretar, m-ați căutat dumneavoastră aseară?!

Primul secretar îi făcu din cap un semn de confirmare și în același timp de liniștire, că adică da, firește că îl căutase din moment ce i se comunicase aseară acest lucru, să aibă răbdare fiindcă știe de el și o să-l cheme îndată ce va termina ședința cu cei dinăuntru.

— Trebuia să plec la Broșcoșești...

— Nu mai pleci la Broșcoșești, îi comunică primul secretar cu o voce de parcă ar fi vrut să-l liniștească total și în aceeași clipă se răzgîndi și îi făcu activistului semn să rămînă și să ia loc pe un scaun, ceea ce dovedea că de fapt nu mai avea cu ceilalți decît foarte puțin de discutat.

Într-adevăr aceștia se și ridicară și ieșiră și Niculae părăsi și el scaunul din colț unde se așezase și trecu în spatele unuia din cele două din fața biroului așteptînd să i se spună să ia loc.

— Ia loc, tovarășe Moromete. Uite de ce te-am chemat, zise primul secretar. Dumneata ești din Siliștea-Gumești ?

— Da, tovarășe prim secretar.

— Și de ce te-am repartizat noi pe timpul campaniei la Broșcoșești ? Nu e mai normal să te duci la Siliștea ?

Niculae avu o tăcere care nu confirmă această descoperire a primului secretar.

— Cum, reluă acesta, nu e mai normal să te duci acolo unde cunoști mai bine oamenii și unde poți să te orientezi mai ușor ?

— Tovarășe prim secretar, noi trebuie să ne orientăm oriunde în munca de partid, zise Niculae.

— Nu chiar oriunde, că dacă te trimit eu acuma la Moreni, la sondele petrolifere, n-o să zici că te orientezi... Și atunci e normal ca un activist să se orienteze mai bine pe un teren cunoscut de el, ca unul care a copilărit, așa că te duci la Siliștea.

În timp ce vorbea secretarul tot ridica de pe birou un dosar subțire, un fel de tabel, pe care ca pe o piesă de argumentare îl tot vîra înainte în spațiul de aer care revenea activistului. Se vedea pe el scris cu litere mari de cerneală : *Evidența* și dedesubt încă ceva cu litere mai mici, pesemne evidența adreselor activiștilor și a locurilor lor de naștere.

— Aseară m-am uitat și cînd am văzut, am trimis să te caute.

Și spunînd acestea secretarul puse undeva mai la margine, la un loc mai nefolositor, dosarul acela pe care scria *Evidența* și pe chipul lui se intensifică o lumină satisfăcută de destindere. S-ar fi zis că rezolvase în sfîrșit o problemă care chiar dacă nu se putea spune că îi stătea în git, îl sîcîia cam de mult și iată că dosarul acela îl ajutase să găsească soluția : fiindcă era clar că nu atît evidența aceea concretă de pe tabel îl mulțumea — aia nu spunea nimic, orice om are un nume și un loc de naștere — ci aceea abstractă, că era o evidență (și încă una dintre cele mai simple), că Moromete n-avea de ce să nu se ducă tocmai acolo unde era cel mai indicat să se ducă, adică la el în sat și nu în altă parte și să stea să sprijine acolo desfășurarea în bune condițiuni a campaniei.

— Tovarășe secretar, zise Niculae, eu n-am mai fost pe la mine prin sat de multă vreme...

— Cu atît mai bine, răspunse secretarul, te duci acuma ! Ce, vrei să spui că nici părinții nu i-ai mai văzut de multă vreme ?

— Ba nu, eu vorbesc de sat...

Secretarul nu înțelese :

— Din moment ce te-ai dus să-ți vezi părinții, n-ai trecut și prin sat ? Sau ai aterizat cu avionul ?

— Ba am trecut, tovarășe secretar, răspunse Niculae ridicînd vocea, dar n-am stat acolo să activez cu o sarcină de partid și mai bine cunosc de exemplu oamenii și problemele din Broșcoșești sau Scrioăștea sau

oricare sat vreți dumneavoastră de prin apropierea raionului, decît din Siliștea, Surdulești, și toate alea de pe-acolo...

— Și ce e cu asta? zise secretarul ridicînd la rîndul său puțin vocea. Singur spuseși adineauri că noi trebuie să ne orientăm oriunde în munca de partid. Sau asta e valabil doar în vorbe, să stăm pe-aci pe lîngă raion, că nu e departe? continuă secretarul cu o licărire triumfătoare în priviri.

— Tovarășe secretar, dar eu n-am spus că refuz sarcina de partid, sări atunci vocea lui Niculae parcă l-ar fi înțepat cineva fără veste cu un ac, de ce îmi atribuiți dumneavoastră că vreau să stau pe lîngă raion cînd eu mă duc oriunde îmi trasați să mă duc?

— Păi dacă te duci atunci ce mai stai la discuție, tovarășe Moromete, sări atunci și secretarul eliberînd brusc parcă o veche și tulbure indignare care nu se știa dacă era o trăsătură a lui care se manifesta pe neașteptate fără legătură cu persoanele, sau numai cu acest activist din fața lui și numai pentru că socotea că atitudinea acestuia îl îndreptățește. Ce tot o răsucești aici că ba trebuie să ne orientăm oriunde în munca de partid, ba că nu trebuie. Ia-ți sarcina în primire, du-te la gară și mergi în satul respectiv indiferent dacă te-ai născut sau nu te-ai născut în el. Dacă ar fi să ținem seama de considerentele astea...

Dar se opri imediat simțindu-se parcă descoperit, dîndu-și poate seama că și el spuseși mai înainte că e mai ușor să activezi acolo unde te-ai născut dată fiind cunoașterea mai bună a condițiilor locale și a oamenilor și că deci considerentele acestea au oarecare importanță și că e bine să ții seama de ele. Celălalt însă nu părea să fi observat că ar fi putut să-i dea această replică, se posomorise și se uita cu încordare în pămînt, hotărît să nu mai spună nimic, așteptînd doar să i se dea semnalul că poate să plece, și să și plece.

— Poți să pleci, zise secretarul cu un glas deodată binevoitor. Și continuă apoi în același fel: țineți legătura cu raionul și nu luați măsuri înainte să raportați tot ce survine. Cum stai cu stomacul, am auzit că nu prea te simți bine, ai fost la spital? Dacă vrei telefonăm la spital să te consulte doctorul Gafa, poate ai nevoie de regim.

— Apa minerală îmi face bine, zise Niculae.

— Ți-o fi făcînd bine, dar doctorul poate să-ți prescrie un tratament și să n-ai nevoie de apă minerală. Te duci acuma într-un sat și stai două-trei săptămîni cît ține campania, de unde o să găsești acolo apă minerală?

Urmă o tăcere care părea încărcată de reflecțiile de gravitate ale activistului suferind de stomac, întrebîndu-se poate cînd ar putea să se ducă la spital la consultație, acum, înainte de începerea campaniei, sau după?

— Tovarășe prim-secretar, zise el, am o rugăminte să vă adresez, spuneți-i dumneavoastră tovarășului Iosif că eu nu sînt obligat de fiecare dată cînd e vorba de unele sarcini sau altceva și se întîmplă să executăm amîndoi un ordin sau cu ceilalți dar e și el acolo, să stăm pe urmă să iasă unele încurcături care pe urmă alți tovarăși să spună că a fost din pricina mea. Să mă lase în pace!

— Am auzit, zise secretarul și deodată surise. Ce s-a întîmplat?

— Nimic, dar îmi spune el că a venit la dumneavoastră tovarășul Braga, de la cabinetul de partid, nu vă mai spun, tovarășe prim-secretar...

— Ce este, zise însă secretarul abia alarmat și dorind acum să știe ce era. Spune.

— Că eu nu studiez bine și că dau răspunsuri greșite la învățămîntul politic și că ați auzit pînă și dumneavoastră...

— N-am auzit nimic, zise secretarul, ce răspunsuri greșite ?

— Că am zis eu că în etapa actuală ne sprijinim pe mijlocași.

— Nu ne sprijinim, zise secretarul, facem alianță, ne sprijinim pe sărăcime și lovim în chiaburi, cum ai putut să faci confuzia asta ?

— Păi n-am făcut-o, tovarășe prim-secretar...

— Ei cum, îi luă secretarul vorba din gură, își permite el așa...

Era o îndoială că tovarășul Iosif și-ar putea permite fără să fie la mijloc un sîmbure de adevăr.

— Își permite, tovarășe secretar, zise Nicolae hotărît și adăugă fără să-și dea seama că uita să redea detaliul important referitor la faptul că dimpotrivă, tocmai el, Nicolae, fusese acela care combătuse o asemenea idee într-o discuție cu acel Biznae de la direcția regională a comerțului și că secretarul n-avea de unde să deducă în ce sens speculase pe urmă Iosif răspunsul său la seminar, și că n-avea prin urmare de ce să se arate atît de convins că o dată cu această convorbire situația se va schimba și Iosif o să înceteze să-l mai persecute în felul acela al lui : și mai erau și alții de față, tovarășe secretar, cînd a spus...

— Trebuie să studiem cu atenție tezele și bibliografia care ni se indică, tovarășe Nicolae, zise secretarul sever, fără studiu teoretic nu e suficient, așa spune tovarășul Stalin, practica fără teorie este oarbă. Nu pierdeți vremea cînd aveți timp liber, puneți mîna și studiați temeinic, altfel n-o să putem face față sarcinilor tot mai complexe pe care le ridică înaintea noastră construirea socialismului.

Reieșea că tot Nicolae era vinovat și că nu putea avea sprijin într-o chestiune de principiu cum era cea de mai sus, primul secretar neputînd decît să repete și el ceea ce spusese și Iosif ieri seară în dormitor, că adică Nicolae n-ar studia temeinic și de aceea a putut susține o teorie greșită.

— Tovarășe prim-secretar, dar nu e adevărat că am susținut eu ce a zis Iosif, sări el din nou și de astă dată i se urcă și singele în obraji. Dacă e vorba de studiat să studieze el, care îl picnește somnul în timpul referatului, s-a învățat să țină ochii deschiși și în timpul asta să doarmă pe el, trebuie să-l hiține cineva cînd se termină lecția...

Primul secretar puse mîna pe buton și apăsă și intră dactilografa.

— Tovarășul Iosif a plecat ?

— Nu, e cu tovarășul Nistorescu.

— Să vină aici.

Femeia vru să iasă, secretarul o opri cu un gest și adăugă :

— Spune-i și tovarășului Nistorescu să vie și să-mi aducă procesele-verbale ale organizațiilor din Pereți și Smîrdioasa. Mi-ai bătut situațiile acelea ?

— Mai am.

— Dă-le drumul și spune-i lui Merdescu să fie gata cu mașina că plecăm imediat. E gata ?

— Nu e gata, e plecat șeful Atelierelor Mecanice la București și maistrul nu știe nimic, zice că habar n-are despre ce piese e vorba.

— Dă-mi Atelierele la telefon și spune-i lui Merdescu să vină la mine.

După un sfert de oră ieșiră din biroul primului secretar șoferul, apoi Nistorescu, apoi secretara care îi adusese o parte a situațiilor și rămăseră Iosif și Niculae.

— De ce dormi la învățămîntul politic, tovarășe Iosif? zise secretarul tăios făcînd să piară brusc de pe chipul aceuia o bună dispoziție complice la care se pare că el credea că o să-l asocieze și pe primul secretar și să anihileze astfel posibila plîngere a lui Moromete; dar întrebarea directă parcă îi dăduse una în stomac.

— Nu dorm, tovarășe secretar, protestă el, la fel însă de neconvîngător cum fusese Niculae mai înainte, cum o să dorm tocmai la învățămîntul politic?

— Tocmai asta te întreb și eu, cum te găsești să dormi în ceasul-ăla cînd trebuie să fii atent și să înveți, tovarășe Iosif, nu dormi noaptea destul, nu te culci devreme, pe unde umbli tovarășe Iosif de n-ai cînd să dormi și-ți alegi tocmai ora asta?

— Nu dorm, tovarășe prim-secretar...

— Păi sigur că nu dormi cînd te știi cu ochii deschiși, crezînd că nu te vede nimeni, lasă că îi spun eu tovarășului Enache și adio somn în timpul orelor de învățămînt, tovarășe Iosif. Au reparat ăia din Belitri sitele alea stricate de batoză?

— Încă nu, tovarășe secretar, așteaptă să vie șeful atelierelor mecanice de la București și le trimite la reparat.

— Hai, la treabă și aveți grijă să nu mai repetăm greșelile de anul trecut și să îndeplinim planul la colectări de cereale în timpul iernii, cînd puteam foarte bine să-l îndeplinim chiar în timpul treierîșului.

— Ba la floarea-soarelui nici acuma nu l-am îndeplinit total, tovarășe prim-secretar, zise Iosif parcă cu duioșie, și la porumb la fel...

Și privirea îi strălucea ca de o mare minune uitîndu-se la secretar și aducîndu-i toate acestea la cunoștință. Dar secretarul nu-i mai vedea pe nici unul și le făcu semn să plece și să-și vadă de program.

XXIII

Cei doi activiști ieșiră și dincolo de ușă pașii lor avură parcă o ezitare, dacă să continue sau nu drumul împreună, dată fiind scena care avusese loc în biroul pe care tocmai îl părăsiseră, sau să se îndepărteze chiar acolo unul de altul în semn de răceală reciprocă? Continuă însă să meargă alături părănd să fie amîndoi de acord că împinse-seră prea departe această istorie care privea un lucru atît de important cum era învățămîntul de partid, și care nu putea fi deloc fără urmări în asemenea situații cînd o vorbă aruncată în vînt putea să-i determine pe cei în drept să-ți oprească drumul la alte studii și să-ți schimbe deci cu timpul și natura sarcinilor în cadrul comitetului. Niculae mergea cu capul în jos și tăcea, Iosif însă arăta parcă înmuțat de ceva și vorbele îi veneau parcă din creier atît de aproape de exprimare încît îi forțau deja un surîs care cerea celuiilalt să treacă repede peste tot ce se întimplase întrucît iată că el... Și îl întrebă pe Niculae de ce l-a chemat tovarășul prim-secretar, recunoscîndu-se astfel vinovat că a mințit aseară cînd i-a spus ce i-a spus (fiindcă altfel, asemenea întrebări nici nu se pun, munca de partid nefiind un secret pentru nimeni — nu putea să-l cheme decît în legătură cu munca de partid — iar cînd se întimplă totuși să fie, abia că nu trebuie să întrebî fiindcă un secret de aia poartă

acest nume să fie păstrat și respectat de toată lumea). Niculae îi răspunse că nu se mai duce la Broșcoșești pe timpul campaniei, se duce la Siliștea, de-aia l-a chemat tovarășul prim-secretar Ghimpețeanu, să-i spună, și...

— Aha, făcu Iosif ca și când ar fi înțeles ceva, și când pleci ?

— Acuma plec...

— Bine, să trăiești !

— La revedere, răspunse Niculae și se despărțiră.

Se spunea despre ei doi că sînt prieteni, fiindcă nu puține erau momentele cînd acest lucru părea evident pentru mulți, dar pentru și mai mulți era tot atît de evident că nu se aveau deloc bine, în special despre Iosif exista această părere, că ar avea ceva împotriva lui Moromete. Nu farse fără urmări cum era cea de azi — cu toate că chiar și aceste mici înscenări, dacă sînt repetate de un număr de ori pot crea cuiva o imagine uneori mai persistentă decît cea pe care o pot lăsa cele mai grave incidente — ci întîmplări care înlătură orice dubiu, nemăillăsînd celorlalți posibilitatea nici uneia dintre acele interpretări care au în vedere caracterul capricios al acestor relații și despre care, dacă vrei să nu te înșeli e mai bine să păstrezi o imagine globală care să includă în același cerc sinuos al prieteniei atît certurile cit și împăcările (restul, care nu e nici una nici alta, constituind secretul intim al celor doi în care n-are nimeni ce să se amestece). Dar nu părea să fie nici pe departe ceva, cu toate că unele fapte ar fi putut de asemenea să dea unora iluzia contrarie. Multă vreme de pildă, și anume la început cînd Niculae venise la comitetul raional de partid, fuseseră văzuți împreună la ședințe, cu scaunele alături sau plecînd în oraș de la cantină, și de cîteva ori chiar aranjîndu-se să fie trimiși să activeze prin aceleași localități. Fuseseră văzuți împrumutîndu-și bani. Dar nu mai mult decît atît, de pildă să se apere în ședință unul pe altul, cu toate că de cîteva ori s-ar fi putut foarte bine să se întimple, în special o dată cînd i s-a adus lui Niculae o învinuire că din pricină că nu fusese el destul de vigilent, niște chiaburi sabotaseră undeva electrificarea unei comune, în realitate sabotorii fiind organele locale, care sustrăseseră cerealele date de țărani în acest scop și organele acestea întocmiseră apoi un dosar în toată regula înaintîndu-i pe acei chiaburi justiției (care de altfel îi și condamnase). În comuna aceea activase atunci și Iosif și el cunoștea foarte bine care era adevărul și în timpul ședinței tăcuse tot timpul și abia cînd văzuse că majoritatea îl apăra pe Niculae de critica nedreaptă care i se aducea, se ridicase și el și spusese că nu era adevărat și că vinovații erau alții. Cei care crezuseră pînă atunci că Moromete și Iosif sînt prieteni, nu mai crezură din clipa aceea.

Continuau totuși să fie văzuți împreună și opinia reveni, fiindcă dintre două fapte mai puternic e cel care nu mai poate avea și o altă interpretare decît cea conformă cu faptul însuși. A nu lua apărarea unui prieten într-o ședință putea avea și alte explicații decît aceea care se impunea la prima vedere, pe cîtă vreme a fi văzut mereu cu cineva, ce putea să însemne în primul rînd ? Cîtva timp prinse deci consistență această impresie, dar cînd fu pe punctul să devină un fapt cert Iosif începu deodată să facă dezvăluiri : știau ei oare ce fel de om era Moromete ăsta ? Da, știau, i se răspunse, așa cum știau despre fiecare, conform comportării lor în cadrul muncii în comitet. Ei nu, rise Iosif, să

vedeți — și cu asta aveau să-și dea acuma seama toți de ce erau ei văzuți deseori împreună, — și începu într-adevăr să dea la iveală acele lucruri care se spun între doi prieteni în faza de început, acele destăinuri care sînt de obicei reciproce și tocmai de aceea nici nu se divulgă. Și din felul cum le povestea Iosif reieșea tocmai acest lucru vesel, că aceste destăinuri nu le făcuse decît Moromete și că Iosif se mulțumise doar să le asculte.

Și astfel se află că Moromete era odată la vie și că i s-a făcut sete și s-a dus mai încolo la o covergă să ceară apă celui dinăuntru și cînd colo a dat peste două fete care nu se știe ce făceau acolo împreună, dezvelite și una cu trupul peste cealaltă. Și numai atît? întrebaseră unii plictisiți. Ce-a făcut Moromete? A luat-o la fugă, le-a răspuns atunci Iosif și în clipa aceea așa înalt și voinic cum arăta el cu statura lui, s-a frînt brusc pe spate și s-a cutremurat de rîs de parcă ar fi trosnit un pălimar. Într-adevăr, au convenit ceilalți, era ceva vesel aici... Și încă ce? Că altă dată tot așa într-o seară la un clic, l-au scos pe Moromete niște băieți în tindă. Cum, s-au mirat cei care îl ascultau, pe el l-au scos, nu pe fată? „Nu, fata l-a scos“, a răspuns Iosif și în clipa aceea s-a opintit iar în rîsul acela al lui scurt ca un pîrîit de gard. Și? Și acolo în tindă, în paie, Moromete a stat și el cu ea de vorbă pe întuneric. Pe urmă s-a dus zvonul în sat că fata respectivă nu mai e fată mare. Și nu era adevărat? au întrebat ceilalți. „Nu!“, a răspuns Iosif. „Te pomenești, a zis atunci un activist minunîndu-se, că Moromete ăsta n-o fi avînd...“ „Ba nu, a spus altul, o fi avînd, că altfel s-ar bolnăvi, dar n-o fi avînd...“ „Le-o fi avînd pe toate mici“, a zis altul și au rîs toți și cel mai tare se auzea răcnetul ca o rostogolire de buturugi al lui Iosif, după care tot el a restabilit lucrurile afirmînd că Moromete le are pe toate în regulă, dar așa e el din firea lui. Fiindcă iată de pildă tot la un clic ce i s-a întîmplat în altă seară, se juca ghicitoarea-n poezie, știți cum e asta, unul zice așa: „mă cutare, știi că alde cutare mi-e frate?“ „Unde l-ai găsit?“ zici tu și atunci ăla răspunde: „l-am găsit sub podul de aramă, îl făcea dracii pastramă“ sau altele, dar trebuie să ai grijă că poate să spună de tine în loc de el, l-am găsit pitit între sobă, îți făcea spinarea tobă, sau altele mai rele, dacă aveai vreo soră sau vreo fată la care țineai. Așa i-a spus lui Moromete, dar nu că ținea el la ea, hi, hi, zice „măi cutare, știi că al lui Moromete mi-e frate?“ „Unde l-ai găsit?“ „L-am găsit în pod sub o grindă“, și a spus ceva de una Sanda. Și Sanda asta era acolea și a chicotit, dar Moromete n-a auzit-o, n-avea nimic cu ea, s-a făcut roșu și a sărit la ăla că de ce să zică de el și de Sanda... Și aici, terminînd relatarea, ochii lui Iosif, uitîndu-se la ceilalți, își măriseră vizibil prunele, și în clipa următoare gura i se strîmbase cu limba afară într-o descărcare de astă dată parcă chinuită. Nimeni nu observa că era greu de crezut sau cel puțin greu de închipuit cum ar fi putut Moromete să povestească chiar el despre niște lucruri din care să iasă el chiar așa cum ieșea din gura lui Iosif. Ceea ce era însă neîndoielnic era că totuși povestise ceva și mai mult, continua încă să povestească, deși știau aproape toți activiștii.

Firește că se găsiră curînd destui cărora nu le plăcu deloc toată istoria acestei prietenii și îl luară pe Niculae de o parte și îi spuseră să nu se mai încreadă și el atîta în Iosif și să-i spună chiar tot ce-i trece prin cap, că ăla dă pe față la toată lumea și îl face dracului de rîs.

Niculae îl evită și drept răspuns într-o ședință îi trase lui Iosif una în cap de-l turti, relată sub forma unei întrebări o istorie cu o petrecere de lăsata secului, în ale cărei dedesubturi intrase cu totul întimplător fiind în satul lui Iosif și nimerind peste un dușman al acestuia, de altfel un element dubios, când Iosif era acolo secretar de organizație și neputându-se descotorosi de acest element care avea rude în locuri sigure și îl susțineau în funcția de președinte, îl îmbătase cu frate-său la petrecerea aceea, îi sustrăsese carnetul de partid din dulamă și îi dăduse foc cu chibritul; figura reușise din plin, scăpaseră de el, fusese dat jos și din funcția de președinte și exclus și din partid. „Să spună tovarășul Iosif, formulase Niculae întrebarea sa, ce e cu istoria unuia I.P. Neacșu de la el din sat care mi-a povestit mie felul nestatutar cum a fost exclus din partid?“ Iosif se făcu galben, se ridică în picioare și bîlbîindu-se cît era de mare, răspunse că nu știa absolut nimic, cine știe ce bețiv o fi fost cel care... Și îi veni în ajutor tot Niculae confirmînd că într-adevăr individul părea cam deochiat, dar că i s-a părut că totuși omul a fost nedreptățit. „Nu, nu, n-a fost îndreptățit, ezistă procestele-verbale“, răspunse Iosif nemaidîndu-și seama cum îi ies cuvintele din gură și ce înțeles mai are răspunsul său, cu o voce împiedicată de parcă i se lipea limba de dinți, în timp ce își ștergea cu cotul fruntea umedă. Niculae, văzîndu-l căscînd ca peștele pe uscat renunță, adăugînd că el a pus doar o întrebare, i s-a părut că omul a fost nedreptățit, dar dacă tovarășul Iosif susține că nu, el îl crede, bineînțeles, pe tovarășul Iosif, nu pe un bețiv dubios.

Cîteva luni Iosif nu mai scoase un cuvînt despre Moromete, cu toate că acum erau văzuți împreună parcă mai des decît înainte. „Ce mai face Moromete, Iosife?“ îl întrebau cîteodată. „Ce să facă, bine!“ răspundea Iosif fără echivoc și celălalt relua: „Ce mai zice?“ „Ce să zică, răspundea Iosif, și el ca omul“. „Adică? Ce mai povestește?“ „Ce să povestească, de-ale lui!“ Dar nu mai spunea ce. În schimb însă apărură după cîtva timp aceste farse, la început mici de tot și apoi din ce în ce mai groase, la care încerca și uneori reușea să asocieze la ele și pe alții care se nimereau prin preajmă. Niculae se desfăcea de ele cu un gest agasat sau cu cite o exclamație, se pare însă că asta cu învățămîntul de partid îl nervase și i-o trîntise lui Iosif că doarme cu ochii deschiși în timpul lecției. (De altfel farsa asta ar fi prins cel mai puțin dacă Iosif ar fi încercat apoi s-o răspîndească, fiindcă activiștii îi spuneau lui Niculae cu acea admirație a țaranilor care consideră că și invidia care o însoțea trebuie să-l măgulească pe cel căruia i se adresează: „Mă Moromete, tu știi liceu, o să te ridice partidul sus, nu ca pe noi...“ Simțeau probabil că dacă nu se țin bine cu cartea, nici situația lor în aparatul raional de partid nu va rămîne aceeași, dar în rău, nu în bine; unele semne le spuneau însă că totuși vor rămîne, dar atunci apărea ca inevitabilă concluzia lor că Niculae de pildă, va fi atunci ridicat sus...).

De la comitet Niculae trecu pe la dormitor, își luă servieta în care vîrf din cufărul de lemn pe care îl păstra sub pat cîteva cămăși și obiecte de toaletă și o jumătate de oră mai tîrziu se afla la gară, unde luă cursa care îl lăsă, după un ceas de mers peste cîmpie, la patru kilometri de Siliștea-Gumești.

Partea a doua

I Prima care află în sat că Niculae al lui Moromete o să vie aci pe tot timpul cît o să țină sece-rișul și treierîșul fu Marioara lui Fintînă, fata lipoveanului, care află vestea chiar de cu seară, cu multe ceasuri adică înainte ca Niculae însuși să fi știut unde avea să se ducă a doua zi.

Dimineța fata se trezi povestind mamei că visase că era la deal la secere și că începuse o ploaie mare și cineva o chema să se adăpostească sub un pom sau sub o covergă între niște pepeni, dar pentru că nu știa cine era sub coviltirul acela — fiindcă era cînd covergă cînd coviltir de căruță — ea nu se ducea și ploaia o ploua și de frică începuse să strige. A strigat în somn. S-a auzit sau nu s-a auzit ?

— Nu s-a auzit, zise mama, a plouat nițel azi noapte spre ziuă, a dat cîteva picături, d-aia ai visat ploaie.

Fata însă întîrzia în așternut fără să-și dea seama, prinsă poate de ceea ce numai ea știa că mai simțise încă în vis și femeia se răsti la ea să se dea mai repede jos de pe prispă — începuseră să doarmă afară ca mai toată lumea spre sfîrșitul lui iunie, care era începutul căldurilor de vară — și să se apuce de treabă, n-auzea că vaca aia a început să mugă ? Fata tresări, se dădu repede jos, își spală mîinile cu săpun (pe față nu se spală, se drese numai cu un fel de preparat viscos ca de glicerină), își trase rochia de purtare pe cap, își puse un șorț curat și, cu mîncile sumese, cu un vas mare de lut într-o mîină și o copaie mică de lemn plină cu tărițe în cealaltă, o luă spre șopron unde într-adevăr se auzea mugetul parcă nedecis al vitei, chemare să i se dea să mînce și să i se ia laptele care îi presa ugerul, nervoasă însă în același timp că avea să rămîină fără el, amintire poate a vițelului care dispăruse nu se știe unde și nu-l mai vedea în fiecare dimineață alergînd cu botul întins spre ea și înghesuindu-se sub burtă în timp ce ea îl lingea sub coada îmbîrligată de plăcere.

Răsărea soarele, norii se topeau în zare. Ploaia care întîmpinase revărsarea zorilor scuturase copacii de flori. Marioara străbătu curtea desculță, cu un mers care nu era cu nimic tulburat în legănarea lui firească de vasele pe care le ducea sprijinite cu mîna de șold și de subțioară. Tălpile ei lăsau urme nestricate pe bătătură amestecînd cu țărîna umedă petalele mici și albe împrăștiate pe pămînt. Sub șopronul deschis vaca se neliniști, suflă puternic pe nări și schimbă agitată locul, biciuînd aerul cu coada ei lungă. Marioara n-o luă în seamă, îi puse copaia înainte și îi spală ugerul, dar ceva nu era în ordine, vita schimbă iar locul, de astă dată fără veste și îi trînti vasul sub care fata se pregătea să înceapă mulsul.

— Și tu ce-i fi avînd, fire-ai afurisită să fii, era să-mi spargi oala, zise Marioara tare, vorbind așa cum se vorbește cînd vrei să te audă cineva fără să-l chemi și să-și dea astfel cu părerea fără să ai aerul că ai nevoie de ea. Nu ți-am dat tărițe, ce mai vrei ?

Vaca lingea într-adevăr cu lăcomie din copaie, dar cu capul dispus în așa fel încît ochiul ei mare să vadă și ce se petrece sub ugerul ei și pesemne că era ceva care nu-i plăcea fiindcă și pielea de sub burtă

avea cutremurări dese și prelungi, deși în staul nu se trezise încă nici o muscă, iar coada nu înceta să bată aerul pleznind-o din când în când și pe fată pe spinare.

— Of, cum te prostesti tu și când ți-oi da eu acuma cîteva, zise Marioara în șoaptă, nervoasă, apoi tare și de astă dată direct : mamă, nu știu ce-are vaca asta astăzi, dă cu piciorul, ce să-i fac eu ?!...

— Vorbește-i frumos și stai liniștită, răspunse mama. Sare mai are ?

— Are.

— I-ai spălat ugerul cu apă caldă ?

— Da, răspunse fata iarăși nervoasă că era controlată astfel.

— Spune-i pe nume, și nu mai țipa așa ca o nebună, zise mama într-un tîrziu, prinsă de altele.

Acest dialog potolise parcă vita și Marioara îi apucă ugerul și apropiind oala apăsă. Laptele țîșni cu putere în pereții smălțuiți ai vasului împrăștiind spumă albă și miros crud de ierburi. Fata avu în aceeași clipă un surîs strîmb și cu amîndouă mîinile pe uger izbucni brusc în plîns, și lacrimile îi năvăliră peste obraji în boabe mari și repezi udîndu-i șorțul și genunchii dezveliți. Vaca suflă pe nări, răsturnînd copaia — care de altfel era goală — izbi cu coada, dar nu se mai mișcă și Marioara ștergîndu-se la ochi, continuă mulsul. Ca o răpăială de primăvară, plînsul îi trecuse...

Ea era fata care îl așteptase, făcîndu-se de rîs, pe Niculae al lui Moromete în paie în tindă, și se spusese pe urmă că a rămas borțoasă cu el. Era mică atunci, abia împlinise paisprezece ani, și se duse la clic pe furiș (mîncase pe urmă bătaie îndesată cînd se întorsese acasă), venise la ea o surată și îi șoptise la ureche că la alde cutare e clic și a vorbit ea cu un băiat să-l aducă și pe Niculae și acolo tot băiatul acela o să stingă lampa și o s-o scoată pe ea cu el în tindă. Asta era ceva care nu prea se făcea la un clic (stinsul lămpii), de obicei ieșea întîi băiatul fără să se bage de seamă cine e — și pentru asta ieșeau mai mulți afară și numai unul din ei rămînea pe întunerice în paie — și abia pe urmă era scoasă și fata, dar asta în văzul la toți și silită, împinsă cu forța și ea trebuind să se zbată și să se proptească în prag cu picioarele, să nu se spună după aceea că a ieșit cu voia ei. Nu erau însă siguri de Niculae și de-aia se hotărîseră să stingă lampa, ca să nu se vadă că băiatul n-ar vrea, ceea ce ar fi fost nemaipomenit, și s-ar fi băgat de seamă numaidecît că de fapt fata e aceea care vrea și s-ar fi făcut în felul ăsta de rîs. Se și făcuse, dar nu pentru mult timp și nu intrase în gura celor mari, ci tot a celor de seama ei care și aceștia uitaseră repede întîmplarea, mai ales după ce se dovedise că acolo în paie nu se întîmplase chiar nimic (nici măcar nu legaseră vorbă, să se ducă pe urmă el singur pe la ea și s-o fluiere seara să iasă la poartă). Bătaia primită pe urmă dimineața acasă, așa după cum îi spusese chiar mama tîrînd-o de păr, nu fusese din pricină că se duse la clic, la clic putea să se ducă, dar la ce clic și cu cine ? Acela la care fusese ea nefiind clic de fete mari, iar cea cu care se duse nefiind în orice caz, dacă era să te iai după ce zice lumea, (și lumea nu zice niciodată degeaba), fată mare. Se spunea că văduva lui Ilie Pipa, mama acelei fete, se culca ea cu un băiat într-un pat și în patu-ălălalt fata ei (pe care o chema Sora) cu alt băiat și că mulți flăcăi furau noaptea din podul casei părințești duble de grîu sau chile de tot felul de alimente fără de care muiera și fata ei nu le deschideau ușa și că se duceau acolo și petreceau, muiera aprinzînd focul și făcînd gogoși calde în untdelemn, iar flăcăii

venind pe lingă altele și cu țuică în tunică, sau cu vin, care mergea bine cu gogoșile. Ceea ce nu știa însă mama, dar ce știa foarte bine fata lipoveanului (și de aceea poate tăcuse milc în timpul păruielii) și știa și fata lui Ilie Pipa, iar Niculae știa fără să le fi văzut la față cine sînt, era că vara cele două fete se întîlneau deseori după-amiezile să păzească via și în covergă unde stăteau pitite se petrecea numai ele știau ce. Tirnuiala mamei și vorbele care îi ieșiseră după acel clic curmăseră, după cît se părea, prietenia ei cu Sora dar ceva se întîmplase totuși între ea și Niculae al lui Ilie Moromete, și anume nu ceva de care știau numai ei doi, de vreme ce venise cineva să-i spună că băiatul o să-și petreacă secerișul și treierișul aici în sat. Nu răsuflesse însă nicăieri nimic care să dea de vorbit.

Marioara terminase de mult, și cînd se ridică și ieși cu vasul plin, surisul ei strîmb era acum vesel și mama îi urmări pe furis, cu o privire bănuitoare, pașii și mișcările cu care urcă scara prispei și intră în tindă. Nu se știe ce nu-i plăcu, fiindcă deodată ridică brațul și o lovi în cap, cu o minie nesigură, parcă preventivă, dar nu mai puțin adevărată și fără greș, fiindcă în loc să se arate surprinsă și să se indigneze, fata se feri doar și se îndirji cu o împotrivire care nu mai avea în ea nimic spontan:

— Stai mamă la'n loc, vrei să-mi cadă laptele din brațe sau ce te-a apucat ?!

Ca și cînd asta ar fi fost grija ei, să nu-i verse mama laptele, pe care de altfel foarte grijulie îl puse jos și începu să se îndeletnicească cu vărsarea lui în diferite oale mai mari sau mai mici, la prins, la fiert, sau la dubă pentru strîns de vînzare.

— Cînd ți-oi rupe eu ție moașele, șuieră mama.

— Ce-ai cu ea, fă, interveni Adam Fîntînă de pe prispă, unde își făcea, pe îndelete, bocancii albi de pospaiul de la moară (el era responsabilul morii naționalizate a comunei). Ce tot o inghiontești de dimineață ?

— Stă în așternut dimineața și acum uită-te la ea, zise mama, dar omul nu se uită, își văzu mai departe de periat.

— Ce făcu, îți sări ție în cap ? continuă el. E fată mare, nu mai are paispe ani, se mărită miine poimiine și o să-mi plîngi mie pe cap cînd o să te duci pe urmă pe la ea și o să te dea bărbatu-său afară din casă.

— De ce să mă dea bărbatu-său afară din casă ?

— De-aia, ca să te miri tu, ca o proastă ce ești. Mai bine puneți mai repede masa aia, că trebuie să plec, n-am timp să stau la palavre cu voi.

— O să vezi tu ce-o să facă asta, las-o tu în voia ei, să vezi cum o să ia cîmpii.

— Și dacă-i ia, ce, îi ia pe-ai tăi ? Îi ia pe-ai ei, nu pe-ai tăi.

— Da, dar tot eu o să pătinesc, n-o să pătinești tu care stai toată ziua la nenorocita-aia de moară și nu mai știi nimic.

— De ce nenorocită ? exclamă lipoveanul. Și continuă îndată : nenorocită ești tu, că stai toată ziua cu gura pe fata-asta, în loc s-o lași în pacea ei să-și vadă de tinerețe !

— Unde vezi tu că n-o las ?! Vorbești și tu ca să ai aer în gură, răspunse mama cu un dispreț acum liniștit și prins de alte griji, în timp ce într-adevăr rostogolea de undeva din pod pe scară, o cergă uriașă

și cam ruptă pe care voia pesemne s-o cîrpească. Vezi mai bine, adăugă ea cu un fel de exemplificare, că s-a oprit ăla la poartă, Vasile al Moșei din Cotocești, ce-o mai fi vrînd și ăsta, a trecut și aseară pe-aici. „Du-te la moară, îi zic, acolo îl găsești“. Nu, că nu vrea să se ducă la moară.

II

Lipoveanul ridică barba de după genunchiul frînt și se uită. Nu zise nimic cînd văzu într-adevăr un om la poartă, nu dădu nici o încuviințare, își reluă vîxuitul și abia într-un tîrziu întrebă :

— Ce este Vasile, intră în curte, ce aștepți acolo ? Ce, ești milog de stai așa dimineață la poartă și nu zici nimic ?

— Bună dimineața, zise Vasile apropiindu-se și continuă să nu zică nimic, cînd ar fi putut să răspundă, dacă ar fi fost vorbăreț, că milogii vin ei la poartă, dar nu tac din gură, se milogesc de se-aude din capul satului.

Adam Fîntînă intră în tindă, se așeză la masă și începu să mănînce. Vizitatorul rămase afară, dar în apropierea pragului tindei și de acolo începu să spună ceva cu un glas înăbușit și monoton. Era un bărbat foarte tînăr, cu trupul subțire, aproape delicat, dar cu mîinile lungi, cu labele mari, crescute parcă la alt trup, groase și negre ca niște cazmale. În spusele lui reveneau des niște înși care se numeau ba Isosică, ba Plotoagă, ba Mantaroșie, ba Zdruncan și încă alții, pe care îi invinua în linii generale că după ce singuri au vrut să facă anul trecut aici în sat o gospodărie agricolă colectivă, tot ei pe urmă s-au apucat și au împiedicat-o să ia ființă, pe motivele că nu le convine, dar fiindcă i-a apucat raionul de lucrul ăsta, să nu zică cineva că n-au făcut, dar uite că nu vor oamenii...

— Și oamenii vor ? îl întrerupse brutal Fîntînă, inghițind flămînd mari bucăți de mămăligă dumaticată în laptele proaspăt. Oamenii vor, le mama lor de oameni, cînd m-am ridicat eu în ședință — și aici lipoveanul ridică un braț în sus drept ca lumînarea — am strigat, fraților, cine vrea să se înscrie să rămînă aici cu mine în clasă, n-a rămas unul, am rămas eu singur, să spună pe urmă domnul Isosică la raion că eu am gonit oamenii să nu se înscrie ! Și cînd am ridicat pe urmă chestiunea în organizație, de față cu instructorul Filip de la regională, ați tăcut toți din gură, ca să poată să zică Bilă despre mine că visez ! Va să zică eu visam și voi toți, ca niște deștepți, erați treji. Acuma veniți la mine să-mi spuneți, dar așa pe furie, pînă și la moară vă e frică să veniți, să nu vă vadă cineva și să-i spună lui alde Isosică sau Plotoagă că ați venit la mine fără măcinat, adică să-mi spuneți mie cine știe ce și să vă ia așa la ochi. Ce să-mi spuneți, mă, voi, mie ? Ce să-mi mai spuneți ?

— Dar ceva care e în interesul dumitale ești dispus să ascuți ? zise vizitatorul.

— Spune, zise responsabilul morii mai încrezător, avînd de astă dată în glas o suspiciune de altă nuanță, una cronică, devenind parcă a doua natură.

Și continuă să mănînce, în timp ce tînărul vizitator matinal continuă să vorbească.

— Și tu de unde știi de chestia asta ? spuse în cele din urmă Fîntînă cu un glas din care se vedea că crede tot ce i s-a spus, mai rămî-nînd doar de lămurit doar acest amănunt în ceea ce privea sursa.

— De la unul din ei, zise tînărul.

— De la care ?

— De la Plotoagă, Isosică, Bilă sau Zdroncan. S-ar putea să fie amestecat și Mantaroșie, care li s-a alăturat.

Plotoagă era președintele Sfatului, Isosică secretar de organizație de bază și referent la sfat, Bilă nu era nimic (adică nimic plătit, îl aleseseră însă în ceva cu denumirea de *Arlus*, — Asociația română de stringere a legăturilor cu Uniunea Sovietică — el era cu această sarcină, de care de altfel toată lumea știa că era foarte mîndru), Zdroncan secretar al sfatului, iar Mantaroșie cantaragiu la moară.

— Va să zică nu vrei să spui, zise lipoveanul.

— Ți-am spus, repetă tînărul, știu asta de la Isosică, Zdroncan, Plotoagă sau Bilă.

Nu-i mai spusese pe cei patru în aceeași ordine, ca și cînd s-ar fi ferit ca nu cumva să lase un indiciu oarecare despre cel de la care știa secretul dezvăluit.

— Și ce interes are unul din ăștia ca eu să știu ce-au pus ei la cale în privința mea ?! zise din nou lipoveanul neizbutind să dea de firul tainei.

Vizitatorul tăcea.

— Spune, mă, Vasile, tu n-auzi ce te întreb ?

— Ce să spun ?

— Ești surd ? Ce interes are unul din ăștia patru, care sînt împreună, ca eu să știu ce pun ei la cale în privința mea ?!

— Ce interes ? întrebă Vasile curios.

— Da, ce interes.

— Nu știu, zise Vasile mirat. De unde să știu ? Și adăugă cam supărat, ca față de cineva care tot nu aprecia valoarea dezvăluirii care i se făcuse : prea multe vrei să știu !

— Bine, Vasile, zise deodată lipoveanul cu o voce caldă, o să văd eu, bine că mi-ai spus ! Dar și mai bine ar fi fost, adăugă, dacă veneai la moară și-mi spuneai, te-aș fi crezut și mai mult, pe cîtă vreme așa, ce știu eu ce mai puneți la cale.

— Nu te costă nimic c-ai aflat, zise tînărul rece.

— Și pe tine ce te costă că mi-ai spus ?

— Tovarășe Fintînă, zise tînărul posomorit, eu nu ți-o dau asta ca bună, ți-o dau s-o știi, nu știu dacă trebuie să crezi sau să nu crezi.

— Asta nu mai era nevoie să mi-o spui tu, d-aia te-am întrebât de unde-o știi și ce interes are ăla care ți-a spus să știu eu, din moment ce el e cu ei. Plotoagă nu poate să fie, fiindcă el fără cumnatu-său Zdroncan și fără Isosică, n-ar fi nimic, Zdroncan nu poate fi contra lui cumnatu-său Plotoagă (contra ălorlalți doi, Isosică și Bilă, poate), dar numai ei doi, fără Isosică, nu poate el, cumnatu-său Plotoagă, și atunci tot nimic n-am făcut. Mai rămîne Isosică și Bilă. Bilă poate fără Plotoagă și Zdroncan, dar nu poate fără Isosică și iar n-am făcut nimic. Ar însemna că e Isosică. Isosică este ? se holbă Fintînă cu barbă cu tot ca și cînd o astfel de idee l-ar fi pocnit în cap și l-ar fi căpiat chiar și ca ipoteză.

— Nu știu, zise Vasile supărat. Și repetă : prea multe vrei să știu !

Și se ridică, își luă bățul pe care îl lăsase răzimat de zidul casei și plecă încet, cu spatele la cei din casă și i se văzu îndelung mersul pînă la poartă, egal și impenetrabil ca și dezvăluirea pe care o făcuse.

În acest timp Marioara dispăruse în odaie și când acel Vasile se duse, ieși în prag gătită de plecare.

— Unde te porniși tu acum de dimineață ? sări mama ei.

— Mă duc nițel pe la surata Ilinca, răspunse fata cu o sugestie în glas a unei neînsemnătăți atât de mari a ceea ce urma ea să facă la surata ei, că abia așa o făcu pe mamă bănuitoare și o alarmă mai rău decât dacă ar fi spus că se duce să se mărite pe furis.

Mama puse mâna pe vătraiul din vatră și îl ridică crincenă în aer :

— Dezbracă-te și stai acasă că-ți rup spinarea !

— N-auzi că mă duc nițel și mă întorc acușea, ce tot ridici vătraiu-ăla la mine, parcă aș fi a lui Ghice.

A lui Ghice era renumită ca și Sora lui Ilie Pipa, dar pe deasupra mai punea și mâna când se nimerea, lua de sub ochi, cu toate că maică-sa o deșela cu o bătaia. Șterpelea orice, de la gheme de lână, pînă la ace sau iglițe și o dată o văzuse cineva furînd chiar și un pui de pe drum și băgîndu-l sub șort.

— Păi ce, asta e în firea ei ? zise tatăl ridicîndu-se de la masă și făcîndu-și cruce. Lasă, fă, fata în pace, să se ducă, nu rămîne acolo, n-o mănîncă nimeni și dac-o s-o mănînce o să strige și ea, e lume... Du-te Marioară, hai, dar întoarce-te repede, că nu șade bine să pleci de dimineață de-acasă, rîde lumea...

Fata trecu pragul și se dădu jos de pe prispă. Schimbase rochia, se spălase pe picioare și încălțase niște sandale, dar se vedea că nu erau cele mai bune lucruri pe care le avea, să nu se spună pesemne că s-a dus la ai lui Moromete de dimineață gătită, când lumea are treabă și poartă alte haine. Cu o expresie buimăcită mama lăsă vătraiul din mînă și se luă după ea. O strigă cu o voce de mamă blîndă și înțelegătoare :

— Marioară.

Și cînd fata se întoarse, deodată o imploră :

— Marioară, nu te duce tu la ăla, maică, acum de dimineață, fă și tu o dată cum te rog eu, dezbracă-te și treci în casă că avem treabă să cîrpinim cerga-aia, vine seceratul și treieratul și n-o să avem cu ce înveli căruța și pune griul...

— Lasă-mă, mamă, în pace, ți-am spus că mă întorc repede, ce tot îi dai zor cu treieratul și seceratul...

Și îi întoarse spatele și se duse, deschise poarta și i se văzu capul pe lîngă vîrfurile ulucilor, mergînd grăbită dar cu pas măsurat, ca orice fată care a plecat într-un loc unde are treabă, nu unde se pierde timpul. În casă, Adam Fîntînă, cu un picior pe ducă, o mai întrebă totuși o dată pe muierea lui ce-are cu fata. Femeia spuse atunci ceea ce înainte nu vrusese să dea pe față, că aseară a strigat-o cineva la poartă pe Marioara, fată sau băiat, n-a înțeles bine și i-a șoptit că mîine vine Niculae al lui Ilie Moromete în sat, și stă pînă se termină treieratul.

— Și ? întrebă omul neînțelegînd.

— Și ! făcu femeia. Vezi-ți de-ale tale, cînd ai s-o vezi aci în casă cu burta la gură să nu zici că n-am ținut-o din scurt.

— Da' ce e între ea și Niculae al lui Moromete ?

— Nu e nimic, răspunse femeia după o ezitare.

— Păi dacă nu e nimic, ce-ai cu ea, creștino, nu poți s-o lași în pace ? E fată trecută de douăzeci de ani, unde vrei să găsească un bărbat, la tine în vatră ?

— Ala nici nu se uită la ea și ea de cinci, șase ani...

— Ce e de cinci, șase ani?! se miră tatăl, coborînd de pe prispă și luînd-o și el spre poartă. De ce nu zici tu de zece ani, ce mi-e cinci, șase ani, ce mi-e zece.

Și se îndepărtă și el pe lângă garduri, asemeni fetei, luînd-o însă spre acea parte a satului dinspre care se auzea cîntecul rar al motorului morii, care pe vremea aceea mergea cu uleiuri grase, scoțînd pe un burlan rupt, în același timp, zvîcnituri de fum și un zgomot ca de jucărie, care izbea într-un fel vesel urechea celor care treceau prin apropiere. Iar muierea rămase acasă singură, să coasă cerga și cu gîndul în două părți: cu grija spre fată care se făcuse mare și nu vroia să mai asculte și cu pornirea spre bărbat, care în loc să sară și s-o oprească, o lăsa să plece dimineța prin casele altora, să se facă de rîsul lumii...

III

Casa Moromeților era așezată la șoseaua mare și se putea ajunge la ea ușor din orice parte a satului. Casa era veche, dinainte de primul război și numai pridvorul, grajdul și finarul erau făcute mai de curînd. În pridvor era văzut de obicei Moromete, care părăsise prispa de dinainte de cel de-al doilea război și dormea acum aici și ridicase în același timp de-a lungul prispei un parmalic cu cite-o floare romboidală tăiată în mijlocul fiecărei scînduri. Sub pridvor își construise o pivniță plină cu butoaie și putini în care intrai ridicînd o trapă chiar de lângă pridvor, de pe prispă, care acum era din scînduri, ca și dușumeaua celor două odăi din casă, altădată din pămînt.

Aici, în pridvor, veneau la el de cite două trei ori pe săptămînă și cite unul aproape în fiecare zi — uneori chiar și de două ori pe zi — prietenii lui politici de după Iocan, foști liberali, ca și el, Nae Cismaru, Costache al Joachii, Matei Dimir și Giugudel. Cu ei bătuse muntele ani în șir. Cu Cocoșilă se împăcase într-o vreme, dar tot nu putuse să fie între ei ceea ce fusese pe vremea lui Iocan și se vedeau rar și pentru scurt timp, cu toate că încet, ca dintr-o lungă boală, Moromete își revenise.

Arăta mereu în plină putere, și se găsiră destui care să spună că anume jucase el comedia cu căzutul la pat, ca s-o poată goni pe Catrina de-acasă și să se însoare cu alta. Presupunerea nu se confirmă dar era adevărat că arăta foarte senin și se uita pe drum ceasuri întregi exact ca pe vremuri, fără să aibă adică nevoie de nimic din afară ca să se simtă trăind. Și cînd fata intra adesea în curte — după mărițișul ei cu Sandu, Tita nu se mai întorsese fiindcă avea de la el un băiat care moștenea casa și după plecarea lui Niculae, Ilinca era acum singurul copil care mai sta pe lângă părinți — alergînd cu acea spaimă care la vîrsta ei semăna tot atît de bine cu bucuria și îi spunea: „Tată, a murit cutare!“ ai fi zis că la această știre Moromete avea să tresară și măcar din gură să spună ceva de bine de cel care nu mai era. „...Pe mă-sa, răspundea el într-adevăr după un moment de reculegere. A murit fiindcă n-a mai avut zile!“ „O să ai tu mai multe, o să trăiești cît lumea“, răspunsese într-o zi Catrina cu un glas înfiorat, de teamă și de îndoială, fiindcă de atîția ani de cînd se ducea la biserică ea aflase nu fără neli-niște că în ochii Mîntuitorului păgînul e mai nevinovat decît cel ce cunoaște învățătura, dar n-are destulă credință. „Nu, că o să trăiești tu cît lumea, îi răspunse și Moromete cu nepăsare. Crezi că dacă te

duci la biserică o să trăiești mai mult ca alții!“ „Nu, zise și mama, dar barim cât trăiesc să nu trăiesc în întuneric! Ce-o fi pe lumea ailaltă o să vadă Domnul Cristos!“

Adică o să vadă el cine merită să fie ales să trăiască alături de el și cine trimis în smircurile unde domnește *Cinenupoate* (astfel îi spunea ea adesea diavolului ferindu-se să-i rostască numele; dar de ce considera ea că diavolul e „Cel ce nu poate“, era greu de înțeles, când știa bine ce putere avea el asupra oamenilor; vroia poate să spună că n-o avea și asupra lui Dumnezeu și a celor ce urmau învățătura lui Cristos? Aici Moromete ridica din sprâncene și le dădea într-o parte, confirmând subțirel: „Așeae!“ făcea. Și se înghesuia singur în sine cu un gest care vroia să spună că nu e rău ce zice ea, așa o fi, gest de bunăvoință merit s-o domolească și s-o facă să uite cu timpul istoria dusului lui la București la cei trei).

Revenindu-și, lui Moromete îi revenise și gustul pentru politică și se uita foarte intrigat la acești oameni noi de pe la sfatul popular (nu se mai spunea primărie) care îi intrau în curte și îi vorbeau ca și când nu l-ar fi cunoscut și n-ar fi știut cine e. El nici nu le zicea nimic când îi vedea cum i se urcau pe scara podului, cum apreciau cu glas tare cam cât porumb era acolo și cam cât trebuia să dea din el la prețul oficial drept cotă către stat. Avea aerul că dacă ar vorbi ar strica totul, în timp ce, după el, făcea să stai și să te uiți la ei fără să te sature cu riscul că puteai după aia să pierzi câteva coșuri de porumb. Fiindcă nici măcar nu dădeau bună ziua când îi intrau în curte! Îi făceau apoi o hîrtie, i-o lăseau pe pridvor și plecau, atrăgîndu-i doar atenția că dacă nu se duce singur cu porumbul vor veni atunci tot ei, de astă dată cu căruțele. S-a dus vremea, ziceau ei, când cu porumbul acela domnul Moromete cutreiera munții și făcea negustorie (ca și când cuvîntul negustorie ar fi fost ceva de rușine!). Gata cu negustoria domnule Moromete, jos negustorii. S-a dus și vremea când se repeziseră toți în tovarășul Niculae, fiul dumitale care vă ruga cu frumosul să înțelegeți. Dumneata ar trebui să fii în frunte, să arăți că l-ai înțeles, nu să stai și să rizi de noi cu alde Nae Cismaru și Costache al Joachii. Lasă că știm noi! L-ai mai făcut și pe Cîrstache unealta dumitale, că nu ți-au ajuns Matei Dimir și Giugudel. Vedem noi! Vorbim noi mai tirziu.

Moromete surîdea: „Auzi, mă, Matei, ce zice lipoveanul-ăsta, că tu și cu Giugudel (și l-a mai adăugat și pe Cîrstache la rînd) cică sînteți uneltele mele. Adică cum *unelte*?“ (Era un cuvînt din ziare, prin care erau desemnați astfel acei țărani care continuau încă să fie în relații pașnice cu chiaburii, alt cuvînt necunoscut în sat prin care erau desemnați cei cu stare). Prin unelte, Moromete dădea de înțeles că se gîndește la o furcă, o sapă, o greblă... Iar în ceea ce privește porumbul nu zicea nimic. Cum o să se ducă să-l dea?! Asta ar fi fost culmea. Să vină ei să vedem o să i-l ia cu forța?!

Și într-adevăr nu veniră. În anul acela. Dar în anul următor i se urcară liniștiți în pod și îi luară câteva zeci de coșuri, din cele câteva sute, eliberîndu-i și o hîrtie pe care îl puseră s-o semneze și îi dădură și niște bani, cam a zecea parte din prețul cu care se vindea porumbul pe piață, la munte ca și la baltă. Nu reieșea de nicăieri că i s-a luat ceva, ci pur și simplu *s-a predat* cantitatea cutare contra cost, ca orice marfă. Nu era cine știe ce, dar se zvonea că nici la munte nu mai avea voie să se ducă.

„Ce-i facem, mă, Costache, îl întrebă el pe Costache al Joachii îndată după aceea. Ce facem, mă, Nae?!“ „Ce să facem, răspunse Nae, întreabă-mă să te întreb! Întreabă-l mai bine pe băiatu-ăla al tău, că el trebuie să știe“. Costache, fără să se omoare cu firea, se arăta nepăsător și spuse că probabil sînt tot chestii de-astea care semănau cu istoria cu seceta din Moldova cu deosebirea că acum n-aveai încotro și trebuia să dai ceva. Dar zece duble dintr-o sută nu sărăcește nimeni.

În anul următor însă istoria se repetă, de astă dată nu numai la grîu și la porumb ci și la floarea-soarelui, la carne, la lapte și la lînă. Mai mult, se judeca numărul de oi după suprafața de pămînt, chit că Moromete, de pildă, mai rămăsese doar cu o oaie. Păștea pe-acolo prin grădină, și nu înțelegea nimeni de ce n-o dăduse odată cu celelalte șapte-opt pe care le vînduse, după cum spuse el, din pricina ciobanilor, care le mulgeau pe izlaz și nici lînă nu-i ieșea cine știe ce. El nu spunea că stofele se găseau acuma la un preț mai ieftin la cooperativă și că fetele și mama nu prea se mai arătară dornice ca altădată să mai întindă războiul de țesut în casă în timpul iernilor (singure velințele mai rămîneau.) „Ce zic, mă, Matei, ălalți oameni?“ îl întrebă el pe Matei Dimir cu uimirea lui enormă, ca și cînd asta l-ar fi interesat mai mult, ce ziceau alții, decît faptul în sine că nu mai putea merge la munte. „Ce să zică, se răsti Matei, (așa era felul ăstuia, semăna pe undeva cu Cocișilă, cu deosebirea că totul la el rămînea la răsteală, nu ieșeau prea multe cuvinte din creierul lui). Nu zice nimic, ce să zică“. „Cum, mă, nu zice nimic, sărea Moromete ca și cînd nu i-ar fi venit să-și creadă urechilor, adică cum nu zice nimic? Păi ei nu vād?“ „Și ce dacā vād?“ „Cum ce dacā? Adică cum?! Ce treabă e asta?!“ „Treabă, ce să fie, se răstea Matei Dimir silindu-se ca răsteala lui să se transforme într-un răspuns, adică asta era, vedeau dar nu ziceau nimic, ce puteau să zică la urma urmii, că le place? Omului, de cînd e el, îi place să ia, nu să dea! Parcā înainte, zise el, cînd dădeai dublul de porumb cu un pol și metrul de americană era tot un pol, îți plăcea? Dar ce puteai să faci, să umbli gol? Acuma america e mai ieftină!, în schimb nu te mai lasă la munte!“ „Lasă că n-a fost el niciodată dublul un pol, nu mai vorbi tu degeaba“, răspunse Moromete cu reproș că adevărul putea fi astfel răstălmăcit chiar de prietenul său cel mai bun și întrebările lui se incurcau în felul acesta într-o istorie încilcită de prețuri care nu-l interesa, fiindcă nu asta vroia el să știe, dacā se trăia azi mai bine sau nu decît ieri. „Cum, mă, Matei, revenea el după cîteva zile, pe altă cale, cînd se vedeau din nou, să dau eu cotă de la o oaie, mă?!“ Adăugînd că nu atît contribuția ca atare îl neliniștea, recunoscînd că un medic în sat, o casă de naștere, un dispensar, un cămin cultural, o școală nouă, și alte „realizări“, care au grijă ăștia să-ți împuie capul cu ele, fără să mai vorbim de șantierelor pe care mulți dintre ei plecau și își cîștigau o piine, dar care era rostul aici, să te pună să dai zeci de chilograme de lapte, de carne și de lînă, de la o singură oaie?! Ce era aia, oaie sau magaoae? În ce lume intrau ei în felul ăsta și care era partea lor în ea, să fie cei cu oaia, adică cei căroră avea să li se ceară în viitor altele și mai gogonate decît li se cerea acum, și la asta să se rezume tot rolul lor, sau într-adevăr avea să se schimbe lumea din temelii cum zicea și să fie chemați să ia și ei parte la ceea ce avea să aducă în bine această schimbare?

Fiindcă iată de pildă fonciirea, acum că Moromete nu mai avea bani, revenise, o simțea: Nu mai era de glumă. I se trimeteau prin Ilie

Micu, piticul satului, care mai era încă ținut pe-acolo pe la sfat, singurul care mai rămăsese dintre slujbașii vechii primării, niște hîrtii în care i se spunea că pentru fiecare zi de neplată a fonciirii i se majora cu nu știu cît zero virgulă zero cinci, șase sau zece la sută din suma totală și că asta mergea crescînd, mai bine, i se spunea cu nepăsare, să se ducă la sfat și să-și achite ce avea de achitat că altfel suma se îngreșă singură „în detrimentul dumatiale, ți-o spun cu lacrimi în ochi“, zicea unul Bilă care nici măcar nu știa ce rol avea pe-acolo, dar care totuși se dovedea că era el la curent și știa ce spune. Bineînțeles că Moromete nu se duse, cum să se ducă chiar așa de la începutul anului, era destul timp pînă la toamnă, dar ajunsese curînd să nu mai știe nici cît avea de plată și nici dacă, așa în general, se putea plăti, dat fiind că aceste majorări la rîndul lor se majorau și ele și acestea la rîndul lor sufereau și ele de o majorare la majorare, și așa mai departe.

„Ce fac eu aicea, domnule“, zise el ducîndu-se totuși la sfat cu aceste hîrtii, uitîndu-se nedumerit la Zdroncan (noul secretar care îi luase locul lui Oprescu, unul din băieții lui Traian Piscică). „Ce este, nea Ilie?“ îl întrebă Zdroncan fără să-și miște ochii din hîrțiile în care scria cu cerneala lui violetă. „Mă, Zdroncane, păi eu degeaba plătesc acum în fața ta!“ începu Moromete. „De ce degeaba?“ „Păi fiindcă pînă îmi faci tu chitanța, suma s-a și majorat și trebuie să-ți plătesc din nou, și pînă îmi faci iar chitanța, iar s-a majorat, și așa mai departe“.

Nimic, nici o tresărire din partea celuiilalt. Și doar se spusese în fața lui cuvinte menite să-i întindă măcar un zîmbet, și un zîmbet face uneori pe doi oameni să treacă peste hotare care altfel nu se trec niciodată. „Nu-mi plătești mie, du-te la referentul încasator principal“, răspunse Zdroncan fără să-l audă bine, nu-i ardea lui de dedesubturile lui alde Moromete, nu era acuma timp de dedesubturi de-astea. Astea erau bune cînd era Aristide primar !

Oftînd, Moromete se duse la referentul încasator principal, care luase locul atît vechiului receptor cît și agentului său de urmărire, Jupuitu, scoși la pensie sau dați afară, nu le ducea nimeni grija, se aranjaseră ei bine cît fuseseră la putere. Așa se uită la Moromete, dar tot fără să-l vadă și nu vorbi cu el pînă nu-și aruncă întîi o privire în vrafal de hîrtii cu care omul venise nedumerit de-acasă. Îi arătă apoi și el ceva tipărit, cu pasajii subliniate cu cerneală roșie, zicînd că după ele și-a orientat și el calculele, nu le-a făcut din capul lui. Și îi făcu semn spre ușă : mai multe n-ar avea ce să-i mai spună, nici măcar nu-l interesa dacă țăranul plătea sau nu plătea.

IV

„Dar să zicem, continua Moromete, adresîndu-se prietenilor lui liberali, eu, dumneata, dumnealui, eccetera, dat fiind că statul are nevoie de parale nu mai sîntem ca pe vremea regimului burghez al moșierului, ...de moșieri, cu sămînța lor, de unde i-au mai scos și pe-ăștia, care știți și voi alde Costache și alde Matei, că se luă moșia mare a coanei Marica îndată după ălălalt război, și nu acuma, dar dat fiind că nu mai ei au nevoie de bani, noi n-avem, să zicem că fonciirea trebuie achitată. Orice stat, nu așa, are funcționărime de plătit și toată lumea e datoare. Dar Valache a dat tot ce i se cuvenea și n-a zis nimic nici de cîrciumă, cînd i-a închis-o, știți cum îi plăcea lui să bea cu notarul și primarul. Le făcurăm bine pe toate alelalte și rămase nere-zolvată cîrciuma lui Valache. Nu zic de moară și de păduri, care trecură

la stat, așa consideri dumneata din punct de vedere că să nu mai existe oameni cu averi, foarte bine, dar Valache ce bogat îl găsiși? În fine, să zicem că dat fiind că alcoolul e monopolul statului, eu, stat, ți-am dat autorizația de desfacere, eu ți-o retrag, am eu alte planuri cu meaturile, mă privește! Dar ce-i făcură ei cu alde Gae și ăia care mai erau cu ei? Că Valache nu plînge el după cîrciumă — ce cîrciumă, avea acolo cîteva sticle, îi plăcea și lui să stea cu alde notarul și primarul care era, sau cînd ăștia aveau treabă, cu domnul Gogu Pișculescu, săracul, pe unde o fi și ăsta — dar ați auzit și voi cum au intrat peste el, și alde Gae a ridicat ciomagul lui cu care păștea altădată oile oamenilor pe izlaz, și a izbit cu el în masă... Că pe mă-ta de chiabur, scoate și plătește impozitele! Valache, spun unii care l-au văzut, cum era el cu obrăjii cam grași, uite-așa au început să-i tremure fălcile și se uita așa la ei și asculta cum îl injura Gae, ți-închipui, pe un om care nu-i făcuse nimic, că i-ar fi spus el dacă era la mijloc o răzbunare și zice Valache, de ce mă injuri dumneata, ce ți-am făcut eu ție, scoate și plătește, zice, facuți și dreguți de chiabur, te învățăm noi minte să mai unelțești... Am plătit, zice Valache, și-i arată chitanțele, dar ăla care nu știe carte ce să înțeleagă el, nici n-a vrut să se uite, îi da zor că îi arată el... Pe urmă au ieșit de-acolo și au plecat. Știți și voi ce i-au făcut pe urmă: tot Gae l-a dat în judecată pentru că nu și-a achitat impozitele, s-a dus Valache la Palamida la înfățișare, cu avocat. Onorată instanță, c-o fi c-o păți, uite chitanțele că învinuitul și-a plătit îndatoririle care i se cuvin, cerem achitarea. Atunci s-a ridicat judecătorul și, zice, probele sînt necorespunzătoare, conform declarației martorilor. Ce martori? Că toată lumea știe cum umbla săracul Valache pe la sfat să joace table cu ei, și că alții mai injurau, dar ce zic eu injurau, alde Stan Ciocea l-ați auzit și voi cum spunea cu gura mare că nu vin ei mai repede americanii ăia să-și facă un țilv și cu el să bea singele lui alde Isosică și Adam Fintină. Și n-a venit nimeni să-l aresteze! L-au ridicat ei mai pe urmă, dar nu din pricina asta. Dar pe Valache, care nu mai știa cum să le intre în voie, îl băgară la beci.“ „Cică o să iasă acum, lunile astea, zise Giugudel, care era totdeauna cel mai bine informat...“ „O să iasă, continuă Moromete, dar cum să mai trăiască acum omul ăsta în sat? Fiindcă eu înțeleg dacă vii dumneata la putere să te răfuiești cu ăl care a făcut rău, țineți minte cum îi scoaseră legionarii pe alde Voicu Cîinaru și pe Gîjiilă și îi bătură cu funiile ude în fața primăriei. Gîjiilă a și murit pe urmă, nu știu cît erau ei de vinovați de ce ziceau ei că făcuseră, dar ce, cine ți-a dat ție dreptul să judeci cum te taie pe tine capul, de ce se cheamă că există justiție? În tot cazul normal era ca ăia doi legionari care au dat cu frîngiile să pui acuma mina pe ei și să-i belești, nu pe Valache. Ași! Unul din ei e pe la București, tramvaist, iar ălălalt își vede de treabă aici în sat, are chiar onoarea ca ulița aia din deal de la marginea satului unde stă el, să-i poarte chiar numele, ulița legionarului, așa îi spun muierile.“ „Cică l-ar fi întrebat alde ăsta al lui Bragadiru pe Gae, zise iar Giugudel, care e fapta de care se face vinovat Valache, ce faptă zice Gae, vezi să nu te trimit și pe tine după el. Accept să mă trimiți, zice al lui Bragadiru, dar mult nu pot să stau acolo și cînd ies să fie al dracu care nu-ți rod beregata.“ „Asta nu știam, zise Moromete, și Gae ce i-a răspuns?“ „Singur, zice, ai intrat la ascuțirea luptei de clasă, a zis Gae. Să nu crezi că mi-e frică mie de tine. Și l-a luat și pe-ăsta și l-a trimes la raion.“ „L-a băgat la zdup?“ întrebă Moromete. „Păi dar! Un an de pușcărie, mă, stă

acolo alde al lui Bragadiru, îi pune la muncă, se duce alde muierea-aia a lui și-i duce de mîncare să ție la metri cubi, că așa cică, are de săpat atîția metri cubi, dacă îi face, îl eliberează înainte de termen. Și cică îi mai dă și niște bani!“ „Așa închisoare zic și eu, exclamă Moromete cu un entuziasm probant. Și crezi tu că ăsta al lui Bragadiru o să-i roadă beregata lui al lui Gae după ce iese? Așa se lăuda și alde Nae Marinescu că dacă el îl prinde pe Gae că-i intră în curte și i se urcă pe scara podului îi dă una și îl lasă lat. Ei și cînd veni Gae și intră în curtea lui fără măcar să bată la poartă și îl puse să dea două căruțe de porumb cotă, nu mai zise alde Nae nimic. E drept că Gae nu s-a ostenit să se urce el pe scara podului și zice, de-aici se predă imediat două căruțe, taie-i domnului Nae Marinescu chitanță de încasare la preț oficial și să mergem mai departe. Bine, mă, Nae, zice alde Boldeată, după cîteva săptămîni, că n-ai putut să-i tragi una lui Gae atunci pe loc, mai înțeleg, că erea milițianul cu el, dar spunea alde Tănăsache al Gării că v-au văzut pe urmă pe-amîndoi la *meatè*, tu plăteai. Mînte al lui Tănăsache al Gării, eram acolo întîmplător, n-am și eu voie să beau o țuică? Ba ai, dar Gae cică erea singur, de ce nu i-ai tras una? Ce să-i tragi, mă, zice, ăsta a înnebunit, nu e zi să nu trimită cîte doi trei cu milițianul la judecată. Fugi că minți, mă, alde Nae. Zi mai bine că ți-e frică să nu te treacă la chiaburi, că atunci ai dat de dracu, îți ia toată agoniseala. Mă, Tănăsache, așa e cum zici tu, ce dai acuma ca cote, e un zero pe lîngă ce dai pe urmă dacă te trece la chiaburi. Nici nu știi ce frică mi-e, îmi rămîn copiii neînsurați... Mira-m-ași să scape el multă vreme stînd la rubrica mijlocași, mai spuse Moromete. Dar nu asta e problema! Că dacă azi îi faci ăstuia și ăluia ceea ce îi faci, cine te mai împiedică să vii și peste alde Costache al Joachii și să-i faci și lui la fel, chit că el n-are nici în clin nici în mîncă cu ceea ce se cheamă un chiabur!? Nu mai vorbesc de mine care am două loturi, încheie Moromete cu un glas totuși foarte liniștit. Dacă n-ar fi Niculae, mai spuse el, demult ași fi luat-o și eu pe urmele lui Valache!“

Era exact ceea ce gîndeau și prietenii lui în clipa aceea. Asta nu-i împiedica însă pe niciunul dintre ei să vină mai departe la Moromete în pridvor. Li se părea că dacă și pe ei ar fi început acel Gae să-i ia la ochi, asta ar fi fost sfîrșitul lumii. Iar dovada că era așa, erau chiar adunările acestea ale lor, în ciuda amenințărilor lipoveanului sau ale celui Gae: nu li se întîmpla nimic și se reîntilneau totdeauna liniștiți, luînd-o de unde rămăseseră.

V Nemaiputîndu-se duce la munte, Moromete, după oarecari ezitări, îi ceru bani feciorului, lui Niculae. De la cei doi, Paraschiv și Achim, n-avea ce să ceară. Paraschiv izbutise într-adevăr să-și facă o casă în Colentina și izbutise chiar să tragă și lumină de la stîlpi și să facă pac, cum zisese el, cînd intra în ea, dar se îmbolnăvise de oftică, tușea de răsuna casa aceea a lui pe care și-o ridicase mîncînd numai pîine cu cartofi, Moromete fusese la el odată s-o vadă. Îl pensionaseră pe Paraschiv care era și el în partid, cu toate că după un pahar de vin începuse să-i spună lui tat-său că nu le dă comu-niștilor nici un an. Era înainte de abolirea monarhiei și Paraschiv, nu se știe de ce, era regalist și arăta indignat că se zicea despre rege că nu mai face nimic, că ar fi adică (și asta îl supăraseră pe Paraschiv cel mai tare) un *manochin*. De ce *manochin*? se stropșise el la taică-său,

că zic ei? (comuniștii adică, din rîndul cărora făcea și Paraschiv parte), și prins de o pornire ciudată se înroșise de furie și începuse să tusească. Du-te în sat, zice și spune-i lui Stan Ciocea că eu țin cu el. (Asta era un fruntaș țărănist care avea circiumă aproape de Aristide). De ce credea Paraschiv că îl mai poate încălzi pe Stan Ciocea ținutul asta al lui tocmai de-acolo de unde era și mai ales acum după ce pierduseră puterea și nici nu erau semne că ar mai fi putut-o recîștiga vreodată? Nu era de-a bună cu tusea asta a lui, om tînăr scos la pensie... Însemna că nu mai putea munci, deși se spunea că acum oftica se vindeca de tot cu o doctorie nouă care se numea penicilină... Cît despre Achim, îi dădea înainte cu „Consumul lui alimentar“, dar zicea că duce lipsă de capital, că altfel... ar ajunge adică mare negustor!

Spre bucuria lui Moromete, Niculae îi trimise numaidecît bani. Însemna că avea, că adică era bine plătit acolo la Pălămida și Moromete nu așteptă să treacă prea mult timp ca să-i ceară iar. „N-am bani, domnule, îi scria el ca să se justifice, cu ortografia lui din 1900, mă apasă lipsa de bani și aștia de la sfat mă apucă de patru mii de lei (sau de cinci, sau de trei, după distanța în timp pe care o puneau el între o scrisoare și alta). Dacă îmi dai o mie de lei, se plîngea el, și îmi ceri să-ți dau ție pe ea un leu, pierd mia, că n-am de unde să-ți dau leu-ăla!“ La început răspunsul lui Niculae nu întîrzia și îi trimetea suma cerută, dar fiindcă scrisorile deveniseră pe urmă prea dese, nu-i mai răspunse la ele prin mandat, ci prin tăcere, lăsînd să se scurgă cel puțin o lună pînă să-i expedieze ceva. Moromete se făcu că nu înțelege și începu să ia trenul spre Pălămida. „N-ai primit scrisoarea mea?!“ îl întreba pe Niculae fără prea multe ocoluri. „Ba am primit-o!“ răspundea Niculae. „Păi dacă ai primit-o, atunci de ce...“ Dar nu îndrăznea totuși să-l ia direct la rost, luîndu-l totuși în felul acesta.

Niculae, cînd îl vedea la poarta Comitetului de partid așteptîndu-l, abia izbutea să-și ascundă nemulțumirea. Nu înțelegea, îi spunea el tatălui, de ce îl căuta? Din moment ce el nu-i trimisese bani, nu era limpede că nu putuse, că n-avusese? Ce adică, credea că a uitat?!

Și într-o zi își ieși din pepeni și îi spuse că s-a săturat, pentru cît l-a ținut el în școală, i-a trimis bani destui și de-aici înainte n-o să-i mai dea nici-un leu. Nu există scrisoare pe care să fi primit-o de la el și în care să nu fie vorba decît de bani și niciodată nu l-a întrebat și pe el ce mai face și cum o mai duce — cel puțin, cît a fost militar a primit o singură scrisoare, fiindcă știa și el că acolo n-ai leafă, n-ai ce să ceri. Gata, s-a sfîrșit și cu istoria asta. De-aici înainte n-are decît să facă ce-o vrea, dar să-și ia gîndul că o să-i mai trimită vreun sfanț!...

„Sfanț! șopti Moromete deodată înmuiat și începu să clatine din cap a reproș. Păi, mă, Niculae, exclamă el cu o duioșie care îți chema înțelegerea pe-aci pe-aproape, pe lucruri mici, dar adevărate și de neînlaturat, dacă eu ași avea, crezi că ți-și cere eu ție?!“

Dar nu-i mai merse comedia aceasta a uimirii totale nici față de fiul său. Niculae continuă să strige că îi ajungea și că dacă pînă acuma i-a tot dat, a fost din pricina mamei, că s-a gîndit la ea că n-are. Ei, o să-i cumpere de-acum încolo tot ce-i trebuie ei de îmbrăcăminte și încălțăminte și lui n-o să-i mai dea absolut nimic. Asta era, și să nu-l mai vadă pe-acolo, că n-avea ce să mai caute.

În tot timpul acestei ieșiri nestăpînite Moromete se fițiise pe scaun ba înainte, ba îndărăt, și pe chipul lui apăruseră și se topiseră rînd pe rînd ba mînia și protestul, ba rugămîntea prefăcut naivă, însoțită de

încercarea, repede curmată de minia mai mare a fiului, de a o da pe glumă, ca să-i alunge băiatului supărarea. Erau la restaurant și mîn-caseră împreună și aveau între ei și o sticlă de vin și totul începuse de la o vorbă a tatălui, care spusese la un moment dat fără nici-o urmă de bucurie că își vedea fiul și se afla cu el la un pahar de vin: „Veni pe la tine zilele trecute Enache al Cîrstichii!“ „Ei și?“ răspunsese Niculae. „Nu puteai să ne trimiți și nouă o sticlă de untdelemn?“ „O sticlă de untdelemn! îi sârise atunci lui Niculae țandăra, au ajuns țaranii să ia untdelemn de la oraș, mîine poimîine o să aveți pretenția să ieșim noi la plug și să vă dăm și pîine! Ei, uite, eu n-o să-ți mai dau nimic, dacă e vorba pe-așa!“

Și o ținuse aproape o jumătate de ceas în același fel și din ce în ce mai aprins de furie. Că nu le mai plăcea să muncească pămîntul, că altădată făceau cite cincizeci șaizeci de chilograme de untdelemn pe an și că acum nu mai făceau nimic, le plăcea să le dea alții de-a gata (nu spunea că untdelemnul și împreună cu el și floarea-soarelui constituia acum monopolul statului, sămînța trebuia predată, contra cost, firește, și că din pricina asta nu mai semănaseră nici ei, în anul care venise, floarea-soarelui sau semănaseră prea puțină), că nu mai vor să hrănească păsările cu urzici cu mălai și porcii cu lături, le dă acuma făină de grîu amestecată cu lapte, să facă porcul carnea dulce, și pe de altă parte se plîng că n-au pîine în casă, iar porcul îl vînd la speulă pe piețele Bucureștiului să-și cumpere aparate de radio și butelii de aragaz, că asta le lipsea, încolo le făcuseră bine pe toate! La cooperativă le place că sînt mărfuri și unelte agricole ieftine, dar cerealele ei ar vrea să le vîndă de zece ori mai scump profitînd de faptul că statul n-are încă rezerve ca să desființeze de tot cartelele și să-i scoată din circulație cu produsele lor pe care le vînd la astfel de prețuri. Gata, nici nu vrea să mai audă de el, hai, să plece chiar atunci și să mai vie cînd l-o chema el!

Moromete se resemnase de mult să lase să curgă astfel peste capul lui această ploaie de amenințări și învinuiri. Nu mai zicea nimic, tăcea și asculta cu privirea albă, rătăcind pe lucruri care nu erau acolo și nu se vedeau și din cînd în cînd doar tresărea, dar foarte slab, luptînd cu mîhnirea și tristețea. Ce mai putea să-i facă acestui băiat? Avea și el dreptate, leafa lui n-o fi nici ea cine știe ce, i-o fi trebuind și lui, nu poate să trăiască aici fără haine bune și să umble desculț vara, numai în cămașă și izmene, ca în sat. Dar de ce striga el așa de tare? Cu ce îl supărase de-i sticleau așa ochii? Că nu-i zisese nimic...

Cînd Niculae se opri, Moromete își îndreptă încet fruntea spre el, să vadă dacă s-a oprit, sau se odihnește s-o ia iar de la cap? Se oprise, i se coloraseră obrajii și nasul lui alb ca de piatră i se făcuse și mai alb decît era. Se uita într-o parte și se uita și la îndîrjirea din el, care pesemne că nu-i trecea, dar nici nu mai țîșnea în afară să se descarce în cuvinte. „Lasă, mă, Niculae, zise atunci Moromete oftînd, vrînd parcă să-l consoleze. O să-mi dai tu, că ai inimă bună!“ Și oftă iar, ca și cînd ar fi fost o mare nenorocire că fiul avea o astfel de inimă. Auzindu-l, Niculae se agită pe scaun și flacăra din el se aprinse parcă și mai tare, dar nu mai zise nimic și încetul cu încetul se stîmse, lăsînd doar tăciunii aprinși, fiindcă tot nu-i vorbi în ziua aceea. Dar într-adevăr continuă să-i trimită tatălui bani, ca și înainte.

— Continuare în n-rul viitor —

Tiberiu Utan

Caiet liric

Cimpoiul

La Blaga...

*Dă-mi, vîntule, plămîni acestui burduf
să-mi fie drag văzduhul,
rogu-mă, dă-mi-l.*

*În cimpoi poți pune
și rele și bune
și nimenea nu știe ce vrei.*

*Vintrele lui tănuiesc
gemetele iubitelor, ura năprasnică,
iar tu nu cînți din cimpoi*

*Lasă-mi-l mie, aici, lingă acest neliniștit mormînt,
lasă-mi-l mie, rogu-te,
lasă-mi-l.*

Lancrăm, iunie 1966

Cînd nu ești

*Cînd nu ești
scîrțîie singură dușumeaua
și trosnește-nfiorată lemnăria
dulapului cu cărți.*

*Vîntul pătrunde pe subt uși,
trimis străin.*

*Cu lipitori de beznă
peste piept
mă-nvăluie-nserarea
și sîngele mi-l duce-n alte părți
să înroșească zarea.*

3 ianuarie 1967

Învingător și învins

*Gladiatorul învins
ridică brațul.*

*Aud urletul publicului,
văd
ochii învingătorului —
trufașa privire-ndreptată
spre loja din care
i se va face un semn.*

*Vai mie n-am înțeles niciodată
care din doi sînt eu.*

iulie 1966.

Aquarium

*Atît de strîmt și singur am rămas
că n-avem loc de-un pas.
Talpa lipind-o cu tăcerea
timp nu avem de nicăierea.
Un clopot spîn răsună-asupra noastră
tăria lui de floare strînsă-n glastră.
Ca paserile fenix ne dăm foc
într-al cearșafului mijloc.
Și-apoi în ape, galben, ne lipim
cum cei împinși încet spre țintirim.
Așa li-i dată tuturora soartea?
Seamănă oare dragostea și moartea?
Chiar dacă seamănă nu-i rău, e bine, —
de ne cuprind pe tine și pe mine.*

6 septembrie 1966

Gorila

*Degete lungi, prinzind din cracă-n cracă,
la mâini ca la picioare. Nici un risc.
Feresc din calea-i și-o mai las să treacă
prădalnica pădurilor spre pisc.*

*În jungla ei i-un veșnic vino-du-te,
iar cea mai agitată e Gorila.
Dacă în urmă-i n-aș simți că pute
Aș trece-o cu vederea și cu mila.*

8 septembrie 1962

Indiscreție

*Li-i dat acestor mâini urite de bărbat,
urite și puternice,
să mângâie numai copiii altora,
să legene numai copiii altora.*

*Blestemul nedragostei altora
în trunchiul meu a rodit.*

*Fără iubire trăim,
din iubire ne naștem.*

21 martie 1967

Cîntec vechi

*O, dacă te-ai întoarce tu care ai plecat
din pustiitul meu regat
prin care-un vînt strein
a zmulț și ultimul măslin,
surpîndu-mi ultimul oraș, -
o, dacă te-ai întoarce
tu care azi mă lași
rănit cum sînt și nu-s.*

*Dar s-a mai spus,
vai, totul s-a mai spus.*

26.II.1967

Antifabulă

*Elefanții greoi
presimt,
se îndreaptă
pe propriile lor picioare
spre somnul cimitirului
de elefanți.*

Ei și poeții.

*Sînt cu voi
elefanții mei buni.*

Decembrie 1966.

Petru Popescu

B l u e s u r i

I

*Cazi din nou
Seară de gânduri
Ca o datorie
Față de oameni.*

*În cartierul frumos
Fără etaje
M-am oprit să privesc
Trandafiri aristocratici*

*Prin filtrul grădinii
Fereastra lumînii
Cu oameni în haine sorbind
Asfințitul în cești.*

*Lîngă trotuar
Metalul limuzinii
Limuzina familiei
Ca un cîine adormit*

*Pace de toamnă
Inima se-mbracă
Sufletul răspunde
La deget mai încet*

II

*Cerul deasupra ta
e și cerul deasupra mea
cerul perfid prieten
singur rămas*

*Nu te apropia de trompete
lasă-le pe scena de praf
nu e destul să fim
numai oameni numai veseli*

*Oare nu e destul
luna rossa luna d'oro
sînt hainele noi și banii din ele
ce mai vrei pînă la moarte*

*Ce mai vrei de la moarte
ea singura nu ți-e destul
tot nu-i deajuns de frumoasă
chiar dacă e numai a ta ?*

III

*Dormeam pe-acoperiș
În dosul reclamelor de pantofi,
schimbătoare.
La margine, trup îmbrăcat, la
unghiul drept
Cu aerul de paisprezece etaje.
Jos automobile strălucind de oa-
menii lor, eu sus,
Cald de peste zi, praf,
Vara trecea peste toate, dormi
în inocența mîinilor desfăcute.*

*Visul a venit din noapte
Trecînd prin marele O al reclamei
mi-a pus
Lumea în mîini.
Pîlpîind mări, orașe, arzîndu-mi
mîna de caldă
Am pus buzele pe ea, somnambule.
Dar n-am murit atunci.
M-am trezit sărutîndu-mi golul
palmelor în cădere
Prin fața a paisprezece șiruri
luminate spre stradă.*

IV

*Iarna, viața noastră de oraș
Ca niciodată mai puternică.
Orașul scund, lăbărțat, prin valurile lui
Cu etaje și coșuri de vapor
Singuratice, rarele blocuri.*

*Dar noi printre ele, pe străzile ude
Bătînd pasu-n lumini, în vîntul de noapte.
Poate azi s-a-ntîmplat o minune,
Niște case de aur pînă la cer,
Pînă la cer să se ducă luminînd
Cu uși de sticlă și ascensoare.*

*Pace ! Casele aceleași de pușine,
Odăile luminate artificial,
Somnul nesănătos în căldura de gaze,
Autobuzul, la 6, tăcut,
Carnea zvîcnind în haine, închisă,
Dragostea rară ca viața.*

*Doar cîteodată un film mai străin
Și viața succesiune de cinematografe, —
— Fosforescenți în bezna sălii ca plantele-n oceane —
Film după film, cinematograful după cinematograful,
scaun după scaun
Să ne așezăm, obosiți de scaunul din urmă.*

Ion Drăgănoiu

Cîntec pentru alte simboluri

*Trădate cupe, aur sec,
doar visul e scaldat în rouă,
peste castane cercuri trec
și prea străini ne sîntem nouă.*

*Poveste cum, cînd semisfere
egal ne sorb în părți pieziș,
iar drumul scurt — lanț de galere —
refuză orice ascunziș ?*

*Tăind ocol de aur gol
să anulăm simboluri vechi
de mineral, și-n vegetal
să crească demn cercuri perechi.*

Ultimul spectacol

*Pînza cerului e fluturată de vînt
pe cînd sute de mîini o adună
și stelele, desprinse prea curînd
din cheotoarea bolții, răsună.*

*Pînza cerului e fluturată de vînt
pe creștetul lumii cunună,
împrejurul se strînge aducînd pe pămînt
mărginirea cu soare și lună.*

*E ultimul mare spectacol. Pe cînd
cumpăna stă încă dreaptă
brațul ei tremură flămînd
de greul orei care ne așteaptă.*

PROFIL: Gh. Pituț

P r i v e s c

*De pe muntele Datoriei
privesc încremenit o clipă
omenirea ;
curg valurile ei veșnic
într-o singură parte,
poporul meu
ară tăcut
pe zece mii de dealuri,
abia se văd
din ceață, muritorii
cu meseriile în spate aplecați,
părinții chiar dacă au stors
pământului recolte nesperate
încep din nou cu începutul
pentru că ei
sînt cei ce nu se iartă.*

S e t e

*Merită să te-nchini primelor pietre,
fagului ars de părinți toată iarna
și frunzelor sale — strigoii după-aceea la geamuri ;
statornică cîntea în lucruri e-ntreagă
numai eu n-o să fiu niciodată același.
Să mă spulber, aș vrea în pustiul luminii,
de pe-acum sînt al primului gînd
îngropat în curenții magnetici.*

Capul

*Mîinile cîntărețului
n-au lucrat niciodată,
picioarele lui
au umblat doar o parte de țară,
umerii săi
n-au trecut nici un copil peste apă.
Nu dau doi bani
pe hărnicia acelor umeri,
nici o siguranță mîinilor sale,
nici o potecă picioarelor lui.
Doar capul său trist și înalt
mi-a părut ca un rege bogat
pe o țară săracă.*

Singura lamentare

*Cît de mult mi-a plăcut
să fiu liber
n-aș putea spune
decît unui vultur.
Să fii copil
e crud ca Absolutul :
trăiești acolo după legi
cu totul ale tale,
ceri steaua care-ți place
și glasul tău
e-al unui comandant de oști*

Pentru copilul meu

*Pentru timpul
cînd nu voi mai fi,
pentru copilul meu
care se naște acum
eu adun
un munte de lucruri,
ca el să îl înalțe
pentru fiul său
și acela pentru altul
astfel ca în vecii vecilor
cineva să laude ce-i de făcut.*

R o a ț a

Iubito, noi sîntem o roată
legați cu capetele roase
unul de talpa celuilalt
și un copil ne dă de-a dura
din munții universului plîngînd.
Un ax de întuneric înghețat
trăiește între noi
și ne susține rostogolul,
ce greu ne mai vedem
în aiurare ochii
se prind în fugă sate,
cetăți nemuritoare
pe jumătatea roții
care-a crescut din mine
iar moliciunea firii
se-adaugă brusc pe partea
roții care te consumă.
Abia te mai aud cum ceri învinsă
repaos nemișcării
dar cine să oprească
din drumul ei o roată ?

50 de ani de la moartea lui Titu Maiorescu

Principiile estetice ale criticii maioresciene

de Al. Piru

Estetica lui Maiorescu din articolul, azi centenar „O cercetare critică asupra poeziei române de la 1867“ și câteva pasaje din articolul „Comediile d-lui Caragiale“ (1885), violent contestată chiar de contemporani, învinuită de plagiat, idealism, eclectism, simplism, bucherism, didacticism etc. are în literatura română o importanță capitală, fiind nu numai cea dintâi încercare de stabilire a unor principii în vederea înțelegerii și evaluării frumosului artistic, dar și un instrument practic absolut necesar și util care a permis pentru prima dată exercitarea criticii, a recunoașterii și promovării valorilor, în forme evaluate, prin depășirea stadiului empiric.

Apariția lui Eminescu și a fazei estetice a literaturii române de după 1870 nu se explică desigur prin eseul lui Maiorescu din 1867, dar nu-i mai puțin adevărat că el marchează o adevărată despărțire a apelor și că prevestește înoirile. Publicat mai întâi în *Convorbiri literare* (1 martie — 15 iunie 1867), studiul era urmat în volum de o antologie de poezii din Gr. Alexandrescu, Alecsandri, Bolintineanu, M. D. Corne, G. Crețeanu, Donici, I. Negruzzi, Nicolescu, T. Șerbănescu și A. Sihleanu. În 1892 Maiorescu socotea că exemplele relevate în 1867 ca singurele posibile „nu mai pot avea astăzi această însemnare“ și cita producțiile noi care „au înălțat

limba, forma, ideea poeziei române cu mult peste treapta de la 1866“: *Pastelurile* și baladele războinice ale lui Alecsandri, poeziile lui Eminescu, Dui-liu Zamfirescu, Coșbuc, etc. (lista nu omite pe Naum, Vlahuță, T. Robeanu, Ollănescu-Ascanio, Bodnărescu, Volenti, Matilda Cugler-Poni, Veronica Micle). O notă din 1908 adăuga de asemenea pe Octavian Goga, Al. Brătescu-Voinești (ca poet!), Șt. O. Iosif, P. Cerna, G. Vil-san, M. Codreanu, Maria Cunțan și Elena Farago. Nu lipseau dintre cei mai notabili decît Alexandru Macedonski, D. Anghel și Ștefan Petică, poeții sim-boliști.

Care erau ideile fundamentale ale esteticii lui Maiorescu, idei concepute la vârsta de numai 27 de ani?

„Poezia, ca toate artele, — începea el — este chemată să exprime frumosul, în deosebire de știință, care se ocupă de adevăr. Cea dintâi și cea mai mare diferență între adevăr și frumos este: că adevărul cuprinde numai idei, pe cînd frumosul cuprinde idei manifestate în materie sensibilă“.

S-a arătat că definiția frumosului ca manifestare sensibilă a ideii este adaptarea formulei hegeliene: *das sinnliche Scheinen der Idee* cu deosebirea că ideea maioresciană nu este ca la Hegel. Spiritul universal, nu mai are o semnificație metafizică, reprezentînd doar latura afectivă a conștiinței umane, ca în estetica psihologistă a lui J. H. von

Kirchmann (*Aesthetik auf realistischer Grundlage*, 1868).

Materia sensibilă a ideilor o alcătuiesc imaginile provocate în fantezia noastră de auzirea cuvintelor, nu cuvintele înseși, care, necuprinzînd decît noțiuni reci, slabe amintiri de sensibilitate, nu izbutesc întotdeauna să deștepte în noi reprezentări concrete. Revenim la chestiunea dacă există sau nu cuvinte poetice și cuvinte nepoetice. Estetica mai nouă, de la Th. A. Meyer (*Das Stilgesetz der Poesie*, Leipzig, 1901) și M. Dessoir (*Aesthetik*), consideră că limba poetului este indiferentă în sine, asemenea aceleia a comerțului zilnic sau a descrierii științifice. Pentru Maiorescu însă „poetul nu mai poate întrebuința toate cuvintele limbii simple, așa precum sînt admise astăzi, pentru însemnarea obiectelor gîndirii lui, ci trebuie sau să le illustreze cu epitețe mai sensibile, sau să le învieze prin personificări, sau să le materializeze prin comparațiuni, în orice caz, însă, să aleagă dintre toate cuvintele ce exprimă aproape același lucru, pe acele care cuprind cea mai mare doză de sensibilitate potrivită cu închipuirea fanteziei sale“.

Mai întîi poetul va alege în locul cuvintelor abstracte, pe cele concrete, în al doilea rînd va întări substantivele și verbele dematerializate prin adjective și adverbe („epitețe ornante“), în al treilea rînd va uza de personificări, în fine va folosi comparația, metafora, tropul în genere. Originalitatea unui poet nu e în funcție de ideea realizată, ci de exprimarea ei :

„Subiectul poeziilor, impresiunile lirice, pasiunile omenești, frumusețile naturii sînt aceleași de cînd lumea : nouă însă și totdeauna variată este încorporarea lor în artă : aici cuvîntul poetului stabilește un raport pînă atunci necunoscut între lumea intelectuală și cea materială și descoperă astfel o armonie a naturii“.

Prin urmare și pentru Maiorescu poezia este în primul rînd un mod specific de cunoaștere a universului prin intermediul metaforei. Date fiind izvoarele

sale (Hegel, Vischer) și exemplele de care se servește (Homer, Horațiu, Sofocle, Shakespeare, Klopstock, Goethe, Schiller, Camões, La Fontaine, Hugo), el nu depășește din punct de vedere teoretic idealul clasic (*ut pictura poesis*), abia apropiindu-se de cel romantic și rămînînd în afara celui simbolist care face loc „corespondențelor“ și sugestiei, echivalînd poezia nu cu artele plastice, ci cu muzica, punînd adică accentul nu pe sensibil, ci pe inefabil. Vom observa totuși că intuiția acestuia din urmă nu i-a lipsit lui Maiorescu, critic, orice s-ar spune, de gust și autor el însuși de *Gedichte*.

Dacă condiția materială a poeziei este după Maiorescu imaginea sensibilă deșteptată de cuvînt, condiția ideală o formează sentimentul „și niciodată o cugetare exclusiv intelectuală sau care se ține de tărîmul științific fie în teorie fie în aplicare practică“. Cu alte cuvinte cunoașterea conceptuală, logică, este proprie științei, poezia se întemeiază pe cunoașterea intuitivă, pe stabilirea unui raport inedit între lumea sufletească și cea fizică.

Știința este apanajul specialiștilor, poezia poate fi înțeleasă de toți ; știința progresaază neconținut, se află în continuă mișcare, poezia, avînd în vedere pasiunile omenești eterne, e o permanentă ; știința n-are odihnă, nici sfîrșit, poezia „prinde atenția neliniștită și agitată spre infinit și, înfățișînd o idee mărginită în forma sensibilă a frumosului, îi dă liniștea contemplativă și un repaos intelectual“. Încă o dată, estetica maioresciană adoptă idealul clasic al universalității, durabilității și seninătății :

„Poezia în special trebuie să ne decline spiritul de la înlănțuirea fără margini a nexului cauzal, să ne manifesteze idei cu început și cu sfîrșit și să dea astfel o satisfacțiune spiritului omenesc. De aceea ea este datoare să ne îndrepteze spre simțiminte și pasiuni. Căci tocmai simțimintele și pasiunile sînt actele de sine stătătoare în viața omenească : ele au o naștere și o terminare pronunțată, au un început

simțit și o catastrofă hotărâtă și sînt dar obiecte prezentabile sub forma limitată a sensibilității“.

În continuare Maiorescu fixează trei calități ideale poeziei : 1. O grabnică tranziție de la o idee la alta (o mișcare abundentă a gândirii) sau cum zicea olandezul Hemsterhuis : cele mai multe idei în cel mai scurt timp ; 2. O intensitate și o combinație nouă a afectului (un fel de exagerare a gândirii) sub presiunea căreia obiectele se măresc și sînt percepute în proporții neobișnuite ; 3. O dezvoltare grabnică și crescîndă spre culminarea finală ce caracterizează atît pasiunea cît și poezia.

La preceptul lui Boileau *Rien n'est beau que le vrai, le vrai seul est aimable*, Maiorescu răspunde : „Din multe idei cu realitate ce trec prin capetele omenești, numai acele sînt și frumoase care sub vîlul unei sensibilități adecvate ne prezintă simțiminte distinse prin forma, intensitatea sau ocaziunea lor“. Adevărul artistic este totdeauna un adevăr „subiectiv“. Poetul să vegheze ca să nu-și înjosească obiectul, să nu coboare emoția sau exprimarea la un nivel inferior. *Si vis me flere, dolendum est primum ipse tibi*, a zis Horațiu : Dacă vrei să plîng, trebuie să plîngi tu mai întîi. Maiorescu va exclude diminutivele din poezie, pentru că i se pare că introduc în literatură „o efeminare și un spirit de miniatură, precum nu se mai află nici în ultima decadență a lingușirilor persane și turcești“. Asemenea va atrage atenția asupra trivialității unor nume proprii : „Eliza — remarca el — s-ar putea zice, Lizișoara e cu neputință în poezie : *c'est du style de femme de chambre*“. Dacă toate acestea sînt observații de bun simț, valabile pentru poezia veche pînă la Maiorescu (căci poezia lui Arghezi sau a lui Ion Barbu reclamă o altă înțelegere), iată și un pasaj inspirat de analiza poeziei *Corbul* (citită de critic în traducerea franceză a *Istoriilor grotești și extraordinare* a lui Edgar Poe), pri-

ritor la sugestie, ieșind din comun prin semnalarea inefabilului :

„Nu mă-ntreba — scrie Maiorescu —, fiindcă nu-ți pot răspunde, fiindcă tocmai culmea simțimîntului, în durere ca și bucurie, nu se va descrie niciodată cu cuvinte reci, ci va fi reținută ca un rest inexprimabil al adîncului inimii omenești. Dar simțimîntul, pentru care eu n-am aflat expresie în cuvinte, reprodu-ți-l tu prin propria simțire, și cu imaginațiunea înviată prin puținele mele indicări, scoate la lumina conștiinței tale ceea ce este ascuns în cugetul meu“.

În concluzie, estetica lui Maiorescu insistă în spirit hegelian asupra corespondenței dintre fond și formă, considerînd forma simplu vehicul al fondului înțeles ca sentiment. Ar fi greșit totuși să credem că Maiorescu vede în poezie numai romanța, de vreme ce și după el metafora stabilește un raport inedit între lumea intelectuală și lumea exterioară, iar emoția rămîne uneori inefabilă, ascunsă îndărătul inimii omenești, putînd fi exprimată numai prin aluzii și percepută numai prin intuiție.

În fine, Maiorescu neagă principiilor sale sensul normativ :

„Scopul lor nu este și nu poate fi de a produce poeți ; niciodată estetica nu a creat frumosul, precum niciodată logica nu a creat adevărul. Dar scopul lor este de a ne feri de mediocrități, care fără nici o chemare interioară pretind a fi poeți, și acest scop îl poate ajunge estetica. Căci asemenea discipline au două mari foloase :

„Ele îndeamnă întîi pe acela, care are talentul înăscut, să se perfecționeze în arta sa, deșteptîndu-i atenția asupra multor particularități importante pe care le-ar fi trecut cu vederea ;

„Ele contribuie al doilea să dea publicului o măsură mai sigură pentru a deosebi adevărul de eroare și frumosul de urit“.

★

Alte idei estetice ale lui Maiorescu sînt cuprinse în două articole din *Convorbiri literare* : *Comediile lui I. L. Ca-*

ragiale și Poeți și critici, apărute în 1885 și 1886 și pe care Gherea le-a încredințat în articolul *Către dl. Maiorescu*, devenit ulterior *Personalitatea și morală în artă*.

Cele două articole ale lui Maiorescu luau, primul apărarea lui Caragiale împotriva celor care-l acuzau de imoralitate și vulgaritate, iar al doilea apărarea lui Alecsandri împotriva celor care-l minimalizau, comparându-l cu Eminescu.

Ideile din primul articol maiorescian sînt cam acestea :

Adevărata artă este din principiu morală pentru că, „neavînd nici o preocupare practică“ (teză generală în estetică, de la Kant, autorul principiului „finalității fără scop“), arta face pe creator, ca și pe spectator, „să se uite pe sine ca persoană și să se înalțe în lumea ficțiunii ideale“ (teza catarsisului, a purificării de rău prin artă, susținută de Aristotel și de majoritatea esteticienilor printre care Schopenhauer, Herbart și Hegel). Esența artei constă (după Schopenhauer ca și după Hegel) în această despersonalizare și identificare cu absolutul, prin transcenderea subiectului și contopirea lui cu obiectul. Moralitatea artei ca și calitatea ei în genere sînt asigurate tocmai de puterea artistului de a ne transpune într-o lume impersonală, care a depășit persoana sa particulară, a devenit obiectivă, universală și a absorbit realul în ideal, în ficțiune. Între general și accidental există o relație dialectică. Artistul înfățișează tipuri, „simțăminte și situații în adevăr omenești“, evitînd individualul nesemnificativ, însă prin aceasta nu rămîne în abstract, ci se apropie de concret, oferă maxima „iluzie a realității“.

În *Poeți și critici*, făcînd o demarcație între creator și contemplatorul creației, Maiorescu se referă din nou la modul de reprezentare artistică. Poetul, zice el, vede universul impersonal obiectiv, dar îl exprimă personal, subiectiv :

„Poetul este mai întîi o individualitate. De la aceleași obiecte chiar, des-

pre care noi toți avem o simțire obișnuită, el primește o simțire așa de puternică, și așa de personală în gradul și în felul ei, încît în el nu numai că se acumulează simțire pînă a sparge limitele simplei impresii și a se revărsa în forma estetică a manifestării, dar însăși această manifestare reproduce caracterul personal, fără de care nu poate exista un adevărat poet“.

Între această din urmă teorie asupra caracterului personal al creației artistice și teoria artei ca reprezentare impersonală, expusă mai înainte, Gherea a crezut că descoperă o contradicție. Este punctul de plecare al articolului său *Către dl. Maiorescu*.

Curios cum un cunoscător al marxismului, ca Gherea, n-a înțeles relațiile dialectice personal-impersonal, subiectiv-obiectiv, particular-general, individual-universal. Pentru el artistul nu poate fi decît personal, cuvîntul impersonal n-are sens, a se uita pe sine ca persoană înseamnă abandonare în inconștiență, iar „lumea ficțiunii ideale“ e o vorbă goală ce s-ar putea traduce prin neant. Luînd termenii maiorescieni *à la lettre*, Gherea combate fără să-și dea seama estetica hegeliană, definiția artei ca actualitate a ideii cu baza în sensibil, dar cu suflet propriu. Într-adevăr, după Hegel, ca și după Maiorescu, geniul nu-i niciodată expresia subiectului ca subiect, ci expresia semnificativă (concretă) a subiectului ca obiect. Artă presupune depășirea individualului, prin raport cu universalul, exprimarea particularului generalizat. Realitatea artistică obținută astfel este altceva decît lumea reală, e o ficțiune ideală. Negînd caracterul impersonal al creației, Gherea neagă, iarăși fără să-și dea seama, puțința reprezentării obiective a realității în artă prin tipuri : cît despre ignorarea caracterului de ficțiune al artei, aceasta rezultă din exemplele pe care le dă, mai toate nu opere de artă, ci teme, prezentate cu formula : „Să ne închipuim că...“ (un scriitor talentat ar face o dramă, un pictor ar zugrăvi un tablou etc.). Pentru Gherea impersonalitatea (obiectivitatea) este

exclusă chiar în cazul receptării operei de artă, care trebuie înțeleasă ca și curată existență (mergem, zice el, la teatru „cu interesele noastre individuale, interesele lumii zilnice, pasiunile noastre“ și dacă ne-am duce pur și simplu spre a contempla o „ficțiune ideală“, aceasta „nu ne-ar face nici o impresie și cel mult ne-ar aduce în lumea impersonală, adică ne-ar adormi“). Potrivit acestor principii, publicul asistând la reprezentarea tragediei lui Othello ar trebui să împiedice pe maur a strangula pe Desdemona sau să sancționeze crima pe loc.

Maiorescu a răspuns lui Gherea de abia peste șase ani cu articolul *Asupra personalității și impersonalității poetului* (Convorbiri literare, XXV, 1892), ulterior înglobat în *Contraziceri. Mic studiu de strategie literară*. Nouă este aici doar definiția (împrumutată din Herbart) a impersonalității ca o condiție etică a creației, în vreme ce personalitatea sau individualitatea rămâne condiția estetică a artei. Restul se menține în argumentarea lui Maiorescu neschimbat :

„Poetul adevărat este impersonal în perceperea lumii, întrucât în actul percepției obiectului trebuie să se uite pe sine și să-și concentreze toată privirea în obiect, prin aceasta numai obiectul încetează acum de a fi individual mărginit și devine tip, se înfățișează *sub specie aeternitatis*, cum zice Spinoza...

„Dar, o dată perceperea obiectivă dobândită, manifestarea ei în o anumite formă reproduce caracterul personal al poetului și o asemenea răsfringere în prisma lui proprie exprimă individualitatea lui esențială“.

Gherea a răspuns cu articolul *Asupra esteticii metafizice și științifice (Literatură și știință, I, 1893)*, încercând să demonstreze cu citate din *Filozofia spiritului* de Maudsley că perceperea artistică a realității are loc prin intermediul emoțiilor care, în nici un caz, n-ar putea fi impersonale. Neînțelegând nici de data aceasta sensul maiorescian al termenului impersonal, nici relația personal (subiectiv) — impersonal (obiectiv), Gherea susține, încă o dată eronat, că artistul reprezintă realitatea prin mijlocirea afectivității subiective, prin accidentalul individual, nu prin esențialul tipic și acuză gratuit pe Maiorescu că nu-și fundează estetica sa pe psihologie. Or, se știe că Maiorescu uzează, în teoriile sale, de psihologia herbartiană, unde elementele principale ale vieții sufletești sînt considerate reprezentările, sentimentele derivînd din raporturile reprezentărilor, cu alte cuvinte ideile declanșînd sentimente. Într-adevăr, vorbind de poezia lui Eminescu, Maiorescu arată că ceea ce face pe poet e „ideea emoțională“, „bogația de idei, care înalță toată simțirea lui“.

Mai ales această a doua fază a esteticii lui Maiorescu, de după 1880, a rămas nealterată de vreme, valabilă pînă azi.

Maiorescu în conștiința contemporanilor și urmașilor

de **Mihai Gafița**

Pe măsură ce timpul trece și judecățile pot cuprinde mai amplu întreg ansamblul de fapte și idei care au zamislit *Criticele* lui Maiorescu, le-au verificat și prelungit ecorurile, locul său în istoria literaturii noastre se precizează drept unul de primă importanță. S-a vorbit însă mereu înainte și despre Maiorescu îndrumătorul, conducătorul spiritual al Junimii și al *Convorbirilor literare* — și nu numai spiritual; despre Maiorescu în relațiile sale cu scriitorii, artiștii și oamenii de cultură ai vremii. Compartimentul acesta a fost mai puțin abordat în vremea din urmă, însă clarificările nu trebuie să întârzie nici aici, întrucît rolul și influența criticului n-au fost mai mici în toată acea enormă activitate necunoscută, care se pierde întotdeauna, atunci cînd este vorba de alcătuirea unei reviste și de adunările unei societăți literare, dar fără de care nu s-ar explica — ori s-ar explica într-alt fel — numeroase opere, manifestări și personalități.

În acest sector deosebiri de opinii pot fi mari, pentru că, de obicei, documentele scrise care să ateste direct contribuția unei personalități ca Maiorescu lipsesc în cea mai mare parte, ne întemeiem pe declarații și amintiri, iar acestea reconstituie cel mai adesea târziu faptele, scăpînd nu odată din

vedere ceea ce este esențial: împrejurările, climatul în care s-au petrecut, proporțiile exacte ale *tuturor* coordonatelor exterioare și interioare care au dictat o anumită atitudine într-un anumit moment. Astfel de elemente le putem restabili numai în parte mai târziu, și de aceea diformat — mai mult interpretăm și imaginăm decît reconstituim propriu-zis.

Subiectivitatea amintirilor literare face ca interesul lor pentru înțelegerea exactă a faptelor din domeniul literaturii și al vieții literare în general să fie pe atît de mare, pe cît de primejdioasă este adoptarea mecanică de către istoric și critic a punctului de vedere intim conținut în ele, a atitudinii față de o personalitate sau alta. Cît privește precizia lor, aici treburile sînt și mai încurcate. Brătescu-Voinești declară el însuși undeva că *prima* sa bucată literară este schița autobiografică *Simbăta*, publicată de *Convorbiri*, în 1890 — și chiar dă cu acest prilej cîteva precizări despre ce i-a profetîit cu acel prilej Maiorescu. De fapt, el publicase cel puțin alte trei bucăți literare cu trei ani înainte, în *România liberă*. Nicolae Petrașcu își amintește că l-a văzut prima oară pe Duiliu Zamfirescu „*prin anul 1883*”, într-o seară la teatru. „*Cîteva zile mai târziu întîlnii în România liberă un foileton intitulat Blaue Donau și semnat Don Padil, pseudonimul lui*

Duiliu Zamifrescu"; însă lucrarea în chestiune apăruse cu peste doi ani mai înainte, cu un alt titlu și nu semnată cu pseudonim.

La urma urmei, diferențele de acest fel pot fi rectificate de un cercetător corect; dar ce facem cu afirmația lui Caragiale că Junimea și, în speță, Maiorescu l-au determinat pe Eminescu la concesiile, care au avut drept urmare că s-a turnat „în veninul lui nativ și sincer puțină apă de trandafiri”, îngăduind cunoscutele — acum — modificări din finalul *Scrisorii* a doua: *famenii în oamenii și scîrbi în mîhni*. Cum rămîne cu sugestia că Maiorescu și-ar fi însușit o parte sau poate tot ce revenea lui Eminescu, drept onorar, în urma publicării postume a volumului de poezii din 1889 („*Apropierea lui* — a lui Eminescu, n.n. — *le-a făcut cînte și... profit — și încă le mai face*”. *Ironie*). Drama eminesciană, în latura ei biologică, a cristalizat brusc un val de solidarizare cu nefericitul poet smuls cu brutalitate lucidității și apoi vieții și i-a făcut pe contemporani să caute explicații și vinovați. Macedonski, cu epigrama sa faimoasă, a fost unul dintre aceștia, chiar primul de anvergură, și nu numai cei din vremea sa, dar nici urmașii nu i-au iertat-o, deși antecedentele întîmplării, cercetate obiectiv, demonstrează că poetul *Luceafărului* nu i-a rămas — cu anticipație — dator părintelui *Noptilor*. Maiorescu a fost al doilea; Caragiale a avut rolul principalului acuzator, în trei articole-evocări (*In Nirvana, Ironie și Două note*), publicate în 1889—1892, deci în plină strălucire a inculpatului. Reproșul adresat deschis lui Maiorescu de a nu-l fi ajutat pe Eminescu sănătos și apoi bolnav, este grav, el trebuie privit cu atît mai mare seriozitate, cu cît lucrurile nu sînt spuse după decesul celui încriminat, cînd ele sînt, oricum, mai puțin controlabile.

În anii din urmă, cînd atitudinea puternicilor zilei din trecut — și Maiorescu a fost la vremea sa unul dintre aceștia — față de scriitori și artiști a fost analizată și din perspectiva

raporturilor de ordin material dintre orînduire și suprastructura cultural-ideologică, o problemă ca aceea a traiului mizer dus de poetul național a impresionat și a dobîndit semnificații deosebite. S-au scos la iveală, în chip firesc, și alte date, care se constituiau în rechizitoriu împotriva mentorului *Convorbirilor* și spirit rector al Junimii: Caragiale fusese categorisit într-un paragraf al *Insemnărilor zilnice* drept „lipsit de tact ca la mahala” într-o discuție cu Alecsandri („*mahala-tactlos*”); Ion Creangă mărturisise că, într-o zi, căutîndu-l pe Maiorescu acasă, îl zărise pe acesta privindu-l din dărătul perdelei, dar în ușă îl întîmpinase menajera anunțîndu-l că „domnul nu e acasă”. Concluzia unor fapte ca acestea pare să fie una singură: aristocratism, lipsă de afinitate, etc. față de marii noștri scriitori. Cum poate avea cineva o astfel de apreciere despre creatorul *Scrisorii pierdute* și al *Momentelor*? Cum își îngăduie cineva să nu fie, circumstanțial, acasă cînd îl vizitează autorul *Amintirilor din copilărie*? Și încă, acela care se face vinovat de atari fapte să fie tocmai șeful publicației și al cenaclului pe care cei în cauză le cîntesc cu opera lor și cu prezența lor. Interpretarea dată a fost aceasta — și serii de școlari sau de cititori au fost avertizați asupra obtuzității criticului în raport cu marii noștri scriitori care s-au purtat în preajma sa.

În legătură cu întîmplări ca acestea sînt cîteodată rectificări de făcut. De exemplu, că atunci cînd părintele *Scrisorii pierdute* era „lipsit de tact” cu Alecsandri, el nu era încă părintele *Scrisorii pierdute*, și nici al *Momentelor*, — lucrul se petrecea în martie 1884 — ci numai al *Noptii furtunoase* și al *Conului Leonida*, al unei serii de articole, parodii în versuri și în proză, cronici, polemici, etc. dar cu nici o carte tipărită. Întrebarea pe care noi, cei de azi, ne aflăm obligați să ne-o punem, pentru înțelegerea și aprecierea exactă a împrejurării, este dacă un tînr de 32 de ani, cîți avea Cara-

giale în martie 1884, și cu poziția sa literară *din acel moment*, nu de mai târziu, putea fi... cum notează Maiorescu, într-o discuție cu Alecsandri, atunci de vreo 65 de ani, cu aproape toată opera sa scrisă și tipărită (mai puțin *Ovidiu*), totul petrecându-se în fața unei întregi adunări, de oameni mai tineri sau mai vîrstnici. Iar dacă el putea fi în acest chip, să ne întrebăm în continuare cum apărea fapta în ochii celor din jur, cum am judeca astăzi o ieșire asemănătoare a unui tînăr care e încă o promisiune — chiar mare — față de un scriitor cu număr dublu de ani, care-și are de pe acum locul cert între numele de mărimea întîia ale istoriei literare! Nu știm cînd și în ce situație anume a refuzat Maiorescu să-l primească pe Creangă. Criticul a fost în multe rînduri bolnav, a avut operații grele la cap, s-a despărțit de soție, a fost răsturnat de la guvern, dat afară de la universitate, etc. Poate că povestitorul, venit de la Iași, l-a nimerit în astfel de momente, cînd o discuție îi era criticului de nesuportat — cu oricine. Cui nu i se întîmplă astfel de clipe grele! Dacă ar fi existat telefonul, suspiciunea era lichidată, căci părintele lui *Moș Nichifor coșcariul* s-ar fi interesat în prealabil dacă amfitrionul este sau nu acasă și n-ar fi venit direct în casa din strada Mercur. Dar, oare Creangă a văzut bine și îndărătul ferestrei era în adevăr cineva, iar acel cineva era chiar criticul? Nu știm nimic din toate acestea — deci, trebuie să acceptăm pentru toată posteritatea amărăciunea lui Creangă, de a fi fost refuzat într-o zi de Maiorescu. Dar oare aceasta, dacă a avut loc întocmai așa, să însemne disprețul pentru scriitorul în cauză? Sadoveanu era încredințat că, la Junimea, Creangă era privit cu dispreț subțire și tratat ca un om simplu, neegal cu ceilalți membri ai societății, invitat pentru pitorescul poveștilor lui la adunările lor de petrecere.

Însă documentele de petrecere ale Junimii, ale acestei societăți serioase

de oameni inteligenți, ale cărei întruniri se desfășurau sub semnul afirmației că „anecdota primează“ — albume, invitații la banchete, cronici rimate, etc., ne-o dovedeau, ele îl vizaează în măsură mult mai mare pe Maiorescu însuși, devenit ținta săgeților amicale pentru tot felul de lucruri. I se zice „professor (sic) universitar de metafizică estetică, logică, morală, psihologie și istoria filozofiei, profesor de altfel soi de istorii la școala centrală de fete“ etc., etc.; i se închină ode acre de felul: „Maiorescu blestemat / Cine dracu' te-a-ndemnat / Într-o zi nefastă nouă / Să scornești *Dirrecția nouă* !...“

Criticul avea, cînd se scriau acestea, în jurul a 35 de ani; Eminescu, participant la alcătuirea unor astfel de texte, avea cu zece ani mai puțin — încă nu scrisese nici *Glossa* nici *Luceafărul* și nu publicase nici una din *Scrisori*. Erau cu toții oameni tineri, care se și amuzau — și Creangă printre ei, doar ceva mai vîrstnic decît Maiorescu, dar cu o fire care-l apropia de ghidușii societății, între care Vasile Pogor în primul rînd, acesta trecut de 40 de ani. Totuși, atunci cînd Creangă era poftit la adunări vesele, după cum s-a spus, numai pentru darul lui de povestitor plin de haz, Maiorescu nota despre el în „jurnalul“ său cîteva cuvinte, azi memorabile, integrîndu-l între cadrele care puteau constitui osatura intelectuală a unei viitoare guvernări: „o importantă falangă pentru mai tîrziu“; „Creangă, bun institutor și scriitor popular“.

Formula „scriitor popular“ a nemulțumit pe mulți și Sadoveanu protesta cu tărie împotriva ei, atunci cînd ea „însemna colecții de basme, Ispirescu și Anton Pann, «Alexandria», «Esopia», «Meșterul Perdaff»“. „Însă Ion Creangă este nu un adunător de folclor, ci un mare artist“, spune Sadoveanu, și pe drept cuvînt. Dar denumirea de „scriitor popular“ este dată de Maiorescu la 11/23 septembrie 1876, cînd Creangă nu publicase decît cîteva istorioare morale în cărțile sale pentru școală (*Inul*

și cămeșa, Acul și barosul, etc.) iar în *Convorbiri literare* îi apăruseră numai basmele *Soacra cu trei nurori*, *Punguța cu doi bani*, *Capra cu trei iezi*, *Povestea porcului* și *Moș Nichifor Coțca-riul*. Cu excepția ultimei lucrări, care e nuvelă, restul creației lui Creangă era, în mod evident, foarte cu puțință de alăturat basmelor lui Ispirescu, ceea ce Maiorescu și face. Abia *Amintirile* vor clarifica problema Creangă, în sensul aprecierii creatorului, a artistului, nu a prelucrătorului de basme populare sau „adunătorului de folclor“, de care era nemulțumit Sadoveanu; dar *Amintirile* vor începe să apară abia începînd din 1880, astfel că definiția lui Maiorescu nu poate fi taxată, pentru momentul cînd a fost făcută, ca total inexactă și în nici un caz nu e peiorativă, cum se indigna autorul *Baltagului*.

În ceea ce privește aprecierile asupra scriitorului și omului Creangă, avem, prin urmare, temeuri să rectificăm afirmații pripite sau concluzii deduse din texte considerate unilateral sau ignorate cu sau fără bună știință — eroare săvîrșită de semnatarul acestor rînduri sau de alții, pentru pricini a căror examinare nici nu avem totdeauna ispita sau răgazul să o întreprindem. Dar în cazul mărturisirilor pe care un scriitor le face cuiva despre cineva relativ la fapte petrecute numai între ei doi, și le face după ani de zile, cînd unul sau altul nu mai e în viață, cum trebuie să procedăm? Am spus, în chestiunea privitului din dărătul ferestrei, că nu putem să nu-l credem pe Creangă. Cu toate acestea se știe că un fapt, care a pus în conflict oricît de neînsemnat pe doi oameni, prea rar e reținut și consemnat la fel de ambii. Un exemplu, tot legat de Maiorescu. Bîndul povestitor, scriitorul „cel mai cast din literatura română“, cum i s-a spus, Brătescu-Voinești, istorisește că într-o zi, o întîmplare cu totul nefericită — a alunecat, a căzut și și-a murdărit hainele în noroiul format de topirea bruscă a

zăpezii — l-a făcut să întîrzie la întîlnirea cu Maiorescu zece minute sau un sfert de ceas, timp cît a dat fuga să se schimbe, căci locuia în apropiere de casa criticului. Deci, a sosit la opt și un sfert în loc de opt; a sunat cu grabă, nădușit și gîfîind de alergătură, gata să explice cauza lipsei de punctualitate și să ceară cuvenita iertare. O sonerie, două. Apare amfitrionul în-suși, rece și sever, comunicîndu-i, ca altădată lui Creangă menajera, că „domnul Maiorescu nu e acasă, a plecat“ — și închizîndu-i ușa. O lecție de rigoare și punctualitate, conchide Brătescu-Voinești, pe care n-a uitat-o toată viața. Dar din relatarea părintelui lui *Niculăuță minciună* răzbate și o caldă, respectuoasă imputare: parcă, totuși, criticul trebuia să cerceteze mai întîi cauza întîrzierii tînarului oaspete, și abia apoi, în deplină cunoștință de cauză, „să fie“ sau „să nu fie“ acasă pentru el!

Întîmplarea pare să aparțină familiei în care se situează cea cu Creangă. Legenda și memorialiștii ne-au lăsat imaginea unui Maiorescu exact pînă la pedanterie, notîndu-și — fără trebuință specială, am fi tentați să spunem noi, cei de azi — pînă și temperatura zilei, itinerariile și prețurile camerelor de hotel, telegramele trimise birjarilor la Cîmpulung etc. Un astfel de Maiorescu, foarte atent numai cu sine, și cu ale sale, poate fi exact invers cu ceilalți, deci s-a putut petrece cu un scriitor tînar ceea ce afirmă Brătescu-Voinești. Dar una din notele zilnice ale criticului vorbește despre o întîmplare de acest fel a scriitorului în chestiune, cu întîrziere la întîlnirea matinală, — mai mare decît cea comunicată de Brătescu-Voinești; nota spune în continuare că Maiorescu, tocmai cunoscînd că exigențele îi erau respectate, a bînuit felurite lucruri tragice cu privire la tînarul emul și a plecat pe urmele lui, acasă la el. Acolo a aflat însă lucruri întrucîtva deosebite de cele transmise urmașilor de către cel în cauză, anume că, în noaptea anterioară participase la o întru-

nire veselă, prelungită pînă tîrziu, ceea ce explică întîrzierea. E probabil că s-a produs și alunecarea, schimbarea hainelor, etc., dar în acest caz criticul nu mai avea ce să întrebe pe împricinat, de vreme ce știa totul, și dacă-și explica lucrurile cu îngăduință, în același timp a socotit că o lecție e potrivită pentru tînarul abia trecut de 25 de ani.

Sugestia pe care am voi să o subliniem în aceste cazuri, citate destul de înfîmplător, este aceea a unei absolute necesități de a verifica legendele pe care ni le-au transmis înaintașii, și cele bune și cele mai puțin bune. Iar, în cazul de față, în ce-l privește pe Maiorescu, trebuie să examinăm cu obiectivitate numeroase aprecieri despre critic, înrîurite de amintirea neguroasă — cu temei sau fără temei — despre *om* și *politician*. *Omul* a fost adesea distant, rece, oficial „mai peste marginile iertate“ — cum zicea el însuși despre reflexivitatea lui Eminescu — prea atent, prea abstract și unilateral atent la ținută și la rigurile unui comportament exemplar în societate, însă, în același timp de o delicatețe care ne impresionează în raport cu scriitorii; politicianul, sociologul a căutat tot timpul realizarea unui acord între realitățile țării și instituțiile ei, concilierea extremelor, socotite primejdioase, conservatorul a criticat acerb „formele fără fond“ instituite de liberali în domeniul vieții publice — însă a navigat ani de zile în apele lor, chiar pe corăbiile lor; criticul a crezut toată viața în Alecsandri și, la 1909, îl apăra neabătut împotriva impresiei de impietate pe care i-o dăduse discursul de recepție de la Academie al lui Duiliu Zamfirescu — dar încă de la 1872 îl situase pe Eminescu în primul loc al generației noi, plasîndu-l, ca valoare absolută, dedusă din numai patru poezii — apărute în *Convorbiri*, îndată după Alecsandri. Însă chiar atunci — și nici mai tîrziu n-o va face mult mai bine — definea vag substanța poeziei lui, specificul eminescian; ba chiar, la 1872 îl va compara

cu Nicoleanu, va înțelege greșit *Epi-gonii* și va prețui cu destulă rezervă inovațiile de expresie ale poetului.

Și totuși, în ansamblu, punînd în cumpănă și bune și rele, sau mai exact alăturîndu-le, așa cum s-au produs ele în cei aproape șazeci de ani cît a durat prezența sa publică, Maiorescu a fost una dintre cele mai atrăgătoare figuri ale epocii sale, iar în domeniul literar el a ocupat locul prim cel puțin între 1870 și 1890, perioada de culme a Junimii, a *Convorbirilor* și a întregii noastre literaturi din secolul XIX. Farmecul personal al lui Maiorescu, știința sa rară de a tempera exploziile celor din preajmă, de a echilibra judecățile pripite, de a stimula, apăra, ajuta cu un sfat — nu numai, dar în primul rînd — literar, cu exemplul, cu intervenții la autorități sau pur și simplu material pe cei care-l solicitau și nu odată chiar pe cei care nu-l solicitau, toate acestea au constituit cimentul cel mai de seamă al Junimii și au adunat în jurul *Convorbirilor*, la un moment dat, ce era mai de preț în mișcarea literară a vremii. Într-un moment literar asemănător ca valoare artistică și de durată aproximativ apropiată — anii dintre cele două războaie — nu va izbuti nimeni să adune atîta timp, în același cenaclu, sau în jurul aceleiași publicații scriitori atît de diferiți cum au fost Sadoveanu, Rebreanu, Arghezi, Galaction, Blaga, Bacovia, Camil Petrescu, Pillat, Matei Caragiale, Hortensia Papadat-Bengescu, etc. — cum a făcut Maiorescu la Junimea și a *Convorbiri* cu Alecsandri, Eminescu, Creangă, Slavici, Caragiale, Zamfirescu, Delavrancea, etc.

Viața românească a reeditat numai în parte performanța *Convorbirilor*; Ibrăileanu — singurul comparabil cu criticul *Convorbirilor* — cu toată superioritatea sa în ce privește calitățile de critic și istoric literar, cu tot farmecul său personal și puterea sa stimulatorie, n-a avut suprafața și rezultatele lui Maiorescu, în epoca sa, sub raportul capacității de a descoperi și aduna în jurul său talentele de bază

ale momentului. La fel Lovinescu, la fel Macedonski, la fel cu cîteva decenii mai înainte Eliade. Maiorescu rămîne singular — pe ceilalți îi comparăm cu el, îi raportăm la el, dar pentru el însuși nu avem termen de raportare, decît diminuîndu-l, nedreptățindu-l, cum au ajuns să săvîrșească nu odată continuatorii săi. Din această perspectivă, avem de corectat încă multe afirmații, de înlăturat destule prejudecăți.

Cea mai răspîdită, datorată într-o mare parte lui Caragiale, cum s-a menționat și mai sus, este cea a raporturilor criticului cu Eminescu. Și contemporanii și urmașii au reproșat și, pe urma lor, noi cei de azi îi vom reproșa mereu societății din timpul cît a trăit poetul, trista lui soartă. Nu numai pe a lui — dar în primul rînd pe a lui. Istoria va încărca neîncetat cu povara unor împrumuturi fără putință de absolvire, pe cei care, cum spune Caragiale, „*l-au lăsat totdeauna în lipsă, deși-l puteau ajuta cu toată dignitatea*“. Poetul s-a răfuit el însuși cu ei în mai multe poezii, de pildă în *Glossă*, în *Scrisoarea II*, în *Scrisoarea III*; „*a trăit cum a murit — foarte nenorocit și ca viață materială*“, spune Caragiale în continuare în schița *Ironie*; „*de foame nu pierea, ce-i drept, dar suferea amar de sărăcie*“. Adresa atacului e vizibilă către Maiorescu, cel mai în măsură, sau cel mai obligat să-i înțeleagă și să-i rezolve, chiar și „*nespusă*“, „*lipsa materială*“ în care poetul se zbătea.

Cînd s-a produs o nenorocire ireparabilă abia atunci înțelegem că, oricît am fi făcut pentru a o evita, n-am făcut destul — n-am făcut *totul*. Caragiale afirmă că Maiorescu — și cei din jurul său, și în primul rînd el — n-au încercat *totul* spre a-l sprijini pe Eminescu. Nu se poate deduce din spusele sale afirmația că el însuși, Caragiale, ar fi făcut totul sau foarte mult în materie, din cîte îi stăteau în putință, dar învinuirea formulată e foarte gravă. Maiorescu avusese imprudența să declare tocmai contrariul, explicînd dezastrul biologic al lui Eminescu prin

ereditate și justificîndu-i lipsurile printr-un dispreț funciar față de bucuriile lumesti. O atare teză, sunînd ca o dezvinovățire ostentativă, nedebace, a produs firește adversități, cu toate că, efectiv, criticul a făcut mult pentru Eminescu în latura trebuințelor lui materiale. Pornindu-se de aici s-au creat interpretări ostile, cînd nu s-au negat, pur și simplu, chiar faptele evidente.

Nimeni nu mai judecă astăzi ca pe un succes al poetului, faptul de a nu-și fi luat doctoratul, pentru care fusese trimis la Berlin prin contribuția *particulară*, personală, a junimiștilor și cu sprijinul lor direct. Întrebarea ar fi, în zilele noastre, cum i s-ar aprecia unui bursier care încă nu e Eminescu — așa cum Eminescu era, la 1874 mai puțin decît cel din 1883 — stagiul universitar îndelungat, fără a obține atestatele de rigoare! Scoaterea poetului de la bibliotecă a fost compensată numaidecît de ministrul Maiorescu prin numirea lui ca revizor școlar, dar scoaterea de aici se datorește căderii junimiștilor de la putere, urmată și de o penibilă dare în judecată a fostului ministru al instrucțiunii, între altele și pentru că-l ajutase și-l protejase pe Eminescu, și nu numai pe el. A reproșa, în aceste condiții, criticului și junimiștilor că n-au găsit alt loc lui Eminescu decît la *Curierul de Iași*, „*foaia vitelor de pripas*“, e nedrept, atîta timp cît în fața lor înșiși se descuriau cu zgomot zăvoarele porților de pușcărie. Dimpotrivă, ei au făcut foarte mult, asigurînd un loc *salarizat* lui Eminescu, atunci cînd în învățămînt nu mai era ținut. Munca la o gazetă ca aceasta și apoi la *Timpul* din București era istovitoare, ea irosea forțele și energia poetului, deci tristețea indignată a lui Caragiale este perfect justificată („*Cum stoarce puterile unui om de talent acest fel de muncă*“), dar, de la Eminescu încoace și chiar mai dinainte, de la Bolliac, Hașdeu, apoi Caragiale, Slavici, Macedonski, Duiliu Zamfirescu, cei mai mulți din generația ulterioară au fost gazetari. Gazetăria a fost aproape nedespărțită de

soarta scriitorului român. Lui Eminescu i se asigurase ceea ce își doreau sau aveau mai toți scriitorii epocii. Ideea artistului cu existența asigurată de un Mecena sau Ludovic al XIV-lea — dacă și la aceștia va fi fost în adevăr asigurată fără obligații de activitate compensatorie — era în orice caz înmormântată odată cu ei; secolul suprimase cu totul ideea mecenatului oficial, înlocuind-o cu lupta acerbă pentru existență. Asperitățile concurențelor de pînă atunci, întimpinate de Eminescu în căutarea locului de muncă, erau brusc netezite prin numirea sa în sectorul, ca să spunem așa, particular, la gazete de partid. O făcuse tot Maiorescu pe care, în 1876, o glumă ușoară, consemnată în scris chiar de poet, îl desemnase drept „redactor en-chef al jurnalului «Timpul»”; Maiorescu îi trecuse, deci, lui Eminescu, în 1877, chiar succesiunea în postul ocupat chiar de el însuși, de loc de disprețuit pentru un om oarecum liber de alte îndeletniciri, care nu avea nici avocatură de făcut și cursuri universitare de ținut și politică la cataramă de bătut, cum se afla poetul prin comparație cu criticul. În condițiile date, pînă aici nu se poate practic reproșa nimic acestuia în ce privește relațiile sale cu autorul *Epigonilor*; nu i se poate reproșa, ba dimpotrivă, nici că, desigur, a împiedicat de mai multe ori îndepărtarea lui Eminescu de la *Timpul*, atunci cînd zelosul și bătaiosul prim-redactor exprima în pagina întâia a organului conservator opinii de cu totul altă natură decît cele oficioase, ale șefilor partidului. Maiorescu l-a luat pe Eminescu un timp să locuiască la el, a presat pe cei din Iași să trimită cu regularitate leafa gazetarului („Fă bine, spune să se trimeată banii... Că Eminescu continuă a muri de foame — agonia poezilor români”; „Trimite Pogor bani lui Slavici și Eminescu pe oct. și noemvrie la *Timpul*?”); Maiorescu a încercat să zdruncine boema poetului („Cu Eminescu am să mă duc eu mîini la fotograf [pentru tabloul festiv al Junimii, n.n.], mai înainte însă la bărbier să se

radă. La bohème roumaine”); Eminescu era oaspete obișnuit în casa criticului, peste an și la sărbători, în afara ceneclurilor Junimii, și lipsa lui o resimțea Maiorescu drept cauza esențială a insuccesului unora din adunări („Sara «Junimea» la mine, extrem de plicticos; Eminescu lipsea...”), în schimb lecturile poetului sau prezența lui dau culoare reuniunilor: o „seară reușită” cu prezență intimă are, între cei 8 menționați de critic, pe Eminescu, Slavici, și Creangă; altădată se citesc „*vecinic frumoasele poezii ale lui Eminescu*”; într-o a treia seară se citește „*frumoasă legendă de Eminescu, «Luceaferul»*”, urmată de repetarea lecturii, cu sau fără prezența poetului. Cînd acesta se îmbolnăvește, internarea în spital se face prin grija și — desigur — pe cheltuiala criticului; conferința publică a lui Alecsandri pentru sprjinirea bolnavului e de critic organizată — nu o *colectă* care ar fi jignit mîndria poetului, ci o manifestare de tipul celor care se obișnuiau curent în epocă, socotite nu ca opere de binefacere ci ca omagii (reprezentările teatrale în beneficiul unui actor aveau același caracter). Plecarea la sanatoriul din Viena se face prin grija lui Maiorescu și cu banii adunați de el de la junimiști, la fel călătoria în nordul Italiei, la fel plasarea fictivă în postul de bibliotecar la Iași, după întoarcerea din străinătate, în 1884 — pentru a camufla o subvenție discretă, pe care altfel Eminescu n-ar fi primit-o: „Am aranjat (cu ministrul, n.n.) în următorul mod: el, Carajani, își dă demisia numai de formă, Eminescu este numit de asemeni numai de formă, nu-și ia slujba în primire sau se prezintă numai din cînd în cînd, fiind în concediu. Așa că de fapt tot Carajani rămîne bibliotecar și continuă să-și încaseze salariul. Salariul lui Eminescu însă de 285 franci lunar îl plătim noi. Hotărîți cu prietenii de acolo cui să expediem banii... Contribuțiile lunare pentru Eminescu vor continua atît la Iași cît și la București”.

Caragiale putea să știe aceste lucruri și în acest caz, probabil, imputările sale ar fi mers în alte direcții; se putea să nu le știe, ceea ce e mai probabil, căci Maiorescu a vorbit numai în general relativ la ele în articolul *Eminescu și poeziile lui* (1889), iar alți junimiști aveau aceeași pudoare și găseau că nu e cu cale să bată monedă din ceea ce făcuseră. Apoi, se petrecuse și drama — moartea poetului — și justificările puteau apare în lumină cu totul contrarie, cum au și rămas. Dacă Eminescu s-ar fi însănătoșit, am fi găsit astăzi că ajutorul junimist a fost eficace; însă tragedia s-a consumat — deci trebuie să nu avem îndoială că se putea face mai mult, era obligatoriu să se facă mai mult, pentru ca Eminescu să aibă un alt destin!

„Nu știu dacă și în alte țări, în împrejurări analoge, s-a îngrijit vreodată undeva, de către o grupă de prieteni literari, de un mare scriitor lovit de nenorocire, așa cum s-au îngrijit Titu Maiorescu și amicii săi de la *Convorbiri de marele lor prieten*“ — scria I. Rădulescu-Pogoneanu în 1939, în prefața volumului al doilea din *Insemnări zilnice*, pe care le edita. Și tot el consemna că, deși numeroase documente publicate în cei 50 de ani de la moartea poetului dovedeau grija junimiștilor pentru Eminescu, totuși corul celor care susțineau contrariul era departe de a scădea. El a crescut chiar. Istoricii contemporani au continuat o vreme cu aceleași susțineri, cu toată împotrivirea altora; în două piese de teatru, scrise prin 1950—1952 (*Eminescu de Mircea Ștefănescu și Caragiale și vremea lui de Camil Petrescu*) teza unui Maiorescu privind olimpiantul stingerea poetului adaugă acuzații noi vechilor afirmații. Se pare că orice lămuriri suplimentare nu îndreptățesc o pledoarie care să absolve cu totul pe critic și că el rămâne să poarte pentru mult timp sau pentru totdeauna semnul negru de a nu se fi îngrijit îndestul de soarta celui pe care l-a admirat și sprijinit atât de mult. În fond, se pare că, dintre toți criticii noștri, numai

Ibrăileanu a fost — cel puțin pînă acum — ferit de reproșuri asemănătoare. Discuția recentă, declanșată în umbra și în luminile lui Călinescu, la nici doi ani după moartea lui, nu-i cruță, după cum se vede, chiar unele din coordonatele operei sale de critic și istoric literar, în alte sectoare decît la Maiorescu, dar cu rezultate nu mult diferite — și trebuie ținut seama că ea e abia la început, iar scriitorii propriu-ziși încă n-au intrat în arenă, ci războiul îl poartă deocamdată criticii. Totuși, Călinescu se apără într-o măsură și singur — el e, cel puțin, și prozator, situație care-i creează o oarecare pavază...

Revenind la Maiorescu, va trebui măcar fugar să menționăm că, în relațiile sale cu scriitorii, aplicarea asupra manuscriselor lor era departe de a fi singura sau cea mai importantă sferă de manifestare a influenței sale pozitive — dar, deși nu cea mai cunoscută, de la ea literatura a profitat cel mai concret. Astăzi nu știm cum își propusese Alecsandri inițial pe Ovidiu, dar criticul i-a dat, spontan, câteva idei pe care le regăsim în textul piesei — gîndite poate de poetul *Pastelurilor* chiar de la început, dar iată că figurind și în sugestia lui Maiorescu, și încă împărțite pe acte, într-o succesiune căreia forma definitivă a piesei îi e destul de fidelă. Admirăm *Luceafărul* eminescian și-l dăm drept exemplu de muncă îndirjită a poetului asupra variantelor, în căutarea unei forme desăvîrșite; nu știm însă care și cită e contribuția criticului la construirea acestui drum spre perfecție, bătut cu nu mai puțin de patru versiuni autonome ale poemei, în afara celei publicate în Almanahul „România Jună“ și a celei din *Convorbiri*. Primele scheme ale întimplării din poem sînt mai vechi, de prin 1874, arată Perpessicius și ele aparțin integral poetului; dar cea mai intensă elaborare are loc în anii 1882—1883, cînd *Insemnările zilnice* ale lui Maiorescu consemnează lectura repetată a variantelor poemului de către cei doi. Duiliu Zamfirescu îi cerea lui

Maiorescu, în 1893, sfatul dacă Sașa Comăneșteanu să se căsătorească sau nu cu Matei Damian — și-i istorisește în scurt împrejurările din prima parte a *Vieții la țară*: „*Natura mea*, spune scriitorul, *mă poartă către a doua soluție*“ — adică separarea celor doi eroi. „*Dacă nu-i însor, nota se cerneste, firea dă în iarnă și se îmbrumează, sufletele se ascut în durere și prind mai cu înlesnire farmecul trist al vieții noastre românești*“. „*Cum să se sfârșească romanul?* răspunde prompt criticul. *Din cele scrise, impresia mea e foarte hotărâtă: cu bine!*“ Și, în adevăr, așa evoluează lucrurile. O întreagă teorie a romanului realizează scriitorul la incitarea lui Maiorescu, o întreagă corespondență îi e adresată lui, concretizînd nu numai una din cele mai frumoase pagini din literatura română, dar și prilejuind nașterea unui roman, hrănit din sinusoida, din lirismul consonant și din opozițiile reciproce cuprinse în această corespondență — este vorba de *Lydda. Scrisori romane*.

Un destin ironic parcă l-a urmărit pe Maiorescu, ca mai toți foștii săi ucenici și devoți să-l părăsească zgomotos și apoi tot patetic să-i recunoască — măcar unii dintre ei — marea rol și marea autoritate. Delavrancea, Vlahuță, N. N. Petrașcu și D. C. Ollănescu, Caragiale, Coșbuc, I. A. Brătescu-Voinești, Duiliu Zamfirescu, Mihail Dragomirescu, E. Lovinescu și atîția alții, toți cu cel puțin doisprezece ani mai tineri, au lovit în această puternică statuie care era Maiorescu, pentru a-și afirma independența, s-au rupt, cel mai adesea spectaculos de trunchiul Junimii, care i-a cultivat, fără să poată însă vreodată să îndepărteze înrîurirea maestrului, exercitată în anii formației lor, ca o matrice, mai mult sau mai puțin evidentă, pe care apoi au mărturisit-o chiar cînd au negat-o. Există o certă descendență maioreșciană în critica literară, în cultivarea criteriului estetic al aprecierii artistice, în teoria clasicismului formelor literare, în principiile care trebuie să guverneze actele vieții literare. Teza mai

nouă — atribuită pe nedrept lui Ghe-rea — după care literatura română din a doua jumătate a secolului XIX s-ar fi dezvoltat în opoziție cu tezele maioreșciene, iar scriitorii proeminenți ar fi evoluat prin distanțarea de Junimea și de Maiorescu, se dovedește șubredă. Chiar delimitîndu-se de Maiorescu, cei mai mulți o fac ducînd mai departe esența principiilor sale, concretizate în rezultatele literare propriu-zise, în opere literare. Cînd, de exemplu, între „arta pentru artă“ și „arta cu tendință“ Caragiale alege „arta cu talent“, el e mai aproape de Maiorescu decît de Ghe-rea, pentru că presupune drept criteriu principal de apreciere rezultatul *estetic* al actului creator; cînd Duiliu Zamfirescu atribuie lucrării lui Alecsandri în materie de folclor poetic caracterul unui act de creație proprie, nu pe acela de simplă înregistrare, și primește replica violentă a criticului, distanța între ei e aparentă, întrucît amîndoi sînt adepții tezei unicității procesului creator și, în orice caz, și unul și celălalt apreciază frumusețea folclorului autentic, detestă contrafacerile, prețuind deopotrivă pe marele artist Alecsandri.

Schița de mai sus nu și-a propus să elucideze „odată pentru totdeauna“ chestiuni cărora deceniile scurse nu le-au putut da răspunsuri. A pus mai multe întrebări decît a încercat soluții și a conchis, totuși, că trebuie recificate, modificate, cu privire la Maiorescu, la rolul său în epocă, la relațiile sale cu scriitorii, multe teze care sînt discutabile, deși par sau păreau să facă autoritate desăvîrșită; ele au circulat și mai înainte și au fost continuate, ba chiar sporite, și în anii apropiați.

Dar problema are și alte sensuri, care implică răspunderile permanente ale scriitorilor unii față de alții, cei tineri față de cei vîrstnici, cei vîrstnici față de cei aflați la început de drum, a criticilor față de scriitori, a acestora prin raport cu cei din alte generații decît a lor.

Ideea de generație am vrea s-o menționăm aici din alt unghi decât acela al unui fel de obligatorie solidaritate între scriitori și artiști de-o vîrstă, necritică, și mai mult vizînd valori materiale decât estetice. Maiorescu și Alecsandri și cei din categoria lor, aflați în fruntea obștei literare la 1880, au făcut mult pentru mai tînărul Eminescu, abia la început de drum; dar Caragiale declară că n-au făcut destul sau că n-au făcut nimic — și se pare că nu trebuie să-i învinuim pe nici unii de neadevăr. Dintotdeauna generațiile vîrstnice nu ostenesc, sau nu trebuie să ostenească a face mult, totul, dacă se poate spune astfel, pentru cele tinere — și acestea nu vor osteni să aștepte, cu dreptate, încă mai mult, fără ca aceasta să însemne conflict între generații. Căci nu trebuie uitat avertismentul tragic al raporturilor dintre Maiorescu și Eminescu și sancționarea — pe care, vai! trebuie s-o perpetuăm, cu toate faptele ce par s-o infirme — dată de Caragiale acestor raporturi. Destinele unor noi Eminescu se pot ivi oricînd ca niște spectre, dacă Maioresții vremurilor de azi și din viitor și-ar îngădui — ceea ce n-a făcut-o criticul *Convorbirilor* la vremea sa — să piardă din vedere o clipă marele comandament.

Pe de altă parte, e vorba de atitudinea celor ce pot fi, dar încă nu sînt, Caragiale ai zilelor de azi și de mîine, față de cei ce sînt de mult Alecsandri ai acestor timpuri. Maiorescu știa să aprecieze cum se cuvine ceea ce exista cu adevărat la un scriitor, și ceea ce se anunța, potențial, la celălalt, și lucrul n-ar trebui să supere pe nimeni în aprecierea vechii altercații în care unul din ei fusese „taktlos“ față cu celălalt. *Insemnările* criticului menționează de mai multe ori controverse între Eminescu și Caragiale, între acesta și Iacob Negruzzi sau Duiliu Zamfirescu, cu izbucniri pătimașe, nu odată petrecute în casa criticului. Înțelegem că, la vremea respectivă ele au fost temperate cu tact de Maiorescu, pentru ca divergențele să nu se accentueze: după

cîteva zile, aceleași *Insemnări zilnice* consemnează din nou prezența comună a adversarilor la serile obișnuite ale Junimii, în casa criticului, ca sub o cupolă a restabilirii bunelor raporturi ce trebuie să domnească între scriitorii aceleiași literaturi.

Pe cei mai tineri i-a purtat adesea, pe cheltuiala sa, prin străinătăți: Caragiale, Mihail Dragomirescu, I. Al. Brătescu-Voinești etc. Mărturiile lor — mai rare decât ale criticului în această privință — ne atestă grija lui părintească, atentă, chiar atunci cînd, de exemplu, pe autorul lui *Pană Trăsnea Sfîntul*, trebuia să-l scoale dimineața și să-l trimită la muzeele din Florența, sau să-l obișnuiască să nu mai ascundă în glumă inelul doamnei Maiorescu, să nu se așeze pe scaun, în vagonul restaurant, înaintea ei... Criticul le făcea toate acestea cu răbdare; iritarea, inerentă și ea, și-o descărca numai în jurnalul său, care a dat prilej urmașilor să-l învinuiască de a nu fi avut destulă deferență față de Caragiale, pe cînd acesta, nefiind Caragiale încă, făcea proba lipsei de tact față de Alecsandri, cînd acesta era de mult Alecsandri!

Și o ultimă observație, legată de mărturiile literare, de felul cum se cristalizează în amintiri, scrisori și chiar în opere propriu-zise, imaginea scriitorilor despre ei înșiși și despre alți reprezentanți ai breslei, despre întreaga viață literară. Ar fi o utopie să ne închipuim că posteritatea va păstra despre amici sau despre inamici imaginea pe care le-o atribuie cîte un scriitor în astfel de opere similii-literare; ea e numai o *componentă* a opiniei pe care orice epocă și-o formează despre lumea anterioară — iar uneori nu e nici măcar atît, ci e tocmai opusul ei. Exemplul lui Maiorescu este concludent și în ceea ce viața sa, declarațiile și corespondența altora, *Insemnările* sale *zilnice* ne transmit sub specia permanenței, și în ceea ce, din cuprinsul lor, trebuie să fie prezentat în lumină nouă. E neagră, întristătoare situația cînd un scriitor, un critic, trebuie să

corecteze mai firziu el însuși afirmații proprii făcute pripit despre alții; să rectifice, să facă „mea culpa”; totuși, această situație mai poate să probeze existența unei onestități, a fidelității, totuși, față de adevăr. Dar cu atât mai întunecată este împrejurarea cînd o atare sarcină rămîne pe seama urmașilor, cînd ei trebuie să vină să-și pună întrebări pe care noi nu ni le-am pus, să ne impute fapte pe care ar fi trebuit să le săvîrșim și nu ne-am priceput

să le ducem la capăt, să ne reproșeze altele pe care epoca, oamenii, datorită noastră ni le cereau într-alt chip decît am izbutit să le facem, și, mai ales, să arate că ceea ce am spus noi despre alții sau alții despre noi se prezenta într-altfel. Relatările lui Maiorescu despre contemporanii săi oferă mai puține prilejuri din această categorie; mai multe sînt acelea ale unora dintre contemporani și urmași despre Maiorescu.

Titu Maiorescu, filozof necunoscut

de Horia Bratu

Personalitatea lui Maiorescu ca filozof rămîne încă puțin cunoscută în comparație cu celelalte domenii de activitate ale sale. Într-adevăr, prima și importanta sa lucrare „Einiges Philosophische in gemeinfasslicher Form“ n-a făcut obiectul unei cercetări extinse (după cum nici întemeierea filozofică a activității sale de estetician n-a făcut încă obiectul unui examen solid). Cel care atrage atenția asupra lucrării lui Maiorescu este Mircea Florian, într-un articol publicat acum 30 de ani și care, pe baza ei, stabilind filiațiile, arată pentru prima dată însemnătatea considerabilă a filozofiei și pedagogiei herbartiene în formația teoreticianului român. În capitolul asupra lui Maiorescu din *Istoria Literaturii Române*, Tudor Vianu, preocupat mai ales de a da o imagine de sinteză, de a stabili o anumită coerență între diferitele activități ale lui Maiorescu, nu se oprește prea mult asupra lucrării. De aceea, orice cercetare a filozofiei lui Maiorescu trebuie să pornească de la stabilirea valorii exacte a acestei lucrări și a însemnătății ei în cadrul evoluției intelectuale a profesorului, a locului ei în istoria filozofiei române.

Maiorescu are douăzeci și unu de ani atunci cînd publică „Einiges philosophische in gemeinfasslicher Form“ la o editură din Berlin care tipărise pe Drobisch și pe Humboldt și reti-

părise unele din operele lui Spinoza și Hegel. Lucrarea însăși — în ciuda titlului care presupune un obiectiv limitat („Ceva filozofic în formă populară“) nu este o simplă lucrare de vulgarizare ci are o „construcție“ inedită, semnificativă. Chiar din formularea temei, Maiorescu se dovedește de pe acum modest și doritor de a-și asigura operei o accesibilitate cît mai largă, dar și pe deplin conștient de dificultățile mării creații filozofice spre care în tinerețea sa mai tindea încă cu toată ambiția. Refractoră improvizăției sau originalității aparente, care se obține adesea prin ignorarea a ceea ce au scris alții pe aceeași temă, o asemenea modestie și rigoare metodologică îl va caracteriza de-a lungul întregii sale activități și ea pare să fi indus în eroare nu numai pe unii contemporani (printre care, în parte și pe Gherea), dar și pe unii dintre exegeții săi (Densușianu, Iorga, etc.) care nu au văzut că Maiorescu este tocmai tipul autorului care știe mult mai multe decît exprimă și care avansează cu multă prudență, nu teze preluete eclectic aidoma de aiurea, ci propoziții îndelung cîntărite, trecute prin sita logicii și filozofiei sistematice. O asemenea concepție asupra muncii filozofice la un tînr de douăzeci de ani care — așa cum reiese din „Însemnările zilnice“, abia cu cinci ani în urmă luase contact cu primele lucrări filozofice — dovedea o maturitate neobișnuită de gîndire; iar elaborarea și expunerea

materialului vădea o precocitate rar întâlnită în literatura filozofică românească. Performanța este remarcabilă nu numai prin prisma curriculum-ului universitar de astăzi (la vârsta la care Maiorescu publică o carte de filozofie în una din cele mai renumite edituri din străinătate, un student ajunge în învățămîntul filozofic contemporan abia în anul III), ci chiar în raport cu severa și intensiva pregătire teoretică pe care o ofereau colegiile de elită și universitățile de limbă germană. Educația primită de Maiorescu a favorizat nu numai realizarea de timpuriu a unei formații excelente de specialitate, dar și fenomenul de „explozie“, de fertilizare accelerată a facultăților intelectuale, care ne face să considerăm începuturile filozofice ale lui Maiorescu nu ca opera unui diletant, ci ca o contribuție serioasă de prim ordin la istoria filozofiei românești.

★

Lucrarea lui Maiorescu este scrisă la Paris în 1860 și publicată la Berlin în 1861. Nu este exclus ca lucrarea să fi fost publicată pur și simplu pe socoteala lui Maiorescu, tocmai pentru că autorul voia să-și ofere o platformă de prestigiu la înapoierea sa în țară. „Nu i se va lua autorului în nume de rău, — scrie el, — dacă acesta ține atât de mult să obțină tocmai din Germania, țară prin excelență competentă în filozofie, — cel puțin o judecată (de valoare) asupra citorva din ideile sale directoare, înainte de a întreprinde ceva în această direcție în propria sa patrie“ (pag. VII). (În continuare vom face trimiterile în text notînd titlul lucrării prescurtat Ein. Ph.).

Este interesant de semnalat faptul că lucrarea nu oferă o imagine exactă a surselor filozofice care vor caracteriza concepțiile sale ulterioare. În acest sens, faptul că, consacînd un capitol problemelor morții și nemuririi, Maiorescu nu-l citează pe Schopenhauer, (de altfel acesta nu este aproape de loc amintit în lucrare), deci pe filozoful care va fi mai tîrziu în centrul atenției sale, dovedește că ideologia lu-

cării nu poate fi pe de-a-ntregul relevantă pentru ansamblul activității sale filozofice. Marii maeștrii ai lui Maiorescu în această perioadă sînt: în problemele de psihologie Herbart, iar în problemele de antropologie filozofică Feuerbach. Influența ultimului pare să fi fost covârșitoare chiar în ceea ce privește planul de ansamblu al lucrării, care cuprinde un lanț de capitole, amintind îndeaproape ierarhia pe care Feuerbach o dădea problemelor. După un capitol intitulat „Ce se numește filozofie?“ și care dă conceptului un înțeles larg, legat de dezvoltarea științelor („filosofia trece prin toate științele și în ea se pot găsi urme din toate științele...“), urmează o împărțire a domeniilor filozofiei, („știință a relațiilor“) care urmărește îndeaproape schema herbartiană (împărțirea filozofiei în logică, psihologie, metafizică, etc.). Tratarea problemelor psihologiei, considerată ca ramură a filozofiei — atît a problemelor legate de ceea ce am denumi azi psihologia percepțiilor — Maiorescu vorbește despre reprezentare — cît și a psihologiei sentimentelor — urmărește îndeaproape îmbinarea herbartiană dintre logică și filozofie.

Însă, vorbind despre influența lui Herbart cît și despre cea a lui Feuerbach, nu trebuie să ne închipuim că e vorba de o urmărire foarte fidelă a acestora. Din modul însuși în care Maiorescu își dispune citatele, din modul în care-și alege punctele de plecare ale demonstrației, apare intenția sa către o filozofie originală. Marile concluzii filozofice la care Maiorescu încearcă să ajungă pe calea unei sistematice foarte aproape de tradițiile filozofiei germane, se inspiră din concluziile filozofilor amintiți — mai ales Feuerbach — în măsura în care, în momentul respectiv Herbart și Feuerbach reprezentau ultimul cuvînt al filozofiei germane contemporane.

Tratarea rămîne însă specifică, Maiorescu încercînd în mai multe rînduri să pună la contribuție o bibliografie inedită pentru acest tip de lu-

crări, folosind pe larg moralistii francezi, precum și opere caracteristice iluminismului german: Goethe, Schiller, Lessing, Herder, Klopstock. Ultimele capitole consacrate teismului și ateismului, morții și nemuririi, filozofiei și societății sînt de clară inspirație feurbachiană, îngăduindu-ne să conchidem că în acest moment antropologia filozofică maioresciană urmărește în mod conștient să adopte o linie radicală care consfințește sfîrșitul filozofiei clasice germane, expresie a unei epoci depășite, și anunță apariția unei noi filozofii, legată de dezvoltarea științelor naturii; „Credința rămîne una și aceeași, știința merge înainte; este ușor de văzut care din ele va cîștiga victoria; căci ele se exclud între ele“ („Der Glaube bleibt ein und derselbe, die Wissenschaft schreitet vorwärts“...) etc. (pg. 165).

De altfel, indicînd chiar prin titlu o așa-zisă intenție de vulgarizare, Maiorescu a contribuit el însuși la făurirea unei false legende. Avînd o întinsă pregătire de specialitate și cunoscînd prea bine rigida ierarhie a valorilor în filozofie și estetică, Maiorescu avea un respect prea mare pentru filozofia sistematică și pentru valorile stabilite pe o lungă tradiție filozofică pentru a-și închipui un moment că cineva care nu se înserează printr-o contribuție multilaterală în această tradiție poate năzui la originalitate. Spre deosebire de un Gherea sau chiar de un Conta sau Xenopol, Maiorescu era prea copleșit de conștiința amplitudinii eforturilor și a stringenței logice pe care o cere un tratat de filozofie, pentru a încerca să facă și el un „tratată“ propriu. Abținerea lui în epoca maturității de la orice activitate filozofică și speculativă se explică, de obicei — și a explicat-o el însuși, — prin lipsa de mediu prielnic. Disproporția de nivel cultural dintre țările în care se formase și țara noastră pe la 1861, era atît de mare, încît nu-i mai rămăsese tînărului herbartian decît să se adapteze condițiilor vieții noastre spirituale și, cu temperamentul lui mai mult

pragmatic decît speculativ, să se dedice ridicării nivelului cultural prin „prelecțiuni populare și simple“ (E. Lovinescu, T. Maiorescu, II, pg. 394). Numai autodidacții sau cei care nu s-au supus disciplinei riguroase și tradiției ascetice a facultăților de specialitate ale marilor instituții academice — va repeta mereu Maiorescu — își pot închipui că „lucrurile sînt simple“ și că e nevoie doar de voință, ingeniozitate și spirit de discernămint pentru a crea un sistem filozofic. La Maiorescu fiecare frază trebuie să fie pe deplin justificată și repulsia sa pentru „beția de cuvinte“ va veni probabil și din antipatia organică pe care, datorită disciplinei sale riguroase academice, i-o inspiră orice dezvoltare eseistică care nu poate fi — sistematic și la fiecare pas — justificată, prin referiri la sistemele filozofice repute. Din această modestie și inhibiție voluntară derivă și rigoarea absolută a scrierilor sale, dar pe de altă parte și falmoasa „sterilitate“. Între poziția sa filozofică și poziția sa estetică există o unitate organică, Maiorescu nefăcînd nici o presupunere, nici o ipoteză, fără a se sprijini — explicit sau implicit — riguros, pe texte; mai mult încă, Maiorescu își prezintă propriile teze și contribuții drept lucrări de popularizare, îndreptate, rememorări ale unor adevăruri elementare. Cei mai mulți contemporani au luat această modestie metodologică drept bună, și pînă astăzi, în materie ideologică, Maiorescu rămîne pentru mulți numai un mare mentor, presupunîndu-se implicit că autorul avea o mare capacitate de discriminare, de desemnare a valorilor reale, însă nu ar fi fost capabil de creație de idei, enunțînd doar teze generale cunoscute. Așa s-a întîmplat că posteritatea a cercetat cu luare-aminte îndeosebi bilanțurile critice, lucrările polemice și mai puțin conținutul și variațiile ideilor în creația sa propriu-zisă. La aceasta a contribuit de asemenea și faptul că în cadrul însuși a ceea ce am denumi — în lipsa unui termen mai bun — „creația sa de idei“, Maiorescu va face el însuși

discriminarea netă între aforisme, încercările estetice pe de-o parte și filozofia sistematică în fața căreia pînă și în însemnările sale intime manifestă o inhibiție și o reținere exagerată. Această inhibiție va alimenta și ea faimoasa contradicție între spiritul „rector” maiorescian — așa cum se desemnează din activitatea sa publică — și personalitatea intimă, frământată de îndoieli și probleme, sfișiată de stări depresive, cu oscilații frecvente, de sens contrar. Dacă „Insemnările zilnice”, aforismele, scrisorile intime au făcut ca cel puțin din perspectiva biografică și intimă să avem în față un nou Maiorescu, atît de deosebit de postura oficială și chiar profesională (un om bîntuit de îndoieli, de contradicții, paralizat aproape de postura răspunderii familiare), raritatea însăși bibliografică a lucrării de filozofie a lui Maiorescu („Einiges philosophische in gemeinfasslicher Form”), faptul de a nu fi existat traducerea textului în românește a contribuit la ignorarea aproape desăvîrșită a unei concepții filozofice progresiste, care în aprecierea de ansamblu a lui Maiorescu merită să joace un rol cel puțin tot atît de important cît polemica (ca și elementele de pseudo-polemică) cu Gherea. Căci dacă, vorbind despre Gherea și polemica sa cu Maiorescu a existat și există încă tendința ca — dincolo de „Personalitatea morală în artă” (articolul lui Gherea) și faimosul punct trei din articolul „Contraziceri” al lui Maiorescu — să urmărim elementele de polemică filozofică, contrapunerea între două atitudini opuse față de om, față de știință, sau față de societate, ni se pare că singura operă de filozofie „sistematică” a lui Maiorescu scrisă în tinerețe reprezintă, cu atît mai mult, ea însăși, o polemică deschisă cu filozofia tradițională, o încercare remarcabilă de a stabili un nou raport al filozofiei față de om, față de religie și chiar față de societate. Mai tîrziu, mai ales după 1890, Maiorescu va renunța treptat, din ce în ce mai mult la acest program, însă deocamdată, în 1860, el există, și de

aceea trebuie luat în considerare în analiza operei și evoluției sale.

★

Încă din introducere, Maiorescu dă expresie tendințelor semnalate mai sus în formulări lapidare, sintetice. Intenția sa fâțișă este de a face o lucrare care să aibă cît mai puțin caracterul „streng systematisch” („riguros sistematic”), „gelehrt” („trudit”), tipic manierei tradiționaliste a lucrărilor de filozofie. „*Fiecare om este produsul timpului său, și chiar dacă îl depășește și construiește un ideal pentru viitor, acest ideal (în caz că este un ideal real și nu o nălucă a imaginației) nu este altceva decît o nouă combinație de elemente, care au existat în această operă.*” Formularea citată stabilește o relație limpede, fără echivoc, nu numai între ideologie și societate dar și între idealul social sau etic și ideologia epocii. Evident că din asemenea formulări nu putem și nu trebuie în nici un caz să deducem că Maiorescu adoptă un punct de vedere materialist, dar mai ales ideea caracterului social al filozofiei și a determinării ei de către epocă, este mai răspicat și mai direct exprimată decît la Hegel sau în curentul istorist de origină hegeliană. Pe de altă parte, Maiorescu subliniază mai puternic aspectul concret-istoric în raport cu antropologia materialistă a lui Feuerbach. Ceea ce urmează apoi, constituie o semnificativă caracterizare a epocii; semnificativă nu desigur din punctul de vedere al relațiilor de clasă, ci din punctul de vedere al mișcării de idei, al situației filozofiei clasice germane. Dacă omul este produsul epocii, zice Maiorescu, „însemnătatea concret temporală („die Zeitbedeutung”) a filozofiei în vremea noastră constă în faptul că ea s-a dizolvat („aufgelöst”), că ea anume nu mai există și nu mai poate exista așa ca pînă acum ca o știință care se realizează pe baza separărilor riguroase și pe baza exclusivității de sistem; (filozofia) este acuma introdusă în viață”. Desigur, cu citate se poate construi orice, și prin „traducerea în

viață“, Maiorescu înțelege cu totul altceva decât Marx în „Tezele asupra lui Feuerbach“ sau decât Engels (douăzeci de ani mai târziu în „Feuerbach și sfârșitul filozofiei clasice germane“). Dar îndrăzneala și caracterul direct al formulării sub pana celui care mai târziu va enunța la noi teza „înălțării impersonale“ (care nici ea nu însemna la esteticianul român o invitație la evazionism) ne pune cel puțin pe gânduri. În continuare, Maiorescu ne oferă o teorie proprie a cauzelor înfloririi filozofiei în anumite epoci istorice bine determinate, căutând chiar să stabilească un soi de lege: „*Se poate demonstra istoricește și în chip specific (eigentümlich) că atracția (Hinwenden) către filozofie denotă decadența orînduirii sociale existente. Abia o dată cu decadența republicii grecești a înflorit filozofia greacă; la fel s-a întâmplat și la romani, în măsura în care se poate vorbi la aceștia de o filozofie; la fel și înainte de epoca Reformei* (Maiorescu se referă aici la înflorirea scolasticii târzii: Duns Scott, William Occam, Guillaume de Cham-
pois, ca și la misticii Eckhart, Tauler, apoi la Nicolas Cusanus care marchează sfârșitul epocii feudale, H.B.): *la fel s-au petrecut lucrurile înainte de marea „Revoluție franceză“.* Când omenirea nu mai este mulțumită cu starea de lucruri existentă, capetele ei cele mai luminate meditează „*în profunzime asupra celor întâmplate și din acestea construiește idealul mijlocirii elementelor care se opun*“ (p. IV). După cum se vede, pentru Maiorescu rezolvarea contradicțiilor nu are loc în sinteza hegeliană ci în mijlocirea, în concilierea herbartiană. Însă, nu rămîne totuși mai puțin semnificativ faptul că Maiorescu formulează o teorie foarte modernă a *compensatiei*, subliniind că înflorirea filozofiei germane se explică tocmai prin procesul de autoreflexie pe care-l suscită dezagregarea vechii orînduiri. O explicație care este astăzi îmbrățișată de istoricii contemporani (inclusiv cei marxisti) ai filozofiei germane.

În ce constă decăderea orînduirii de la mijlocul secolului trecut? Maiorescu consideră că decăderea al cărei înfloritor produs prin compensație este „filozofia clasică germană“, — filozofia de la Kant pînă la Hegei — constă în „decăderea credinței“: „*Să nu ne amăgim, scrie el, credința, cu acea certitudine, naivă, subiectivă care constituie esența ei, a dispărut din conștiința generală. Este o falsă credință cînd se crede că noi mai credem*“. Cauza principală a acestei diminuări a credinței, Maiorescu o vede în progresul științei. Tînărul doctor de la Giessen vede o lume în devenire, o lume în care religia și știința coexistă, nu într-o înfruntare antagonistă, nu într-o excludere reciprocă, ci într-o coexistență, care are însă drept rezultat diminuarea constantă a domeniului religiei și modificarea structurală a activităților spirituale. În această privință, el reia pe contul său teza obiectelor distincte ale religiei și științei pe care o expusese, în aceeași epocă, de pildă, Wirschow. În „Tendințe unitare în medicina științifică“, Wirschow scrie: „Nu este de aceea sarcina științei, de a împieta asupra obiectelor religiei, ci ea urmărește numai să împingă cît mai departe granițele pe care le poate atinge cunoașterea“ (p. 3). Lui Maiorescu, o asemenea teză îi va părea rațională, el fiind și ca psiholog partizanul separării domeniilor, considerînd că un intelectual se poate concentra asupra unui subiect sau se poate adapta unui anumit domeniu, identifica așa de profund cu obiectul, încît evenimente și fapte din alte domenii sau alte facultăți spirituale care răspund altor necesități să dispară complet din cîmpul conștiinței (chiar dacă aceste fapte și evenimente proiectate simultan s-ar exclude reciproc). Douăzeci de ani mai târziu, într-un articol publicat în Almanahul „România jună“ din Viena, el scrie: „*Sînt așa de feburite și de schimbătoare întîlnirile simultane ale pușinelor idei și simțiri în cercul luminos al fiecărui moment dat încît nu se poate vorbi de o ar-*

monizare a întregii mulțimi de idei și de simțiri făcută sub lumina conștiinței. Sint poate în fiecare om diferite grupări de idei și de simțiri, ce nu ajung niciodată a se întâlni în strimtul cerc luminos al vreunui moment din viața lui ci fiecare vine de-a rândul și izolată sub lumina inteligenței fără nici o privire posibilă asupra celorlalte, așa încît nu au ocazia de a se potrivi și a se rectifica între olaltă“.

În demonstrarea tezei sale, Maiorescu aduce ca exemplu „duplicitatea“ celebrului fiziolog Rudolf Wagner (mort în 1864), succesorul lui Blumenbach la universitatea din Göttingen, care „era un mare naturalist și totodată un mare bigot“. În fiecare zi îngenunchea la ora 8 dimineață, în biserică, fără a-și tulbura evlaviază cu vreo aplicare a metodelor de analiză exactă la cercetarea minunilor povestite în biblie, și apoi „la 10 ore își ținea la universitate prelegerile asupra filozofiei și anatomiei comparate, fără a-și turbura cercetările exacte prin admiterea de minuni necontrolate“ („Din experiență“, în *Critice*, vol. II, pag. 275, ed. Minerva, 1915).

Principiul separării domeniilor științei și religiei este esențial pentru înțelegerea poziției tactice a lui Maiorescu față de religie. Însă el nu exprimă poziția sa filozofică fundamentală. Așa cum vom arăta mai jos, problema dumnezeirii și corolarele ei (nemurirea, infinitul și veșnicia) au fost considerate de Maiorescu ca temele cele mai complicate (*kopferbrechend*), cărora nu li se poate da nici un răspuns limpede. Adică: pe de-o parte, se poate explica pe baza psihologiei asociaționiste și a filozofiei herbartiene a reprezentărilor necesitate *logică* a apariției noțiunii de dumnezeu, necesitatea explicației finaliste; se poate demonstra — pe urmele antropologismului lui Feuerbach — necesitatea *istorică* a apariției noțiunii de dumnezeu și urmări proiecția în cadrul ei a înșușirilor umane; într-un cuvînt se poate de asemenea demonta mecanismul teismului, mitul dumnezeirii. Însă

prin aceasta, după Maiorescu, nu se abilitază o ontologie materialistă. Ateismul nu capătă — prin demonstrarea inexistenței lui Dumnezeu — o valabilitate ontologică și în genere nici nu poate fi demonstrat ontologic. Nu ne putem „reprezenta“ o lume creată de Dumnezeu — dar nici o lume fără Dumnezeu. Nu ne putem reprezenta neantul decît ca o pură negație logică directă și nu ca o negație ontologică. La fel stau lucrurile cu infinitatea sau veșnicia. Însă din această contrapunere a handicapurilor celor două concepții (teism și ateism) rezultă superioritatea științei asupra religiei: fiindcă știința înaintează pe bază de cunoaștere iar religia subzistă pe bază de non-cunoaștere, pe baza faptului că limitele științei sînt determinate istoricește și pentru că existența dumnezeirii nu poate fi demonstrată logic și ontologic, dar tot nedemonstrabilă este și inexistența dumnezeirii. De aceea, deși Maiorescu formulează cu prudență o separație a domeniilor, el nu se distanțează în mod egal de cele două sfere și mai ales nu practică teoria „adevărului dublu“ (după care și religia și știința își au adevărurile lor), așa cum au făcut unii filozofi din scolastica tîrzie sau din Renaștere. Chiar prin filozofia „realelor“ la care recurge un Herbart, teoria „separației puterilor“ capătă, dacă nu o valoare ontologică, în orice caz aspectul unui pluralism care admite și dumnezeirea. Maiorescu, însă, care vede în întreaga dezvoltare a filozofiei moderne efectul descompunerii credinței și consideră decăderea credinței ca efectul progresului științei, este mult mai tranșant decît Herbart, interesat fiind de ceea ce se întîmplă înlăuntrul științei: „*în lăuntru al acestor limite, știința este atotputernică; nici un fel de rezistență nu i se poate opune în perspectiva timpului (auf die Dauer). Credința a încercat chiar în lăuntru al granițelor științei să sconteze (zu behaupten) pe istorisirile sale miraculoase; aici ea a capotat, și urmarea a fost că din pricina caracterului ero-*

nat al amănuntelor a crescut neîncrederea față de totalitate" (pag. V).

Ideile de mai sus, Maiorescu le exprimă tale-quala, însă implicațiile lor pot fi deduse pe baza unei analize amănunțite a textului de bază, a subsolurilor și a anexelor. Maiorescu nu pronunță nicăieri cuvintele „materialism“ sau „idealism“. Vom încerca în cele ce urmează să arătăm cum se schițează ceea ce denumim raționalismul agnostic ateizant al lui Maiorescu, reconstituind pe baza tezelor lui traiectoria gândirii sale :

1. În primul rînd, Maiorescu respinge așa-zisele dovezi și mărturiile istorice ale lui Dumnezeu (pg. 161 ff). El respinge pînă și „dovada morală“ a lui Voltaire, pe care îl consideră drept un pseudo-filozof, în susținerea teismului său : „Este semnificativ — scrie Maiorescu — ca un critic de altfel atît de acut ca Voltaire, acordă greutate evidenței istorice. (Comparați „Dicționarul său filozofic“). Însă, în urma unui contact mai apropiat cu filozofia, sau mai bine zis cu non-filozofia acestui scriitor, devine imediat limpede că întregul său teism este lucrul cel mai inconsistent (das gehaltloseste Ding) care se poate închipui“. (Eing. Phil. pg. 239). Maiorescu supune analizei următorul pasaj din articolul *Dieu* (Dicționarul filozofic) : „Vous avouez que la croyance d'un Dieu a retenu quelques hommes sur le bord du crime : cet aveu me suffit. Quand cette opinion n'aurait prévenu que dix assassinats, dix calomnies, dix jugements iniques sur la terre, je tiens que la terre entière doit l'embrasser“. Dacă, argumentează Maiorescu, substituim fricii sau credinței în Dumnezeu frica de pedeapsă, sau teama de băț, propoziția își păstrează neștirbită aceeași valoare ;

2. Ideea unei „cauze prime“, a unei origini (*Urgrund*) a tuturor lucrurilor care ar fi Dumnezeu, încearcă să „explice un concept incomprehensibil printr-un alt concept incomprehensibil“ (*Unbegreiflich*) (pg. 167). Adică explicăm propozițiunea incomprehensibilă

„lumea are un început“ prin propoziția „Dumnezeu a creat ceva din nimic“. Mai mult încă : orice început devine, se neagă pe sine. Iar dacă pretindem că începutul rămîne și astăzi început, înlocuim rațiunea cu credința ;

3. În sfîrșit, Maiorescu subliniază că o teologie raționalistă sau, mai bine zis comprehensibilă din punctul de vedere rațional, nu există. Pentru el, ideea de a demonstra, a „explica“ deismul (în spiritul lui Voltaire sau Fénelon) este o absurditate. Mai cinstită este poziția credinciosului care crede pur și simplu într-un Dumnezeu incomprehensibil.

Pe urmele lui Feuerbach (din „Esența creștinismului“), Maiorescu arată că orice teologie este o psihologie. Identitatea spiritului uman cu dumnezeirea nu este altceva decît identitatea omului cu el însuși. Omul nu se poate ridica asupra „sa însuși“ ; cînd vorbește de Dumnezeu el proiectează în afară credințele sale cele mai elevate : și entitatea care se sintetizează nu este o realitate în afara sentimentului care îl creează. Ea este infinită, pentru că infinită este dorința, dorința creatoare. Orice teologie este psihologie și interesul ei nu rezidă în cunoașterea obiectivă pe care pretinde să ne-o dea, ci în motivele ei genetice. „Tu ești asemenea duhului pe care îl concepi“, scrie Goethe în *Faust*. Maiorescu răstoarnă butada : „Tu concepi numai duhul cu care ești asemenea“ (pg. 159). Religiiile diferitelor popoare reflectă interpretarea pe care ele o dau lumii, vieții, chiar instituțiilor lor sociale. În raport cu concepțiile fiecăruia, Dumnezeu este mai concret sau mai abstract : „Un făran pentru care persoana cea mai puternică pe care o cunoaște este judecătorul, nu va putea să conceapă o altă putere cînd va auzi vorbindu-se despre puterea supremă, decît aceea pe care o cunoaște, decît aceea limitată a judecătorului sătesc“ (p. 159). Aici își are originea politeismul, personificarea forțelor în religiile primitive, mitologiile (ultimile idei reflectă de fapt tezele

dintr-o altă lucrare a lui Feuerbach, „Esența religiei“).

Până la acest punct, Maiorescu este destul de apropiat de Feuerbach, cu rezerva importantă însă că argumentelor antropologice, fiziologice și psihologice feuerbachiene, el le adaugă — așa cum vom arăta mai jos — o argumentare fundamentală logică și metafizică. Unde Maiorescu se oprește — și se oprește brusc — este atunci când se găsește în fața a ceea ce am denumi contradicția dintre religie și credință. Aici lucrurile devin mult mai puțin limpezi (ceea ce ne-a și făcut altă dată să-l considerăm pe Maiorescu deist; de altfel, unii istorici ai filozofiei descoperă aceeași contradicție și la Feuerbach). Religia, pentru Maiorescu, emană din om, din profunzimea ființei sale, din conștiința destinului său colectiv, dintr-un sentiment de recunoștință. A spune că Dumnezeu este dreptate și bunătate, înseamnă a exprima convingerea că dreptatea și bunătatea sînt calitățile cele mai înalte ale omului. Dar la Maiorescu, ca de altfel și la Feuerbach, omul are nevoie de comuniune, de plenitudine. Și atunci el își umple golul existenței căutîndu-și o satisfacție funciară, dîncolo de timp și de contingente. Prin urmare, omul lui Maiorescu încearcă mai de grabă să se elibereze de rituri sau de teama de religie, urmărește mai de grabă ceea ce am denumi cu un termen modern desacralizarea religiei, eliberarea de ideea unui Dumnezeu obiectiv în afara noastră, de frica de pedeapsă divină, contestă validitatea retoricii religioase, ironizează deismul istoric și raționalizarea lui; însă nu neagă nevoia conștiinței de a-și constitui o explicație, sau mai bine zis o atitudine, chiar în afara datelor obiective, nu neagă necesitatea omului de a simți o comuniune cu o esență supremă. De aceea „ateismul“ lui Maiorescu nu este ateismul lui Epicur, Feuerbach, Nietzsche, Sartre, și nici nu este foarte apropiat de panteismul lui Spinoza. În materie religioasă, Maiorescu este mai de grabă un conceptualist: el consideră ideea de Dum-

nezeu drept o idee subiectivă — existentă numai în conștiința omului. Ea reprezintă o necesitate logică, drept urmare a tendinței omului de a-și explica lucruri care îi sînt necunoscute și pe care nu poate să le înțeleagă. Și cum principiul fundamental al filozofiei lui Maiorescu este principiul pitagorician „omul este măsura lucrurilor“ — conceptualizarea ideii de Dumnezeu ia forme antropologice. Religiiile nu reprezintă altceva decît obiectivarea acestui concept, istoria religiilor — dezvoltarea, progresul conceptual al ideii de Dumnezeu. În încheierea capitoului său, Maiorescu spune: „Dumnezeul pe care mulți vor să-l înțeleagă ca pe o esență suprapămînteană este o esență exclusiv umană: el este nobil în nobilitate, pur în puritate și intolerant în credințele intolerante“. Pentru Maiorescu, noțiunea de Dumnezeu care evoluează „o dată cu progresul educării omului“ devine criteriul gradului de civilizație, „fiindcă oglindește spiritul său cel mai bun și mai limpede“; (dumnezeu) este nemuritor, fiindcă și conceptul (noțiunea în bine) este nemuritor. Dar, pe de altă parte, „noțiunea de dumnezeu reprezintă și o temelie indestructibilă pentru cei care vor să clădească pe el un lăcaș de evaziune și de întreținere a unor reprezentări ușurate și rătăcitoare“ (pg. 170). Practic, religia este necesară. Maiorescu nu ar fi fost niciodată de acord că religia este opium-ul poporului. Dimpotrivă, aceasta explică de altfel și de ce a fost posibil ca, pe agnosticismul ateizant din tinerețe al lui Maiorescu, să se altoiască ideologia conservatoare de mai tîrziu, ideologia instituțiilor constituite (inclusiv ideea religiei de stat); de asemenea, de ce a fost posibil să coexiste mereu în Maiorescu omul „hecredincios“ și în același timp respectuos față de instituțiile religioase. Maiorescu distinge între Dumnezeu concret al religiilor și ideea dumnezeirii-concept abstract, principiu al rațiunii suficiente care, ca atare, în sfera reprezentărilor individuale sau colective, își găsește necesitatea, justificarea.

Pentru o asemenea idee, nu sînt necesare probe ontologice ; fi constatăm pur și simplu prezența. Concepția lui Maiorescu despre Dumnezeu ca o idee subiectivă își găsește originea în teoriile conceptualiștilor din scolastica tîrzie, care respingeau atît realismul medieval cît și nominalismul, considerînd că Dumnezeu nu există nici ca idee obiectivă, nici în existențele particulare, nici în natură, ci în conștiința omului. Ceva asemănător descoperim și în distincția pe care Maiorescu o face între dumnezeul concret al religiilor și Dumnezeu ca o „sinteză de reprezentări“ sau ca o „esență supremă“ (p. 153). Pentru „demonstrarea acestei existențe, orice dovadă este inutilă“. „Căci — spune Maiorescu, și aici exagerează în chip vădit „nimănui nu-i poate da prin minte să se indoiască de o asemenea esență“. În acest context, există la Maiorescu și o anumită confuzie a termenilor, care explică și faptul că aceste reflecții sînt adăugate mai tîrziu într-o notă în subsol. (Wesen înseamnă și ființă și esență). Conform lui Maiorescu, fiecare popor, fiecare om are un dumnezeu care reflectă în conștiința sa o ierarhie. Nu există nici un om care să respingă faptul că în existență există o ierarhie (*Stufenleiter*). „Fiecare își are propria ierarhie, propria scară de valori pe care o introduce în existență și căreia îi corespunde o esență supremă“ (pg. 153). Cu alte cuvinte, după Maiorescu, nu poate exista un ateism absolut, fiindcă omul simte nevoia unei ierarhii pe care o mitizează. Prin urmare — zice Maiorescu — ori dumnezeu este o „esență supremă“ — și atunci nu există loc pentru ateism ; ori Dumnezeu este o ființă supremă definită și determinată, și atunci — după Maiorescu — ateismul devine „relativ“, în sensul că pentru adepții unei anumite religii, adepții celorlalte religii sînt ateii, adicăeretici ; căci, fiecare religie își are propriul ei dumnezeu, de care este legată printr-un conținut dogmatic. În acest sens, creștinii și evreii sînt „necredincioși“ pentru mahomedani, aceștia la rîndul lor sînt „păgîni“ pen-

tru creștini etc. Tocmai împotriva acestui tip de credință se ridică Maiorescu. În orice caz, scrie el, „este o absurditate să ne speriem de ateism sau să-l supunem acelei persecuții care a fost stimulată de interese egoiste de partid și de intoleranță mărginită“. Maiorescu acceptă, cu alte cuvinte, inevitabilitatea credinței, nevoia omului de a aduce un omagiu divinității. El nu acceptă însă transcendența și, cu atît mai puțin, mediația unui rit sau a unei religii care să ne faciliteze trecerea către transcendență. Nici mai tîrziu, nu se va putea vorbi de o conversiune a lui Maiorescu la religie, ci doar de utilizarea ei în scopuri practice. Umanismul său se străvede în faptul că divinul nu constituie pentru el o transcendență anonimă, geloasă de omul pe care îl robește. Pentru Maiorescu, o religie valabilă din punct de vedere etic oferă libertatea. Maiorescu, fiind conștient că logica — în materie de credință — nu poate oferi nici o regulă de credință și nici un criteriu al adevărului, consideră obiectivul atins atunci cînd omul va fi conștient de faptul că Dumnezeu nu reprezintă altceva decît o judecată de valoare. Credința lui Maiorescu este legată de asemeni de semnificația „trăitului“, a experienței, care ne sugerează criteriile ierarhiei. Experiența și logica duc la o anumită degradare a sacrului, în sensul că asigură o autonomie rațională omului, o consistență lumii obiective, o valoare construcțiilor sale. Ea demistifică natura și respinge ipoteza creației, chiar în versiunea sa panteistă. În această privință, sînt semnificative cîteva din considerațiile pe care Maiorescu le face cu privire la unele poziții tradiționale din istoria filozofiei.

a) El respinge argumentul cartezian tradițional denumit în filozofie „contingentia mentis“, care deduce existența lui Dumnezeu din existența ideii de Dumnezeu (și care sună cam așa : nu pot să gîndesc despre ceva care nu există). După Fénelon, ideea de infinit nu se poate explica în nici un fel prin existența finitului ; infinitul conține în el cel puțin tot atîtea însușiri cît con-

ține spiritul în ideea de infinit. Maioreșcu neagă însăși teza că noi am avea o idee despre infinitate sau că noi am fi în stare să concepem infinitul sau veșnicia. „Nu este adevărat că noi posedăm ideea infinitului. Noi nu putem să gândim ceva despre infinit; noi știm doar ce nu putem să gândim despre infinit. Noi ne reprezentăm numai finitul”. La întrebarea cum, totuși, a ajuns la noțiunea de infinit, Maioreșcu răspunde: „orice încercare de a concepe finitudinea duce în mod necesar la conceptul de infinit. Căci esența finitului ca finit este de a avea un sfârșit. Atâta timp cât nu atingem sfârșitul, cit finitul nu este prezent, el nu este finit. Cu adevărat finit va fi abia atunci când nu va mai fi ceva finit. Tot ceea ce cunoaștem este finit. Dar că să știm exact că tot ceea ce cunoaștem are un sfârșit, va trebui să știm unde acest ceva se termină: în Neant. Așa cum ceea ce există este înconjurat de Neant, așa finitul este înconjurat de infinit. Noi însă nu avem o probă ontologică a neantului, a infinitului, ci numai proba logică, negarea logică a infinitului. Când Fénelon spune: «C'est même dans l'infini que mon esprit connaît le fini», afirmația este adevărată logic dar nu ontologic. Așa cum spunând, că această «piatră nu este sănătoasă» afirmăm numai ceea ce nu este ea, dar nu și ceea ce este (fiindcă nu putem afirma că piatra este bolnavă). Respingerea argumentelor carteziene nu se face astfel de pe o bază materialistă, ci de pe o bază agnostică. Dacă un argument logic nu reprezintă o bază ontologică, nici negația ontologică în spiritul metafizic al lui Maioreșcu nu reprezintă altceva decât o negație logică. Noi nu știm mai mult decât concepem și nu concepem mai mult decât ne reprezentăm. Numai din acest punct de vedere, respinge Maioreșcu ideile înăscute. Trebuie să recunoaștem de asemeni că în filozofia „relațiilor” lui Maioreșcu nu există nici un dram de dialectică.

Față de panteism și de teoriile înrudite, Maioreșcu manifestă o atitudine mai concesivă; lucrul este explicabil:

puternicul avânt al filozofiei hegeliene reabilitase în mijlocul secolului trecut ontologia lui Baruch Spinoza, pentru că ea conținea numeroase elemente dialectice. Unii chiar îl considerau pe Spinoza un „ateist mascat”. Maioreșcu apreciază eforturile panteismului de a abilita devenirea și de a depăși creaționismul. În raport cu teoria creaționistă, panteismul are un avantaj. Creațiunea nu explică devenirea. Panteismul admite o creațiune care se neagă pe sine, o devenire; Dumnezeu se identifică cu natura. Prin aceasta, însă, afirmă Maioreșcu, divinizăm natura și ajungem iarăși la antropologizarea divinității. În realitate, dacă psihologia îi servește lui Maioreșcu să desacralizeze religia, dacă antropologia detronizează psihologia, logica îi fundamentează agnosticismul. „Noi nu știm nimic decât ceea ce ne reprezentăm și ne reprezentăm ceea ce percepem. Nu există reprezentări înăscute, există numai noi combinații ale unor elemente existente”. Inșă același spirit pozitivist îi îngăduie să admită certitudinea cunoașterii (atât cit cunoaștem) și inferența bazată pe recunoașterea unei necesități: „Previțiunea științifică nu este altceva decât cunoașterea combinațiilor posibile ale elementelor. Dar ce este Providența divină? Providența divină poate fi redusă la cunoașterea omenească. În realitate, există anumite elemente în societate, care ne pot duce numai la anumite rezultate și nu la altele; trebuie doar să cunoști aceste elemente pentru ca, printr-o intuiție psihologică justă, să determini rezultatul”. Omul însuși are capacitatea de a urmări consecințele acțiunilor sale, el are posibilitatea opțiunii, prin aceasta își construiește propriul său viitor, devine providența divină. „Orice om care întrunește aceste două condiții (cunoașterea elementelor și intuiția n.n.), reușește, în ceea ce-l privește, să reprezinte știința viitorului; și toți împreună constituim ceea ce se numește providența divină”. Maioreșcu antropologizează ideea destinului. „Viitorul nu este deci pentru noi ceva complet necunoscut, care de-

pinde numai de decizia divină, ci în-treg viitorul este urmarea necesară și comprehensibilă a prezentului; dacă se recunoaște prezentul, se poate distinge viitorul. Un om talentat și înzestrat cu ascuțime intelectuală poate să prevadă mersul evenimentelor și să-și determine în mare măsură destinul". Pe aceeași linie, Maiorescu invocă și aforismul lui Napoleon rostit într-o convorbire cu Goethe «le sort c'est le politique» (pg. 163). În felul acesta, Maiorescu pune problema libertății ca înțelegere a necesității. Formularea, surprinzătoare, apare ca atare și în capitolele despre psihologie ca parte integrantă a filozofiei: „Ceea ce merge înainte într-un sens anumit, decurge cu necesitate din ceea ce precede; altfel nu ar înainta tocmai în acel sens. Sarcina noastră este, deci, de a recunoaște necesitatea. Numai subordonarea față de necesitatea recunoscută, numai aducerea la îndeplinire a tuturor lucrurilor după legile descoperite, înseamnă a atinge libertatea. În acest sens se poate spune că libertatea este o formă a necesității" (pg. 108).

Aici influența lui Spinoza întâlnește pe aceea a lui Kant. Imperativul categoric este premiza libertății. Nu altceva spune Maiorescu: „Morală — scrie el — este libertatea. Unde începe Morală, trebuie ca imperativul orb să facă loc științei luminate" (pg. 109). „Din cele de mai sus — scrie Maiorescu în altă parte — rezultă limpede că nu există cu adevărat nici o întâmplare. Orice își are motivul său clar definit, dar nu întotdeauna întrezărim acest lucru. Ceea ce numim întâmplare este o necesitate care nu a fost întrevăzută. Trebuie să spunem de aceea: un om este cu atât mai cultivat, cu cât transformă întâmplarea în necesitate".

În sfârșit, Maiorescu respinge teoria ideilor înăscute și odată cu aceasta emite în spiritul conceptualismului, ipoteza rădăcinilor gnoseologice ale ideii de Dumnezeu. După Maiorescu, noțiunea de Dumnezeu nu este o noțiune apriorică, cum de altfel nu există reprezentări înăscute. „O tendință pre-

dominantă, un talent, o însușire deosebită a sufletului pot fi înăscute", „o anumită idee, o noțiune de Dumnezeu este o noțiune, este rezultatul unor reprezentări mijlocite" (pg. 154). Ea se formează ca orice abstracție pe baza „coparticipării mai multor reprezentări" care, în conștiință, își pierd particularitățile distinctive și-și păstrează caracterele comune. Făurirea istorică a noțiunii de dumnezeire este bazată pe același principiu al generalizării, selecției, abstractizării și obiectivării ca al oricărei alte noțiuni. Însă în cazul acesta procesul de obiectivare nu reprezintă altceva decât fenomenul de proiectare într-o entitate atotcuprinzătoare a unor calități omenesti. „Astfel Dumnezeu nu este nicidecum o reprezentare generală egală, ci o entitate mai generală dar mai limitată după gradul mai mare sau mai mic de dezvoltare a sufletelor indivizilor (care o făuresc n.n.); căci individul ridică cu o simplitate mișcătoare ceea ce el are mai bun și mai înălțător în sufletul său pe un altar și îl numește Dumnezeu; de-aceia se poate spune: «Spune cine îți este Dumnezeu și îți voi spune cine ești»" (pg. 160, op. cit.).

„Cu alte cuvinte, nu Dumnezeu l-a creat pe om după propria sa imagine, ci fiecare om și-a creat propriul său zeu după imaginea sa proprie. Cu alte cuvinte, dumnezeirea nu trebuie căutată în afară, ci în interioritatea cea mai profundă a omului însuși", dumnezeirea este „cea mai pură expresie a esenței pur umane a omului". Această proiecție a omului într-o imagine făurită de el este religia. La Maiorescu, explicarea procesului de obiectivare în dumnezeire nu reprezintă doar o reproducere a idoma a teoriei lui Feuerbach în această problemă. Feuerbach folosește în special categorii legate de procesele istoriei concrete (crearea mitologiilor antropologice la greci și romani, personificarea calităților și defectelor umane în biblie și apoi în religia creștină, „Esența creștinismului"). Maiorescu construiește întreaga teorie demonstrând concluziile lui Feuerbach

prin intermediul gnoseologiei herbartiene, modificată de el. Cu alte cuvinte obiectivarea nu este o înstrăinare feuerbachiană și nici o relație herbartiană, adică o relație sintetică, apriorică, cuprinzând raporturi între esențele unor reprezentări. El demonstrează că ideea de dumnezeire, departe de a putea fi susținută din punct de vedere ontologic, reprezintă o proiecție subiectivă nu a imaginației ci a capacității de abstracțiune omenească (Herbart-Maioreescu).

Atitudinea lui Maioreescu față de creștinism este ambivalentă. Maioreescu respinge creștinismul ca religie, vede în catolicism o doctrină a permanentizării mizeriei pe pământ, consideră că doctrina imortalității care preconizează o fericire dincolo de mormânt contribuie la menținerea omului într-o stare de dependență și pasivitate. Ideea că „maladia este o stare naturală a omului“ (Pascal) îi apare ca respingătoare prin ascetismul ei demobilizator, prin tendința de a inspira scepticism și silă față de aspectele vieții sociale. Pe de altă parte, creștinismul ca o doctrină a fraternității universale mergea în sensul preconizat de Maioreescu și de Feuerbach (Filozofia „iubirii“ și a „întraajutorării“). Istoriceste, creștinismul reprezintă apogeul dezvoltării istorice a ideii antropologice religioase și în aceasta constă semnificația sa pozitivă.

Maioreescu subliniază faptul că antropologizarea divinității începe în mitologia greco-romană, unde zeii „nu erau realmente divinități supranaturale ci însușiri personificate ale oamenilor“; în general, observă el, „zeitățile crude și voluptuoase ale altor țări păgâne sînt reflectarea propriei lor cruzimi și desfrînări“ (pg. 161, op. 161). De ce oare să refuzăm cu orice preț să judecăm cu asemenea criterii și creștinismul? — se întreabă Maioreescu. Am ajunge atunci nu numai să considerăm legendele sfinte și povestirile cu miracole pur și simplu ca elemente ale unei noi mitologii, ci ne vom da seama totodată că Isus Cristos nu trebuie numit bunul Dumnezeu — ci Dumnezeul-om; cu alte cuvinte, că excepționalul progres

în civilizație pe care îl semnifică rezidă (spre deosebire de ceea ce se întâmplă în mitologia greco-romană) nu în glorificarea unor calități omenești individuale ci în înălțarea întregii omeniri în esența ei generală la o unitate prin divinitate (*zur Gottseinheit zu erheben*). După Maioreescu — și aici el reia aproape integral argumentarea lui Feuerbach — măreția universală a creștinismului constă în faptul că el concretizează „legătura prodigioasă (*ungeheuer*) care leagă om cu om și care fundamentează ideea de umanitate, vreau să zic ideea de divinitate: *anume iubirea*“. Maioreescu răstoarnă celebra teză a lui Leibnitz: „Cine iubește pe Dumnezeu, iubește oamenii“ — formulînd următorul aforism: „Cine iubește oamenii — iubește pe Dumnezeu“. În ciuda elementelor de spiritualism și a dozei de utopism pe care le presupun, ideile citate se încadrează, se integrează unei concepții ateiste. Desigur, principiul fundamental al moralei lui Maioreescu „iubirea“ — ca năzuință proprie a naturii omenești, panaceu împotriva tuturor relelor este profund idealist și utopic. Însă el este moștenit de la materialistul Feuerbach: „Toate acțiunile oamenilor derivă din dragoste: în toate o găsim și o recunoaștem. Nu este cu putință omului să existe numai pentru sine. A fi este o entitate plină de relații, o legătură plină de conținut, matca nepuizabilă a unor interdependențe cu Altul; ceea ce există, există în mod necesar cu Altul, în Altul, pentru Altul. Omul iubește și trebuie să iubească“ (Ludwig Feuerbach: *Gedanken über Tod und Unsterblichkeit. Die ethische Bedeutung des Todes* — citat de Maioreescu).

★

Cercetarea detaliată a lucrării lui Maioreescu ne-a convins că, spre deosebire de ceea ce s-a crezut mai de mult, primul lucru care se impune în analiza concepției religioase a lui Maioreescu este faptul că ea se apropie de ateism, chiar dacă nu are nimic comun cu ateismul materialiştilor din sec. XVIII. Cu tot caracterul metafizic al concep-

țiilor sale, raționalismul său ateizant este un agnosticism mai modern, chiar dacă inconsecvent, un ateism care ține seamă de dificultățile demonstrației și într-o direcție și în alta. Concepția nu reflectă, în respingerea argumentelor religioase suficiența și rigiditatea mecanicistă a ateismului vulgar. „*Dacă vrem să ne controlăm cu scrupulozitate (Gewissenhaftigkeit) formarea noastră spirituală (Seelenbildung), atunci trebuie să știm în chip firesc să susținem fiecare idee cu temelii solide înainte ca să o admitem ca parte integrantă a vieții și creației noastre; cu atât mai mult atunci când ideea are ca obiect ceva de cea mai mare importanță. Este, de aceea, o datorie morală atunci când atingem maturitatea spirituală să facem această operație de întemeiere și justificare atunci când răspundem la întrebarea cu privire la noțiunea de divinitate, să întreprindem cea mai severă cercetare cu privire la formarea noțiunii de Dumnezeu.*”

Chiar și istoria filozofiei, Feuerbach o concepea ca o ramură deghizată a istoriei religiilor. Idealismul este pentru Feuerbach o formă travestită a religiei. Maiorescu n-ar fi aprobat niciodată o asemenea idee. Pentru Maiorescu, sufletul moare dar spiritul este nemuritor. Criticînd conceptul catolic al „maladiei

ca stare naturală a creștinului” (Pascal) și ascetismul pe care îl respinge considerîndu-l drept consecință negativă socială a doctrinei imortalității în care simțul comun nu crede și nici nu poate crede, Maiorescu, într-o pasionată pledoarie cere acceptarea „*tuturor consecințelor clare ale raționalismului, să fim convinși de perisabilitatea individului și să căutăm frumosul și bunăta- tea — nu în altă lume, ci în cea prezentă; să recunoaștem divinul (das Göttliche) în fiecare om, să-l tratăm cu o dragoste rațională — în convingerea permanentă că... atît cît trăiește merită să i se dea tot ce este mai bun.*” Maiorescu nu se declară niciodată direct „Atheist”, cu toate că exprimă în mai multe rînduri o admirație nemărginită pentru Feuerbach. Lucrarea se deschide chiar cu un motto din filozoful materialist, care este apoi reamintit ca o profesie de credință: „*Să nu fii un filozofic separat de oameni... gîndește nu ca un Gînditor, adică în afara totalității esenței reale a omului și în virtutea unei facultăți izolate: gîndește ca o ființă reală, care trăiește*” etc. Dacă o asemenea profesie de credință nu trebuie interpretată în sensul materialismului democritian, ea nu este mai puțin expresia unui umanism radical burghez.

Mihai Beniuc: „Alte drumuri” Nina Cassian: „Sîngele” George Ivaşcu: „Confruntări literare”

de **Paul Georgescu**

Împresia mea e că se abuzează în ultima vreme, în critică, de conceptul de generație, devenit un fel de criteriu estetic, cînd el este în realitate ambiguu, bivalent. Vreau să spun că pe de o parte, conceptul de generație literară are o neîndoielnică realitate presupunînd traversarea unei etape istorice aceeași, trăirea unor experiențe sociale identice răsunînd inevitabil în opere alfel varii, cum exprimă și anume afinități și idiosincrazii literare comune prin includerea într-o sterilitate literară alternantă, frecvența unor teme și motive, folosirea unor procedee tehnice etc. Critica marxistă a demonstrat că între cele două trăsături comune (istorice și literare) există o legătură organică evidentă. Constatarea elementelor comune ne face să vorbim de generația pașoptistă, de aceea ce a traversat primul război mondial, sau aceea pe care fascismul și cel de-al doilea război mondial a surprins-o în perioada de formare etc. Există, pe de altă parte, neîndoielnic, un fel de pendulare inevitabilă, de saturație și tropism, între generații, provenită din faptul că o anume experiență literară a fost dusă la ultimele consecințe de înaintașii imediați, astfel încît încadrî-

du-se în legea mutației valorilor enunțată de Lovinescu, tinerii (mereu apare o generație tînără care, fatal, după o vreme, își pierde epitetul ornant) reacționează la arta poetică a înaintașilor imediați. Ar fi de precizat doar că mutația valorilor nu se face unilinear; tinerii, negîndu-i pe anteriorii imediați, îi redescoperă pe ante-anteriorii (ce fuseseră la rîndul lor negați de urmașii direcți), ducînd mai departe experiența acestora etc., astfel că avem — în mare — de-a face cu un fel de spirală.

Dacă, în linii generale, o asemenea evoluție poate fi trasată (astfel încît Thibaudet a încercat chiar o istorie a literaturii bazată pe conceptul de generație), fiindcă există o parte de adevăr în respectiva noțiune amintită, nu e mai puțin adevărat că în conceptul de generație există o bună doză de aproximație ce tînde să mascheze antagonismele interne din cadrul fiecărei generații (uneori opoziții violente de substanță), personalitatea specifică a fiecărui artist în parte, valoarea artistică (există scriitori menționați sau omiși de pe un pomelnic literar număi fiindcă fac sau nu fac parte dintr-o generație), în sfîrșit, faptul că schema reacțiilor este infinit mai complicată, filiațiile fac uneori salturi surprinză-

toare în timp și spațiu. Altfel spus, conceptul de generație revelînd anume trăsături comune unor scriitori diferiți, ascunde, în același timp, anume particularități foarte importante iar pentru arta ca atare, esențiale.

Cu aceste cîteva precizări necesare trebuie să remarc că poezia lui Beniuc este foarte caracteristică unei generații ce și-a trăit tinerețea sub amenințarea și realitatea războiului, s-a maturizat și afirmat ca atare în plină bătălie socială, a contribuit la instituirea și consolidarea socialismului. Această experiență de viață comună a dus inevitabil la apropieri apreciable între poeți, altfel foarte deosebiți, ca Beniuc, Jebeleanu, Mania Banuș, Miron Radu Paraschivescu, Radu Boureanu, Cicerone Theodorescu, Dumitru Corbea etc., pînă la cei mai tineri, pe atunci, Virgil Teodorescu, Ion Caraion, Geo Dumitrescu ș.a. Acestui suvoi principal i s-au alăturat, firesc, cei ce au urmat după aceea (sînt prea mulți spre a-i numi) și la care experiența de viață a coincis, în bună măsură, cu cei ce-i precedau doar cu cîțiva ani. E și firesc să întîlnim la această generație oroarea permanentă de fascism și de război, tonul direct revoluționar, patetismul civic, o expresie tumultuoasă și agitatrică. Care ar fi ordinea valorică a poezilor acestora e prematur să ne întrebăm și ce poeme ale lor vor rămîne nu e cazul să analizăm aici și acum.

Estetic vorbind, generația respectivă — nici nu i-am menționat pe toți — a crescut sub presiunea marilor poeți numiți dintre cele două războaie și, oarecum ca reacție față de ei, căutînd mai mult sau mai puțin conștient să refacă legătura cu sfintele firi vizionare ale pașoptului, cu Eminescu din „Scriitori” ș.a. Tabloul e fără îndoială foarte sumar, ar avea nevoie de numeroase precizări, între care aceea a reacției estetiste față de fascism, preconizată de Lovinescu din ultima perioadă, și inițiată de grupul de la Sibiu (Șt. Aug. Doinaș, Radu Stanca, I. Neagoișescu) sau de meteoriți bizari ca Dimitrie Stelaru, C. Tonegaru, Ben.

Corlaciuc ș.a. Dacă, priviți în bloc, poezii formați imediat înainte sau după ultimul mare război prezintă neîndoiește caracteristici comune despre care s-a vorbit mult, ei sînt, în același timp, deosebiți între ei, au fiecare propriile lor obsesii și motive artistice. Temperament romantic, Mihai Beniuc exprimă o deosebită sensibilitate la timp, înțeles ca istorie, iar în opera sa ocupă un loc important antagonismul dintre timpul colectiv (istorie) și cel individual. Despre toate acestea am mai scris și e îndiscutabil dificil unui cronicar să descopere laturi noi unui poet atît de format ca Beniuc, prins în obsesiile sale antagonice, reîntorcîndu-se asupra acelorași motive literare. Dacă universul său artistic e constituit încă din **Cîntece de pierzanie** (variațiile fiind, apoi, de accent, nu de substanță), în schimb, în fiecare carte, decalajul valoric este extrem de vizibil, poetul alternînd poeziile superficiale, exterioare, zgomotoase și naive, cu cele autentice, de viziune, dense, emoționante. E poate în facilitatea unor versuri și anticalofilia unei generații, poate și frenezia actului de prezentă — cum ar fi spus Voronca — și priceperea cam mecanică a comenzii sociale, o autoexigență scăzută, se poate, dar dintr-o bună selecție a versurilor sale ar reieși că Mihai Beniuc e nu numai extrem de reprezentativ pentru o generație dar și unul dintre poezii români autentici, de primă însemnătate.

În poezia sa se întîlnesc confluente ale versului patriotic și declamator al lui Goga, tradiția poeziei țărănești, aspre și dure, ecoul poeziei revoluționare de la Joseph Attila la Maiakovski, dar el rămîne în fond un eminescian. Încercarea și reușita sa constă în revoluționarea expresiei filonului pașoptist, eminescian și macedonskian, modernizarea poeziei sociale. S-a vorbit mult, și nu voi insista asupra caracterului militant al poeziei lui Beniuc, că laudă patria socialistă, îndirjirea din veac a poporului creator de bunuri, înțelepciunea partidului ce a condus masele exploatare din victorie în victorie; toate

acestea se găsesc de asemenea în noul său volum ca parte integrantă a personalității sale artistice. Aș dori aici să vorbesc despre o latură oarecum ignorată a poeziei sale, sau prezentată numai unilateral: Beniuc e un vitalist cu oroarea morții, un optimist cu obsesia neantului și dialogul acesta patetic, în care nici unul dintre termeni nu cedează, această luptă cu îngerul, îndărătnică, emoționează. Ades, poetul sfidează viitorul, destinul; alteori pare — dar e numai un moment! — înfrînt: „**Am tot umblat călare pe Destin, / Acuma-l duc pe umeri pe Eneea / Pe tatăl său Anchize, și senin / Îmi zic pe drum: E poate tot aceea. // Trecutul e trecut și-i tot o Troie / Din care zilnic pleci în timp și spațiu / Cu voie, fără voie, de nevoie, / Vișind că-n Viitor te-asteaptă-un Lațiu.**“ Eroziunea timpului e inevitabilă, vîrsta dragostei a trecut, dar prezentul există și în el, frumosul, real și insesizabil în sine însuși, de unde gestul final de o ambivalență tulburătoare: „**...Dar, te uită, plin e lacul, / De parcă l-ar fi semănat cu stele. / Privește de pe țârm și liliacul — / Hai să sărim în apă după ele.**“ („Comori pentru cîntec“).

Pumnal e un poem ciudat: peștele s-a săturat de mediul acvatic, vrea să se zbată în undiță, să zvîcnească în soare ca un pumnal. În lupta cu moartea, acesta e doar un moment, semnificativ, dar care nu poate fi scos din dialectica benuciană. Moartea spectaculoasă este expresia întoarsă a vitalității — l'envers et l'endroit, cum ar fi spus Camus — și nu o negare a ei. Decalajul dintre optimismul istoric și destinul individual — tragic, tocmai pentru că individul e însă, adică limitat — se exprimă în **Nu mă mai așteptați...**, poezie ce nu poate fi citată decît integral în răsucirea ei dialectică, un fragment ar deforma sensul general. **Seara** e o retrospectivă emoționantă în care imaginea proiectată de poet despre el însuși în volumele de tinerețe e reluată cu melancolie senină, amar și ironie. Sub forma ei simplă, populară, e un dozaj savant. Va trebui vorbit

odată despre influența lui Beniuc asupra poeziei tinere, cel puțin asupra unora dintre poeți, cum ar fi Ion Alexandru. Ilustrativă ar fi, în acest sens, **Antimateria**, în care dacă primele cinci strofe sînt oarecum retorice, ultimele două reușesc o imagine a nimicului ce nu s-a mai încercat de la Eminescu. Poezia lui Beniuc devine tot mai mult de viziune, adică majoră. S-a remarcat, mai de mult — chiar de autorul acestei cronici — ponderea sporită a meditației în opera benuciană; observație ce-și menține justetea deși termenul prea liniștit de „meditație“ se potrivește rău dialecticii poetului, izbirii tari de contrariif (deși uneori o umbră de melancolie plutește deasupra cîtorva poezii ale ultimului — mai ales — volum).

Prin rădăcini e o meditație în solitudine, așa cum au realizat atîția, și citarea în text a unui vers celebru eminescian trimite drept la sursă. Deosebiri sînt totuși notabile, modernitatea nu este exterioară ci interioară. Primele două strofe constată îndurerat că vremea iubirii a trecut: „**A fost de-atîtea ori mult prea devreme, / O dată este numai prea tîrziu, / Odaia ta miroase a pustiu / Și nimenea nu e să te mai cheme, / Odaia ta miroase a pustiu. // În fața casei totuși e caisul / Același înflorit și trandafirii / Dau iar în mugur. Febrele iubirii / Pe unde-or fi și unde zace visul? / Nu dau în mugur florile iubirii.**“ A treia strofă e o frumoasă meditație asupra solitudinii și senectuții dar de abia ultima — a patra strofă — e cutremurătoare, de o modernitate substanțială, atînsă doar de Arghezi și Bîlga, în latura lor radicală. Senectutea, oboseala, cum vrem să-i spunem, rămîne la-nceput o claustrare spațială, în final **Antimateria** atacă însăși rădăcina vitală, e o negare a existenței în timp ca atare, nici ceea ce a fost nu mai este: „**Dar cineva din rădăcini mă strigă, / Ce cauți tu la mine-n rădăcini, / Și cine ești cu blana ta de spini?**“ Imaginea onirică, ambiguă, terifiant polivalentă atînge însăși ră-

dăcina ascunsă a vieții, principiul vital. Forma clasică sporește intensitatea teribilă a viziunii ce se înscrie pe o tradiție de claustrare și reverie, de la Alecsandri și Eminescu la Arghezi și Blaga, fiind, în același timp, adinc modernă și puternic beniuciană. Repet — e necesar — că o poezie reprezintă numai un moment, o viziune, nu o concepție și nu se poate afirma că **Prin rădăcini** poetul încetează a fi un vitalist, un optimist.

Tot o viziune reprezintă și **Ochi de liux**, poezie de o densă emoție și modernitate realizată în ritm popular, cu mijloace de perfectă simplitate. Nu pot extrage însă versuri fiindcă poemul e un tot organic; **Aicea sînt** e reluarea dezbaterei din **Trăinicie** asupra perenității artei dar realizată tot printr-o viziune (remarc îndeosebi strofele cinci și șapte, excepționale). Foarte caracteristică pentru dialectica beniuciană e **Izvorul intră sub o stîncă** unde reîntîlnim vitalismul său clocotitor, izbirea de teribile obstacole, momentul pesimist și victoria finală a optimismului său funciar bătăios. **Extra muros** reprezintă același dialog în care veșnică valență catastrofică a lui Beniuc, cu care ne-am obișnuit de la **Cîntece de pierzanie**, e învinsă de solidaritatea unanimistă, altă valență permanentă a poetului. **Te aștept** și **Iubita** sînt două zguduitoare poezii de dragoste ale celui ce-a scris **Ana Kelemen** sau **Cofetăria mică ne primea**. Aici nota gravă, tragică dă vibrației o forță rară. **Alpiniști, scafandri, geologi** reamintesc o altă caracteristică specific beniuciană: extensia temporală amețitoare, în trecut și viitor, astfel încît poetul devine însuși timpul. Ar fi și alte poezii de remarc (le-am semnalat doar pe acelea ce atestă că Beniuc rămîne un mare poet); cum ar fi și alte observații de făcut, dar ele ar repeta oarecum remarci din alte cronici ale mele, anterioare, ceea ce e fatal la o personalitate atât de bine constituită. Mi se pare important să remarc totuși că **Alte drumuri** e cel mai bun volum al lui Beniuc din ultimul deceniu, ceea ce

înseamnă una dintre cele mai importante apariții poetice din acest răstimp.

★

Nina Cassian face parte din promoția următoare celei căreia îi aparține Beniuc (găsesc că se face abuz de conceptul de generație, de aceea spun promoție, nu se poate închipui că la fiecare doi-trei ani apare o nouă „generație“. Thibaudet cerea o distanță cam de două decenii între ele, alții cer una de trei decenii, în orice caz, în sensul ei literar, o nouă generație presupune o altă, deosebită, experiență, istoricește, concretă, de viață; cine a trăit războiul la treizeci de ani sau la cincisprezece e marcat de o experiență existențială comună). Desigur că primul ei volum **La scara unu pe unu**, acoperit de negații critice, trebuie recitit cu atenție, cu spiritul de înțelegere mai larg al criticii mai comprehensive de azi. Nu intenționez însă, aici, o retrospectivă Cassian — deși ea ar fi necesară — ci mă mențin în cadrul clasic al cronicii care-mi eere să consemnez ultimul volum; cum însă poezii nu pot deveni altoineva de la o carte la alta, va trebui, vrînd-nevrînd, să reamintesc cîteva păreri anterioare, pe scurt, pentru a fixa cadrul general, mai ales că, între timp s-au formulat și altele, cîteva interesante, altele extremiste, de negație violentă, pe care le primesc cu disprețul ouvenit; ele fac necinste nu poetei de talent incontestabil care este Nina Cassian ci celor ce le-au blîguit.

Spuneam, în legătură cu volumul **Să ne facem daruri**, că Nina Cassian e o poetă a cotidianului, a concretului, a obiectului, extrăgînd frumosul din viața de toate zilele. Poeta are capacitatea de a transfigura realul, cu ajutorul fanteziei, în teorie continuă, propunîndu-ne **Sărbători zilnice**, îndemnîndu-ne într-un permanent **Spectacol în aer liber**. Observam, deci, un cotidian festiv, în care inteligența se logodește cu fantezia. Atitudinea ei e de o spontaneitate atentă, în care senzația e sporită prin luciditate, sentimentul amplificat prin fantezie (Camil Petrescu a de-

monstrat odată, strălucit, în **Patul lui Procust**, adevărul știut din psihologia modernă că atenția crește, nu scade, intensitatea senzației. Evident, trebuia învinsă o anume inerție în gust, intelectualitatea fiind privită de unii critici cu suspiciune, ca nelirică, și mai ales prejudecata după care poezia scrisă de femei ar fi trebuit, printr-o fatalitate biologică, să fie doar sentimentală și nițel lacrimogenă. Cotidianul festiv, la Nina Cassian, depășește însă hotărît hedonismul, prin ținuta verticală a lui a fi, realizându-se ca o stare de libertate a omului. E de reamintit că poezia Ninei Cassian este emina-mente a prezentului, intensitatea provenind din febrilitatea mișcării trăite în clipă. În cele mai reușite poeme se observă un neconținut cuplu concret-abstract, un joc permanent între idee și obiect. Uneori însă, printr-un complex știut sub numele de protest viril, (afectat tot mai mult de poetesele noastre tinere), tendința spre abstract e solitară, fără vibrația senzației, nesprî-jinită de concret, ajungându-se la retorism și platitudine.

Am impresia că Nina Cassian a fost tentată de simplitate, de expresia nudă, limitându-și astfel o fire mai contorsionată, mai bogată decât vrea să pară a avea, cum și-a frînat ironia, incisivitatea, domolindu-le mai mult decât era nevoie. Mica plachetă **Singele**, cu de-abia peste treizeci de pagini, reprezintă o însemnată apropiere de ea însăși, cel puțin prin poeziile care mi-au plăcut cel mai mult: **Ispita**, **Ardens**, **Bar**, **Accidentul**, **Singele**, **Uman**, **Pasărea moartă-n fintină**, **Înotul de larg**, **Ultima verba**. Mai există, desigur, și alte poezii ce ar merita remarcate și despre nici una dintre ele, de altfel, nu se poate afirma că nu ar fi măcar o încercare interesantă, un experiment ce ar necesita discuție; dar cele pe care le-am subliniat îmi par mai scă-pate de sub controlul unui auto-control cumva sterilizant, adică mai aproape de ceea ce este realmente poezia: o stare de spirit. Poeta se eliberează de o anume crispare, e mai mult ea

însăși, feminitatea nu mai e o ipostază literară ci un dat. **Ispita** e femeia și poezia: „**Îți fâgăduiesc să te fac mai viu decît ai fost vreodată**“. „**Îți fâgă-duiesc să te fac atît de viu încît / că-dera prafului pe mobile să te asur-zească, / să-ți simți sprincenele ca pe două răni în formare / și amintirile tale să-ți pară că-ncep de la facerea lumii**“. Cu alte cuvinte, ispita poeziei și a iubirii — sfere consanguine, atît de ades confundate — constă în sporirea enormă a senzației, în intensitatea ha-lucinatorie a trăirii ca densificare uriașă a prezentului, dar și — idee nemai-întîlnită la Nina Cassian decît poate în trecere, — simultaneitatea timpuri-lor. **Ispita**, ce deschide volumul, nu e printre cele mai bune poezii ale poetei dar este extrem de semnificativă pen-tru arta sa poetică și cele spuse mai sus.

Semnificativă pentru o anume in-genuitate rafinată e **Distihuri**, anton-panescă în punctul ei de germinație, reamintind de Arghezi din **Hore**: „**Mă-rul are / frunte mare. // Dacă muști o pară / se face amară**“. Mai e nevoie să adaug oare că ingenuitatea e simu-lată și e o formă a rafinamentului? „**Într-o piersică am găsit / un simburе chinuit. // Cite fructe, legume / îndu-terate pe lume**...“ Jocul (în sens ar-ghezian) e o valență autentică a Ninei Cassian. Mă impresionează mai mult însă **Ardens**: „**Eu am ars în soba verde. / El a ars în soba neagră. / Focurile noastre — două — se urau ca două triburi**“. Naivitatea, jocul, rămîn ca mod de expresie, dar tragismul iubirii ca separație și comuniune se irizează într-un evantai de semnificații subtile și emoționante: „**Și cînd am ieșit pe hornuri, / fumurile noastre — două — au slăvit același idol / și-au murit de-a- ceeași moarte**“. Transpunerea poemu-lui de două strofe în limbaj conceptual ar reprezenta o sărăcire a sa fiindcă în poezie sugestia depășește conceptul, nu pentru că lirismul ar fi incompre-hensibil, ci este policonceptual, comu-nică foarte concentrat cu multe idei sau sentimente în același timp. Urmează mai multe poezii interesante, toate, ce

reliefează jocul între umorul (tinzând spre Urmuz) dureros și grațios în același timp. Ele dovedesc că poeta e mult mai spontană în fantezia ei autentică.

Totuși, mă opresc asupra unui alt poem, tot de o grațioasă simplitate dar în care gravitatea (am și eu, în definitiv, gusturile mele) e mai adâncă. Este o atmosferă de bar cu o voce de tonomat și un moment de însingurare între doi îndrăgostiți; forța de concentrare e maximă și puterea de sugestie: „Semiîntuneric de bar / și o voce bolnavă de dor, / și multă depărtare între noi...“ Poezia este, la urma-urmei, cea mai concentrată dintre artele literare. Într-un fel, **Accidentul** continuă atmosfera din **Bar**, constituie devenirea lui: sentimentul trist și calm de îndepărtare dintre iubiți devine agresiv, violent, cei doi se torturează reciproc. Drama este exprimată cu aceeași simplitate extrem de concentrată; nu se rostesc cuvinte mari, tirade, nu se comit gesturi, în semiîntunericul de bar, drama e sugerată de o fasciculă de lumină ce se izbește năucă de pahare, se fracturează dramatic într-o lume de suprafețe și volume: „**Lumina se izbește de pereți, ricoșează, / Aluneacă în pahar, țîșnește sufocată afară**“. Drama interioară e sugerată de fasciculul de lumină. Păstrând unitatea poetică, ochiul și chiar fața devin suprafețe și volume anorganice, de o dură transparență, așa cum obiectele sticloase căpătaseră calitatea organică a vulnerabilității. Lumina „**îmi ciocnește irișii care sună slab, dureros**“, se izbește, se refractă „**la gura ta netedă ca sticla, o sparge**“, drama luminii nu se mai consumă între sticle și pahare, „**sîntem amîndoi grav răniți, / lumina imită singele nostru**“. Singele e actul al treilea și ultimul (în măsura în care poate fi vorba de ultimitate în dragoste), cel mai zguduitor: „**Sufletul meu luat prin surprindere / sărea ca o găină cu capul tăiat. / Totul era stropit cu sînge, strada, masa de local / și mai ales mîinile tale inconștiente**“. În imaginea următoare, în care părul capului rețezat se amestecă printre pahare

și dansează șuierînd, e ceva gorgonic, înspăimîntător. Apoi chelnerul șterge singele de pe mese cu conștiinciozitate. Lumină, vin, sînge?

M-a impresionat deosebit și **Uman**, poezie țîșnită din adîncuri, viziune terifică în care poeta nu se mai joacă de-a conceptele, luciditatea rămîne doar undeva în componența ființei, ca o po-doabă fatală, ca o fală dezastruoasă. Regăsesc aici strigătul lui Béranger din **Rinocerii** transpus în univers oniric. **Uman** și **Singele** sînt poezii antologice. Un sentiment adînc și polisemnificativ comunică, prin mijloace de o mare simplitate, **Pasărea moartă-n fîntînă**, moment de prăbușire, de iubire, de moarte, de clipă sau de eternitate — sau toate la un loc. Iubirea, comunicare și alternare, este transpusă metaforic în **Înotul de larg**, cei doi ce înoată pe rînd, dispărînd, reapărînd, dispărînd, rămînînd., sugerează jocul dramatic și suav al iubirii. Antologică e și **Ultima verba**, dialectică patetică a iubirii realizată cu mijloace simple. Dacă în **Accident** drama era interpretată de refracțiile fascicolului de lumină, aici funcția metaforică e jucată de voce, glasul depersonalizat „ca-ntr-o piesă radiofonică“, „o dramă fără corp“ între un bărbat și o femeie. Cu această plachetă de versuri Nina Cassian se afirmă în impetuoasă realizare artistică, vibrînd mai din adîncuri, mai autentică decît oricînd.

Critica literară se confruntă cu ea însăși, cu validitatea operelor afirmate sau negate, cu realitatea socială și istorică din care atît operele recenzate cît și ea însăși, critica, se nasc și trăiesc ca orice plantă dintr-un sol concret. Istoria, literatura, critica literaturii evoluiază în interdependență, privesc înapoi spre a merge înainte astfel încît confruntarea (cu evoluția, cu criteriile) e absolut necesară. Totuși, volumul lui George Ivașcu, intitulat **Confruntări literare**, impresionează în primul rînd prin continuitate și atitudine continuă, din 1935 pînă azi, încît puțini critici mai tineri îi pot opune o atitudine mai fermă în principiile ei fundamentale.

Debutând în plin val fascist, George Ivașcu, discipol al lui Ibrăileanu și G. Călinescu se afirmă de la început drept critic marxist, privind opera literară drept produs al societății, expresie a ideologiei de clasă. E o atitudine pe care n-a părăsit-o niciodată. Este de subliniat de asemeni că încă de la început (și nici după aceea) Ivașcu n-a căzut în erorile grosolane ale sociologismului vulgar, că — este important — el nu-l opune pe Maiorescu lui Gherea la modul ireductibil ci îi privește drept poli necesari ai dialogului critic din sinteza dialectică, marxistă a cărora se naște (cu inevitabile erori, excese și pendulări) critica modernă română, ce nu mai poate ignora factorii sociali formativi (fiindcă opera e produsul unui om iar acesta e produsul unei epoci, al unei clase, al unui popor), nici faptul că opera nu se poate judeca numai după intenționalitatea ideologică a autorului ci și după realizarea ei ca artă.

Vreau să spun că gândirea lui George Ivașcu rămîne, din 1935 pînă azi consecvent marxistă, dialectică, fără ireductibilități excesive ce sînt străine metodei noastre de gîndire, suplă și fermă în același timp. E de semnalat, de asemeni, consecvența lui George Ivașcu în apărarea valorilor naționale: Maiorescu și Gherea, Eminescu și Caragiale, Creangă, Coșbuc, Hogaș, Ibrăileanu, Arghezi și Blaga, Călinescu și Ralea etc., pe o perioadă de trei decenii, atît de frămîntată; și iarăși sînt puțini criticii ce-i pot opune o atare consecvență. George Ivașcu n-a trecut de la sociologismul vulgar la eclecticismul dezordonat, nici — asemeni unor vîrstnici — de la estetismul anti-marxist la un fel de subsociologismetnicism anti-estetic, dogmatic, nici de la iconoclastie la idolatrie; volumul său dovedește o atitudine consecventă în liniile ei mari. Să remarc, de asemeni, că suma articolelor și studiilor (într-un volum de cinci sute de pagini) depășește suma aritmetică a lucrărilor, dovedindu-se pe lîngă consecvența de care am vorbit mijloace critice variate, o gamă întinsă de modalități critice, de la articolul viu,

nervos, țintind într-o problemă nevrăgică, la cercetarea universitară înțesată de citate, pedantă aproape, la eseistica elegantă de idei, la portretul literar teminic și frumos.

Evident, afirmîndu-se ca un strălucit ziarist, George Ivașcu a devenit foarte cunoscut, iar revista pe care o conduce de atîția ani, cea mai bună din țară, i-a sporit prestigiul; dar această activitate publicistică a pus oarecum în umbră laturele celelalte, de cercetător, de eseist, de critic propriu zis. Lectura atentă a volumului acesta va spulbera asemenea prejudecăți, în măsura în care ele există, dovedind că ziaristul de talent (calitate absolut incontestabilă!) este dublat de un critic autentic, cu un gust bun, informat și cu multiple forme de expresie. Talentul de critic al lui Ivașcu va sfîrși prin a se impune dincolo de inevitabilele negări ce au alt substrat decît estetic. Mărturisesc că parcurgînd volumul ce însumează rodul unei activități de peste trei decenii, dintre care unele articole poartă inevitabil amprenta timpului, m-au reținut îndeosebi cele din prima secvență marcînd abitudinea autorului într-o vreme cumplită, înimaginabilă azi de tinerii ce n-au cunoscut-o, față de problemele cruciale în fața căruia era pus, fără puțință de derogare, intelectualul european. Nu se poate să treci indiferent față de asemenea atitudine. Apoi, cititorul se va întîlni cu preocupări și probleme caracteristice momentului în care au fost scrise, precum aceea din 1937, despre Creangă, în care se folosește structuralismul, sau aceea din 1940, an teribil, în care se manifestă fidelitatea față de crezul umanist transmis de Ibrăileanu.

Într-un articol, încă actual, din 1935, despre bilanțurile literare, se scriau aceste cuvinte ce nu erau prea frecvente, pe atunci, în presa literară, importante pentru o confruntare cu criticii ce pe atunci se arătau frenetic anti-marxiști și își închipuie azi că pot eluda conținutul operei, **ce spune opera**, rămînînd la minime chestiuni formale. G. Ivașcu scria: „**De asemenea, plin**

de interes ar fi să se cerceteze întru cât scriitorii au fost influențați, în creațiile lor, de aspectele contemporane ale vieții, de curentele sociale și economice, care predomină asupra celorlalte, ca și de unele probleme ale omului modern. S-ar observa aderența scriitorului la realitățile cotidiene, ca și la marile frământări a căror perspectivă este mai mult sau mai puțin îndepărtată“. Evident, azi, asemenea ideii sînt unanim acceptate, dar articolul e scris în 1935 și aceasta dă confruntării gravitate! În același an, tot în revista **Manifest**, se lua atitudine deschis antifascistă în articolul **Politica de intimidare a intelectualilor**. Într-adevăr, era caracteristic acestei minorități agresive să se impună prin teroare. Aș cita aici articolul în întregime pentru curajul său. Clarviziune și curaj dovedește și articolul din 1936, **Literatura viitorului**.

Deosebit de actual mi se pare studiul din **Lumea**, 1936, **Critica literară**, în care se manifestă inteligența suplă, nedogmatică, a lui George Ivașcu. Rolul lui Maiorescu e bine fixat: „**Critica literară propriu-zisă e inaugurată de Titu Maiorescu, dar și acesta nu se poate limita numai la critica operelor literare, fără să se preocupe de factorii care au dat naștere culturii române, de mediul în care ea s-a dezvoltat și de consecințele ei**“. E poziția marxistă justă la care s-a revenit după abuzurile sociologismului vulgar. Opoziția cu Gherea nu e absolutizată ci văzută dialectic: „**C. Dobrogeanu-Gherea este și mai accentuat decît Maiorescu în ce privește critica formelor noastre de cultură. Cu atît mai mult cu cît însăși concepția asupra literaturii, formată sub influența școlii lui Taine, îl îndreaptă să judece literatura română sub multiple aspecte și privind-o mai ales sub unghiul ei social**“. Se observă deci adevărul dialectic că Gherea, pe o latură, îl continuă pe Maiorescu în ceea ce avea constructiv poziția ultimului. Se observă cu dreptate adevărul indiscutabil că „indiferent de concepția în sine și de atitudinea criticilor literari din acea vreme, critica românească nu

putea să se adapteze la realitate, adică să se facă în primul rînd o critică a culturii și apoi o critică literară (G. I.) propriu-zisă“. Momentul de trecere îl constituie G. Ibrăileanu, care a pornit de la o critică a culturii („Spiritul critic în cultura românească“): „**Numai după această operă de introducere și numai după ce și-a fixat punctele de vedere din care trebuia privită literatura română, G. Ibrăileanu a putut trece la adevărata critică literară**“. Paginile din 1936 afirmă anticipat valoarea excepțională a lui G. Călinescu, negat pe atunci de nenumărați neputincioși.

Constanța lui G. Ivașcu se manifestă față de numeroase alte mari valori, dovedind gustul său sigur. E suficient să confruntăm articolul din 1935 cu cel din 1966 despre Gherea spre a vedea că G. Ivașcu a fost constant în idei, dar știind să înțeleagă dialectic problemele culturii. Să comparăm articolul din 1940, dedicat lui Ibrăileanu, cu studiul analitic multilateral, din „Viața românească“ nr. 3/1966, spre a recunoaște în G. Ivașcu un spirit nuanțat, capabil să surprindă esențialul fără a cădea în simplism. Tudor Arghezi și Lucian Blaga, asupra cărora criticul revine cu noi idei, nuanțe și sugestii sînt recunoscuți în marea lor valoare artistică de timpuriu. Analizînd în 1939 **Horele** argheziene și în același an **La Curțile dorului** de Blaga, criticul subliniază marea artă a celor doi mari poeți.

Dacă, spuneam, efortul criticului e de a deduce pozițiile ideologice fundamentale (operație săvîrșită cu tact dialectic), în literatură apreciază, cum observa M. Petroveanu, dramatismul confruntărilor interioare, scenariul de idei, asta tocmai fiindcă pornește de la o viziune dialectică, **id est** dramatică a operei. Într-o viziune schematică, pe care o parte a criticii a avut-o o vreme, noțiunea evidentă de organicitate a operei, unitatea ei esențială cu ea însăși, fusese înlocuită prin reducerea la un singur element, tot ceea ce-l contrazicea pe acesta devenind fie limită, fie factor eterogen ignorabil; or, Geor-

ge Ivașcu înțelege în permanență opera ca o contradicție internă necesară pe care artistul o depășește dialectic, după ce o asumase ca atare. Prin viziunea sa dramatică, dialectică, George Ivașcu merge mai departe decât maestrul său Ibrăileanu, apoi G. Călinescu „spre o concepție modernă a criticii. Aceasta nu presupune o negare a maestrilor, mai ales că G. Ivașcu vedea în Ibrăileanu un „esprit carrefour“ : „din el pornesc răspîntii de atitudini și idei. Anumiți oameni sînt mai mult decît indivizi, sînt umanități. În ei sălășluiesc toate virtualitățile deopotrivă“. Afirmația i se potrivește cred, într-o și mai mare măsură, lui G. Călinescu.

Substanțial, în mod deosebit, este îndelungul studiu al farmecelor lui Blaga. Și aici atitudinea criticului s-a vădit dialectică și fertilă. Fără a ignora (nici nu s-ar putea altfel!) faptul că Lucian Blaga a fost un doctrinar ce a încercat să-și constituie o discutabilă filozofie, criticul a priceput că poezia lui Blaga nu este ilustrarea unei construcții conceptuale, ci vibrație autentică în fața miracolului vieții, paralelă poate cu, să-i zicem, sistemul său filozofic, dar în nici un caz traducerea „în imagini“ a sistemului său teoretic. El a ocolit astfel primejdia fatală, capcana confortabilă în care au căzut cîțiva exegeți, altfel inteligenți, de a porni de la descrierea filozofiei bliagene, pe care să o urmărească apoi în poezie. Or, poezia fiind expresia specifică a unei sensibilități, geneza unei opere literare nu poate fi, decît în cazurile fără har, traducerea în imagini a unui sistem conceptual. Revenind însă la problema discutată mai sus, G. Ivașcu receptează imediat zbaterea dialectică atît de caracteristică lui Blaga : „În evoluția lui Lucian Blaga, „Pașii profetului“ înseamnă o anticipare a gravelor neliniști viitoare. De astă dată ele sînt încadrate în derularea mereu repetată a ciclului natural, poetul închinînd naturii și vieții **innuri străbătute de deznădejde și panică**“. E o contradicție fundamentală pe care G. Ivașcu o urmărește în desfășurarea ei dialectică de-a lungul operii.

Nu e de mirare, desigur, penetrația simpatetică față de colosală figură a lui G. Călinescu, proteică și unitară, înzestrată cu miracolul tuturor valențelor și pe care nu o putem privi nici de departe, nici de sus ; demonstrînd că actul critic e creație, numele lui strînge laolaltă critici foarte diferiți dar care cred în forța creatoare a criticii, cum a polarizat împotriva lui toate neputințele veninoase. Au existat, desigur, altădată, critici însemnați, plini de calități, dar G. Călinescu reprezintă pentru G. Ivașcu, pentru mulți alții — printre care mă înnumăr, — Maestrul. Ar fi desigur multe încă de spus despre volumul lui G. Ivașcu, ar fi interesant să discutăm mai pe larg volumele de critică ; din păcate, cînd e vorba de cărți de critică, criticilor li se strepezesc dinții, le îngheață stiloul. E un simptom care nu-mi place deloc.

Evident, ar fi necesar ca în cronica de față să dezbatem mai amănunțit ideile criticului, dar cum secvențele despre Arghezi, Blaga, Călinescu sînt adevărate micromonografii, discuția ne-ar antrena prea departe, mai ales că G. Ivașcu jalonează întreaga istorie literară română ; iată de ce am ales doar cîteva aspecte ale unei cărți nu numai voluminoase dar bogată în idei și sugestii, ce depășește nu numai exegeza la carte ci își propune o privire de ansamblu asupra evoluției literaturii noastre, de o stîmabilă consecvență a principiilor. G. Ivașcu și-a putut reuni aceste articole și studii fiindcă ele n-au îmbătrînit, sînt încă bogate în perspective, fiindcă ele sînt sudate de o concepție unitară, severă și generoasă, fermă și nuanțată. E aici și o lecție : cînd un cronicar scrie un articol, el trebuie să se întrebe dacă îl va putea introduce, peste trei decenii, într-un volum, cum va consuna el într-un ansamblu ? George Ivașcu ridică o construcție solidă, unitară ; chiar de nu e încă terminată, ne putem da seama că ne vom afla în curînd în fața unui edificiu impunător. Să așteptăm cu încredere încheierea construcției, edificarea istoriei literaturii române.

Al. Philippide: „Monolog în Babilon“ (poezii)

Ov. S. Crohmălniceanu

Abia acum, cînd au fost strînse laolaltă, se constată că versurile scrise de Al. Philippide după „Visuri în vuietul vremii“ posedă o perfectă unitate și marchează o fază cu totul inedită pe care o cunoaște evoluția liricii poetului. Senzația de noutate e izbitoare, dar a spune ce o provoacă nu-i prea ușor. Poemele sînt obsedate de lumea antică; un peisaj așteaptă înfiorat să apară în mijlocul lui Acteon, fugărit de ciini; o apă pare să fie Styxul, pe o lespede a rămas întipărită urma „încălțării de fier“ a miticului Ahasver; un bătrîn (e „vrednicul Evandru“) dă informații despre distrugerea cărților Sibilei ascunse în peștera din Cumae. Autorul se redescoperă alcătuitor de hexametri la curtea din Alexandria, sub cel de-al treilea Ptolemeu, conversează cu Ausonius, întreprinde călătorii lungi, oprindu-se pe țărmini necunoscute încă. Ne mișcăm în timpul „elastic“ al lui Virgil, zecile de ere îl străbat fără să-l atingă, fabulosul face parte din cotidian, prin văi neumblate trăiesc căpcăuni „cu gura-n piept și ochii subsuoară“, pe zgriptorul Roc l-au întîlnit aievea cei care au traversat o anume regiune a Etiopiei toride. Poemul ales să dea titlul volumului e un „monolog în Babilon“.

Dar toate acestea nu sînt la Al. Philippide o surpriză. G. Călinescu scotea în evidență mai de mult cultura lite-

rară a poetului și spunea că „în cîmpul clasic“ el știe tot. Creșterea considerabilă a referințelor erudite în versurile sale nu poate constitui ea singură o notă lirică diferențială, cu atît mai mult cu cît nu ia nicăieri o înfățișare arheologică ori picturală de tip parnasian. „Clasicitățile“ sînt proiectate aici mereu pe un fundal mitic, compun stranii parabole cu implicații cosmice, vorbindu-ne mereu în stilul romanticei germane de timp, de vîrstele universului, de depăntările siderale, de experiențele eului, cum bine observa Eugen Simion. Raportarea sub această formă aluzivă, simbolică, la o realitate opri-mantă (anii războiului și fascismului), la declanșările de forțe stihiale care amenință „umanitățile“ și le împing spre reclusiunea solitară, e iarăși sensibilă și a semnalat-o Mihail Petroveanu.

Întrebarea stăruie însă. Ce dă ultimelor versuri ale lui Al. Philippide o aură ciudată atît de puternică?

Răspunsul se află, după mine, în principiul care stăpînește întreaga lirică a poetului. Versurile acestea sînt ca și altădată, **visuri**, dar de o natură aparte, dirijate înspre o formă de interiorizare foarte particulară, trăite cu o pregnanță obsedantă extraordinară. Spațiul în care ne poartă e al antichității, dar al unei antichități tainice. Sînt zonele ei obscure, indicate de mărturii rare, nesigure și controversate, pe

unde poetul dă fircoale. Plecat din Rhodos, ajunge la fărmlul lotofagilor, mîncătorii de flori, vînturi domoale îi împing nava pînă în insula lui Polifem; rătăcind prin ținuturi boreale, descoperă o cetate stranie, ai cărei locuitori se tem să-i adreseze cuvîntul. Altădată se trezește pe un tărîm „de glod și fum“, unde băștinașii umblă cu lanțuri la mîini și la picioare, dar aceasta li se pare un lucru firesc și nu arată nici o deznădejde sau durere. Intrăm cu el pe poarta de corn a somnului amintită în Eneida, ne oprim în fața cimiliturilor din Saba; poposim la Styx. Sentimentul e că o erudiție neobișnuită găsește mereu în textele antice puncte misterioase, prielnice lucrării onirice. Atracția magnetică pe care ele o exercită asupra spiritului poetului ia aspectul unui impuls interior care pare să-și subordoneze voința individuală. Visul e trăit ca o rememorare tulburătoare a altor existențe. De aici caracterul lui fragmentar întrerupt în mod inexplicabil, dar și impresia puternică pe care o dă că se petrece aieva. Pentru Philippide, visul nu e plămuire mintală ci pluriexistență a eului capabil să-și trăiască multitudinea ipostazelor unui arhetip originar diversificat în nenumărați indivizi. „Cheia“ volumului e în poemul „O, cîte lucruri“, unde autorul evocînd inscripțiile succesive făcute în mînăstiri pe pergamentele vechi, din lipsă de hîrtie, „gîndirile antice“ ascunse sub psalmi, spune: **„Mi-i sufletul ca unul din aceste / Ciudate manuscrise palimpseste; / Șterg scrisul proaspăt și deodată iese / Alt scris, cu slove ciunite, ne-nțelese..“**

Experiența intrigă prin natura ei contradictorie. Trăirea ipostazelor anterioare are o acuitate fără pereche. Datele ei se încheagă cu o precizie uluitoare, timpul a fost abolit, viața a intrat efectiv în alte timpuri și se desfășoară după ele ca și cum eul actual n-ar mai exista. Poetul se instalează în vis cu un calm desăvîrșit, își face noua biografie cu o convingere absolută. „Sub cel de-al treilea Ptolemeu /

La curtea din Alexandria, / Mi-am dovedit cîndva și eu / În hexametree măestria / Și-n vila mea de lîngă Nil / Sub ochii stelelor amice / Am preamărit în nobil stil / Părul reginei Berenice..“ (Pe un papirus). Nu se trădează în astfel de relatări liniștite nici o voluptate intelectualistă și nici o proiecție compensatorie. Sîntem departe de avatarurile macedonskiene, expunerea are aerul cel mai firesc cu putință, trăirea ipostazei noi a eului în vis e integrală: **„Asemenea-nțimplări nu știu / Dacă s-au povestit vreodată / Cu trestie de Nil le scriu / Pe-acest papirus fără pată, // În Rhodos, unde-mbătrînesc / Ca dascăl cu-autoritate / În meșteșugul elinesc / Al elocinței ritmate..“** (ibid). Cadrul fizic al visului are iarăși o concretețe halucinantă. Philippide ajunge la o artă desăvîrșită de a descrie peisaje onirice cu o precizie formidabilă. Nu subsistă în ele nici o urmă din vagul reveriei simboliste și nici din fluiditatea viziunilor suprarealiste. Desenul e net, uluitor de exact, dar respiră un straniu indicibil. Îl dă solitudinea înfiorătoare, absența vietăților, impietria misterioasă. Senzația e, ca în pînzele lui Chirico sau Magritte, de dezolare secretă, de decor vid teatral, de revers al lumii. Precizia formelor nu face decît să-i întărească aerul tainic, insolit: **„Urcam încet un deal ripos, / Tîrînd picioare ostenite / Pe-un drum îngust și grunzuros / Prin mari păduri îngălbenite..“** (Pe un papirus) **„Stătea de cerul limpede-agățat / Un fel de soare alb și lăbărțat. / Bulboană-n cer de șapte ori mai mare / Decît obișnuitul nostru soare. / Dar ca un ochi acoperit de-albeață / Avea o strălucire fără viață / Și razele lui reci păreau să vină / Din depărtări de zeci de ani lumină..“** „Oraș era... Dar ce ciudat oraș! Un incilcî amestec uriaș / De scări, de stlpi, de bolți, de monumente. / Ingrămădiri de piatră și de fier, / Sucite-arhitecturi arborescente / Escaladînd văzduhul pin' la cer, / Un babilon de turnuri și palate / Din toate vremurile adunate..“ (Prin niște locuri rele) **„Un cîmp uscat de-un vînt**

de foc: o zare / De diamant albastru
împrejur ; / Văzduhul încețat în cângi
de soare ; / și-n mijlocul acestei cuști
de-azur / Un soi de poartă cit un turn
de mare, / Arc de triumf gigantic pe
sub care / Va fi trecut odată un îm-
părat ciclop...“ (Întâmplare în deșert).
„Alunecam cu luntrea pe ape foșnitoa-
re. / Pe malul de la care plecaserăm.
plin de soare, / Luceau statui și albe
columnne prin verdeață, / Dar când pri-
veam spre malul celălalt, / zăream cum
se ivea prin ceață / Un povrniș stin-
cos și-nnalt ; / Și de la el venea un
vint de gheață“ (Rîul fără poduri).

Straniul stăpînește aceste poeme și
pentru că oricîtă concretețe ar căpăta
în ele visul, o senzație de apropiere
înelătoare continuă să-l însoțească.
Philippide izbutește ca nimeni altul să
ne-o facă sensibilă. Sărirea din condi-
ția mărginită a eului ia la el o expresie
dramatică, întîmpină „stagnante vre-
muri“, „nămeți de vis“ care s-au așter-
nut peste-amintire. Palimpsestul nu
poate fi descifrat decît fragmentar, in-
scripțiile lui lasă sensurile ultime sus-
pendate. „O — exclamă poetul — da-
că-aș izbuti să le descurc / La vechile
izvoare să mă urc, / Poate-aș găsi-n
adîncul lor pitite / Acele lucruri ce
n-au fost rostite“ (O, cîte lucruri.) Visul
se curmă brusc și înțelesul lui rămîne
criptic. Ce-a vrut să spună călătoria
prin țara unde oamenii refuză să vor-
bească, nu rid și poartă în priviri o
spaimă ascunsă ? „Sînt prizoniți ? De
ce se tem ? / De ce li-s ochii plini de
groază ? / Ce chin îi roade ? Ce bles-
tem / Ne-ndurător îi înceștează ?“ Sînt
oare numai umbre venite din Hades
pentru o singură zi pe pămînt ? Vom
fi siliți cîndva cu toții să intrăm în
turmă lor și să ascultăm de aceeași
fioroasă poruncă ? Visul nu dă răs-
puns ; poetul, înfricoșat, se întoarce din
drum deodată, fără a fi aflat misterul
terribilei cetăți. (Pe un papirus).

Din călătoria „la Styx“, de asemeni nu
reușește să aducă o mărturie relevantă.
Nu-l întîmpină lătrăturile cînelui Cer-
ber, Charon nu se arată. Un filozof îl
întîmpină că „răposajii nu mai vin /

pe malurile rîului elin“, că „Iudeii
după ce-au murit, țin sfat / În valea
poreclită Iosafat“, iar creștinii așteaptă
în morminte judecata de apoi. Plăs-
muirile mitice se risipesc și experiența
dantescă i se refuză : „Pe urmă am
umblat pe țărm haihui ; / Dar cum pe-
acele locuri vreme nu-i, / Nu știu, tre-
cut-au clipe sau milenii. / Iar cînd pie-
rir-aceste ciudățenii / Făcui și eu spre
lume calea-ntoarsă. // De nici un ful-
ger fruntea mea nu-i arsă.“ (Cîndva la
Styx). În „Tainicul țel“, visul se dove-
dește încă o dată de o contrarietate de-
zarmantă. Poetul străbate un labirint
care aduce fantastic cu cetatea vieții
veșnice descrise de Borges în „El îmor-
tal“, prezentînd aceeași arhitectură de-
mentă, nefuncțională : „Era un vîlmă-
șag imens de scări / Asemeni unei uria-
șe schele / Care-astupase cele patru
zări / Și eu urcam și coboram pe ele.//
De lemn, de marmură, de lut, de fier, /
Și vechi și noi, și simple și luxoase, /
Ce arhitect nebun le ridicase, / Hao-
tică grămadă, către cer, / Într-un avînt
de trepte hărțagoase ? // Treceam din
una-n alta, și mereu / Îmi răsărea tot
altă scară-n față, / De parcă toate
scările din viață / Se-ngrămădiseră-
mprejurul meu !“ Cînd perspectiva i
se limpezește și pașii îl poartă pe o
alee străjuită de albe columnne sub un
cer văratic, albastru, constată uluit că
pe capiteluri stau capete monstroase
omenești, ca niște sperietori înfipte în
pari, și proferează groaznice injurii,
împroșcîndu-l cu bale pe trecător. (Să
reținem în treacăt că și la Borges, „ne-
muritorii“ aparțin semînției stupide și
subumane a „Trogloদিților“). Visul
sfirșește în stupeoare : „La capătul aleii
urlătoare, / Asemeni unui paznic soli-
tar, / Se ridica, lucind înaltă-n soare, /
O singură columnă, ca un far. // Și
sus, ca stîlnicii din vremi străvechi, /
Rînjindu-și colții și stringîndu-și pum-
nii, / Un Demon sta pe creștetul colum-
nii / Și mă privea ca un prieten vechi“
(Tainicul țel).

Totul ascunde așadar sub aparența
cunoscută a antichității clasice o notă
proximată de bizarerie. Drumurile

poetului n-au o țintă bine definită. El cutreeră această lume familiară și în acelaș timp insolită, mînat de porniri nelămurite, ca sub o atracție hipnotică. Adesea rătăcește și se trezește în locuri neumbrate, de o pustietate derutantă. Il înconjoară mereu tăcerea și chiar cînd ea e ruptă nu îngăduie nici o comunicare, (fețe schimonosite de ură îi adresează „ocări“, „batjocuri crunte“, „sudălmi de șatră“, sau o „hărmălaie asurzitoare“ îi asaltează auzul: „nici glas de om, nici urlet de jivine, / Răcneau mii de gîtlejuri de metal. / O hoardă de vulcani părea că vine / Bufnind, icnind spasmodic și brutal“. Monumentele care i se ivesc în cale sînt enigmatice, absurde, prin proporțiile nefirești sau lipsa de rost, scări fără nici o destinație, portaluri gigantice străjuind un imens deșert, palate goale. Cuvîntul „ciudat“ revine necontenit. În contrast cu calmul expunerii, o stare anxioasă, molipsitoare, crește din întreg acest spațiu și ne cuprinde treptat. E de fapt presimțirea pe care o căpătăm prin onirismul lucid al poetului că luăm contact cu marile mituri gnoseologice. Aici, romanticul intemperat din Philippide are ultimul cuvînt. Imaginația sa se complace să forțeze principalele categorii ale conștiinței și să le înfrîngă tirania asupra spiritului. Un efort dramatic poate fi urmărit astfel disputîndu-i timpului acțiunea limitativă. Antichitatea clasică e văzută smulsă de sub imperiul lui. („Pe lîngă noi — spune Evandru — trec ere după ere / Dar nu ne-ating. Privindu-le-n tăcere / Cuprindem totul, însă rămînem mai departe / În hexametria noastră fără moarte“). Descoperirile tehnicii moderne sînt contemplate din această perspectivă cu o fină ironie filozofică: „Pe cînd unealta pură, pe cînd dibacea undă / A televiziunii în timpul veșnic? Eu / De douăzeci de veacuri întreb de Melibeu / Cel ce vorbea la umbră cu Titry pe-ndelete. S-a dus la afrii bintuiți de sete / Și nu s-a mai întors nici pin-acum, / De două mii de ani o fi

pe drum? / Sint sigur că se află pe undeva prin vreme. / Nu-i gata aparatul care-ar putea să-l cheme?...“ Spiritul are facultatea de a întrece născocirile lumii mașinilor. Evandru dădea din Roma încă neîntemeiată știri troianului cu secole-nainte. „Un calcul scurt, de două sau trei linii / Și-ai întrecut viteza banală a luminii...“ Visele lui Philippide spațializează vremea. Erele coexistă deodată ca secțiuni variabile printr-o realitate împietrită, amintind viziunile tulburătoare ale unui Lovekraft, iar un romantic terifiant rătăcit în epoca noastră („Demoni și minuni“, „Dincolo de zidul somnului“, „În abisul timpului“). Suggestia lumilor paralele e excepțională în poemul „Cîndva la Styx“ unde spațiile veșniciei nu se suprapun și-si realizează fiecare o expresie particulară, elină, iudaică și creștină. Întîlnirile succesive cu avatarurile eului său îi stîrnesc poetului melancolia universurilor perisabile în timpul spațializat și lărgit pînă la infinitul hăului cosmic. Recunoașterile s-au făcut la Nil sub Ptolemei, la Roma sub Neron, la cina „cu ouă de păun“ a libertului obraznic, în evul mediu, conspirativ, „prin sumbre minăstiri benedictine“, la lumină iarăși, „în secolul gîndirii libertine“. Șansele lor viitoare sînt însă pîndite de incertitudinea infinitului fără repere: „Spre care ev pornești? Ți-aș da-ntîlnire / Prin librăriile-anului cinci mii, / Dac-or mai fi atuncea librării... / Dar va mai fi atuncea omenire?“ (Întîlnire). La fel, mărginirile spațiului sînt biruite prin splendide și ameteitoare sboruri ale meditației. În fața înaltului azur, pe o culme peste care se arcuiește curcubeul, poetul își făurește „un vis de slavă și singurătate“: să viziteze tărîmurile unde locuiesc aevea vechii semizei, figurați mitic prin semnele zodiacului, învingătorii de hidre veninoase, „săgetători și Herculi și Persei“. Natura se supune acestei fantastice dorințe și Philippide ne comunică fiorul grandios al biruirii spațiului prin cutezanța imaginației:

„Din zare asfințitul mi-a-ntins de bun venit / Licoarea lui de aur în azurii pocale. / Și muntele se smulse din hăuri — și-am pornit / Senin, puternic, mîndru, pe mările astrale“. (Întîmpinare în azur) Cu o coplesitoare forță se înșinuiază ideea destinului în monologul lui Alexandru. Cum relatează Plutarh, eroului i se prezisese să nu intre în Babilon, pentru că acolo îl așteaptă moartea. Aceasta îl și găsește la ospățul lui Medios, unde se presupune că ar fi fost otrăvit. Poetul îl face pe Alexandru să monologheze înaintea noastră, exact înainte de a pleca la acest festin fatal. Sentimentul sortii, indecise încă, și totuși menite a se împlini inexorabil e extraordinar. Nu evocarea ambiției unei întregi civilizații din cîteva raportări subtile și sigure ne fascinează aici, cum s-a spus, nu puterea sugestiei erudite elenistice (exercițiu clasicizant), ci eferescența imaginativă romantică în fața mitului tragic al predestinării. Alexandru plănuiește noi expediții, vizează că oucească India, să străbată aroma Arabia secetoasă, să înconjoare Africa pe la miază-zi, să atingă coloanele lui Hercule, capătul lumii antice, să supună bogata Cartagină, să se întoarcă de-a lungul Libiei, să navigheze prin Ciclade, să debarce în Peloponez și să revină pe urmă la țărmlul natal al Macedoniei. Mereu, monologul e însă însoțit de țipătul cobitor, îndepărtat al unei păsări. (Corbii — spune Plutarh — au fost primele semne funeste care i s-au arătat lui Alexandru). Totul se desfășoară cu o regizare dramatică subtilă și perfectă. Natura iluzorie a proiectelor omenești capătă o distanțare reliefantă covârșitoare. Avea integral dreptate Al. Piru, cînd saluta „Monologul în Babilon“, la publicarea lui, ca pe „una din cele mai strălucite piese ale literaturii noastre actuale“.

Lucian Blaga stabilea cîndva o distincție interesantă între satisfacerea sentimentului cosmic prin „anecdotă“, prin „subiectul cu perspectivă univer-

sală“ (la romantici) și prin structurarea însăși a imaginii după o viziune „elementarizantă“, „stihială“ (la expresionisti) (Fețele unui veac). Liric, dispoziția l-ar angaja mai profund pe artist în ultimul caz, fiindcă atinge intimitatea actului creator, reclamînd o năzuință formativă aparte. La început („Aur sterp“, „Stînci fulgerate“), Al. Philippide, ca de altfel și Blaga („Poemele luminii“, „Pașii profetului“) se mulțumea cu soluția romantică a acestui impuls sufletesc. Imagistica „Monologului în Babilon“ e străbătută însă interior de sentimentul cosmic, fără a urma totuși, paradoxal, calea deformării expresioniste. Lucrurile își păstrează înfățișarea lor naturală, nu suferă nici o stilizare, doar o lumină rece, străpungătoare, le scoate cu energie în relief liniile, dăruindu-le o transparență misterioasă și împrumutîndu-le un aer straniu, enigmatic. Individualul nu se estompează ca la expresionisti, dar dimensiunea lui cosmică iese la iveală și ea sub acest ecleraj penetrant care înfrînge opacitatea suprafețelor și face vizibilă ca într-o radioscopie alcătuirea ascunsă a firii. Sintem chemați, de pildă, să urmărim o răzvrătire a lumii vegetale: **„Eucalipti și cedri cu brațe uriașe / Și boababi bubonici cu trupul numai noduri / Se năpustesc năpraznici spre marile orașe / Zdrobind palate, fabrici, gări, hale, turnuri, poduri...“** Visul dăruie imaginii cosmice o adîncime și mai năucitoare, întrezărind prin dilatarea fantastică a timpului și complotul materiei neînsuflețite: **„O forță-năbușită de mii și mii de ani, / Ascunsă-n pulsul molcom al sevei își ia vînt / Cu sbucium de cutremur și clocot de vulcani ; / Și ora vegetală începe pe pămînt...“**

Experiența lui Al. Philippide e unică în literatura noastră. Proiecția romantică își descoperă prin el o intensitate fără precedent și face din volumul „Monolog în Babilon“ o contribuție poetică, cum puține mai cunoaște lirica românească postbelică.

Personalitatea eseului

de Adrian Marino

Abăga de seamă că sub denumirea generică de *eseu* ni se oferă cele mai variate și specifice lucrări literare, nu înseamnă a cădea victimă misticei genurilor, ci numai a dovedi oarecare disciplină intelectuală. Căci, în ultima vreme, ce n-a devenit „eseu”? Monografia, biografia, studiul, articolul, prefața, toate sînt „eseuri”, toate vor să treacă — dintr-un exces de distincție — drept „eseu”. Că avem de a face cu un gen foarte liber și elastic, este în afară de orice îndoială. Dar nu pînă acolo încît a-și pierde orice contur, conținut, și mai ales fizionomie. Eseul are demnitatea și personalitatea sa. Cîteva condiții minimale îl caracterizează. Dincolo de valoarea lor intrinsecă, recente *Eseuri critice* ale lui Matei Călinescu (București, E.p.l., 1967) au meritul de a ne reaminti și aceste adevăruri, ce nu pot fi ignorate.

Există o atitudine și o altitudine eseistică proprie acestui volum, și în genere oricărei bune culegeri de eseuri, de unde derivă o anume „metodă”, un grup de procedee intelectuale și literare, desigur foarte suple, lipsite de orice rigoare, nu însă și de sens, de semnificație. Ne aflăm, de fapt, chiar în miezul problemei. Eseul este prin excelență un act semnificativ, care descoperă și atribuie noi sensuri și înțelesuri unei mari varietăți de „semne” și „obiecte” ideologice și artistice, orga-

nizate în noi structuri, în serie infinită. „*Acesta este sensul pe care-l atribuie*” unui leit-motiv al poeziei lui Blaga, afirmă la un moment dat autorul. Poziție tipic eseistică, adăugăm noi, făcută din seducția ipotezei și a experienței personale, formulată într-o deplină libertate și responsabilitate a spiritului, ca păstrarea conștiinței subiectivității și deci a relativității afirmațiilor. Pentru Matei Călinescu singurele „concluzii adevărate și de neclintit” ale eseului „le constituie textele citate”. Restul este „tăcere”. Eseul care nu propune sensuri noi, care nu „încearcă” noi soluții, în spiritul unei înalte aventuri intelectuale, este un eseu ratat.

Adevăratul eseist vine cu propuneri și interpretări noi, inedite, originale, sub specia unei mari și sincere confesiuni, dezvăluite în cea mai desăvîrșită ingenuitate posibilă. Căci eseul, înainte de a fi un act de cunoaștere și de creație, constituie în primul rînd un moment de reală ingenuitate, de propețime superioară a spiritului, care-și proclamă pe față concluziile, intuițiile și revelațiile. De unde și caracterul său, ideal vorbind, de simplitate, modestie, candoare și indiferență la referințele de autoritate. „Am scris un eseu, adică o ipoteză”, mărturisește în trecere G. Călinescu (*Kiev, Moscova, Lenin-grad*). Iar Matei Călinescu își încheie eseul despre Blaga, nu în perplexitate, ci într-o mare îndoială a adevărului.

Criticul face o afirmație, care produce imediat scepticism: „Poate că nu. Poate că doar aspira... Poate că vocația lui profundă era aceea a permanenței aspirații. Și poate că așa se explică...” etc. Aceasta nu este cochetărie, ci eseistică, adevărată eseistică. Nu explicare și dogmă, ci numai „încercare” de explicare. O tentativă lucidă de aproximare a adevărului, într-un plan de deliberare interioară, o „dizertație” spontană de idei, lipsită de certitudinii absolute.

În eseu, impulsul de cunoaștere pierde pe parcurs orice vigoare și disciplină metodologică. Eseistul doar „încearcă” diferite formule și soluții. Își pune sieși și altora întrebări. Monologhează și dialoghează, cu deplină dezinvoltură față de „obiectivitatea” curentă. Ceea ce el descoperă și proclamă va fi în mod inevitabil propriul său „adevăr”, surprins pas cu pas, oarecum în derivă, sau cum spunea Montaigne, maestrul european al genului, „pe dibuite” („à tasts, chancelant, bronchant et chopant”, *Essais*, I, I, ch. XXV). Din care cauză, eseul, pornit la drum fie și cu cele mai stricte intenții, sfârșește prin a se subiectiviza, a răsturna întreaga perspectivă, întorcînd-o spre profesiune de credință, solilocviu și sugestie personală. Avem deci de a face cu un eseu autentic, ori de cîte ori o teză, un principiu, o idee generală sînt expuse în termenii lor subiectivi, printr-un act deschis de adesiune. Ideile încorporate, îmbrățișate de subiectul uman fac eseul. Ideile solitare, frigide, încorsetate rigid țin de ființa studiului și tratatului clasic. Ceea ce determină paradoxul, chiar hibriditatea uneori de neocolit a eseului: act intelectual rezolvat cu mijloace substanțial subiective, literare, așa cum istoria eseului francez și englez o dovedește din plin, inclusiv cel românesc, în punctele sale cele mai înalte: Al. Odobescu, B. P. Hașdeu, G. Călinescu, M. Ralea, Paul Zarifopol.

De unde o consecință capitală: eseul, înalte de orice, reprezintă o operă de personalitate. În eseu, hotărîtoare nu

este problema justeței, ci prezența sau absența personalității în gestul formulării ideilor. Interesează nu numai ce spui, ci și cum spui. La un adevărat eseist toate ideile sînt supuse unui unghi propriu de refracție, ele reflectă o atitudine temperamentală. Aceasta este condiția, prestigiul și, în definitiv, etica și responsabilitatea eseului: „încercare” onestă, directă, plină de curajul opiniilor, enumerate nu în sensul sfidării, ci în al propunerii unor adevăruri „subiective”. Chiar dacă impresiile se obiectivează, chiar dacă trecerea spre meditația cu caracter general este frecventă, niciodată reacțiunea subiectului nu dispăre. Eseul despre Ion Vinea se încheie cu o glosă despre „suspin”. Definițiile oferite aparțin întru totul fineții lui Matei Călinescu.

O urmare imediată, foarte importantă, privește sfera de investigație a eseului, practic nelimitată. Eseistul își „încearcă” puterile asupra oricărei teme care-i stimulează gîndirea și sensibilitatea. Cum observă și E. Lovinescu în *Istoria literaturii române contemporane, 1900—1937*, eseul „poate îmbrățișa orice obiect din domeniul științelor morale, orice fel de probleme de istorie literară, de estetică, de sociologie și orice chestiuni de ordin cultural”. Atunci cînd titlul de „eseu” nu acoperă tratatul filozofic sistematic (Locke, Leibniz, Maine de Biran), studiul istoric (Voltaire, Guizot, Macaulay), științific (Malthus, Gobineau, Maëterlinck), literar (Dryden, Pope, Paul Bourget), pentru a da doar cîteva exemple celebre, eseul exclude orice restricții.

El explorează o gamă foarte vastă de subiecte, dovadă marele sale precedente, Bacon, Hume, și mai ales Montaigne. Emerson și Aldous Huxley, dintre „moderni”, tratează cele mai neprevăzute probleme. N-are rost a mai transcrie tabla de materii. Avem în față două copioase antologice culegeri recente: *Great English Essays* (London, Cassell, 1961) și *50 Great Essays* (Bentham Books, 1964), în care spiritul este purtat în zig-zag, în cele mai neprevăzute direcții: de la politică și mo-

rală, pînă la religie, educație și muzică. Citiți *Valori* de M. Ralea, *Puncte de vedere* de D. I. Suchianu. Aceeași constatare, peste tot verificată. De aceea, afirmația lui N. Balotă (*Eseul*, în „Familia”, oct. 1956), după care „*subiectul prin excelență al eseului e oferit de condiția umană ca loc de întîlnire al naturii și culturii*” trebuie luată sub beneficiu de inventar. Tema indicată formează obiectul antropologiei filozofice. A prescrie eseului un domeniu specific este un curat non-sens, o atitudine dogmatică eminentemente anti-eseistică. Eseistul nu dogmatizează nimic. El nu impune nimănui soluțiile sale, ci doar le propune, ca o ipoteză posibilă, cu „nepăsare”.

Din toate aceste împrejurări decurge și specificul „metodei” propriu-zis eseistice, care se reinventează în perpetuitate, cu fiecă nouă temă tratată. Singura sa normă este aceea a personalității, desfășurată „*în actul asociației și disociației de idei, prin analize și sinteze imprevizibile, sinuoase, prin adnotări, glose, comentarii-surpriză, în pur joc intelectual, caleidoscopic. De unde spontaneitatea, improvizatia, aerul degajat, detașarea superioară și grația eseului, decizia subită, independentă, a spiritului, motivată de orice pretext posibil*”. Lucrurile acestea, firește, au mai fost observate, între alții, recent și de Paul Georgescu (*Proza eseistică*, „Contemporanul”, 25 febr. 1966), cu bune definiții, printre care și aceea — importantă — că eseul reprezintă, de fapt, un „*anti-gen, o polemică; el nu creează o formă, ci folosește una existentă, discreditînd-o*”.

Deși definiția se aplică în special pseudo-improvizațiilor și semi-parodiilor, gen „falsul tratat de vînătoare” al lui Odobescu, nu-i mai puțin adevărat că eseul sparge cu regularitate orice formă, schemă și disciplină prescrisă, căreia-i substituie fluxul și refluxul dizertației libere. Pînă și teoreticienii eseului ca instrument specializat de cunoaștere, opus în toate privințele artei și creației, precum Helmuth Rehder (*Die Anfänge des deutschen Es-*

says), nu pot să nu recunoască faptul că „într-un eseu, ni se expune o formulă, o construcție ipotetică, ceva provizoriu...” (*Deutsche Vierteljahrsschrift für Literaturwissenschaft und Geistesgeschichte*, 1, März, 1966, p. 28). Explicația nu este numai una de ordin psihologic, ci și istoric. Eseul răspunde adesea la anume întrebări și probleme actuale, de semnificație și utilitate imediată. De aci și supunerea sa la legea devenirii, a condiționării istorice, producătoare nu numai de sincronizări necesare, dar și de caducitate, de uzură inevitabilă.

În măsura în care eseul exprimă „*umoarea*” intelectuală și emoțională a unei personalități, el alunecă în mod firesc în confesiune și autobiografie spirituală. Faptul este de importanță hotărîtoare, întrucît ține de însăși esența „metodei” eseistice. Să ne reîntoarcem la Matei Călinescu, eseist autentic, care a intuit specificul genului. El declară pe față ce „*crede*” și ce „*nu crede*”, nu se sfiște de loc să discute mereu la persoana întîia, despre nujelele lui Lawrence: „*încep a vorbi... printr-o confesiune*”. Aceste notații sînt atât de abundente încît portretul spiritual al autorului poate fi configurat cu ușurință. Am făcut-o, în parte, altădată. Reținem acum creșterea coeficientului (mărturisit) de subiectivitate, părăsirea oricărei false pudori și atitudini obiectiviste. Eseistul declară pe față care sînt „*admirațiile*” sale de „*adolescență*”, cum a descoperit din întîmplare o carte de Ibrăileanu. Altădată, el are o puternică decepție intelectuală: „*Mă miră că o asemenea împrejurare (despre G. Călinescu, n.n.) a trecut neobservată...*”. Cu sinceritatea și candoarea de care aminteam, Matei Călinescu mărturisește în repetate rînduri: „*am impresia*”, „*prefer*”, „*cred*”. Ceea ce el cultivă este, prin urmare, speța aparte a lirismului intelectual, alît de proprie eseului. Prin Montaigne, eseul european debutează sub semnul confesiunii și el se dezvoltă neînterupt în acest sens, pînă acolo încît cercetătorii nu ezită, azi, să vorbească de

„afinități lirice structurale“ (Helmuth Rehder, p. 25).

Notabilă ni se pare și nuanța epicu-ree. Eseistul este un voluptuos al ideilor, un subtil amator de plăceri spirituale discrete, în umbra cărților. În italieneste, la eseu se spune *saggio*, derivat din *assaggiare*, care înseamnă „a gusta“. Specia se întâlnește mai ales în literatura franceză, patronată de Montaigne, prelungită pînă la Rémy de Gourmont și Anatole France. Pe această latură, eseistul român reprezentativ rămîne, neîndoelnic, Mihai Ralea. Dar iată că și Matei Călinescu relevă înrîndire cu aceeași familie spirituală. Pentru el lectura „devine aproape o formă de seducție intelectuală“. Poezia îl aruncă într-o „dulce derută... cu atît mai dulce cu cît mă împiedică să ajung la vreo încheiere“. Matei Caragiale îi oferă „plăceri de o noutate mereu surprinzătoare“. Despre Lawrence: „Rareori am făcut o lectură care să mi se pară mai stenică și care, *dincolo de limitele esteticului* (s.n.) să-mi dea o bucurie a încrederii în firesc...“. Nu există eseu bun fără savoare, suculență, voluptate intelectuală difuză. Și nu se numește eseist decît scriitorul cu vocația și educația acestui gen de emoții superioare, specializate.

Concluzia care se impune este una singură: eseu constituie o operă de creație, de esență literară, cu structură și finalități proprii, de ordinul confesiunii și al „lirismului“ intelectual, infuz sau discret, al spontaneității intuițiilor și asociațiilor, al tensiunii emoționale a ideilor. Mai ales asupra acestui ultim aspect acordul pare unanim: „Eseistul este romancierul unei idei“ (L. Blaga, *Aforisme*), „Eseul ar fi poezia ideilor“ (T. Vianu, *Studii de literatură română*), „Un bun eseu este o dramă de idei“ (Al. Piru) etc. Matei Călinescu însuși vorbește despre Tudor Vianu ca de „un poet al culturii și al ideilor“ și nu-i vom tulbura — acum — afecțiunea cu micile noastre amendamente parțiale. În ultimă analiză, eseu pleacă de la emoția unei idei și transmite emoția unei idei. Motiv decisiv să

se vorbească chiar și în cercurile cele mai severe despre eseu ca de un „gen poetic“ de „structură lirică“ (R. Exner, *Zum Problem einer Definition und Methodik des Essays als Dichterischer Kunstform in Actes du III-e congrès de l'Association Internationale de littérature comparée*, Monton, 1962, p. 327). Cu atît mai mult vom înțelege pe G. Călinescu, atunci cînd, în prefața la *Impresii asupra literaturii spaniole*, mărturisește: „Nu ofer aci un studiu... ci o operă literară de speția eseului“. Numai că „literatură“, în eseu, nu înseamnă, în mod fundamental, grații formale, exterioare, ci unitate în varietate, convergență a ideilor și a imaginilor, perceptibilă în substrucția celor mai surprinzătoare și îndepărtate meandre, asociații și paranteze.

Ori de cîte ori eseu oferă spectacolul unei organizări inefabile, ca proiecție nu a unei metode, ci a unei personalități originale, în actul intuirii și inculcării de noi sensuri, el se apropie de adevărata sa condiție. Oricît ar fi, sau ar părea de descusute, eseurile au cu necesitate finalitatea lor intrinsecă, transmit o sugestie, o idee esențială, care se ridică aerian deasupra celorlalte. Cu alte cuvinte, deși eseu reprezintă un gen anti-metodă, el nu este în mod implicit și un gen anti-disciplină, cum s-ar spune fără cap și fără coadă, o improvizatie gratuită, inconsistentă, lipsită de orice principiu coagulant. În caz contrar, cum ar mai putea să se vorbească de caracterul său „artistic“? Anti-rigiditate nu vrea să spună de loc haos și pulverizare, ci numai eliberare de constrîngerea schemei date, în favoarea respirației intelectuale proprii. Eseau nu asediază ci numai seduce și învăluie ideea. Este un moment de destindere după o perioadă de mare rigoare și disciplină. Excesul de precizie, metodă, erudiție împiedică apariția și consolidarea eseului, dovadă — între altele — cazul literaturii germane, cu foarte puțini esești și foarte mulți autori de opuri sistematice și indigeste. În schimb, climatul

literaturii engleze și franceze stimulează eflorescența eseului. Prestigiul actual în creștere, al lui Alain, se înscrie în aceeași perspectivă.

Aceleași observații și despre baza documentară a eseului, indispensabilă, dar nu erudită, și cu atât mai puțin exhaustivă. Un bun eseu reține și folosește doar atâtea date, fapte, citate, cite îndreptătesc inducția și sint cerute de logica asociației de idei. Abuzul de abstracțiune, ca și de informație dăunează eseului, întemeiat doar pe lecturi esențiale, selective. Adevăratul eseist stă pe vîrfuri, nu scoboară în subsolul aparatului critic. Adesea el are chiar grija (precum Matei Călinescu) să-și delimiteze, modest, competența („Nefiind specialist în materie“), cu atât mai reală cu cît este mai puțin ostentativă. Toate *Eseurile critice* au o solidă infrastructură, exemplul tipic fiind oferit de *Însemnări despre motivul poetic al oglinzii*, unul dintre cele mai bune și mai autentice eseuri românești produse de „tînăra generație“ critică. Tema este tratată în fundamentul ei, cu rotiri destinate prin mai multe literaturi, cu abandonarea amănuntelor inutile. Oricîte „fișe“ s-ar mai adăuga, esențialul a fost spus. Despre necesitatea absorbirii izvoarelor în construcția întregului, un caz tipic fiind oferit de *Istoria* lui N. Bălcescu

(„eseu“) vorbește, cu îndreptățire și N. Manolescu într-un recent „simultan literar“ (*Amfiteatru*, 15 martie 1967).

De unde o ultimă încheiere. Eseul nu epuizează nimic. Simbolul său nu este sfera, ci segmentul, fragmentul. El doar „gustă“ subiectul, îl „încearcă“, printr-o dublă investigație restrictivă, în extensiune și adîncime, în sensul că nu-și propune concluzii definitive, ci numai plauzibile și suficiente, pe durata expunerii. Dar ideea de bază trebuie neapărat să ajungă la plenitudine, să se cristalizeze, să ofere o structură posibilă. De aceea cu eseuri nu se începe, ci se termină, de fapt, o carieră. În orice caz, un bun eseu nu-și face apariția decît la capătul unor serioase excursii ideologice și literare, reprezentînd în toate privințele o fază de experiență consumată, de maturizare, din care s-au distilat singure. Se înțelege atunci că eseul nu cultivă nici divagația, nici superficialitatea, nici erudiția de suprafață. El nu este un recipient în care torni orice fel de lichide. Camil Petrescu scria ironic *Despre eseu sau „tutti frutti“*, text de oferit spre meditație unor pseudo-eseiști improvizați, încă foarte tineri, care-și imaginează că fac „eseu“ lipind cap la cap două trei citate din Robbe-Grillet și Butor, într-un sos necomestibil.

Psihiatria și problematica umanismului contemporan

Pentru medicina secolului XX, pentru științele umanistice în general, ca și pentru întreaga societate modernă, sănătatea psihică și reversul ei, posibil, morbiditatea, reprezintă una din preocupările centrale.

Răspunzând așadar uneia din preocupările contemporaneității, revista noastră a inițiat o anchetă în rândurile unor specialiști în domeniul psihiatriei din țara noastră, a căror activitate științifică, practică și publicistică e în deobște cunoscută. Au răspuns întrebărilor revistei noastre :

— prof. dr. EDUARD PAMFIL, șeful catedrei de Psihiatrie din Timișoara ;

— dr. CORNELIU BELCIUGĂȚEANU, medic primar la Spitalul „Prof. Gh. Marinescu“ din București, membru al Comitetului Societății române de Psihiatrie ;

— dr. TIBERIU VLAD, de la Spitalul „Gh. Marinescu“ din București ;

— dr. în Științele medicale I. POPESCU-SIBIU, autorul unei monografii despre Psihanaliză (prefațată de dr. C. I. Parhon) și

— dr. ION VIANU, asistent al Clinicii psihiatrice din București.

1. Care sînt principalele curente ale psihiatriei contemporane și care e situația psihiatriei române în contextul lor ?

Prof. dr. Eduard Pamfil

Inscriindu-se în corpul medicinei concomitent cu transformarea acesteia într-o știință aplicată, Psihiatria s-a dezvoltat ca tributară — iar mai târziu ca vas comunicant — a științelor biologice, a psihologiei, a sociologiei etc.

Nu este exclus ca viitorul să remanieze nomenclatura noastră. S-ar putea ca psihiatria să se transforme într-o antropologie militantă, sinteză aplicativă la problemele de sănătate, echilibru și progres, ale științei despre structura și devenirea ființei umane și, implicit, a evoluției sale sociale.

Psihiatria contemporană e unitară în obiective și anume : sănătatea mintală a insului *în raport cu sine însuși și în contextul social*. Divergențele nu apar decît în metodă, în tehnică, în raporturile și implicațiile cu celelalte științe, mai ales umanistice.

Psihiatria românească are avantajele și defectele tinereții. Ea s-a dezvoltat într-o măsură ca tributară a marilor școli mondiale contemporane și nu a izbutit

să cristalizeze încă suficient pletora de influențe — adesea contradictorii —, sub care stă de aproape un secol încoace.

Nu e deloc exclus ca dezavantajul acesta să-i fie favorabil pentru „banchetul“ final.

Așa cum destinul omului gravitează din ce în ce mai indiscutabil în jurul unei definiții unitare — și unificate — a naturii sale, tot așa sănătatea mintală a insului și-a omenirii nu va mai putea folosi în nici un fel vre-o ceartă sau vre-o contradicție a psihiatriei, ci consensul lor.

Probabil că prestigiul incontestabil pe care l-a căpătat școala românească de Neurologie și Endocrinologie (Marinescu, C. I. Parhon, Ionescu-Sisești, Kreindler, Sager...) a făcut să se recurgă la aureola lor și atunci când se vorbea despre *Psihiatria* română.

Din cauză că în opinia publică demarcația nu era clară (și fiindcă reminențele „magice“ ale Psihiatriei motivau o rezervă afectivă), s-a creiat ciudata situație — pentru psihiatrii din țara noastră — de a fi definită și reprezentată de personalități din afara sa.

Ori, dacă diplomația poate fi excelent făcută de neprofesioniști, gastronomia de exemplu, cere niște meșteri desăvirșiți în materie!

Din fericire, acești psihiatri au existat și, după o primă generație de „ctitori“ (Obreja, Balif, Ștefănescu, Parhon...) a urmat „noul val“, acela al — să spunem — contemporaneității... de miine.

Nimic nu aparține mai mult viitorului decât intensitatea și autenticitatea angajării în problemele prezentului. Generația tînără de psihiatri se situează lucid în actualitate, e devotată și progresistă.

Există, deci, mai mult decît speranțe în această privință. Cu toate că reprezentarea noastră oficială în contextul internațional e încă modestă, putem semnala că toate direcțiile majore și fructuoase de dezvoltare a Psihiatriei sînt cultivate și ilustrate de psihiatrii maturi și tineri din țara noastră. Psihiatria socială, igiena mintală, psihiatria interculturală, arta psihopatologică, psihofarmacologia, psihoterapia sînt șantiere de informație și de lucru, în aceeași măsură cum reprezintă și un corp de doctrină pentru artizanii sănătății mintale — care sînt psihiatrii.

Dr. Corneliu Belciugățeanu

Principalele curente ale psihiatriei contemporane izvorăsc din *voluntarism* și *vitalism* (neofreudismul, ilustrat mai ales de așa-numita „medicină psihosomatică“), *neotomism* (Kurt Schneider, Delay), *existențialism* și *fenomenologism* (Karl Jaspers, L. Binswanger), *evoluționismul* care, influențat de bergsonism, admite ajungerea la o libertate inalterabilă a psihicului (H. Ey) și *dialectica materialistă*, aplicată în primul rînd de psihiatrii din răsăritul Europei, dar avînd și reprezentanți în apusul ei, mai ales în Franța (Sven, Fellin Bonnafé, Nachin). Marea extensie a unor curente psihiatrice inacceptabile de pe pozițiile ideologiei noastre ține și de răspîndirea largă a unor limbi din aria orînduirii capitaliste (engleza, spaniola, franceza, germana) și de înaltul nivel cultural sau tehnico-economic al unor țări din această arie (Franța, R. F. Germană, S.U.A.). În ansamblu, balanța orientativă a psihiatriei contemporane este departe de a înclina spre o concepție suficient de înaintată și exactă despre lume și viață, ceea ce, în optica oricărui psihiatru care a asimilat temeinic o asemenea concepție, se vedește ca dezavantaj net, ca persistentă a unei situații unde nu predomină încă nici pe departe punctele de vedere cele mai fecunde și juste.

Considerată în acest context, psihiatria română are actualmente resurse suficiente pentru a lua poziție pe un front larg împotriva orientărilor filozofice care, prin neajunsurile teoretico-metodologice, scad valoarea majorității lucrărilor

psihiatrice, chiar cînd aparțin unor personalități consacrate pe plan mondial prin înzestrarea clinică sau mijloacele de expresie (H. Ey, K. Schneider, J. Lopez-Ibor). După depășirea unei perioade cînd dogmatismul camuflat determina reticențe excesive, psihiatria noastră poate analiza, de exemplu, fără simplism sau violențe de limbaj, cum eroarea de a se atribui origini deosebite somaticului și psihicului persistă desavantajos în atît de ampla și nuanțata psihiatrie germană, sau cum exagerarea pînă la absolutizare a rolului instinctelor și al simbolurilor sexuale în cadrul personalității umane face ca o serie de influențe reale, incontestabile, ale traumelor psihice asupra patologiei somatice umane să capete explicații dintre cele mai arbitrare. Trebuie adăugat că, pe lîngă disensiunile de orientare din psihiatria contemporană, există și puncte de vedere înaintate care tind să se afirme univoc pe plan mondial, ca tendința de a apropia cît mai mult bolnavul psihic de societate, chiar cînd e spitalizat (principiul „ușilor deschise“), integrînd astfel mai deplin și psihiatria în restul medicinei, sau efortul de a nu se limita la prevenirea îmbolnăvirii și de a crea activ sănătatea somatică și psihică (așa numita „sanogeneză“). Aci, psihiatria română întărește hotărît un front comun, pentru care tradițiile sale de a nu izola niciodată excesiv bolnavul psihic de societate (cum s-a făcut mult timp în Europa centrală și apuseană) oferă de altfel un teren avantajos.

Dr. Tiberiu Vlad

În fața complexității problematicei psihiatrice, în fața marilor dificultăți încă inerente atît pe plan terapeutic cît și teoretic, evoluția gîndirii psihiatrice implică aproape inevitabil asimilarea succesivă, stadială, a unor variate puncte de vedere, prin recordarea temporară, mai mult sau mai puțin totală, la principalele curente ale psihiatriei contemporane.

Analiza gîndirii psihiatrice contemporane arată că multiplele curente existente nu reprezintă de fapt decît etapele obligatorii care se cer parcurse pe drumul spinos al cunoașterii din ce în ce mai profunde, dialectice, a fenomenelor psihopatologice.

Evident, înghețarea la nivelul unei anumite etape, cu tot avantajul aprofundării unui anumit punct de vedere, ar reprezenta în ultimă analiză o piedică în calea acestei cunoașteri. Același risc există atît în privința evoluției individuale, cît și-n răsunetul oricărei școli psihiatrice.

Unui răspuns direct, schematic, cu privire la situația psihiatriei române în contextul internațional, voi prefera să redau, sub aspectul lor cît mai general, acele momente cruciale din evoluția gîndirii psihiatrice de la care, cel puțin parțial, nu se poate sustrage nimeni. Pe această cale voi încerca o reflecție cît mai obiectivă a tendinței existente în țara noastră, spre o cuprindere cît mai largă, dar în același timp critică, a tuturor cuceririlor minții omenesti în acest domeniu.

Într-o primă perioadă a dezvoltării sale, cercetătorul din domeniul psihiatriei va avea de luptat cu tendințele spontane, cu acel element de preconcepție existent în mentalitatea comună, față de fenomenul de alienare psihică. Cercetătorul va oscila de obicei inițial între explicația psiho-socială și cea material-organică a tulburărilor psihice.

În prima eventualitate, atenția sa se va concentra asupra factorilor de mediu, asupra eșecurilor de adaptare, a reacțiilor patologice la situațiile vitale. Dar, reținînd numai cauzalitatea morală, psihogenetică sau ecologică în general, va constata cu timpul cum îi scapă din mînă boala propriu-zisă și posibilitatea medicală de redresare a unor mecanisme dereglate.

În cea de a doua eventualitate, cercetătorul animat de spirit științific va încerca să reducă boala psihică la dereglarea unor manifestări fiziologice, mai ales cerebrale. Cu timpul va constata însă că, limitându-se numai la atât, el nu va putea „înțelege“ reacțiile personalității bolnavului, variațiile sale comportamentale, semnificația multor simptome. În același timp, el se va priva singur de largile posibilități ale psihoterapiei.

Cu toate datele de observație însușite, incontestabile ca obiectivitate, în fața multor întrebări rămase fără răspuns, va resimți necesitatea de a depăși acest stadiu.

Redarea succintă, poate insuficient demonstrată, a sentimentelor de insatisfacție pe care le-ar putea resimți viitorul cercetător în domeniul psihiatriei, nu a avut intenția de a conduce la ideea de impas, ci numai de a sublinia dificultăți reale, care se cer în permanență depășite.

Personal, am schițat un model asupra determinismului fenomenelor psihopatologice care apar întotdeauna ca generate de relația obligatorie a trei componente (actuală, de funcționalitate și de fond), încercând prin aceasta să depășesc schemele căzute în desuetudine, după care acțiunile omenești ar fi exclusiv sub impulsul determinismului interior, sau contrariu, ca răspuns orb, la stimuli externi.

La noi în țară există premisele dezvoltării în continuare a cercetărilor din domeniul psihiatriei. Diferitele curente caracteristice marilor noastre centre universitare vor trebui să-și unifice eforturile, să-și extindă preocupările, să îmbrățișeze cu sprijinul gândirii materialist-dialectice cât mai multe căi de cercetare.

Dr. I. Popescu-Sibiu

În psihiatria contemporană se desfășoară atât curentul inspirat de aplicarea dialecticii materialiste cât și numeroasele curente izvorite din concepții idealiste și concretizate în behaviorism, psihologia dinamică, psihanaliză — cu dizidențele și școlile ei „fiice“, analiza existențială.

În evoluția lor contemporană, curentele idealiste tind totuși spre o apropiere de reflectarea complexă și adecvată a psihologiei și psihopatologiei umane. Pe temeiul înlăturării dogmatismului și prejudecăților nocive, se urmărește astfel cunoașterea aspectelor sub care ni se înfățișează realitatea obiectivă și subiectivă a psihologiei umane.

În ultimele două decenii, psihiatria românească a trecut printr-o fază de-a lungul căreia s-au eliminat toate infiltrațiile concepțiilor idealiste ce frâneau cunoașterea științifică a psihologiei și psihopatologiei umane. S-a înregistrat astfel o fază de relativă fiziologizare a vieții psihice, consolidându-se posibilitățile cunoașterii substratului ei material.

Psihiatria română, vizînd în ultimul timp și cunoașterea științifică a *conținutului psihologic*, se situează pe o poziție dintre cele mai constructive în contextul psihiatric internațional contemporan.

Dr. Ion Vianu

Psihiatria, — așa cum s-a constituit ea prin eforturile slujitorilor ei de la sfîrșitul secolului trecut și începutul celui actual, și-a căutat un model în tradiția anatomo-clinică a medicinei moderne, tradiție în care o gândire în același timp riguroasă și eficientă a făcut să se înregistreze atîtea remarcabile progrese. Psihiatria postulează, prin urmare, existența unor *boli* psihice, cu o cauzalitate precisă, în genere univocă, și încearcă să deseneze profilul unor „evoluții“, adică ale unor desfășurări în timp. Idealul ei ar fi găsirea unei etiologii, adică a unei

cauzalități determinate pentru fiecare din aceste „boli“. Definirea entității morbide și a cauzalității sale ar permite o terapie specifică, satisfăcând astfel prima și ultima necesitate medicală. Acest deziderat ideal pare a fi găsit confirmări prețioase și în psihiatrie. Dar, în același timp, s-a putut obiecta că, într-o măsură mult mai importantă decât în orice alte boli, cele psihice angajează în totalitatea ei persoana umană. Este atunci întemeiat să postulăm existența unor boli-obiecte, când în realitate subiectul, în esența lui cea mai intimă, este atins? Vom încerca prin urmare nu numai să „explicăm“, ci și să „înțelegem“, adică să pătrundem în domeniul interconexiunilor psihice. Este meritul lui Karl Jaspers, mare psihopatolog înainte de-a deveni celebru filozof, de-a fi aplicat medicinei mintale această distincție care s-a dovedit de o extremă fecunditate. *Explicăm* un „caz“ situând starea actuală a creerului său în verigile unui lanț causal; dar în același timp *înțelegem* conținutul psihic actual prin suma experiențelor psihice anterioare.

În fond, nu este vorba decât de-a adăuga istoriei naturale, perspectiva istoriei, pur și simplu. Și când spunem istorie ne referim desigur la sensul cel mai cuprinzător al cuvântului, care îmbrățișează nu numai evoluția societăților omenești ci și pe cea a indivizilor care o compun, considerați în perspectiva dinamicii lor experiențiale.

Tendința cea mai remarcabilă a psihiatriei contemporane este de-a acorda o importanță predominantă cercetării comprehensive. Aceasta înseamnă că psihiatria contractează legăturile ei cele mai importante cu științele omului, că ea este, în esență, o antropologie. Poate că nu este greșit să afirmăm că această mișcare se încadrează într-una mult mai largă, care conferă științelor umane o valoare heuristică și practică cu mult mai însemnată decât în trecut. Aceste științe trăiesc era cercetării concrete și aplicațiile lor psihiatrice sînt numai un capitol al lor. Psihiatria socială și etnopsihiatria, se schițează de pe acum ca niște contribuții importante la elucidarea unor probleme ale sociologiei și etnografiei, dar în același timp ele pun într-o lumină nouă lumea bolnavilor psihici, contribuind la „desalienarea“ lor, situîndu-i în spațiul mai favorabil al problemelor comun-umane.

Aceasta nu reduce însă (și ca medici sîntem datorii s-o afirmăm cu tărie) valoarea cercetării chimice și biologice, care a dus de exemplu la importante progrese în domeniul psihiatriei experimentale și în terapia medicamentoasă a bolilor psihice.

2. Cum vedeți utilizarea psihanalizei în activitatea psihiatrilor noștri, iar din punct de vedere teoretic, care sînt posibilitățile de valorificare critică a tezelor ei ?

Prof. dr. Eduard Pamfil

Există în circulație cel puțin două sensuri ale cuvîntului „psihanaliză“: cel originar, creat de Freud pentru a-și defini un sistem general de explicație psihogenetică și afectivă; și cel care s-a transformat într-o autointitulare ostentativă, pentru atitudinile anti-conformiste, academofobe, revoluționar-elastice în materie de problematică psihologică.

Personal, cred că psihanaliza freudiană („cea mai mare aventură teoretică“ din istoria antropologiei culturale) este, de fapt, un capitol încheiat al psihologiei secolului al XIX-lea. Toate dominantele gîndirii acestui „mare gropar“ care a fost secolul trecut se regăsesc în freudism: pasiunea monistică, dogmatismul intuiționist, determinismul linear și mecanist, asociaționismul orizontal, scepticismul axiologic.

Ultimă zvițnire și a romantismului decadent, freudismul instituie și practică arbitrar axioma fascinantă a simetriei dintre conștient și subconștient. Laborioasei geneze a structurilor mintale, dinamicii creatoare a întinării dintre conștiință și realitate, el îi opune, într-o misterioasă dimensiune subconștientă, o lume reglată ca un teatru mitologic.

Vrînd să întregască o psihologie umană care se dezvoltase ca știință, dar rămăsese modestă și ezitantă în problemele afectivității, Freud, cu o magnetică putere de convingere, scrie cea mai *imaginară* pagină despre natura și dinamica sufletului uman.

Atunci cînd științele naturii se angajau în prodigioasa perspectivă a gîndirii probabilistice, a determinărilor circulare (sau spirale), a referirilor multidimensionale, freudismul construia, ca un Homer tardiv, epopeea *posibilă* a sufletului, elaborată ca o alegorie, dramatizată într-un spațiu secret, impenetrabil nimănu, în afară de demiurgul psihanalist.

Acestei soluții fictive i-a răspuns însă o excesivă necesitate de autentificare existențială a omului modern.

Și partida nu e jucată încă, pentru psihanaliză, cu toate gravele sale aberații originare!

Datorită unor interesante și fructuoase schisme, ea s-a deschis (prin Jung și Adler) unor dimensiuni sociogenetice și istorice pe care Freud le congelase apriori, într-o schemă trinitară a conștiinței, extratemporală (și aproape extramundană!).

Dar defectul ei fundamental este imposibilitatea *sistematică* de a delimita normalul de patologic și, implicit, necesitatea de a renunța — pur și simplu, — la conceptul de boală psihică.

Dr. Corneliu Belciugățeanu

În psihanaliză trebuie deosebite *metoda* și *doctrina*. Prima a adus inovația analizei foarte amănunțite a trecutului pacientului, adesea de un ajutor prețios în elucidarea originii unor tulburări și în tratarea lor. Fără această anamneză detaliată, care îngăduie cunoașterea cît mai deplină a pacientului, în evoluția dialectică a sănătății și morbidității somatice și psihice, nu putem ajunge nici la cea mai înaltă expresie a psihoterapiei — profundă, restructurantă, din păcate foarte costisitoare ca timp și limitată astfel în practică. Dar și pentru eficiența terapeutică obișnuită, anamneza foarte atentă reprezintă totdeauna un avantaj.

În schimb, doctrina psihanalitică susține numeroase teze arbitrare și operează absolutizări nejustificate. Dintre „clasicii“ psihanalizei, Freud este cel care a acordat o importanță nemăsurată instinctelor, reduce în esență la cel sexual, căruia i l-a adăugat ulterior pe cel al morții, simplificînd și iraționalizînd astfel flagrant psihologia umană. Freud și adepții săi consideră obligatorie trecerea sexualității prin faza premergătoare *orală* — în care maximum de plăcere ar fi obținut de la orificiul bucal — și *anală* și încearcă să explice și particularitățile psihicului normal și mare parte din manifestările psihopatologice prin rămînerea mai mult sau mai puțin parțială în aceste faze imature. O importanță la fel de mare se acordă pornirilor incestuase inițiale și în general „refulării“ tendințelor sexuale interzise de societate. Acest mod de a vedea nu sesizează însă complexitatea integrării instinctelor în psihologia umană, unde predomină funcții mult mai elaborate, supralicitează rolul instinctualității și al iraționalului — legate simplist de „inconștient“ —, nesocotește multe dintre verigile intermediare funcțiilor psihice simple și elaborate și consideră greșit „refularca“ ca un antagonism obligatoriu între rațional și irațional și între individ și societate, cînd deobicei

aci este vorba de o reglare conștientă a conduitei, de tip sinergic, chiar cînd intră în joc și elemente morbide. Marea răspîndire a concepției freudiene se datorește și calităților stilistice ale autorului.

Spre deosebire de Freud, Adler — alt „clasic“ al psihanalizei — a văzut cheia conduitei umane și a dereglărilor acesteia în așa numitul „complex de inferioritate“, expresie atît de intrată în limbajul curent. Pentru psihanalisti „complexul“ în genere e un sector cu importanță covîrșitoare pentru viața psihică, mai ales morbidă. El există într-adevăr uneori, corespunzînd în termen de fiziologie pavloviană unui focar de persistență anormală a excitației sau inhibiției cerebrale, capabil totodată să declanșeze reacții disproporționat de intense. „Complexul de inferioritate“ (Freud a vorbit mai ales de complexe incestuale, ex.: „al lui Oedip“, „al Electrei“) ar duce, după efortul deosebit de a depăși starea inițială de inferioritate, la diverse boli psihice, dar și la marile realizări social-politice, tehnice, cultural-spirituale. Aceste realizări nu sînt însă posibile fără supradotare, fără dispoziții naturale și aptitudini excelente, iar pe de altă parte, tulburările psihice, mai ales nevrotice, nu sînt niciodată reductibile la cheia unică formulată de Adler.

În sfîrșit, cel de al treilea clasic al psihanalizei, Jung, mai puțin cunoscut decît primii doi din cauza facturii mai erudite și greu accesibile a scrierilor, a formulat un „inconștient colectiv“, ridicat la rangul de entitate vie și a exagerat de obicei pînă la absolutizare aspectul antagonic al contradicțiilor reale dintre diferențierea și nediferențierea unor funcții psihice — de pildă intelectuale față de cele afective — și dintre expansivitate — denumită de el „extrovertire“ și concentrarea lăuntrică, uneori patologică, denumită „introvertire“.

Studierea temeinică de pe pozițiile noastre ideologice a clasicilor doctrinei psihanalitice ca și a reprezentanților ei mai recenți scutește de concesii regretabile, sub presiunea elementului modă sau acceptare necritică după înlăturarea bruscă a interdicțiilor exagerate.

Dr. Tiberiu Vlad

Existența de necontestat a unui bogat material psihic care, deși ignorat de subiectul care gîndește, acționează asupra activității logice a omului, face ca problema ponderii reprezentate de inconștient în actele de conștiință și mai ales a modului prin care inconștientul se manifestă în bolile psihice să fie mereu actuală.

Posibilitățile de valorificare critică a tezelor psihanalitice sînt multiple, dar cu o condiție sine qua non: cercetările să se mențină la nivelul observațiilor clinice și să evite acele generalizări atît de deformante care au condus pe plan teoretic la identificarea normalității cu boala psihică. Prelucrarea competentă, critică, a unor observații clinice verificate va arăta că nici cel puțin în patologie nu se poate vorbi de primatul inconștientului asupra faptelor de conștiință decît ca despre o excepție.

Dr. I. Popescu-Sibiu

Din grupul problemelor reluate în discuție de către psihiatrii noștri în colaborare din ce în ce mai accentuată cu psihologii face parte și psihanaliza. Un timp, ea a fost înlăturată din documentarea și pregătirea tinerelor noastre cadre, ceea ce a avut avantajul de a le îngădui să-și însușească din plin o con-

cepție realmente științifică despre viața psihică a omului în coordonatele ei biologice și sociale. Această „pauză psihanalitică“ a fost astfel oarecum necesară.

Ca unul care am studiat și aplicat psihanaliza de la începutul carierei mele de psihiatru și psiholog, am avut întotdeauna o atitudine critică față de doctrina psihanalitică. Ca oricare altă concepție, spre a fi discutată, acceptată sau înlăturată, ea trebuie în prealabil bine cunoscută. De aceea, credem că problema utilizării psihanalizei în activitatea psihiatrilor noștri trebuie precedată de cea a posibilităților lor de informare, documentare și pregătire. Numai pe aceste teme-iuri, care sînt de altfel necesare cunoașterii oricărei metode de cercetare și de aplicare, se va putea stabili valoarea științifică a psihanalizei, spre a se putea apoi organiza condițiile aplicării ei în activitatea clinică a psihiatrilor noștri.

Dr. Ion Vianu

Psihanaliza reprezintă, după părerea noastră, cea mai îndrăzneată tentativă de explicare genetică a psihismului uman. S. Freud a încercat să transpună evoluționismul darwinist în psihologie, atribuind aparatului psihic o dinamică, o structură și o repartitie de forțe. Pentru psihanalisti, nici un fapt psihic nu este aleatoriu. Oricît de arbitrar ar fi interpretările, caracterul eroic al acestei încercări nu trebuie să ne scape. Apoi, psihanaliza a acordat o importanță inedită *conținutului* nevrozelor și psihozelor. Materialul psihanalitic constituie o mină inepuizabilă pentru patologia și psihologia comprehensivă. În fine, viziunea freudiană a psihicului, care postulează, prin afirmarea subconștientului, o motivație criptică, profundă, furnizează uneori exact o explicație mai puțin convențională a actelor noastre și contribuie în felul acesta la revoluția gîndirii științifice moderne, care tinde către o apreciere lucidă și critică a comportamentului uman. Cerînd psihanalistului să-și cunoască propriile sale reacții în fața subiectului psihanalizat, *metoda* freudiană tinde, dacă este aplicată realist, să înlătore subiectivismul interpretărilor și demonstrează utilitatea introspecției. Ea mută accentul de pe prezumțioasa încredere în sine a medicului, pe planul relației interpersonale terapeut-pacient, concretă și manevrabilă.

Dar în același timp, psihanaliza este grevată de o serie de vicii fundamentale. În primul rînd este dogmatică. Disputele psihanalistilor amintesc pe cele ale doctorilor medievali. Citatele din Freud sînt folosite drept arme de o tabără și de cealaltă. Calificarea tinerilor psihanalisti are un caracter inițiativ. În mod ciudat, cea mai îndrăzneată demascare a convenționalismului îngheață într-o rigiditate de principii, din care nu se poate ieși decît cu riscul anatemei. Această stare de fapt este datorită unui păcat originar: Freud a încercat să dea explicațiilor sale caracterul unui sistem închis și definitiv. De aceea, nu este prea greu psihologiei experimentale moderne să năruie, prin cercetări conduse cu un aparat metodologic mai bine echipat, ipotezele psihanalitice.

Ca școală medicală, psihanaliza are actualmente o arie de răspîndire mai puțin întinsă decît ar putea unii să creadă. Numai în America există un număr mare de psihanalisti care concentrează o însemnată parte din clientela psihiatrică. Scepticismul european pare să se fi adaptat mai greu acestei „religii moderne“. Totuși, marile merite istorice ale psihanalizei nu permit ignorarea ei. Amestec ciudat de intenții critice și realizări dogmatice, psihanaliza constituie o incluzie doctrinară neasimilată în corpul științelor omului, dar și o metodă de „analiză psihică“ mereu fecundă dacă-i mînuită critic.

3. Astăzi, putem vorbi de o influență certă a curentelor psihiatricei contemporane și psihanalizei asupra literaturii. Criticul și istoricul literar pot găsi, în acest domeniu, un sprijin ?

Prof. dr. Eduard Pamfil

Literatura e tributară devenirii umane. Ea este uneori normatoarea unei realități meliorizate. Probabil că suflul ei se scurtează atunci când încearcă să „edenizeze“, tot așa cum nu poate să revendice nici un tratat practic de chiverniseală (sau chibernetică) a trebilor omenești, de nici un fel.

Marele sens al literaturii este construirea unei replici expresive a realității, dotată cu o mai mare forță de urgență a valorilor decît o are realitatea — să spunem — obiectivă.

Psihiatria (și chiar antinomia ei, psihanaliza !) se vor însă — și sînt — inevitabil niște discipline de cunoaștere sistematică, aplicabilă și aplicată, investigînd febril natura și structura sufletului, dar fără condiții creatoare.

Ele (mai ales psihiatRIA) sînt unelte remarcabile pentru „morfogeneza“ personajului literar, tot așa cum pot arunca o excelentă lumină în teritoriul cunoașterii muzicale.

Dar psihanaliza nu poate da literaturii tocmai ceea ce *i-a luat* pentru a se consolida. Nedispunînd de-o dialectică proprie, psihanaliza s-a sprijinit arbitrar și apodictic pe literatură (și, pe artă, în general), construindu-și tautologic o confirmare „à rebours“.

E greu de spus *cît* poate fi considerat ca specific psihanalizei, în autoafirmații ca : „profunzimea experienței interumane“, „o căutare pasională a sincerității absolute“, „descoperirea motivațiilor abisale ale comportamentului“.

Într-adevăr, ce-ar putea fi profunzimea unei comunicări interumane în care unul dintre interlocutori e pasiv (și tace) și, mai ales, un dialog în care numai unul dintre comunicanți (psihanalistul) deține codul și propune cheia descifrării ?

Apoi, e puțin probabil ca numai eroismul sincerității absolute să facă valoarea ei.

Teoria generală psihanalitică a investit atîta dogmatism deterministic în trinitatea întepenită a „omului abisal“, încît atunci cînd încearcă să formuleze o morală, cade prima, victimă a concepției impersonaliste pe care a aruncat-o în sinteza filozofică despre omul modern.

Dar, independent de rezonanțele elective sau „alergiile“ care — inevitabil — joacă pe claviatura preferințelor, psihanaliza rămîne o mare realitate a secolului XX, de la asceza sectară a unora pînă la hilare desfigurări publicitare ale iresponsabililor.

Sigur că se va putea (ori s-ar putea) scrie și o istorie literară a vremurilor noastre, care să folosească drept reper coordonatele sistemului filozofic psihanalist, care să demonstreze angajări, să apoteozeze (sau să reabiliteze) psihanaliza ca o mare contribuție la tentativa de restituire autentică a faciesului uman.

Discuția este din ce în ce mai deschisă, pe măsură ce urcăm spre izvoarele secrete ale culturii umane. Psihaliștii anunțau, acum aproape o sută de ani că au captat aceste izvoare. Afirmăția a rămas însă, și încă gratuită !

Dr. Corneliu Belciugățeanu

Literatura, ca de altfel și plastica modernă, a fost și continuă să fie influențată incontestabil de confruntarea cu patologia psihică sau cu punctele de vedere noi, inclusiv psihanalitice, asupra psihicului. Retrospectiv, influența psihopato-

logiei asupra literaturii și artei apare însă ca foarte veche, ceea ce-i firesc, întrucît boala — predominant psihică sau somatică — reprezintă și ea unul dintre factorii care ating esența condiției umane. Aproape invariabil, bagajul teoretic al scriitorilor și artiștilor privitor la patologia umană s-a dovedit deficitar, printr-o explicabilă incompetență. Ilustrația cea mai flagrantă e probabil ofărită în acest sens de Zola, prin tezele sale atît de artificioase asupra unei degenerescențe ereditare fatal progresive. În schimb, ascuțimea observației spontane și justețea umană a imaginației marilor creatori a transformat în material artistic valabil și morbidul, inclusiv cel psihic. Mulți scriitori contemporani, mai ales occidentali, sînt atenți la tezele psihanaliste, care-n esență subestimează rațiunea și posibilitățile umane de a modifica societatea. În măsura în care au fost mari artiști, destoinicia lor s-a afirmat și așa, oglindind și laturile decăzute ale unei lumi și epoci măcinate de incertitudini fundamentale, aspect desigur instructiv și pentru criticul și istoricul literar.

Dr. Tiberiu Vlad

Era firesc ca materialul de studiu din ce în ce mai bogat și mai nuanțat privind reacțiile și mecanismele vieții psihice să exercite prin intermediul curentelor existente în psihiatria contemporană, o influență din ce în ce mai pregnantă asupra literaturii. Evident însă, prin aceasta nu va crește valoarea în sine a operei respective, dependente în primul rînd de autenticitatea trăirilor autorului sau de capacitatea sa de exprimare. Schemele psihiatrice sau psihanalitice aplicate mecanic pot deveni în literatură, ca de altfel în toate domeniile, extrem de înguste și supărătoare. Printr-o cunoaștere adîncă a acestei probleme, dificila activitate a criticului în a diferenția autenticitatea va avea însă întotdeauna de cîștigat.

Dr. I. Popescu-Sibiu

Între toate disciplinele medicinei, psihiatria a avut întotdeauna cele mai strînse legături cu toate ramurile filozofiei, științei și artei, cu toate problemele moral-etice ale societății. Aceasta, întrucît obiectivele de cercetare ale psihiatriei sînt manifestările patologice ale vieții psihice, aspectul specific — cum am spus — al vieții omului ca factor social și creator de valori.

Întotdeauna aspectele psihopatologice au influențat literatura și arta. O largă cuprindere a acestei influențe este înregistrată în ultimele patru decenii îndeosebi de psihanaliză, iar apoi de cercetările psihopatologiei expresiei.

Psihopații trăiesc și creează nu numai în ambianța clinică a spitalului în care sînt internați, ci și în stare de libertate, în realitatea ambianței sociale. Psihopații prin realizările procesului lor de creație își oglindesc viața și reflectarea ei intra-psihică, în produsele lor literare și de artă, prin personajele însuflețite în literatură (romane, piese de teatru, nuvele, poezii) și plastic, în p'ctură și sculptură.

În cadrul societăților de psihopatologie, psihoterapie și în acela al Societății internaționale de Psihopatologia Expresiei (fondată în 1960, cu sediul la Paris), se întîlnesc psihiatri, psihologi, filozofi, esteticieni, sociologi, pedagogi, juriști, oameni de litere și de artă.

Reorganizîndu-se și la noi prima Societate română de Psihopatologie și Psihoterapie (care a fost fondată în 1947), s-ar putea realiza întîlniri și discuții de felul celor mai sus menționate, prilejuindu-se astfel un permanent și științific sprijin ce l-ar găsi criticii și istoricii literaturii noastre contemporane. Legătura dintre curentele psihiatriei contemporane și cele literare a dezvoltat și interesul criticului și istoricului literar față de problemele patologiei și igienei psihice.

Dr. Ion Vianu

Afinitatea dintre psihiatrie și literatură are o explicație în analogiile structurale care apropie asimptotic arta și științele moderne. În mișcarea literară a secolului nostru se observă o înclinare spre analitic. Un Proust, un James Joyce, s-au aplicat cu minuție asupra oscilațiilor imperceptibile ale sentimentelor și gândirii. Personajele lui Faulkner sînt mișcate de instincte puternice și obscure. Mai aproape de noi, Robbe-Grillet a dat în „Les Gommes“ un adevărat rebus psihanalitic, pentru care un critic a propus și o „cheie“. Dacă vechile literaturi caută extraordinarul în aventură (de la Ulise și pînă la Fabrice del Dongo), scriitorii actuali promovează extraordinarul lumii interioare și aceasta cu precădere prin căutarea acelor situații-limită pe care și patologia le oferă cu prisosință. Între psihiatria modernă și arta literară se poate astfel vorbi de o analogie structurală, reflectînd aceeași preocupare de-a pătrunde incisiv și minuțios în lăcașurile cele mai intime ale sufletului omenesc.

Literatorii anilor '20 și cei care le-au urmat au citit neobosit pe Freud. Textele acestui autor, concepute într-un stil în același timp clar și strălucit, au impus și au convins adesea. Mare descoperitor, Freud rămîne în același timp și un popularizator excepțional. Prin el, psihanaliza a găsit în rîndurile nespecialiștilor un ecou pe care alte curente psihiatrice nu l-au avut, pentru că vorbeau un limbaj mai ezoteric. Dar scriitorii ar putea găsi afinități și în alte teorii psihiatrice (firește, nu vom face aci recomandări). Ne aflăm într-un moment cînd conceptele științelor umane cunosc o importantă difuzare, moment, credem, extrem de propice pentru o înțelegere mai largă și a psihopatologiei, a cărei problematică n-a putut fi de altfel nici în trecut străină artistului, dar care nu se poate limita la punctul de vedere al unei școli sau al unei doctrine. Atenția excesivă acordată psihanalizei de către oamenii de litere unilateralizează cunoașterea. S-a spus că omul e inepuizabil iar doctrinele, limitate. Literatura nu poate aspira doar să epuizeze o doctrină, ea va prefera infinitul posibilităților umane. De aceea contactul cu psihopatologia se va face prin tot mai largi suprafețe de contact.

În fruntea eseului său despre „psihanaliza focului“, Gaston Bachelard așează o frază din Paul Eluard: „Nu trebuie văzută realitatea așa cum sînt“. De aici necesitatea de-a instaura o psihanaliză (noi am zice, pentru a nu prejudeca, o analiză psihică) a cunoașterii obiective. Care sînt condițiile subiective ale oricărei cunoașteri și deci și a celei poetice? Oare preferința pentru o temă oarecare nu izvorăște din miturile personale sau tribale ale creatorului? În acest efort de-a găsi o motivație mai adîncă a psihologiei artistului se întrevede o direcție foarte fecundă în critica și istoria literară. Izvoarele ei urcă la aceeași necesitate care determină și activitatea terapeutului.

Salonul de desen și gravură, 1967

de Radu Ionescu

De veche tradiție în țara noastră, Salonul de desen și gravură — care și-a recăpătat numele onorat zeci de ani de cei mai buni artiști români — se impune de la prima vizită spectatorilor, însă fără a-și dezvălui dintr-o dată toate frumusețile. El se recomandă prin aerul de seriozitate pe care îl afirmă mai toate lucrările, prin varietatea manierelor de tratare și prin numele, și numărul, participanților. Ca primă impresie, deci, este o reușită, un examen trecut cu notă mai bună decât saloanele anterioare. Însă, după o cercetare mai minuțioasă, succesul Salonului impune puncte de vedere, modalități de exprimare, stiluri, surse de inspirație, într-un cuvânt, personalități care se dețasează net. Dacă inițial am fost tentați să vorbim de o reușită, acumă înseși lucrările expuse ne obligă să vorbim de reușite, deci de numele care, fie singure, fie polarizând în jurul lor artiști mai tineri, constituie stâlpii pe care se poate susține arta noastră contemporană.

De la notația lapidară, abilă și agreabilă la vedere — ajutată de hîrtia colorată — și pînă la desenul îndelung elaborat, cu o masivă încărcătură filozofică, redat printr-o grafie a cărei diversitate și finețe nu-și găsește pereche în expoziție, de la desenul afiș de sumar încît devine criptic — a că-

rui cheie artistul nu ne-a dat-o (o deține poate colegul său francez Bazaine?) și pînă la unele imagini de o grandioasă strălucire, sîntem în fața unei atît de mari varietăți de forme de exprimare încît gruparea artiștilor după anumite criterii ar duce la minimalizarea lor, și deci a Salonului.

Cu mulți ani în urmă cele cîteva tehnici folosite în trecutele Saloane de grafică reprezentau un criteriu elementar, dar sigur, de grupare a expozanților. Astăzi însă, prin îmbogățirea tehnicilor de lucru, prin combinarea lor, prin asumarea tuturor libertăților în acest domeniu de către artist, apărât de formula magică „tehnică mixtă” sau „tehnică combinată”, sîntem departe de a mai putea crea categorii pornind de la acest criteriu. De asemenea constatăm că în economia expoziției s-a urmărit, mai puțin decît în trecut, o separare a ilustrațiilor de celelalte categorii de lucrări; și pe drept cuvînt, întrucît fie a ilustra o împregurare a ta personală, fie una trăită sau gîndită de un scriitor, pe care, la rîndul tău, a trebuit să ți-o apropii pentru a o interpreta, este cam același lucru. Ceea ce contează fiind participarea ta ca artist, iar nu descoperirea unui subiect aflat în drumul tău sau în drumul altuia, față de care a trebuit apoi să iei atitudine. Singur afișul, cu toate că operă de artă mai mult decît se crede îndeobște, poate

reprezenta o categorie aparte, datorită legilor care patronează geneza sa și-i asigură maxima eficiență.

Sînt în expoziție lucrări a căror vi- goare obsedează, te împiedică să le uiți și, astfel, să vezi ce este în jurul lor. Unele poartă semnături cu veche rezonanță în plastica românească; altele poartă semnături noi, însă cioplite cu dalta în timp, nu desenate cu un creion elegant pe o pagină de hîrtie.

Cu cîteva luni în urmă descopeream și am rămas cu regretul de a nu fi consemnat aceasta în scris — expoziția lui Nicolae Apostol. Tînăr, hrănit din mustoasa tradiție folclorică, el transcrie pe spațiul larg aerat al hîrtiei chipuri sau momente din viața acelor plămuiuri ale poporului care, îmbogățite de fiecare generație, au terminat prin a avea făptură și chip aievea. Siluetele larg trasate, elocvente, colorate sobru, dinamice, transpuse din lumea imaginației în aceea a realității fac din participarea lui Nicolae Apostol la Salon unul din momentele de autoritate ale acestei manifestări și, totodată, mărturia elocventă a autodepășirii sale. Ilustrîndu-se, poate chiar pe sine, Jules Perahim în *Păsări deasupra orașului* aruncă o formă în spațiu, cu o viteză care ne face să-i căutăm ținta în sferele cele mai înalte, în acelea atinse numai de gîndirea omenească. În urma păsărilor rămîne o diră cu sinuozități misterioase, asemeni unui nor care se destramă. Dinamica păsărilor — sau a idealurilor artistului — se profilează, contrastînd cu orizontul vast, spălat egal și transparent prin trăsături largi și sigure de pensulă. Dacă în desenul lui Perahim linia este atotstăpînitoare, la Hary Gutman, prin mînuirea estompei, cărbunele capătă valori de o transparentă delicatețe. Imaginile sale, topite în contact cu atmosfera, sînt un examen de virtuozitate în sensul cel mai bun al cuvîntului, în care prima impresie de placă radiografică trebuie luată nu în spiritul tehnicist modern, ci într-acei de adîncă gîndire al pictorilor imaginilor descărnate, puse, în Evul Mediu sau Renaștere, sub formula

„vanitas vanitatis“. Desenele sale nu solicită o apropiere admirativă, ci una contemplativă, reculeasă. Pe o cu totul altă coordonată se înscriu cele trei lucrări, adevărate „centre de panou“ ale lui Vincențiu Grigorescu. Ele atrag cu forța magnetică pe care o degajă culoarea lor, nu violentă, ci străbătută de curent electric, vie, fremătîndă, scăpărînd de pe fondul negru al lucrărilor. Dacă *Florile* sale au o armonie cromatică destul de ciudată, și nu dintre cele mai captivante, *Peștii*, în schimb, par a fi flăcări colorate ce coboară luminos spre adîncuri. Dinamicii lor li se opune răceala de peisaj lunar a *Pădurii împietrite*, înțepenită parcă de o aripă a morții care a așiat, urcînd în trepte. Cele mai mici detalii ale urmii lăsate de laviu pe hîrtie sînt fructificate, hazardul, după cum am mai spus, fiind și el supus voinței autorului. Dacă Vincențiu Grigorescu transformă accidentul căutat în valori plastice, opus acestei metode, Marcela Cordescu elimină voit tot ce este întîmplare, întîlnire fericită, și se apleacă asupra propriei sale experiențe de viață sintetizînd observațiile, ordonîndu-le, și construind apoi cu ele imagini dense, elocvente, gata oricînd să reacționeze aidoma schemei tipologice în care le-a încorsetat artista. *Vanitatea*, *Cupiditatea*, *Ipocrizia*, sînt cele trei sinteze pentru realizarea cărora Marcela Cordescu a recurs, combinîndu-le, la toate modalitățile de exprimare ale liniei. De la conturul abia schițat, nervos, și pînă la suprafața compactă, acoperită cu hașuri fine, întîlnim, în fiecare desen, și aceasta este uimitor, îmbinarea mai multor forme de expresie plastică supuse toate, simultan, aceleiași comenzi. Inventivitate, eleganță, vastă cercetare a omului, minuție și nervozitate, spontaneitate și calm exasperant au contribuit la înscrierea în spațiu a unor ființe noi, fragmentar întîlnite zilnic în preajma noastră. Adevărate eseuri, în sens filozofic, cele trei racile abhorate din contactul nostru cu componentele lor, stîrnesc admirație în forma lor supremă realizată de artistă.

Inventivitatea și claritatea detaliilor l-au favorizat și pe Stan Done care, în cele câteva imagini ale *Zodiacului*, compune figuri spirituale, a căror lectură atentă pune în lumină o mulțime de înțelesuri și variații pe aceeași temă, care transformă emblemele sale zodiacale într-o lume ce se lasă descoperită. Partizan, prin temperament, al unei modalități de exprimare diametral opusă, Gheorghe Tomaziu, făcând pasuri cu vârful pensulei pe hîrtie, punctează accentele care recompun specificul unei fizionomii. La el hîrtia pare un val care, mînat de vînt, prinde din timp în timp cîte o rază de soare care îi dă viață, făcîndu-l să strălucească. Cu asemenea pete de strălucire a compus chipul unui Valéry sau Rimbaud, Mallarmé sau Verlaine și, cu aceeași spontaneitate și siguranță de penel, a deschis ușa unei terase pentru a face soarele să-i inunde hîrtia pe care l-a fixat.

Traian Brădeanu, pe suprafețe foarte mici, închide în conture sensibile de tuș pete nuanțate de laviu, cu sentimentul cu care ar face o frescă de mari dimensiuni. Gestul larg al execuției conferă lucrărilor sale forță și maestrate, în timp ce delicatetea liniilor și a tonurilor le pune în valoare freamătul intern. Stăpîn pe linie, în aceeași măsură în care se arată a fi stăpîn pe subtilitățile textului lui Prévert, Gaby Constantinescu, nu de mult un debutant, transformă cuvintele în linii și pauzele în mari spații albe. O siluetă de bătrîn, cu mîna chirchită și avidă, este o imagine care, prin forța sinistră pe care o degajă, pare a sparge cadrul.

Desenatori remarcabili, Aurel Cojan, Geta Brătescu și Paul Erdős nu mai reprezintă o surpriză. Însă M. Orlovski, cu desenele sale inspirate de textele lui Kafka și, într-o mai mică măsură (datorită unor excese de căutări) Paul Neagu (sau a unei insuficiente organizări a suprafeței), Octav Grigorescu se impun prin siguranța cu care notează impresii, senzații, acorduri de linii întîlnite în cale. Alături de ei, se remarcă Gh. Ivancenco, Ilescu-Căli-

nești, Lidia Ciolac, Elena Bronițki, Malina Juravle, etc. sau se impun Tiberiu Nicorescu, cu ale sale ilustrații la Bacovia, Petre Vulcănescu, Iacob Dezideriu, Irina Borovski și Eftimie Modâlcă.

Am regăsit în expoziție vechea pasiune a Emiliei Dumitrescu pentru frumusețile misterioase ale Deltei, puterea de a reda un peisaj de o luxuriantă senzuală a lui Eugen Popa, linia sculpturală, armonios îmbogățită cu culoare a lui Andonis Papadopulos, nume mai puțin cunoscute la București, după cum am regăsit și imaginile dantelate, bătute parcă cu ciocanul pe aramă, ale lui Vintilă Făcăianu, remarcat elogiios de la trecuta manifestare a „Lunii Gravurii“.

Atenția deosebită acordată ansamblului, prin grafierea minuțioasă a detaliilor, subordonate însă întotdeauna ideii, ne-a reținut îndeosebi la unii artiști, printre care Ion Chișu, al cărui peisaj sibian pare construit din plăci de marmură asamblate, Nicolae Săftoiu și Nicolae Drăgușin, Marcel Chirnoagă, cu lucrările pe care le cunoaștem, de altfel, din trecuta sa expoziție personală, Ciprin Radovan, Benone Suvăilă, Arghira Alexandru-Călinescu și, bineînțeles, Cik Damadian, Gh. Șaru, Th. Bogoi și Mala Bedivan.

Sobrietatea panourilor pe care sînt aliniate lucrările în alb-negru este spartă de rare pete de culoare. Cunoscută încă mai de mult, Mariana Simtion nu ne-a făcut niciodată să întrevădem forța cu care poate construi din pete mari de culoare un peisaj de dimensiuni apreciabile. Cele trei lucrări ale sale (în special peisajul industrial) au, în ciuda viziunii monumentale a artistei, armonii de catifelată căldură. Fără să fie lucrate sub imperiul unui temperament tot atît de tumultuos, lucrările Jeniței Ghiga și a lui Gaal Andras, ale Elenei Balotă, Luciei Dumitrașcu, Mariei Lazăr, Mariei Constantin sau ale lui Dragoș Morărescu, Constantin Radinski, Cămăruț Mihai și Ion Murariu denotă un echilibru cromatic

deosebit, o subsumare a desenului celor și o preocupare constantă pentru găsirea celor mai prețioase tonuri.

Una dintre caracteristicile Salonului este marea varietate a temelor tratate. Există însă un grup de expozanți aplecați cu precădere asupra tematicii folclorice, care le furnizează fie teme, fie motive ce le slujesc apoi, interpretate, în compunerea subiectelor alese. Și de data aceasta Florin Ciubotaru, Toma Roată, Mihaela Eleutheriade și Vasile Baboe revin cu teme în care găsim cunoscutele lor surse de inspirație. Mai interpretate la primii doi, reprezentând efortul (încununat de succes), al unor investigații de o arie întinsă, mai expozitive la ceilalți, subiectele inspirate din viața țărănească sau din folclor sînt dominante la Russu-Ciobanu (Cichul păsărilor), la Simona Vasiliu-Chintilă, la Cornelia Daneț, Fred Micoș și Ion Stendl, ca și la Mihai Mădescu, Grigoraș Dimitrie, Ștefan Iacobescu sau Teodora Moisescu.

Mulți artiști, poate mai mulți decît în trecut, zăbovesc în lumea copiilor, căutînd, în preajma acestor chipuri și a manifestărilor lor justificarea unei simplificări a liniei, a epurării detaliilor și a accentuării contururilor pînă la simularea incizării sau a distribuirii petelor de culoare, mimînd o aparentă neglijență, rod al spontaneității. Rezultatele sînt adesea remarcabile, însă pericolul unei formule este evident chiar pentru unii dintre cei mai înzestrați artiști. Pînă acum în peisaj Viorel Mărgineanu și Gabriela Pătulea-Drăgănuț, iar în lucrări cu figuri izolate sau scene Emilia Baboia, Ion Untch, Anton Perussi și Crina Ionescu au evitat acest pericol. Dar de acum înainte ?

★

Trecerea din sălile desenelor și ale gravurilor în aceea a afișelor echivalează cu trecerea dintr-o lume într-alta. De dimensiuni egale, alinate ostășește, afișele ne întîmpină dîndu-ne, din prima clipă, un regret : acela de a le vedea într-o expoziție, în loc să le ve-

dem la fiecare pas, oprindu-ne din mers, îndemnîndu-ne să ne schimbăm drumul, într-un cuvînt acționînd cu autoritate, cu vehemență chiar, asupra trecătorului, oricît de grăbit ar fi el.

În afiș, poate mai mult decît în alte genuri ale artei, termenul de învechit se poate acorda categoric unui anume gen, plăcut la vedere, „drăguț“, pentru a întrebuița un termen de mult descalificat, nu destul de violent încît să reție, molcom-descriptiv, cenușiu colorat, în sfîrșit, inexistent atît pe plan artistic cît și pe plan comercial.

În actuala expoziție, lucrările cele mai bune ne par a fi acelea care îmbină o paginație spectaculoasă, deci cu o acțiune violentă asupra spectatorului, cu finețea detaliilor, perceptibile abia după primul contact. Astfel se impun Ion Oroveanu, care, împreună cu Vladimir Șetran, a realizat în tehnica colajului și a fotografierii un inteligent și elegant afiș al expoziției de scenografie, Romulus Peneș, al cărui sobru afiș pentru Electra ar trebui să solicite tiparului redarea unor prețioase rafinamente cromatice, ca și Constantin Pohrib, ale cărui două afișe (1917 și 1 Mai) sînt inedite ca idee și realizate cu prețiozitatea de tonuri a unui subtil pictor.

Ideea lui Sergiu Georgescu de a recomanda un spectacol Beckett printr-un afiș compus din multe detalii grătore este fericită, ca și a lui Alexandru Banu care, din păcate, nu a găsit o linie a înscrierii textului la înălțimea artistică a fondului. Inventivitatea bogată a lui Alexandru Dan Ionescu a fost servită de textul piesei lui Picasso, ale cărei momente-cheie, transpuse simbolic, redau perfect atmosfera, după cum elementele, tot simbolice, definiții pentru Richard al III-lea a lui Shakespeare, au fost găsite și înscrise într-un mare cîmp alb, poate prea mare, de Ion Mitrici. Pe aceeași formulă modernă a cruțării fondului se remarcă Mihai Grossu, care înscrie din peliculă o cifră, un patru vestind un festival cinematografic, simbol oferind o lectură ușoară de la distanță, și

Iosif Teodorescu, care, îmbinând două penițe gigantice anunță, cu o claritate violentă, inspirat găsită, Salonul care îi adăpostește chiar acest afiș.

Real succes de expoziție, asemenea afișe, odată prezentate în săli, și-au îndeplinit rolul de opere de artă. Menirea lor este să iasă în stradă și numai acolo, odată văzute, amintirea lor nu ne va lăsa regretul unor talanți îngropați.

O ultimă privire aruncată asupra expoziției ne lasă în amintire o bună și consistentă imagine. Este adevărat că uneori am avut impresia că lucrările înfățișate ne sînt deja cunoscute (nu mă refer la acelea care au mai figurat în expoziții personale sau colective și care, avînd girul unei comisii și al publicului, nu ar fi trebuit să mai fie acceptate încă o dată), am avut impresia că subiectul ar fi putut fi tratat cu mai multă aplicație, că sîntem uneori, în mod prea evident, în fața unor replici după prototipuri celebre, în sîr-

șit, că ne apropiem de domeniul artei fără să-i fi trecut pragul. Dar acestea sînt accidente rare, scăpări ale unor artiști care ne-au obișnuit de prea multă vreme cu același fel de a vedea și reda, încît nu mai putem realiza dacă se repetă pe ei înșiși sau pe alții.

Prezența unei mari varietăți de puncte de vedere exprimate este un punct de onoare al expoziției, după cum numele unor artiști de prestigiu onorează expoziția prin simpla lor participare alături de artiști mai tineri.

Fără să vrem, ne-a venit în minte recenta expoziție de desen francez, făcînd o paralelă între felul cum erau prezentate acele lucrări și ale noastre. Cadrul unui tablou nu este un mijloc de a-l apăra, ci o întregire a lui, gîndită de artist, legată de subiect și de tehnica lucrării. De aceea cadrul pune în valoare opera, o rotunjește și delimitează precis cîmpul ei de al celor dimprejur. Nu ar aduce asta oare și lucrărilor din Salonul nostru un plus de personalitate ?

Ediția Maiorescu a poeziilor lui Eminescu

Cînd s-a îmbolnăvit Eminescu, în vara anului 1883, concomitent cu măsurile necesare luate pentru îngrijirea poetului, Maiorescu plănuie publicarea poeziilor lui în volum, căci deși publica de vreo șaptesprezece ani, Eminescu nu se îngrijise să aibă volumul său de versuri. Precum se știe, Eminescu publica rar și puțin, fapt agravat de lipsa de răspundere a revistei *Convorbiri literare*, în care obișnuia să-și tipărească versurile. Putem spune deci că din această cauză el era foarte puțin cunoscut la vremea aceea. Pentru Maiorescu se impunea așadar o cit mai grabnică tipărire în volum a poeziilor neficitului poet. De altfel, el era cel mai indicat să ia asupra sa în lipsa poetului, o întreprindere atât de îndrăzneță și atât de delicată în același timp, fiindcă el singur cunoștea planurile lui Eminescu și tot el singur deținea poeziile, desăvîrșite în ultima vreme.

Într-o însemnare din 13 septembrie 1882, deși din perioada de sănătate a lui Eminescu, Maiorescu nota că numai cu o seară înainte a citit în cercul său literar „iarăși vecinic frumoasele poezii de Eminescu“, iar lucrul se petrecea fără ca poetul să fie prezent. De asemenea, la 23 noiembrie 1883, cînd Eminescu se afla internat la Viena, Maiorescu nota următoarele: „Simbăta trecută, una din cele mai încîntătoare, mai animate seri de la „Junimea“. S-a citit noua poezie a lui Vlahuță, — eu, poezii ale lui Eminescu...”

Desigur, este vorba de poezii *inedite*, pe care le poseda Maiorescu și pe care era nerăbdător să le aducă la cunoștința tuturor, fiindcă era convins că Eminescu este unul din poeții mari ai lumii. Dovada acestei convingeri o avem într-o mărturie a lui Maiorescu însuși din scrisoarea adresată Emiliei Humpel, sora sa, la Iași, cu data de 6 decembrie 1883: „În răstimpul acesta am trimis astăzi corectura ultimei coli... tipografiei Socec-Teclu, care tipărește într-o admirabilă ediție poeziile lui Eminescu, așa că peste zece zile apare volumul... Îi mai scriu o scurtă prefață.

Poeziile așa cum sînt orînduite, sînt cele mai strălucite din cîte s-au scris vreodată în românește și unele chiar în alte limbi“.

În aceste ultime cuvinte avem opinia, categoric exprimată, a lui Maiorescu despre Eminescu, socotindu-l *mare poet universal*.

Putem crede, așadar, că doi factori principali au determinat acțiunea lui Maiorescu în editarea poeziilor lui Eminescu: în primul rînd faptul că el știa ce anume poezii avea de gînd poetul să publice în volum, căci doar îi încredințase un număr masiv de inedite, după citirea lor în „Junimea“, și în al doilea rînd, dorința vie de a-l face cunoscut, cit mai neîntîrziat, întregului public românesc, într-o vreme în care soarta era așa de crudă cu el.

Cît de mult a corespuns momentului fapta lui Maiorescu, rezultă, între altele, din aceea că prima ediție a *Poeziilor lui Eminescu* s-a epuizat în cîteva săptămîni, după care au urmat altele, la scurte intervale.

Evident, nu vom crede că reproducerea textului din *Convorbiri literare* a făcut-o personal editorul și nici că supravegherea la tipar s-a făcut cu toată strictețea cerută de regulile elementare, din cauza altor ocupații ce avea Maiorescu, ceea ce explică numeroasele erori ale ediției. Putem afirma însă că *orînduirea* poeziilor lui Eminescu în volum se datorește exclusiv criticului, care a urmat în această direcție un înalt principiu estetic și psihologic. Observăm mai întîi alternarea, cu multă înțelegere, a poeziilor *inedite* (douăzeci și șase la număr) cu poeziile *tipărite* anterior (treizeci și opt). În al doilea rînd vedem că volumul începe cu poezii lirice intime, care în genere sînt scurte: „*Singurătate, Lasă-ți lumea ta uitată, Și dacă ramuri bat în geam, Pajul Cupidon, Ce te legeni codrule, Melancolie*, etc., după care vin poeziile întinse: *Epigonii, Călin, Strigoii, Satirele, Luceafărul*. Volumul se încheie cu o scurtă confesiune a poetului privitoare la concepția sa despre arta literară, cu poezia inedită *Criticilor mei*.

În total, volumul publicat de Maiorescu în decembrie 1883, conține un număr de 64 poezii, dacă socotim și cele trei variante ale poeziei *Mai am un singur dor*. Trebuie să adăugăm amănuntul că poeziile inedite din volumul editat de Maiorescu proveneau direct de la Eminescu și că criticul nu se putea adresa așa-zisei lăzi cu manuscrise eminesciene, fiindcă această ladă nu-i stătea atunci la dispoziție. Această ladă fusese luată de inginerul Simțion în ziua internării poetului în casa de sănătate și păstrată pînă ce Eminescu însuși a dispus, printr-o scrisoare datată 20 octombrie 1884, să fie ridicată de Chibici. Abia de la această dată Maiorescu a început să scoată, printr-o atentă și competentă selecție, cîteva poezii inedite din depozitul de manuscrise ale poetului, rămase în neorînduală în lada despre care am amintit. În modul acesta, ediția Maiorescu a crescut, cu începere de la cea de-a treia și pînă la cea de-a șasea (1892), adăugîndu-i-se un număr de numai douăsprezece inedite și ridicînd astfel la 76 numărul total al poeziilor publicate în volumul de la Socec.

Se poate afirma deci că cea dintîi imagine a poetului pătrunsă cu toată strălucirea în sufletul poporului român, este cea din *ediția Maiorescu*. Potrivit legilor psihologice, conform cărora primele impresii sînt și cele mai durabile, putem spune că *Eminescu* este cel din ediția Maiorescu. Au fost comentatori care se temeau că, datorită unor ediții ulterioare, ce urmăreau să *întregească* personalitatea poetului prin publicarea masivă a poeziilor nedesăvirșite de către creatorul lor sau a unor variante lipsite de strălucirea tipurilor definitivite, imaginea inițială și pură a luceafărului, va suferi deformări. Dar se pare că geniul poetic al lui Eminescu s-a impus mai puternic după fiecare încercare de asemenea natură, rămînînd pururi în forma ideală cunoscută din *ediția-Maiorescu*.

Dat fiind faptul că un număr atît de mare de inedite (douăzeci și șase) și-au fixat textul, prin tipărire, în ediția Maiorescu, pentru ca ulterior să fie pierdute la tipografie, această ediție căpătînd prin însuși acest fapt valoarea pe care ar fi avut-o manuscrisele respective dacă se păstrau, socotim că ea a devenit un *document istoric*, care trebuie prețuit ca atare. După părerea noastră, retipărirea ediției Maiorescu a poeziilor lui Eminescu, prezentată cu aparatul critic necesar, a devenit nu numai utilă, ci și obligatorie în această vreme de valorificare a moștenirii noastre literare.

Comemorarea a cincizeci de ani de la moartea celui dintîi prețuitor și editor al poeziilor lui Eminescu ar putea fi un bun prilej pentru retipărirea istoricei ediții Maiorescu.

ION CREȚU

Tudor Mușatescu, poet

Aș desluși două sisteme de a face o revistă: a publica în fiecare număr un material eteroclit, fără vreo normă fixă, sau a menține întotdeauna o configurație stabilită, axată pe o serie de rubrici fixe. „Contemporanul“, poate și din felul lui de a concepe alcătuirea revistei, poate și constrâns de necesitatea variației de preocupări și genuri de artă la care trebuie să facă față, a adoptat în genere cea de a doua formulă.

Ca cititor, optez pentru aceasta din urmă. Știu dinainte unde voi găsi ceea ce mă interesează. În felul acesta am impresia că sînt familiarizat cu revista. Numai că acest sistem cere o înaltă calitate a susținătorilor de rubrici. Numai atunci ele mențin trează, perpetuu, de la număr la număr, curiozitatea cititorului. Și „Contemporanul“ izbuteste să găsească aproape totdeauna colaboratori interesați și să inițieze rubricile corespunzătoare genului lor. M-aș referi doar, ca o ilustrare, la rubrica „Cronica optimistului“, susținută cu o pilduitoare rigurozitate și maximum de exigență de către mult regretatul nostru G. Călinescu. Asta nu înseamnă deloc că numai această rubrică a fost interesantă și de o mare înținută etică și literară.

Aș vrea să relev, acum, rubrica semnată în fiecare număr de Tudor Mușatescu.

Ingrată este postura de scriitor umorist. Îndeobște, moștenind în această privință o opinie curentă burgheză, calificativul acesta poartă în el ceva „peiorativ“, de minimalizare a creației respective. Cu totul nedrept și inexact în fond, dar proștii avînd spaimă de ironie și umor, simulează o intransigentă înclinație pentru tot ce-i „serios“. E, se vede, un complex care-i face să preia asupra lor, drept o aluzie deghizată, orice creație umoristică. Ei manifestă pentru umor o apreciere ipocrită în intenția lor, vroidnd astfel să arate că ei nu sînt proști, dar o fac ca un sistem de auto-apărare. În fond, ei detestă umorul.

În rubrica lui Mușatescu se găsește însă totdeauna, într-o formă umoristică dacă vroiți, o foarte delicată poezie și o mare bogăție de imagini. Poezia asta are doar cusurul de a nu fi ermetică, și deci de a nu fi „profundă“.

Iată cîteva exemple din numărul din 24 martie 1967 al Contemporanului:

— „Cînd începe primăvara, inimile ies, pe stradă, în talie“.

— „Cînd își ia adio de la pămînt, iarna plînge pe streșini. Și își șterge ochii cu batiste de berze“.

— „Credeam că am găsit un înger căzut — azi noapte — în curte. Și, cînd colo, era un pui de zarzăr înflorit“.

Poezie este și în conținutul afectiv, și în puterea de evocare a expresiilor metaforice din celelalte maxime, cum ar fi:

— „Nu muriți primăvara. Păcat de ea“.

Aceleași lucruri, spuse cu gravitate, fără suflu poetic, ar reda mult mai puțin și anost. Umoristul este, prin genul pe care-l practică, dacă într-adevăr reușește să fie un umorist, — un mare stilist. Topîrceanu, Păstorel Teodoreanu au fost amîndoi mari stilști.

B. D.

Mai degrabă „negentropologie“!...

Veacuri multe s-au umilit oamenii în fața Atotputernicului pînă cînd au îndrăznit să se propună pe ei înșiși ca „măsură a tuturor lucrurilor“. Și acum se prosternează din nou, de data aceasta în mod ateu, în fața Naturii?...

Azvîrlirea omului printre celelalte lucruri și smulgerea omului din mijlocul celorlalte lucruri compromis în aceeași măsură cunoașterea naturii de către om și puterea omului asupra naturii.

Absolutizarea opoziției dintre om și natură, precum și absolutizarea identității dintre om și natură înseamnă deopotrivă abdicare în fața fatalității. Avînd de-a face numai cu propriul său „Eu“, sau fiind rătăcit printre celelalte lucruri, omul nu mai are cum să cunoască esența lucrurilor și deci nu mai poate domina mișcarea fenomenelor. Numai unitatea contradictorie dintre om și natură este aceea care asigură cunoașterea legilor și stăpînirea evenimentelor.

Este deosebit de semnificativ felul cum neopozitivismul a răsturnat idealismul subiectiv în obiectivism mecanicist. Un subiect, izolat de obiect, alunecă, în cele din urmă, în mijlocul celorlalte obiecte, se dezsubiectivează. Numai opunîndu-se obiectului, cunoscîndu-l și transformîndu-l, poate subiectul să rămînă subiect. Reducînd, treptat, ontologia la gnoseologie, gnoseologia la logică și, în sfîrșit, logica la semiotică, pozitivismul îl aruncă pe om printre celelalte sisteme de organizare a materiei, ce-i drept, cu o capacitate informațională, deocamdată, mai mare. Dacă gîndirea nu este nimic altceva decît operare cu sunete sau cu grafii, atunci superioritatea omului față de celelalte existențe încetează să mai fie calitativă și rămîne doar cantitativă și vremelnică.

„Astfel — observă și Pierre Souyris — fără să se bage de seamă și printr-o alunecare aproape insensibilă, omul este evacuat din lucruri, subiectul din obiect și lucrul, uitînd spiritul care l-a făcut să fie, este redus la materie și la aparența sensibilă“¹

Nu este de mirare că astfel „reificat“, subiectul nu mai poate opune decît o rezistență vremelnică „Niagarei entropiei crescînde“². Precizînd că „după cum entropia este o măsură de dezorganizare, informația furnizată de o serie de mesaje este o măsură de organizare“³, N. Wiener ne avertizează că noile arme inventate de om „au ca efect să crească entropia acestei planete pînă cînd toate diferențele dintre căldură și frig, bine și rău, om și materie dispar pentru a forma focul alb al unei noi stele“⁴. Cîțiva ani mai lîrziu, cu o încredere sporită în puterea negentropică a omului, Norbert Wiener va remarca, într-un colocviu internațional de la Royaumont, că „dacă rasa umană se distruge folosind mașinile, aceasta nu este oucidere făptuită de mașini, ci o sinucidere, o sinucidere din prostie“⁵.

Însă părerea că natura se îndreaptă vertiginos spre o „moarte termică“. În vreme ce cultura se rostogolește spre o „moarte informațională“ continuă să se răspîndească în filozofia omului cu o repeziciune crescîndă.

¹ Pierre Souyris, *Langue et réification*, în *Esprit*, 1967, Février, p. 320.

² N. Wiener, *Cybernetique et société*, Paris, 1962, p. 168.

³ *Ibidem*, p. 24.

⁴ *Ibidem*, p. 161.

⁵ N. Wiener, în *Le concept d'information dans la science contemporaine*, Paris, 1965, p. 111.

„Fiecare vorbă schimbată — scrie Claude Lévi-Strauss — fiecare linie imprimată, stabilește o comunicare între doi interlocutori, făcând staționar un nivel care se caracteriza mai înainte printr-o deosebire de informație, deci printr-o organizare mai mare. Mai degrabă decât antropologie, ar trebui să se scrie „entropologie“, numele unei discipline menite să studieze în manifestările lui cele mai înalte acest proces de dezintegrare“⁶.

Așa ar fi dacă subiectul n-ar fi nimic altceva decât un obiect mai inteligent decât celelalte. Însă omul, prin puterea de creație a minții sale, izbuteste să răstoarne sensul celui de al doilea principiu al termodinamicii. Săltînd din natură în cultură, lupta dintre entropie și negentropie a început să fie condusă de negentropie. Datorită muncii, vorbirii și gîndirii umane, puterea *culturală* de organizare contracarează neîncetat tendința *naturală* de dezorganizare. În competiția dintre integrare și dezintegrare, inițialiva a fost preluată de capacitatea integratoare a omului. Prin inventivitatea sa inepuizabilă, omul sporește diferențierile și se opune astfel uniformizării. Limitele inventivității umane nu sînt logice, ci doar istorice. *Etern* ne izbim de o limită, dar niciodată nu ne izbim de o limită *eternă*.

Descoperind esența lucrurilor și legile lor de dezvoltare, omul reușește să micșoreze distanța dintre necesitate și întîmplare, să economisească risipa de energie din natură și societate și să sporească neconținut ordinea în lume. Pe un pămînt cultivat, adică acolo unde omul a mai făcut ordine, distanța dintre necesitatea obiectivă și întîmplările prin care ea își face loc este mai mică decât aiurea și de aceea risipa de energie este mai îngrădită.

Inventînd unealta, eficientă asupra tuturor lucrurilor de același gen, și vorbirea, care, vizînd generalul, ține la o anumită distanță lucrurile individuale, omul s-a răzvrătit împotriva naturii și a început să i se opună, s-o cunoască și s-o transforme în cultură. Prin muncă, omul teaurizează negentropie în produse materiale, iar prin vorbire și gîndire, el depozitează negentropie în produse spirituale.

O mașină cibernetică, fiind un sistem *fizic* de organizare, nu poate fi decât „inteligentă“. Ea se poate adapta la schimbarea fenomenelor, dar nu poate să aibă nici o informație cu privire la esența lor relativ constantă. Numai omul poate să „vadă“ într-o oală acoperită în care fierbe supă forța elastică a vaporilor de apă. De aceea, omul este singurul sistem de organizare din care poate să iasă mai multă informație decât a intrat.

Antropologia nu este deci o entropologie, ci mai degrabă o „negentropologie“, știința conservării și sporirii informației.

Și totuși, Michel Foucault, adresîndu-se „tuturor acelora care vor încă să vorbească de om, de stăpînirea sa sau de eliberarea sa, tuturor acelora care vor să pornească de la el pentru a avea acces la adevăr, tuturor acelora care nu vor să „formalizeze fără să antropologizeze“ le spune că nu merită să li se opună „decît un rîs filozofic...“⁷.

Să fie oare dialectica atît de obositoare încît filozofii să fie nevoiți să se odihnească periodic cînd pe metafizica idealismului subiectiv, cînd pe metafizica materialismului mecanicist?...

HENRI WALD

⁶ Claude Lévi-Strauss, *Tristes tropiques*, Paris, 1965, p. 374.

⁷ În N.R.F., nr. 171, 1967, p. 487.

Două poziții

Un articol din „Familia” (nr. 2/1967) ni se pare interesant prin fericita asociere a două poziții fundamentale diferite. Angajînd discuția sub forma unui dialog „despre situația liricii actuale”, articolul respectiv se transformă în fond, împotriva opiniilor lui B. Dragoman, într-un monolog, pledoarie de fapt pentru înțelegerea adevăratelor valențe ale poeziei actuale, susținut cu bune rezultate de Nicolae Balotă.

Poziția lui Barbu Dragoman este și ea interesantă pentru că ilustrează suficiența unor păreri, din păcate de mai largă circulație, preconceptuate de altfel, asupra unor analize de ansamblu și individuale neîndeajuns sedimentate. Masticația, mai ales aici, este un proces lent care cere cu atît mai mult specialistului instrumente adecuate. Dar să luăm cazul mai îndeaproape.

Dintr-o prea mare detașare față cu obiectul propus, Barbu Dragoman judecă de fapt fenomenul poetic situîndu-se din capul locului pe o poziție de rezistență: „Nu, orice ai spune, dragă Balotă, poezia modernă înseamnă agonia lirismului”. Domnia sa se sperie de o anume uscăciune a poeziei, iar semnalele dumisale de alarmă seamănă cu un joc de-a pompierii după ce s-a stins incendiul. În fraze, altfel nu fără meșteșug, Barbu Dragoman se alarmează că „poetul a fost atins de marea secetă a inimii (s.n.) și binecuvîntatele corăbii purtînd ultimele mîrodenii de bună mireasmă ale sentimentului și naivității (s.n.) au pierit de mult în larg ori au naufragiat” — zice d-sa — „pe nisipul arid al formelor sub soarele necrușător al intelectului”. Culegem pentru cititorii noștri și alte asemenea alarme false: „Luciditate, ucigător de multă luciditate pentru un purtător de liră” sau „lirica moare prin secarea rădăcinilor ei. Am intrat în eonul anti-liric”.

Cea de a doua poziție nu numai pozitivă ci și normală (de ce nu există un superlativ al lui normal?) ilustrată, cum spuneam, de Nicolae Balotă, are din fericire darul de a lămuri lucrurile. Ea distruge balanța pesimistă cu care măsoară Barbu Dragoman fenomenul poetic. „Agonia liricii”, arată Nicolae Balotă „este doar agonia prelungită a unui lirism romantic”: „sursele epuizate sînt doar bietele, prea-exploatatele izvoare ale romanței și încîntării de sine”. Și în ultimă instanță „deruta” din cîmpul poetic este a criticilor și nu a poeților. Pledoaria lui Nicolae Balotă bine susținută împotriva suspiciunii cu care, cum am văzut, poate fi privită poezia actuală și pentru o „critică fermentativă” este demnă de atenție. În orice caz noi o îmbrățișăm.

Credem de asemenea că Barbu Dragoman a vrut să ofere doar o introducere spectaculoasă părerilor despre poezie (pe care în cele din urmă le îmbrățișează) ale lui Nicolae Balotă și, deci, că pesimismul ori suspiciunea sa fîne doar de regia articolului.

N. D.

Două romane de Alba de Céspedes

Elles”, romanul Albei de Céspedes are pagini excelente de observație rece, exactă, expresivă. Spre exemple capitolele, adevărat film neorealistic, care descriu existența mediocră, obositoare prin mecanicitate, cu „dureri înăbușite și Intermitente”, și bucurii adulterine a foarte micii burghezii — locatarii marelui imobil sărac, părăginit, în care își petrece copilăria și adolescența eroina.

Sau viața aridă, rigidă, claustrată, nu lipsită însă de o anumită noblețe austeră a „bunicii și mătușilor din Abruzzi“.

Cîteva portrete sînt pregnante : în primul rînd bunica, sumbră, implacabilă, suverană, și grupul mătușilor, ca să parafrazăm „în umbra femeilor ofilite“. Apoi servitoarea Sixta, taciturnă, întunecată, devotată ; Fulvia, prietena eroinei, de o corupție oarecum ingenuă ; tatăl, expresie a insuficienței obtuze mic burgheze etc. Dar ceea ce-i reproșez autoarei este un anume feminism sentimentaloid, de o vehemență cam lacrimogenă, unele pagini au un inefabil mediocru de revistă ilustrată pentru femei.

Eroina (s-a făcut această observație) este o bovarică și ea este desemnată de autoare ca prototipul femeii, femeia care nu se poate realiza omenește fără dragoste, ceea ce nu e neadevărat. Se mai afirmă antagonismul fundamental dintre sexe, ceea ce de asemenea nu este inexact.

Dar raporturile dintre femeie și bărbat se simplifică în roman într-o apologie a femeii, făcută cu un feminism minor, supărînd printr-o anume banalitate retorică a ideii, un sentimentalism cam țîpător, adesea pretențios și în orice caz prolix.

Ceea ce însă nu exclude un patos autentic.

Această carte inegală, cu reale calități, dar care-și propune un scop superior posibilităților, și care, cu toate meritele amintite are o structură hotărît minoră cîștigă adeziunea inimilor gingașe.

„Le cahier interdit“ însă e o carte scrisă cu acurateță, un roman — roman solid, cinstit, nu lipsit de inteligență și sensibilitate. Autoarea se dovedește a fi o romancieră adevărată, reușînd să capteze pentru personajele sale bunăvoința cititorului, suscitîndu-i interesul pentru destinul lor. Satisfacția pe care țî-o produce lectura acestui roman e naiva, clasică, fundamentala plăcere romanescă, aceea de a asista la devenirea interioară și la eposul unor ființe fictive. Această devenire interioară este investigată de Alba de Cespedes cu o sensibilitate inteligentă, cu maturitate, vreau să spun cu anume acumulată știință a realității, stăpînire de sine și a mijloacelor de expresie.

Știe suficient de multe despre om pentru a avea convingerea că anumite reacții ale ființelor celor mai apropiate ne vor rămîne pentru totdeauna necunoscute, că sînt zone ale interiorității lor care se refuză cunoașterii noastre, nu vom putea ajunge niciodată la ele.

Este poate observația care mi-a plăcut cel mai mult în carte, în orice caz am impresia că este cea mai fină.

Și este, încă o dată, realizată cu acuratețe.

Eroina, scriindu-și jurnalul, trasează în cîteva linii simple și puternice portretele membrilor familiei sale : ale soțului, fiului și fiicei sale. Dar de la un anume moment, investigația ființelor, aparent alî de cunoscute, de evidente, e făcută cu precauție prin vibrații fine, tatonări discrete, la care pînă la urmă eroina renunță, dîndu-și seama de puțina lor eficiență, lăsînd, ceea ce nu reușește să cunoască, într-un sugestiv „Sfumato“.

Interesează mai puțin întrebările, în literatura lor, ale unei femei dezorientate de emanciparea feminină modernă, cît drama reală a unei ființe fundamentale cinstite în căutarea unor valori, dramă descrisă modest și cu probitate.

E. P. G.

din țară

„AMFITEATRU“, nr. 15/1967

Și în numărul 15 al revistei putem citi materiale variate și, în general, de bună calitate.

Cronicarul, Mircea Martin, a cărui exegeză inteligentă o apreciez, se ocupă de astădată de cartea lui N. Breban „În absența stăpînilor“.

Ca și Nicolae Manolescu, în cronică din „Contemporanul“, Mircea Martin arată că „fără să comunice prin pre-texte epice, cele trei episoade aglutinate în volum își recîștigă unitatea într-un plan simbolic referitor la limitele condiției biologice a omului“. O foarte exactă observație a cronicarului evidențiază faptul că „Absența stăpînilor“ este „tensiune permanentă din unghiuri și de pe poziții diferite, spre o categorie umană privilegiată, avînd vocația supremației și fascinația puterii“. Apoi Mircea Martin propune o frumoasă exegeză noțiunii de „stăpîn“ din cartea lui Breban.

„Stăpînii sînt cei ce intervin eficace în linia imanentă a vieții lor, cei ce colaborează frenetic cu propriul destin și nu-l recunosc decît în măsura în care îl modifică“.

Interesant mi s-a părut interviul acordat revistei de Nicolae Manolescu, interviu din care rețin cîteva opinii.

„Cine înțelege literatura ca pe o odihnă a spiritului, acela nu e critic, e un diletant, după cum nu sînt critici erudiți neînstare să vadă viața operei înălțîndu-se din molozul documentelor, sau cum îi numea Iorga „adu-

nătorii tuturor nisipurilor“. În acest sens am fost totdeauna de partea celor care caută în critică o formă de viață.“

Referindu-se la împărțirea criticilor în „cercetători“ pe de o parte și „eseiști“ pe de alta, făcută recent de cineva, Nic. Manolescu afirmă „eu nu văd însă o deosebire, decît dacă cercetătorul n-are talent, iar eseistul n-are informație, ceea ce e la fel de rău. În definitiv e vorba numai de forma de comunicare, actul critic fiind în esența lui același. Și nici măcar nu e obligatoriu ca cineva să prefere tot timpul o singură formă... E adevărat că predilecția pentru studiu ori pentru eseu e uneori determinată de înclinații mai adînci“.

Cît privește atenția pe care o acordă sau trebuie s-o acorde un critic atît literaturii actuale cît și istoriei literare, Nicolae Manolescu spune: „O literatură privită prea îndelungă vreme numai în realitatea ei actuală, imediată, devine obositoare și atunci cronicarul caută legăturile cu trecutul, are nevoie de sentimentul tradiției. Valorile prezente nu sînt niciodată limpezi, și întoarcerea la literatura anterioară clarifică impresiile noastre, ne dă, nu garanția, dar speranța că nu vedem confuz.“

„Pozitivul Ianus“ se intitulează un remarcabil articol semnat de Mihai Ungheanu. Fără a stabili, ca semnatarul articolului, un semn de egalitate absolută între operele lui G. Călinescu și Tudor Vianu, totuși apropierea pe care o face acesta între rolurile asumate de

cei doi mari oameni de cultură în scopul dezvoltării literaturii române, mi se pare binevenită, judicioasă.

„*Arta prozatorilor români* dublează, concurează într-un anume fel *Istoria literaturii Române de la origine pînă în prezent*“ a lui G. Călinescu. Ele se aseamănă prin identitatea scopului: amîndouă vor să demonstreze existența istorică a unui fenomen artistic românesc, concretizat în opere deosebite, alături de care se afirmă garanția sau virtualitatea altora. Cele două cărți sînt produsul unui comandament superior, o dovadă de înțelegere și subordonare la necesitățile momentului cultural, subordonare de care puțini dau dovada... Amîndoi au trăit presiunea nevoii de sincronizare culturală, nu atît pentru că se mișcaseră în raza teoretică a profesorului Eugen Lovinescu, ci pentru că ritmul accelerat al dezvoltării literare le-o impunea ca și acestuia...

În fapt, ceea ce fac cele două cărți este instaurarea unui spirit de ordine, de sistematizare, operație culturală de cea mai mare utilitate, fără precedent pînă la ele.“

P. G.

„CONTEMPORANUL“, nr. 1070/1967

În numărul 1070 Eugen Jebeleanu evocă emoționat figura lui Ion Vinea, „fantastica lui generozitate spirituală“, destinul lui, „superb destin, și nedrept. Destinul pionierilor, al marilor risipitori, destinul fiilor pierduți și neregăsiți“.

Din același număr remarcăm articolul judicios și sensibil al Ninei Casian despre „Poezia dificilă“. Teza este expusă din prima frază, categorică și nuanțată: „orice poezie mare e dificilă, desigur, obiectul ei fiind explorarea unor zone profunde, neafiate la îndemînă, sugerarea unor sensuri, inepuizabile în reverberația lor, și aceasta prin mijlocirea unui limbaj specific, selecționat, diferit de formularea noțională curentă, orice poezie mare e di-

ficilă chiar dacă această dificultate îmbracă formele cele mai diverse, unele fățișe, altele viclene sau implicite — și, de aceea, cititul poeziei obligă la o anumită calificare, informație culturală, exercițiu psihic și ideatic, lucruri cu care toată lumea cade de acord dar care, pe unii îi irită, totuși, în practică.“

Urmează exemplele doveditoare, prezentate expresiv „descoperiri ale ci-fului (poeziilor lui Ion Barbu — n.n.) care, odată deprins, împlînzea lacăte atît de sever cizelate, prilejuind o magică despărțire a apelor de uscat, pentru a le repune apoi în unitatea lor pură și indestructibilă, act creator la care autorul își asocia cititorul“.

Apoi Mallarmé, a cărui „taină“ constă „cel mai adesea în concentrarea maximă a sensurilor pe centimetrul pătrat al cuvîntului ales, cuvînt devenit, prin densitate, statuar.“

„Dar lupta cu iluminatul Rimbaud, cu misterioasele lui unde magnetice, la care analiza logică minuțioasă rămînea fără efect, dar care ți se revela prin vigoarea interioară a viziunilor lui, în adevărate stări de grație“. Sînt citați apoi Blaga și Rilke, Poe și Brecht.

Dar, arată în continuare Nina Casian, „există și dificultatea mimată. Se poate mima ideea, mai ales în poezie, unde limbajul aluziv și vîlul aproximației tulbură vizibilitatea. Se poate mima sentimentul, prin aglomerări și turbulențe terminologice sau exclamative...“

Se poate mima, deci, și dificultatea, cu scopul de a părea profund sau original, sau halucinant, sau profund iar detectarea imposturii e, bineînțeles, și ea, dificilă, mult mai dificilă decît în domeniul științelor exacte.“

Nicolae Manolescu semnează cronică literară, obiectul ei fiind cartea lui Nicolae Breban „În absența stăpînilor“. Ca aproape întotdeauna observațiile cronicarului sînt acute:

„În absența stăpînilor e un roman-eseu care își propune să izoleze trei atitudini erotice: trei forme de erotică

incompletă, insuficientă. Sînt analizate de fapt niște vîrste biologice. *Bătrîni* înfățișează cazuri de sexualitate epuizată, întoarsă în anomalii și obsesii, de unde și „cruzimea“ observației romancierului.

Prozatorul înclină către fața morbidă a acestei umanități, subliniindu-i toate formele de alterare a funcțiilor vitale. Nu altceva se petrece în cazul copiilor : doar perspectiva e inversată. Instinctul erotic e la copii incipient, deci tot incomplet, și de aceea copilăria nu e la Nicolae Breban o vîrstă frumoasă, ci una întunecată, pentru că e o vîrstă informă.“

Cronicarul consideră că N. Breban este înrudit cu Hortensia Papadat-Bengescu și cu Gib Mihăescu și că e „mai ales un observator al biologicului, ca infrastructură, al stărilor elementare, care nu individualizează, dar care condiționează existența psihologică a omului.“ Nicolae Breban formulează și unele rezerve.

G. P.

de peste hotare

„IUNOSTI“, nr. 3/1967

S emicentenarul Marii Revoluții Socialiste din Octombrie este marcat în periodicele literare sovietice printr-o bogată literatură memorialistică. Revista „Iunosti“ publică un mare fragment din amintirile lui A. I. Mikoian, în care sînt evocate aspecte ale luptei pentru instaurarea puterii sovietice în Caucaz. În această luptă trebuiau înfrînte nu numai armatele generalilor albi și ale intervențiștilor străini : trebuia totodată cucerită încrederea politică în revoluție a unui număr mare de naționalități, învrăjbite între ele timp îndelungat de autocrația țaristă, înapoiate, dominate de clici privilegiate care știau să exploateze abil fanatismul religios și ignoranța maselor. Se cuvin relevante calitățile literare ale memoriilor lui A. I. Mikoian, umorul cu care își punctează narațiunea, plasticitatea imaginilor, a tipurilor umane și, desigur, interesantele observații și aprecieri politice și istorice.

„Iunosti“ înseamnă tinerețe, și majoritatea rubricilor sînt aici deținute de către tineri. Tînărul critic Felix Kuzne-

țov semnează un articol în care discută despre tendințele directoare ale prozei tinerilor din zilele noastre. Articolul este intitulat „Spre maturitate“ și are ca subtitlu : „De la confesiune la investigație“. Subtitlul exprimă ideea centrală a articolului. Tendința caracteristică pentru tinerii prozatori sovietici de azi constă — după opinia autorului — în trecerea de la confesiune, de la auto-cunoaștere, spre cunoașterea, investigarea vieții poporului, a realității sociale contemporane. Este vizibilă graba de a lichida leștul descriptivismului empiric din trecut și de a abandona moda unui stil pseudo-modern adoptat în ultimul timp, pentru a pătrunde spre temeiurile spirituale și morale ale societății sovietice. E o tenere ale societății sovietice.

Care este problematica preferată a prozatorilor sovietici din generația de azi ? Pentru V. Lipatov „conflictul principal al contemporaneității se află în relațiile dintre individ și colectivitate“, pentru Iuri Kazakov — „fericirea și natura ei, suferințele și învingerea lor, dragostea, cunoașterea de sine, persistența instinctelor josphice“. Sînt, desigur, probleme de totdeauna ale literaturii, ele sînt însă reflectate în oglinda concret-istorică a contemporaneității și sînt tratate în funcție de noile posibilități pe care progresul le deschide societății și individului.

Literatura de azi, mai ales cea a tinerilor, scrie autorul, „se îndepărtează de maniera primitivă a interpretării eroului pozitiv, ca sumă eclectică de funcții“, goltită de dialectica dezvoltării interioare. E vizibilă înclinarea spre adîncirea analizei psihologice.

Există la tinerii prozatori o anumită timiditate față de roman, observă autorul, față de marile forme epice, de aici precumpănirea nuvelei și schiței. Explicația acestei preferințe pentru genul scurt este redusă de autor la „limitele și slăbiciunile înțelegerii conceptuale, filozofice, a realității sociale“, la propensiunea spre cantonare în zona amănuntului cotidian, spre un eclecticism onest, dar mărginit. Citind apoi ultima nuvelă a lui Cinghiz Aitmatov („Adio, Gulsari !“), care s-a bucurat de o unanimă apreciere pentru onestitatea cu care a tratat un conflict dintre un simplu colhoznic comunist și organele locale, Felix Kuznețov scrie : „Ni se cere eroismul onestității civice, credința față de principii și convingeri, deci față de interesele poporului. Pentru aceasta, însă, este nevoie să asimilăm organic principiile și convingerile comuniste“.

I. P.